

LATVIJAS VĒSTURES MUZEJA RAKSTI NR. 10

ARHEOLOĢIJA UN ANTROPOLOĢIJA

VI 250/1985:64

PĒTĪJUMI ZEMGAĻU SENATNĒ

RAKSTU KRĀJUMS

RĪGA 2004

LATVIJAS VĒSTURES MUZEJA RAKSTI NR. 10

Arheoloģija un antropoloģija

Pētījumi
zemgaļu senatnē

RAKSTU KRĀJUMS

Rīga 2004

Design by Sancho76©

PĒTĪJUMI ZEMGAĻU SENATNĒ

Rakstu krājums

I

Sastādīja Ritvars Ritums

Redaktores Ināra Stašulāne, Vija Stabulniece, Irina Kleina

Vāka foto Roberts Kaniņš

Maketēja Andra Liepiņa

) Latvijas Vestures muzejs, 2004

) Rakstu autori, 2004

SATURS

Krājumā ievietoto rakstu autori.....	6
Priekšvārds.....	7
<i>Rasa Banyte-Rowell. The Transition of Ideas and Northern Lithuania in the Roman Period.....</i>	11
<i>Jānis Ciglis. Zemgaļi Vidzemē?.....</i>	27
<i>Santa Dobeļe. Ar monētām datēto 14. gs. - 15. gs. sākuma sieviešu apbedījumu senlietas Dobeles kapsētā.....</i>	47
<i>Romas Jarockis. Settlement Development in the River Lielupe Basin c. 500-1200 AD.....</i>	59
<i>Миколас Михельбертас. Заселение территории культуры курганов Жемайтии, Северной Литвы и Южной Латвии в римский период.....</i>	67
<i>Arnis Radiņš. Zemgaļu un skandināvu sakari 10.-12. gadsimtā. Tirdzniecības uzbūves daži aspekti.....</i>	77
<i>Juris Urtāns. The Sacral Waters in Zemgale (Semigallia).....</i>	89
<i>Ernests Vasiļausks. Jaunākie pētījumi Sidabrenes (Kalnjeles) arheoloģiskajos pieminekļos.....</i>	103
<i>Baiba Vaska. Procesi zemgaļu ornamentā vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā.....</i>	127
<i>Илона Вашкявичюте. Некоторые особенности погребального обряда в западной части Земгале*.....</i>	153
<i>Gunita Zariņa. Galvenās tendences Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta iedzīvotāju paleodemogrāfijā.....</i>	167
<i>Guntis Zemītis. Gaideļu-Viduču kapulauka vieta Jaunsvirlaukas un Salgales (Sidrabenes) pagasta arheoloģisko pieminekļu kontekstā!.....</i>	181
IN MEMORIAM	
<i>Jānis Ciglis. Arheologam un etnogrāfam Ādolfam Karnupam - 100.....</i>	195

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

Rasa Banīte-Rovela	dr. hist., Lietuvas Nacionālais muzejs
Jānis Ciglis	Latvijas Vēstures muzejs
Santa Dobeļe	Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija
Roms Jarockis	dr. hist., Lietuvas Vēstures institūts
Mīkols Mihelberts	dr. habil. hist., prof., Viļņas Universitāte
Arnis Radiņš	dr. hist., Latvijas Vēstures muzejs
Juris Urtāns	dr. hist., dr. habil. art., prof., Latvijas Kultūras akadēmija
Ernests Vasiļausks	mag. arheol., Klaipēdas Universitātes Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūts
Baiba Vaska	mag. art.
Ilona Vaškevičūte	dr. hist., Lietuvas Vēstures institūts
Gunita Zariņa	dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Guntis Zemītis	dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

PRIEKŠVārds

Latvijas Vēstures muzejs kopš 1994. gada īsteno izstāžu ciklu "Latviešu saknes". Cikla ietvaros notikušas tematiskas izstādes "Kurši", "Latgaļi", "Lībieši". 2003. gada nogalē un 2004. gada sākumā bija skatāma izstāde "Zemgaļi", kuras laikā tika organizēta arī starptautiska konference. Līdztekus izstādē atspoguļotajai zemgaļu materiālajai kultūrai bija iespējams iepazīties ar jaunākajām zinātniski teorētiskajām atziņām, kas gūtas zemgaļu senvēstures pētniecībā Latvijā un Lietuvā.

Konferencē nolasītie referāti skāra plašu problēmu loku - zemgaļu kultūras izplatības areāls, reģionālās atšķirības un īpatnības, zemgaļu saimniecība un ekonomiskie sakari, ornamentika, pasaules redzējums, zemgaļu paleodemogrāfija. Ņemot vērā šīs jaunākās informācijas aktualitāti, radās doma konferencē nolasītos referātus apvienot vienā izdevumā, lai fiksētu šī brīža jaunākās atziņas, kā arī ļautu ar tām iepazīties plašākam interesentu lokam gan Latvijā, gan citās zemēs. Šajā krājumā iekļauti 12 autoru trīspadsmit raksti.

Trīs autori pievērsušies zemgaļu kultūras izplatības areāla izpētei uzkalniņkapu kultūras veidošanās sākumā agrajā dzelzs laikmetā.

Rasa Banīte-Rovela rakstā "Ideju tranzīts un Ziemeļlietuvā romiešu periodā" akcentē domu, ka materiālie objekti atspoguļo konkrētu domāšanas veidu un demonstrē tajos ielikto ideju migrāciju. Tā daži priekšmeti - gan savrupatradumi, gan kapu inventārs - kaklariņķi ar tauru galiem, ažūrās rotas, rozetveida tutulsaktas u. c. norāda uz kontaktiem starp uz-

kalniņkapu kultūras nesējiem Zemgale, Dienvidrietumlatvijā un Lietuvas piejūrā.

Mīkols Mihelberts rakstā "Žemaitijas, Ziemeļlietuvā un Dienvidlatvijas uzkalniņkapu kultūras teritorijas apgūšana romiešu periodā" izsekojis uzkalniņkapu kultūras apdzīvotības posmus un iedzīvotāju migrācijas ceļus. Romiešu perioda (1.-A. gs.) posmu atspoguļošanai viņš ieviesis vairākas fāzes. Salīdzinot šī perioda dažādu fāžu uzkalniņkapu kultūras pieminekļu izplatību, autors secina, ka senākie pieminekļi atrodami kultūras izplatības rietumu daļā, bet romiešu perioda otrās puses pieminekļi jau vienmērīgi izplauti visā kultūras areālā. Lielāks to skaits vērojams Ziemeļlietuvā un Latvijas dienvidaustrumu daļā. Tas varētu nozīmēt, ka baltu ciltis šīs teritorijas apguva pakāpeniski, virzienā no rietumiem uz austrumiem un ziemeļaustrumiem. Uzkalniņkapu kultūras kultūretniskais apgabals veidojās, mijiedarbojoties austrumbaltu (švīkātās keramikas kultūra) un rietumbaltu (uzkalniņkapi un kapi ar akmeņu riņķi) kultūrām.

Jānis Ciglis rakstā "Zemgaļi Vidzemē?" analizē Dienvidrietumvidzemes uzkalniņkapu ar akmeņu riņķi materiālo kultūru. Senākie kapu uzkalniņi šajā reģionā parādās 2. gs. un pastāv līdz 6.-7. gadsimtam. Ņemot vērā materiālās kultūras lielo līdzību šajos uzkalniņos un Zemgales līdzenuma pieminekļos, var uzskatīt, ka Vidzemi apdzīvojuši zemgaļiem tuva etniska grupa, ko var saukt par Vidzemes zemgaļiem.

Vairāki autori pievērsušies dažādiem zemgaļu vēstures aspektiem vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā.

Roms Jarockis, izmantojot apmetņu izvietojuma kartografēšanas metodi un arheoloģisko materiālu, mēģina noskaidrot apmetņu attīstību Lielupes baseinā laikā no 500. līdz 1200. gadam. Autors secina, ka gan Latvijas, gan Lietuvas daļā kapulauki izplatīti diezgan vienmērīgi. Apdzīvotības augstākā pakāpe sasniegta vidējā dzelzs laikmetā, savukārt iedzīvotāju blīvums lielāks bijis teritorijas rietumu un dienvidrietumu daļā. Zemgaļu apdzīvotās teritorijas austrumos - pie Mūsas un Lielupes kapulauki attiecas galvenokārt uz vēlo dzelzs laikmetu. Tas liecina, ka daļa iedzīvotāju te pārcēlās no pārāpdzīvotajiem rajoniem. Iespējams, pieauga arī galveno tirdzniecības ceļu (upju) nozīme.

Seno zemgaļu tirdznieciskajiem sakariem ar Skandināviju pievēršies Arnis Rādiņš rakstā "Zemgaļu un skandināvu sakari 10.-12. gadsimtā. Tirdzniecības uzbūves daži aspekti". Spriežot pēc atrastajiem svariņiem, atsvariņiem, sudraba monētām, priekšmetiem un sudraba depozītiem, šie sakari bijuši visai intensīvi. Par vienu no galvenajiem zemgaļu tirdzniecības centriem uzskatāma Daugmale, kas 10. un 11. gs. izveidojās par starptautiskās tirdzniecības centru. Skandināvu tirgotājus interesēja ne vien zemgaļu piedāvātā vietējā ražojuma produkcija, bet arī preces, kas Daugmalē nonāca no austrumiem. Atšķirībā no Skandināvijas, kur kā maksāšanas līdzeklis izmantots sīkcirstais sudrabs, Zemgalē atrastos sudraba stienīšus un sudrablietas var interpretēt kā augstas vērtības valūtu, kas lietota liela mēroga darījumos.

Vairāki autori pievērsušies atsevišķu senvietu izpētes rezultātu izvērtējumam un iegūtā arheoloģiskā materiāla salīdzinājumam. Tā Ilona Vaškevičūte rakstā "Dažas apbedīšanas tradīciju īpatnības Zemgales rietumdaļā" analizē Pavirvītes kapulauka izrakumu materiālu. Autore konstatē, ka, spriežot pēc vīriešu un sievietes apbedījumu pretējās orientācijas, 63% apbedīti pēc zemgaļu tradīcijām. Citos gadījumos, pēc autores domām, vērojama kuršu ietekme, kuriem šādas tradīcijas nebija raksturīgas. Atšķirības vērojamas arī kapu inventārā un to izvietojumā. Autore secina, ka Pavirvītes kapulaukā 78% no apbedītajiem piederējuši zemgaļu sabiedrībai, kurā pakāpeniski sāka iespiesties kaimiņu kuršu kultūrai raksturīgie elementi.

Gaideļu-Viduču kapulauks ar 72 izpētītajiem kapiem ir viens no visplašāk pētītajiem kapulaukiem Lielupes vidusteces rajonā. Tā vērtējumam pievēršies Guntis Zemītis rakstā "Gaideļu-Viduču kapulauka vieta Jaunsvirlaukas un Salgales (Sidrabenes) pagasta arheoloģisko pieminekļu kontekstā". Pēc autora ieskata, Gaideļu-Viduču senkapu tuvumā 13. gs. atradusies Zemgales robeža. Spriežot pēc ziņām par kapiem ar akmeņu konstrukcijām un senlietu savrup-

atradumiem, šis reģions apdzīvots kopš bronzas laikmeta (2. g.t. pr. Kr. vidus). Kaut gan Lielupes vidusteces rajonā nav konstatēti 1.-4. gs. Rietumzemgalei raksturīgie uzkalniņkapi, kā savrupatradumi iegūtas šī perioda senlietas, kā arī romiešu monētu depozīts. Sākot ar 5. gs., visā zemgaļu teritorijā notika pāreja no uzkalniņkapiem uz līdzenajiem skeletapbedījumiem ar pretēju vīriešu un sievietes orientāciju. Vidējā dzelzs laikmetā zemgaļu kapulauki izvietoti sevišķi blīvi. Tas saistīts ar pārmaiņām sociālpolitiskajā situācijā sakarā ar skandināvu tirdznieciskajām un politiskajām interesēm Zemgalē. Autors rezumē, ka Lielupes vidusteces rajons ir bijis nepārtraukti apdzīvots kopš bronzas laikmeta.

Ar jaunākajiem pētījumu rezultātiem Sidabrenes (Kalnjeles) arheoloģiskajos pieminekļos iepazīstina Ernests Vasiļausks. Senās zemgaļu pils Sidabrenes (Kalnjeles ciems, Lietuva) kompleksu veido divi pilskalni, senpilsēta un senkapi. Kā liecina pēdējo gadu pētījumi, te bijis Sidabrenes zemes centrs. 1990. un 2003. gada izrakumi ļāvuši precizēt arheoloģisko pieminekļu hronoloģiju un secināt, ka pēc krusta kariem daļa iedzīvotāju tomēr palika Sidabrenē un apdzīvoja to arī 14. un 15. gadsimtā.

Baiba Vaska, pētot zemgaļu kapulaukos iegūto rotu ornamentus, konstatējusi, ka tie ietver gan noitektu māksliniecisko ieceri, gan tehnisko izpildījumu, kas raksturīgs katram vēsturiskajam laikposmam. Šīs atziņas atspoguļotas rakstā "Procesi zemgaļu ornamentā vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā". Baltu kultūrām raksturīgais ģeometriskais ornaments, kas pakļauts priekšmeta formai un saistīts ar plakni, ienāk no ģermāņu kultūru loka pēc Romas impērijas sabrukuma migrācijas perioda sākumā. Pēc autores domām, vidējā dzelzs laikmetā zemgaļu kultūra ir visai noslēgta. Šajā laikā izveidojas zemgaļiem raksturīgais, no citām baltu kultūrām atšķirīgais rotu stils. No 10. gs. jūtama latgaļu, kuršu, Baltijas somu un skandināvu ietekme, kas vēlākajos gadsimtos pastiprinās. Savukārt zemgaļu ornamenta iezīmes pamatā apkārtējo cilšu materiālajā kultūrā - īpaši 8., 9. gs., kad zemgaļu ornamenta ietekmē veidojas raksturīgais latgaļu ornaments.

Vēlākam laikposmam zemgaļu vēsturē pievēršies Santa Dobeļe. Rakstā "Ar monētām datēto 14. gs. - 15. gs. sākuma sievietes apbedījumu senlietas Dobeles kapsētā" autore konstatē, ka visiecienītākais rotu komplekts sastāvējis no stikla krellīšu, kauri gliemežvāku, bronzas zvārguļu un monētpiekariņu kaklarotas, vairākām pakavsaktām un diviem spirālgredzeniem. Dobeles kapsētā vairs nav konstatējamās lokālas īpatnības, jo līdzīgas rotas, darbarīki un iedzīves priekšmeti atrasti visā Latvijas teritorijā. Zudusi saikne ar zemgaļiem raksturīgo materiālo kultūru. Iespējams, ka līdz ar zemgaļu aiziešanu

13. gs. beigas un ordeņa pils celtniecību Dobeles novadā ienākuši iedzīvotāji no citiem Latvijas reģioniem.

Juris Urtāns rakstā "Zemgales sakrālie ūdeņi" pievērsies visai maz pētītai tēmai. Uz vietvārdu, folkloras un arheoloģiskā materiāla analīzes bāzes autors izdala vairākas ūdenskrātuvju grupas, kopumā 45 objektus, kas saistīti ar rituāliem un ticējumiem. Visplašāko grupu veido ūdensteces, uz kuru sakrālo raksturu norāda to nosaukumā minētais vārds "svēts". Vairāki objekti saistāmi arī ar mitoloģiskā velna vārdu. Mazskaitlīgāka ir ar purviem un ezeriem saistīto sakrālo vietu grupa. Ari šajā grupā daļa ūdenstilpju un purvu saistīta ar velna vārdu. Vismazāko sakrālo ūdeņu grupu veido avoti, kas galvenokārt saistāmi ar ticību to ārstnieciskajām īpašībām.

Gunita Zariņa veikusi paleodemogrāfiskos pētījumus, analizējot plašu antropoloģisko materiālu (455 indivīdi) no Lejasbitēnu (7.-10. gs.), Čunkānu-Dreņģeru (8.-11. gs.) un Salaspils Laukskolas (10.-13. gs.) kapulaukiem, un pētījumu rezultātus izklāstījusi rakstā "Galvenās tendences Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta iedzīvotāju paleodemogrāfijā". Autore konstatējusi, ka Lejasbitēnu un Salaspils Laukskolas kapulaukos trešdaļa apbedīto vīriešu mirusi 15-24 gadu vecumā. Tas varētu liecināt par

biežajiem bruņotajiem konfliktiem Daugavas ūdensceļa tuvumā, kā arī citiem apdraudējumiem. No stratēģiski svarīgajiem ceļiem tālākajā Čunkānu-Dreņģeru kapulaukā būtisks mirstības pieaugums vīriešiem konstatēts tikai 45-55 gadu vecumā. Autore analizē arī sieviešu mirstības iemeslus, mēģina rekonstruēt Lejasbitēnos mitušās populācijas skaitlisko lielumu un sastāvu. Autore secina, ka Latvijas dzelzs laikmeta sabiedrības demogrāfiskie rādītāji iekļaujas Baltijas un Polijas kopainā. Rakstu papildina bagātīgs ilustratīvais un grafiskais materiāls.

Rakstu krājumā iekļauts arī Jāņa Cigļa raksts, kas veltīts Ādolfā Karnupa simt gadu jubilejas piemiņai. Arheologs, etnogrāfs, folklorists un mākslinieks 20 savas darba dzīves gadus atdevis tagadējam Latvijas Vēstures muzejam, kur vadījis Etnogrāfijas nodaļu. Ā. Karnups veicis arheoloģiskos izrakumus Talsu pilskalnā un Raunas Tanīskalnā. Rakstu papildina Elzas Rudenājas atmiņas.

Nobeigumā vēlos pateikties rakstu autoriem, māksliniekiem, tulkotājiem, redaktoriem un visiem pārējiem, kas veicinājuši šī krājuma tapšanu. Īpaša pateicība Latvijas Valsts kultūrkapitāla fondam par finansiālo atbalstu grāmatas sagatavošanā un izdošanā.

Sastādītājs
Ritvars Rītums

RASA BANYTE-ROWELL

THE TRANSITION OF IDEAS AND NORTHERN LITHUANIA IN THE ROMAN PERIOD

Introduction

When we speak about the transition of ideas between several archaeological cultures or the spread of ideas far in a given direction, we have in mind material objects which reflect a certain process of thinking during the creation of object forms. The production of tools and smaller weapons are determined by functional rather than aesthetic considerations. When decorations are created, there is less thought solely about function. Amulets and strings of beads are a good example of ornamentation which in the material sense apparently do not contribute anything to costume (they neither hold garments together nor offer other support), but to this day people still believe (perhaps less so, of course, in prehistoric times) that they have a certain "lucky" ornamentation. Thus, archaeological ornaments form a type of product group which lends itself best to analysis of what aesthetic ideas were dominant in a given region, of whence they originated (whether they were thought up by local craftsmen or imported from elsewhere). Of course, the expression of aesthetic ideas draws considerable significance from the type of technology the creator of the object was able or had the opportunity to use. We know very little of how people living in the territory of present-day Lithuania and Latvia adorned themselves in the Early Iron Age, because those areas had much smaller quantities of copper-smelting material than in the following Roman influence period.

A considerable amount has already been written about the ornaments found in barrows in present-day

Žemaitija, northern Lithuania and southern Latvia in the Roman period and connections between their form and artefacts from neighbouring regions (Moora, 1938; Snore R, 1930; Michelbertas, 1986). The many-sided analysis of these researchers offers a broad context of cultural interaction. Obviously, it is difficult to talk only about northern Lithuania, which at that time was not clearly different in terms of culture from Žemaitija and Central Lithuania. The formation of the Semigallian tribe took place separating it from a broader area that in terms of archaeological culture was a united area, the so-called 1st-4th century southern Latvia, northern Lithuania and Žemaitija Baltic Barrow Grave Culture. These barrows were spread in the Lithuanian territory in the upper reaches of the River Jūra on both left and right banks, in the Dubysa mid- and upper reaches basin, the upper reaches of the Rivers Nevėžis and Sventoji and to the north of the latter in Latvia - in the eastern part of the Kurzeme uplands, the Lielupe basin, Augšzeme, the southern part of Vidzeme, the Latgale uplands (Zemgaļi senatnē, 2003, 22). Therefore, when we speak about the cultural processes taking place in the Roman period in that northern part of Lithuania which will later be called southern Semigallia, we analyse archaeological material from monuments that are set apart from the broader context only by geography. It should be noted that as certain difficulties still remain in setting an absolutely precise chronology for the Roman and migration periods, there still has been no deeper analysis of the gradual decline of the practice of barrow burials. We admit that in northern Lithuania

barrows came to be replaced by flat burial fields already by the end of the Early Iron Age (4th century AD) (Zemgali senatnē, 2003, 31), but there is evidence that this process may have started in the 3rd century, as is the case in Žemaitija. The relevant examples from northern Lithuania are provided by the Linksmėnai-Kurmaičiai burial field in Joniškis region (LAA, 1977, 64).

Thus, while stressing from the outset the belief that the "cultural autonomy" of southern Semigallia in the 1st-4th centuries AD is very conditional, I would like to pay closer attention to several artefact

types whose forms and spread pose certain questions to the researcher: were there ornamentation forms that were specific to people dwelling in northern Lithuania? Where are the broader origins of certain forms? What trade routes and other types of contact had influenced the sets of ornaments worn by people in northern Lithuania?

Trumpet torques with discs

One special example of a trumpet torque was found in Linkuva in Pakruojis region of northern

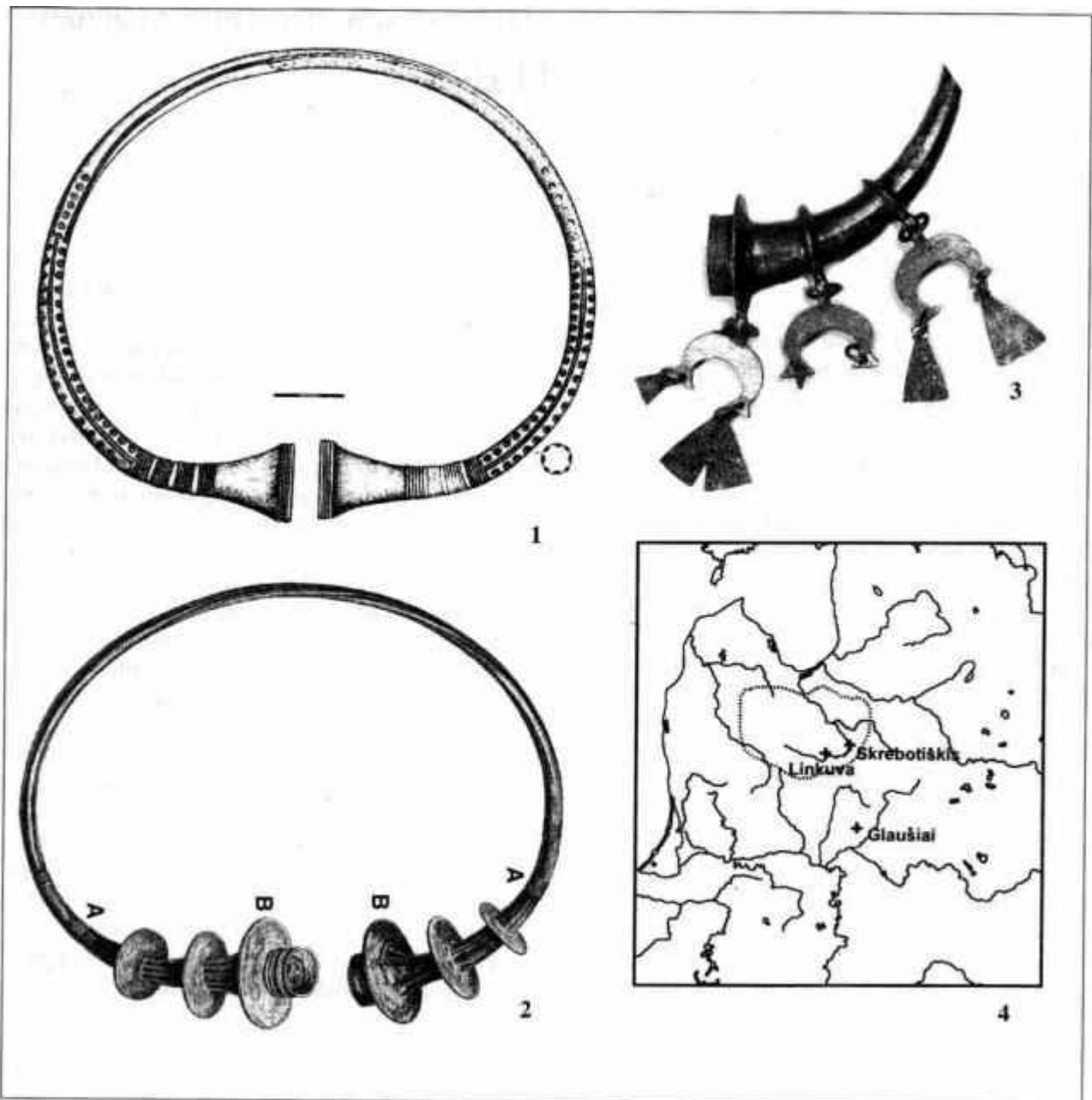

Fig. 1. 1 – trumpet torque from Skrebotiškis, Pasvalys region (LNM, inv. no. AR 42: 1; drawing by A. Ruzienė); 2 – trumpet torque with discs from Linkuva held at the Krakow Museum (according to Lepkowski, 1879); 3 – fragment of photos of the trumpet torque from Linkuva held at the Warsaw Archeological Museum (according to I Balti, 1992, 115; no. 451); 4 – localisation map of find-sites of trumpet torques discussed in the article. 1–3 – bronze

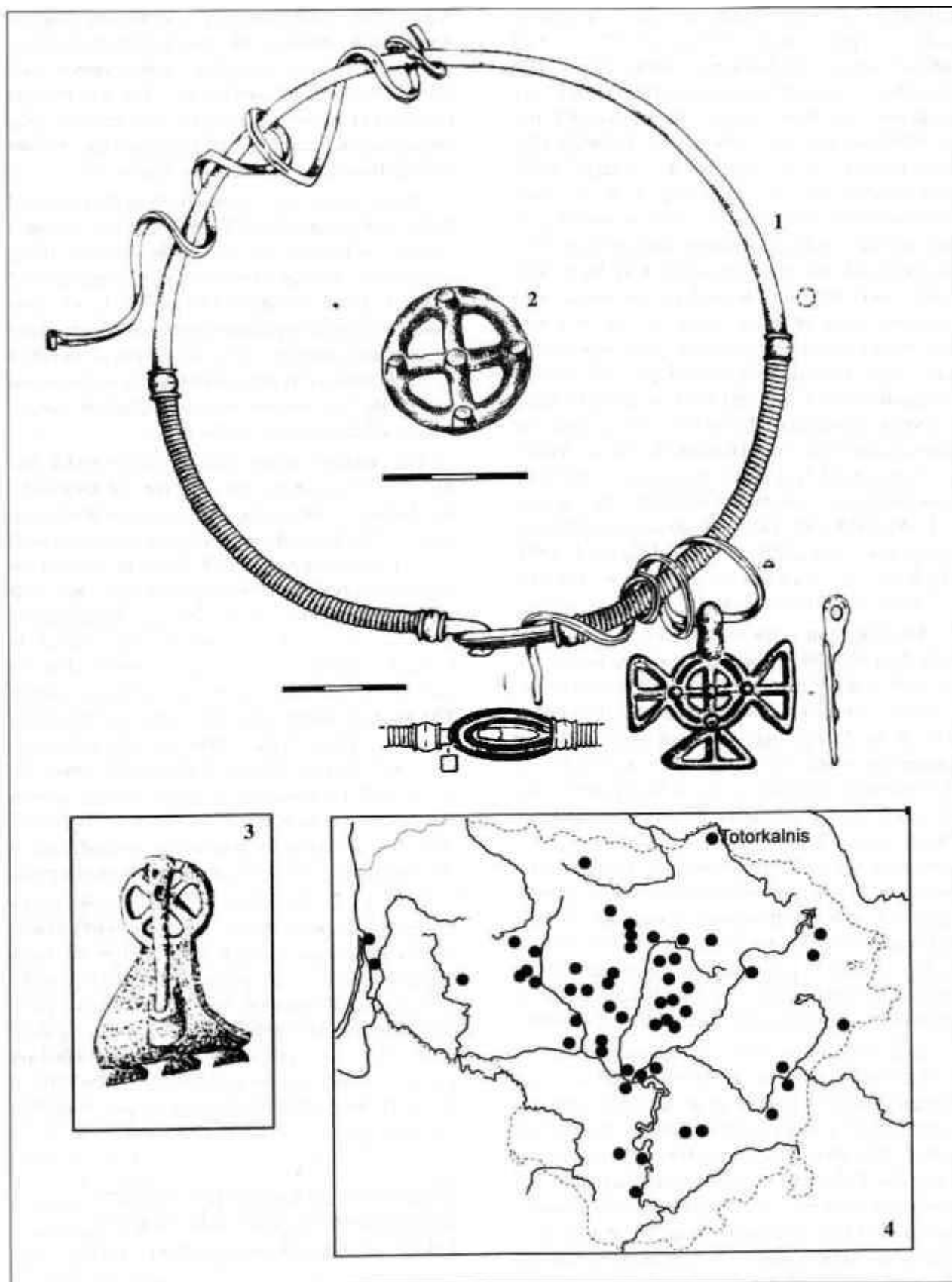

Fig. 2. 1 – torque with a spoon-shaped clasp and pendant from Totorkalnis, Biržai region (LNM, inv. no. AR 435: 1; drawing by A. Ruzienė); 2 – wheel-shaped pendant from Pakalniškiai Barrow Cemetery, Panevėžys region (LNM, inv. no. AR 39: 102; drawing by A. Ruzienė); 3 – brooch with a hinge clasp from the Gibaičiai Cemetery (town of Šiauliai) (according to Tarvydas, 1933, ill. 3); 4 – distribution map of torques with a spoon-shaped clasp in the territory of present-day Lithuania (according to LAA, 1978, 18–20, map 10 with author's supplement)

Lithuania. These are torques with discs on partially hollow open ends (LAA, 1977, 10-11 [Michelbertas]; Michelbertas, 1986, 88). Two examples which were found in the 19th century have made their way to museums in Krakow (LAUJ, inv. no. 6755) and Warsaw (PMA, inv. no. IV/5470) (Die Balten, 1991, 31, 53, Kat. Nr. 451; I Balti, 1992, 114-115, Kat. Nr. 451, 462) (Fig. 1: 2, 4). Both torques have three discs on each end and small hooks were moulded only on the torque held at the Warsaw Museum and half-moon pendants were hung from these hooks and at the end of the pendants a trapezoid piece of sheet metal was inserted (the diameter of the trumpet ends measures between 3.2 and 4 cm). Unfortunately, there is no more detailed information about the context of the Linkuva finds. Yet another trumpet torque of this sub-type with two discs on each end from Glausiai (Kedainiai region) is an accidental find which was given to the local museum in 1939 (Kedainiai Museum, inv. no. 144: 1; LLM, 1958, 324; ill. 93; Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavicius, 1961, 200; ill. 127; LAA, 1978, 11) (Fig. 1: 2). The Glausiai grave site is attributed to Central Lithuania (Fig. 1: 3).

An illustration of the torque held in Krakow was published in 1879 in the journal of the Berlin Anthropological, Ethnological and Prehistory Association (Lepkowski, 1879) (Fig. 1: 2). The torque now in the Archaeology Room of the Jagiellonian University found its way thither as part of the H. Bukowski collection (made in Stockholm?). The discovery of the torque is described as follows: *Dieser Gegenstand stammt aus Lithauen, Gou-vernement Kowno, Kreis Poniewicz, woselbst man zwei ganz gleiche in der Erde gefunden.* Lepowski identified the "Lithuanian" finds as torques (ornaments intended for ritual use) on the basis of analogies made in other parts of Europe: in 1871, a torque was found in the Alps and similar finds were described by Montelius (*L'Age du bronze en Suede*).

Thus, Lepkowski offers European analogies of Bronze and Early Iron Age forms while we now recognise trumpet torques as an ornament common to the whole Eastern Baltic region in the Roman period. This shows that during the first centuries AD when the Balts and Finno-Ugrians began to use bronze in large quantities, adapting influences for their style of ornamentation from the Roman provinces via the Germanic tribes of Central Europe and in some forms of ornamentation there was a "serious" call on La Tene period styles which had not made an appearance previously in the Baltic lands. Admittedly we can glimpse the development of the form of early Roman period trumpet torques also in the material from former east Prussian Late Bronze

Age period III-IV barrows - in former *Drusker Forst* site, *Kr. Wehlau*, the so-called *Knotenhaltring* was found which apparently had trumpet ends (Engel, 1935, 262; Table 144 e). Not only trumpet torques but also later torques with conical ends should be regarded as a later provincial Barbaricum form (although we cannot call it tasteless!).

Most trumpet torques (which form three groups) in the Lithuanian archaeological material are dated to between the mid-1st century and the end of the 2nd century AD (see classical type of Michelbertas' group II found in Skrebotiskis, Fig. 1: 1). The Linkuva-Glausiai-type disc torques are a sort of later degenerated sub-type. This was given a later date by Michelbertas ("perhaps C1a-C1b," i. e. the second half of the 2nd century to the first half of the 3rd century) (Michelbertas, 1986, 88).

The pendants on the Linkuva torque (PMA, inv. no. IV/5470) confirm that this type of torque did not belong to the basic early groups of trumpet torque. The triangular plates at the tips of the half-moon pendants are flat. In Lithuanian material the earliest sub-types of pendants with little cone-ends are dated to the turn of the 2nd and 3rd centuries. Most of all the half-moon pendants found in Lithuania are dated to the 3rd century, and in the early to mid-4th century they went out of fashion. The pendants on the Linkuva torque may be similar to A. Simniskyte's Type B (Fig. 2), known from two sites in Lithuania (Daujenai Barrow 3, Grave 11, LNM, 505, 15; Rudaiciai II, Grave 8), four sites in Latvia and one in Estonia (Simniskyte, 2002, 103; Table 1). It should be noted that the find sites of these pendants are located along the River Daugava.

Thus, the Linkuva-Glausiai-type torques may be regarded as a specific local creation of old-fashioned style. They were made at a time when the large trumpet torques were replaced by more graceful conical ones. Perhaps the idea of this form with disc decoration at the ends of the torque was a local innovation by craftsmen in central-northern Lithuania which can be compared with the habit of Baltic Finns to decorate trumpet torques with their favoured cones.

Some notes on contacts in northern Lithuania-central Lithuania-Mazury Lakeland, Suwalki-Augustowo region

Most of the ornaments are similar to those found along the Lithuanian coast and in Samland but the shared style of certain forms reveal clear links between people dwelling in northern Lithuania and the flat grave culture of central Lithuania. Between the second half of the 2nd century and the 3rd

century pins with wheel-form heads were placed in tombs in both regions, and torques with spoon-shaped clasp spread out under the influence of the latter area to the north in the 3rd and 4th centuries, as is the case at Plauciškiiai Barrow III grave 1 (Patkauskas, 1980, 53; ill.). These ornaments are found in the southern lands of the western Baits - north-eastern Poland and further afield in Latvia; some finds are known from Finno-Ugric sites as far away as Finland (Michelbertas, 1986, 100).

They have a certain typological parallel with the torques with coiled wire terminals tipped with a box-shaped clasp or with a plate-and-hook clasp that are found mostly in the Lithuanian coastlands and the western half of Lithuania. The latter forms are less original than the "spoon tips," i. e. they have formed under the broader influences of the European Barbaricum, which are more noticeable in various aspects in western Lithuania. On the find map of spoon-tip torques several dots along the southern Nemunas (mostly in so-called Užnemunė) and mid reaches of the Neris bring them towards the find sites in Bait lands, namely in present-day north-eastern Poland and western Belarus. We can also see the result of the effect of the latter Bait regions in an accidental find from Totorkalnis (Biržai region) which is a spoon torque with a pendant (wheel-form with a cross in the middle and shoots at the edges) - LNM, inv. no. AR 435:1 (Fig. 2: 1, 4). Small openwork wheel-pendants can be found across the whole eastern Baltic region from Eastern Prussia to Estonia. The same motif of a cross or ring with six or eight spokes is to be seen on the pins with wheel-shaped head. Pendants of the simplest form (a small wheel with even edges and a central cross) are known from Lithuanian coastal graves (Pangėsai-Pleškučiai, Stragnai, Mažiai) and from the Pakalniškiai Barrow Cemetery (Bezenberger, 1914: 150; Majewski, 1900: 95-96; Juga, Ots, Szymahski, 2003: 240; photo 4204: 7,8). The latter barrow cemetery is from the Panevezys region close to the southern boundary of Semigallia (Fig. 2: 2). The motif of two cross pendants can also be found in an openwork pendant found in Graves 7 and 8 of Vienragiai Barrow Cemetery C in Žemaitija (Michelbertas, 1986, 107; ill. 30: 3). The Totorkalnis pendant with shoots, like the pendants from Mezionys Barrow Cemetery I (Svepcionys region) or Rokėnai (Ignalina region) (LLM, 1958, ill. 118, 138) and Bakšiai (now part of Alytus) (Moora, 1938, 253) are closest to similar pendants found in sites of Mazury Lakeland Culture (Bogaczewo Culture) and its Suwalki sub-group. According to W. Nowakowski, wheel-pendants with shoots are very typical of Bogaczewo Culture and should be dated to B2/C1 and the later period

(Lenarczyk, 1991, 94-96, 105, 109; ill. XV, 3-5; Nowakowski, 1995, 66; ill. 23: 651; Table 29: 651, 652, 656). The Polish researcher P. Szymanski has devoted broader attention to this form in Bogaczewo Culture sites in his dissertation based on the Wyszembork Cemetery. The basic motif of this pendant form is a small wheel with four, five or six spokes. As we have noted, the same motif is used for pins with a wheel-shaped head. The wheel and cross form is an elemental motif. It was very popular in the north-eastern Baltic region; in Finnish stone mound graves of the Roman period we find such wheel-pendants and small round wheel brooches (Katalog, 1896, 27-28, 32; ill. 8: 18, 21, 22; 9: 1; Moora, 1929, Table xxix: 10-12; Moora, 1938, 253-254; Laul, 2001, ill. 40: 1, 4). Thus, the Totorkalnis torque and wheel-form pendants are at a "cross-roads" of the spread of both ornament forms south-north and in part south-east - north-west. Of course, it is unlikely that such wheel-form pendants with shoots were imported from the southern Baltic areas in present-day Poland. These, apparently, spread as a fashion idea among areas which had greatest interest in co-operation.

A very interesting version of the use of the cross-within-a-wheel motif can be seen in the brooch with a hinge clasp from the Gibaiciai Cemetery (now in the town of Siauliai) (Fig. 2: 3). One of its triangular parts has broken but the central juncture part of both sides is formed by a small wheel containing a cross (Tarvydas, 1933, 5, 10; ill. 3; Michelbertas, 1986, 124). The form of the Gibaiciai brooch illustrates the influence of ornamentation style (symmetrical brooch forms) that came from northern neighbours (in present-day Latvia and Estonia) in the 3rd century.

Chest ornamentation - pendant-distributors and chain-linked plates

Despite the very strong links between northern Lithuania and the regions of Zemaitija and central Lithuania in the Late Roman period certain openwork ornaments show stylistic connections with western Lithuania too. The Siauliai breast belt published by J. R. Aspelin is formed of triangular openwork pendant-distributors and quadrangular dividing plates joined together by a band of several small chains (Fig. 3: 7). The typical variety of ornamentation is shown in separate plates (Aspelin, 1884, 1894; ill. Snore, 1930, 98; Table II: 30). Often in western Lithuania such breast decorations are made up of only openwork half-moon pendants-distributors and chains. At present we know not only of openwork quadrangular plates from Stanz

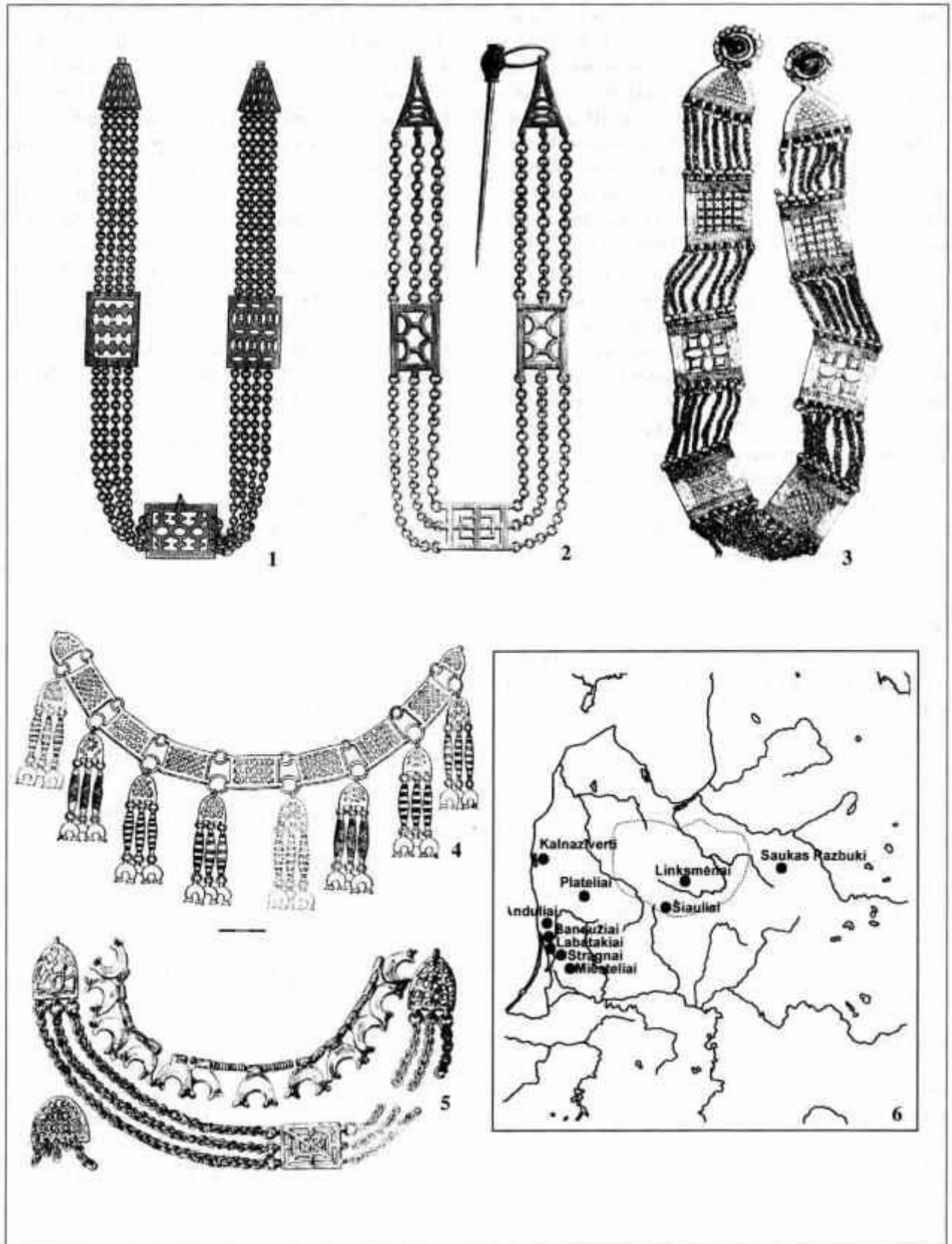

Fig. 3. Chest ornaments made of openwork pendant-dividers, quadrangular plates and chains:

1 – from Šiauliai (according to Aspelin, 1884, 1894); 2 – from Plateliai (Plungė region) (according to Aspelin, 1884, 1897); 3 – from Bandužiai (town of Klaipėda) (according to Stankus, 1995b, Fig. 3, 4); 4 – from Linksmėnai-Kurmaičiai (Joniškis region) (according to Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961, 210, ill. 137); 5 – from Saukas Razbuki (Jėkabpils region) (according to Šnore, 1993); 6 – distribution map of chest ornaments made of openwork pendant-dividers, quadrangular plates and chains in Lithuania and Latvia. 1–5 – bronze

Schlaudern (Anduliai), Labotakiai, Stragna but also of a breast decoration from Bandužiai Grave 74 (Fig. 3: 3), openwork plates from the Miesteliai Cemetery (Moora, 1938, 236; 30: 9, 10; ill. 13; Stankus, 1995, 115-116; LLM, 1958, ill. 155; Tamulynas L., 2002, 130-131). Half-moon openwork dividing pendants have been found in more cemeteries from the Lithuanian coastlands and the Nemunas delta. The fashion for openwork breast belt pendants is a belated echo of Samland filigree belt plates which were created in imitation of the Noricus-Pannonia belt style (Okulicx, 1976, 196-197; Bitner-Wroblewska, 2002, 77-78). In Samland (Dollkeim-Kovrovo Culture) openwork belt plates spread at the end of the 1st century and during the 2nd century. Meanwhile openwork breast band parts in western Lithuania are dated to the 3rd century. Breast decorations found in the Suwalki region made of quadrangular plates and chains (Oeywa Woda and Sz wajcarija Cemeteries) should be regarded as a reflection of mutual influence between various western Baltic regions (Ziemliriska-Odojowa, 1961, 193, 204-206; Table VII: 5; ill. 8; I Balti, 1992, 101-102, 104-105; Nr. 354, 384). In Žemaitija and central Lithuania reflections of the same fashion are found in simpler narrow oblong filigree plates which link pairs of pins and chains.

The "route from western Lithuania" taken by the Šiauliai breast decoration is marked by similar finds from Plateliai (Plunge region) (Fig. 3: 2) (Aspelin, 1884, 1897; Snore, 1930, 100; Table V: 27). The Plateliai site is on the edge of the west Lithuanian cemeteries and Žemaitija barrow cemetery cultural groups. There is a small breast decoration plate from Vecsauka (Fig. 3: 5) which is very similar to the central plate of the Plateliai ornament (Jėkabpils district) (Moora, 1929, Table XI: 7; Snore, 1930, 97; Table I: 25; Snore, 1993). Meanwhile the openwork pectoral ornament of one of the separate half-moon-form of the Vecsauka pendant-divider (Fig. 3: 5 left bottom corner) (Moora, 1929; Table XI: 6; LA, 1974; Table 32: 7) is very similar to the openwork motif on the quadrangular plates found in Bandužiai Cemetery Grave 74 (Stankus, 1995a, 115-116; Stankus, 1995b, 88-93; Fig. 3, 4). The Bandužiai find is dated to the C1b period, that is, around the middle of the 3rd century. The breast ornament found in the Linksmenai-Kurmaičiai Cemetery (Joniškis region) made of bronze openwork plates and pendants, which is alas also an accidental find (Fig. 3: 4) (Kulikauskas, Kulikauskiene, Tautavičius, 1961, 210; ill. 137) reminds us in particular of the breast decorations found in Lithuanian coastland cemeteries. This was made of as many as seven quadrangular plates and two half-moon dividers joined in a single band

by chains which have attached to them eight openwork dividers, stick-shaped dividers and half-moon pendants. The principle of joining all these parts together is very close to the way the Labotakiai (Klaipeda region) ornament was produced (Vater, 1887, 160; ill. 1; Moora, 1938, 244; Abb. 31: 9; LLM, 1958, 131) but the composition of the breast decoration from Kalnaziverti Cemetery (Liepāja region) is even closer to the Linksmenai-Kurmaičiai ornament (LSV, 2001, 216-217; ill. 163).

The Sauka Razbuki cemetery is allotted to the Latgallian rather than the Semigallian area, but the breast bands from Šiauliai and Linksmenai-Kurmaičiai illustrate that the fashion for such openwork ornaments could have spread further north-east via northern Lithuania (Fig. 3:1). Of course, there is no proof that the Šiauliai or Sauka Razbuki ornaments were really transferred from western Lithuania or the south-west Latvian region. Not only the openwork plates and dividers of the breast bands but also the Sauka Razbuki torque with cone-shaped terminals and with the link of openwork pendant dividers (LKS, 1937, 26-27; Table XIV; Snore, 1993, 84-85, 108; ill. 80; Table I) is very similar stylistically to the torques of the so-called V group (according to M. Michelbertas) found in the cemeteries of coastal Lithuania and the lower reaches of the Nemunas (Michelbertas, 1986, 95-96; ill. 22). In comparison the Linksmenai-Kurmaičiai breast band and the Sauka Razbuki torque's pendants are very similar.

Openwork plate distributors and pendants were intermixed and mutually matched. We can imagine that a master jeweller who had acquired separate openwork parts made in neighbouring areas could join them together with ornaments he had made himself. Thus, the fact that separate bronze openwork plates were valued as precious jewelry is illustrated by the rich mid-3rd-century female grave excavated at Miesteliai Cemetery in western Lithuania in 2001. Here, among other items placed in a birch-bark bag for the deceased were four pierced plate-chain dividers. However, they were not joined together themselves, i. e. they were not used for a specific ornament (Tamulynas, 2002).

Rosette brooch pins

Another example of the connections between barrow cultures on Semigallian territory and cemeteries in Lithuanian coastlands and the south-west corner of Latvia is provided by the rosette tutuli pins (Radinš, 1996, ill. 12 on p. 146). This type had already been identified by H. Moora as an artefact of the "Klaipėda-Meme/ Culture" (Moora, 1938, 197-199).

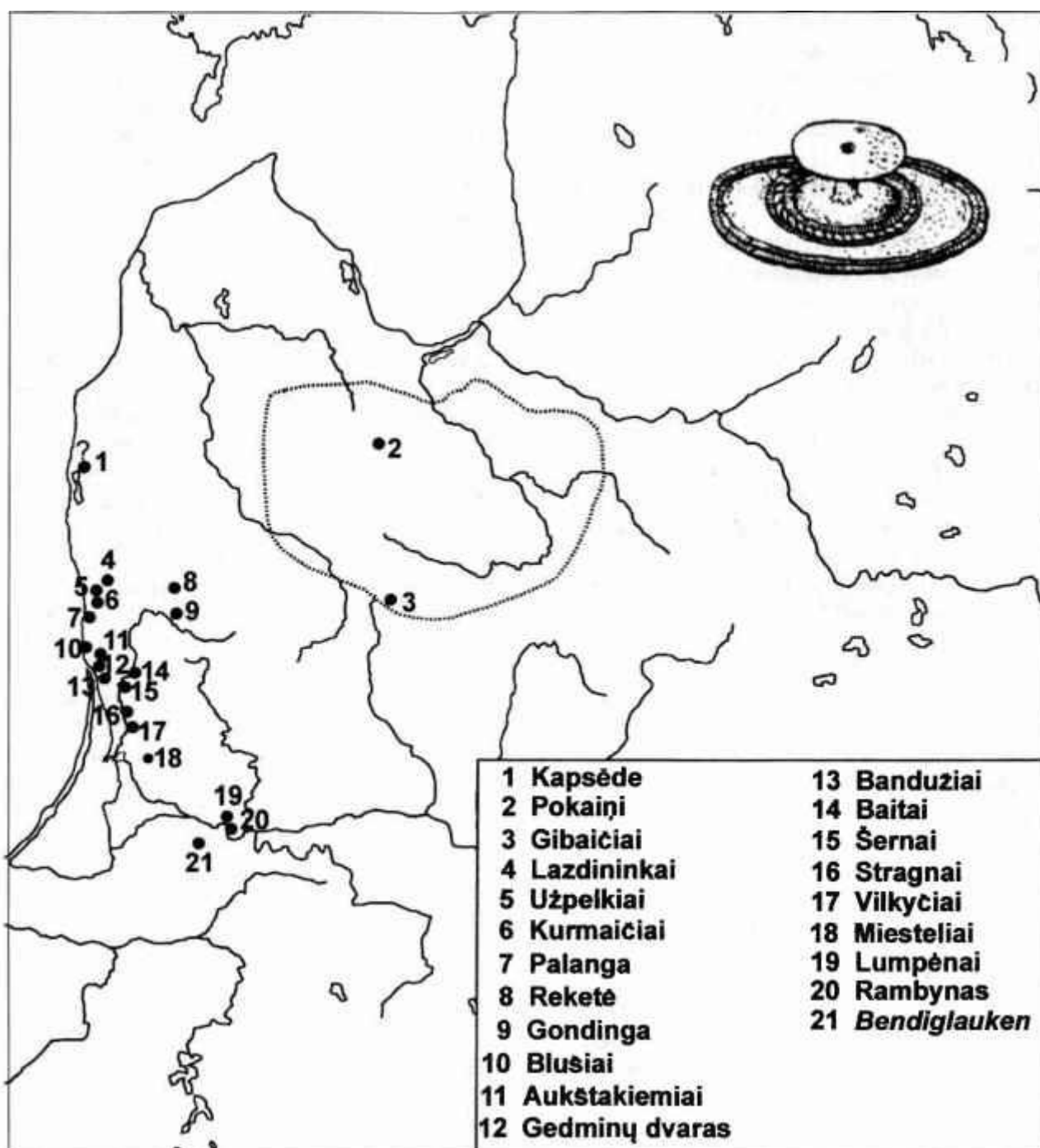

Fig. 4. Distribution map of rosette pins or brooches with tutuli in Lithuania and Latvia, At the top corner of the map – head of the rosette tutuli pins from Gibaičiai Cemetery (Šiauliai)

Rosette pins with tutuli spread in graves of Dolkeim-Kovrovo region and west Lithuanian/south-west Latvian areas at different times. This fashion came to the Samland peninsula much earlier (in phase B2) and had already disappeared by the 3rd century (Nowakowski, 1996a, 17, 83-87). Such types of pins and brooches in western Lithuania became parts of the "uniform" from the mid-3rd century among rich

women's jewelry. Some versions of the latter were found in the graves dated to the turn of the 4th-5th centuries, but the main group of rosette pins and brooches were exclusive ornament for wealthy women in the second half of the 3rd century - first half of the 4th century AD. The inhabitants of western Lithuania began to make rosette pins, when openwork round pins/brooches (like known pins from the

Rucava Cemetery) were going out of fashion. This ornament found in western Lithuanian cemeteries in the late Roman period is more than simply a degenerated form of local fashion. The form is connected with Germanic tutuli pins from the Elbe region, and Hassleben-Leuna group (Tempelmann-M[^]zyska, 1985, 104; Carnap-Bornheim, von, 2000, 45-61). The greatest novelty was not their form but the decoration, which was a somewhat late imitation of filigree jewelry work, in comparison with the Central European Barbaricum. The ornament fragment with a blue glass eye and silver knobs and decorated wire found in Kapsēda bears evidence of the technique used to make this jewelry (Moora, 1938, 197). This find made near Liepāja is a self-evident phenomenon, bearing in mind the cultural monothicity of the Lithuanian coastlands and the south-western corner of Latvia in the Roman period.

What sort of finds in the Semigallian territory illustrate the influx of such jewelry from western Lithuania and south-western Latvia in the Late Roman period? H. Moora notes only two rosette tutuli pin find sites outside the boundaries of the latter area, namely at Gibaičiai Cemetery (now in the town of Šiauliai) in Lithuania and the Jābara Cemetery in Estonia (Moora, 1938, 199, footnote 3; Tarvydas, 1933, 5, 10; ill. 3, top right) (see drawing at the top right corner of Fig. 4). The Gibaičiai Cemetery on the southern boundary of present-day Semigallia is noteworthy not only for its interesting Late Roman period find where noteworthy objects include the sheath-band of a drinking horn, the aforementioned wheel-and-cross-motif brooch, scissors, a crossbow brooch decorated with a high needle catch and double wire twist, decorated with ringlets (Almgren, 210-211 type) (Tarvydas, 1933, 7-17; ill. 5-11, 14). The ornaments found in 3rd-4th century graves at the Gibaičiai Cemetery reflect shared forms among the western Baits (torques with coiled wire terminals tipped with a hook-and-loop or a box-shaped clasp, the so-called great crossbow brooch with bent foot) and this is evidence that there was a similar style of dressing in quite a broad Baltic region. M. Schmiedehelm described the rosette tutuli pin found at Jābara B Cemetery as being a form typical of western Lithuania and south-western Latvia (IUMHflexejibM, 1955, 78, 79; ill. 17: 7).

Could the Semigallia region have been an area through which tutuli brooches or pins spread further north? A rosette tutuli pin find site is also known in the middle of what would be Semigallian land. This is the site from near Dobeles, known in German as *Fockenhof*. This is shown by the Riga Exhibition Catalogue of 1896 (Katalog, 1896, 49-50; Table 11: 16). Four rosette pins were found at Fockenhof

and they form two chain-linked pairs. The pair not illustrated in the catalogue had half-moon pendant dividers. Despite the fact that the pins in the Riga Catalogue were described along with the so-called Period II finds (dating from the 8th century AD), they undoubtedly came from Late Roman period graves. Other Fockenhof finds presented in the catalogue really are much later. The Pokaiņi find site lies in a group of Early Iron Age barrow cemeteries to the east of the Gailīši burial monuments.

Thus, taking account of the map showing the spread of rosette-tutuli pin/brooches in Lithuania and Latvia, we can see the same spread-path of ornament forms from the Lithuanian coastlands and south-western Latvia, as is the case when noting sets of openwork breast bands with large quadrangular plates (Fig. 4).

Enamel artefacts in northern Lithuania

The routes via which the so-called stylistic ideas spread are illustrated too by the rare triangular enamel openwork brooch from Rūdiškiai, Joniškis region (Fig. 5) (Michelbertas, 1970, 122-125; LNM, inv. no. AR 482: 28). The main decoration here is formed by a combination of triangular and rhomboid cut-outs and the enamelled surface. Two similar enamelled brooches were found in the Mazury Lakeland Bait group (*Gruneiken-Grunajki, Sdorren-Zdory*, now in Poland). In Latvia on the island of Mārtiņšala a very similar brooch was found, this time without enamel (Bitner-Wroblewska, 2000, 141). Yet another non-enamelled triangular openwork brooch came from the Samuēli Cemetery in south-eastern Estonia (IUMUzrexejibM, 1955, 218-219; ill. 58: 1). Thus the Rūdiškiai brooch illustrates one of the eastern Baltic regions where brooches of this form were held to be suitable (and relatively rare) decoration in the 4th century. Hitherto researchers have not been of one view as to where the Rūdiškiai brooch was made: was it local or did it come from the mid-Dnepr region where there are many find sites of similar triangular openwork brooches in more or less the area around present-day Kiev. I am inclined to follow M. Michelbertas, who asserts that this form came from the eastern - south-eastern Baltic region. Whatever the case may be, a map showing the spread of these brooches ascertains that exchanges of trade or fashion ideas could have spread through northern Lithuania in both a west-east direction via the Daugava towards the Dnepr and vice-versa, and also in a south-north direction from the Baits of the Mazury lakes via central Lithuania and the northern Lithuania and south-western Latvian barrow area to the Finno-Ugric stone piles

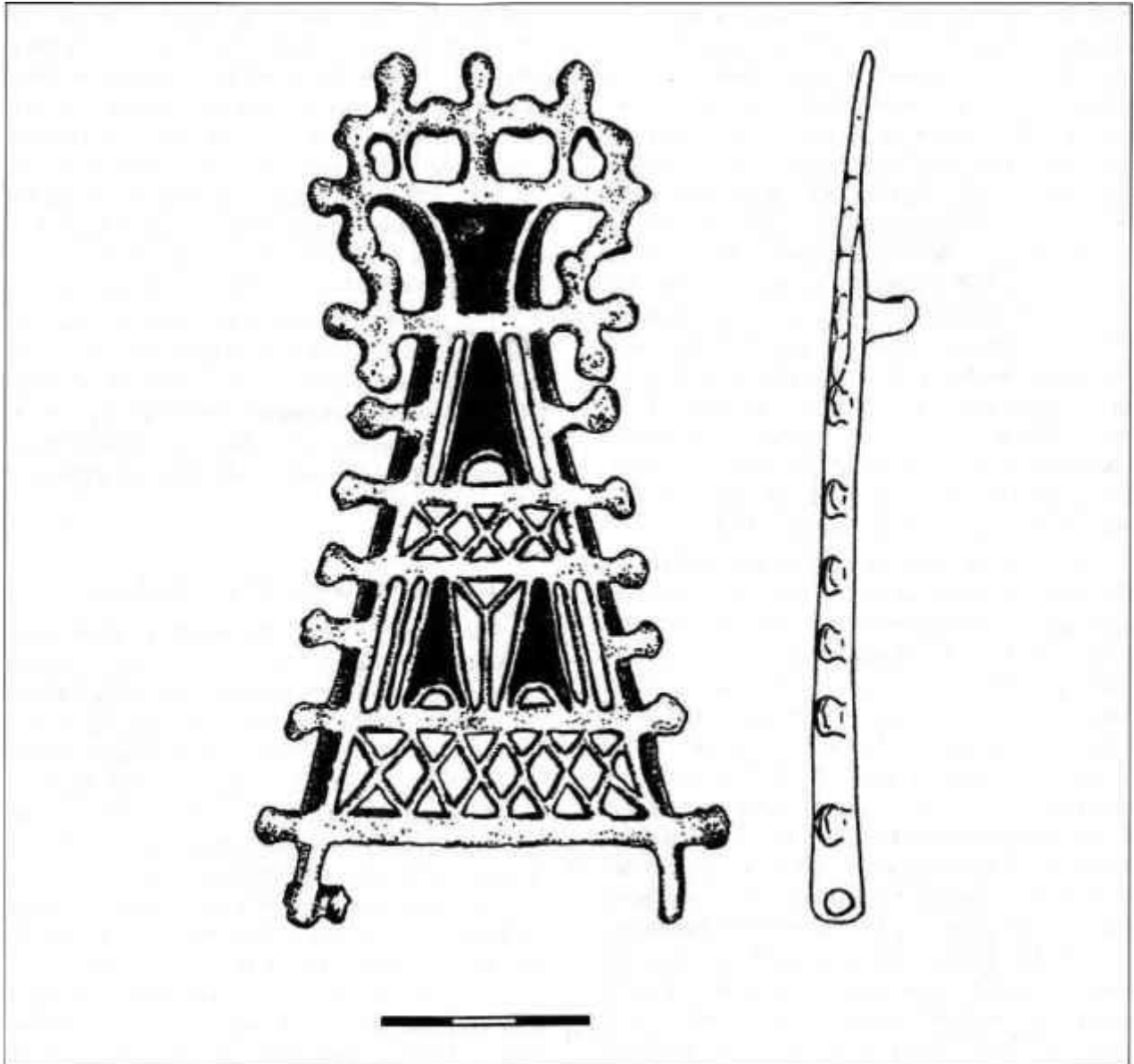

Fig. 5. Enamel bronze openwork brooch from Rūdiškiai, Joniškis region

grave area. One further exceptional artefact was found in Linkaičiai Cemetery Grave 15 (Joniškis region). This is a drinking horn band-handle and horn sheath joined by plates enamelled from separate enamel plates (Tarvydas, 1933, 4; ill. 2; Michelbertas, 1986, 154-156; ill. 64; Andrzejowski, 1991, 56, 58-59; ill. 13b; map 25; Simniskyte [Baltu, archeologija], 16; ill. 3; Simniskyte, 1998, 209-211; ill. 51). Bands of this form, enamelled or not as the case may be, have been found in cemeteries in the northern part of central Lithuania and in northern Lithuania. Thus this is a local artefact from the 3rd-4th centuries (one of them was the aforementioned horn band from the Gibaičiai Cemetery). A metal enamelled band of similar style has been found in the proto-Liv stone construction cemetery at Lielpuderi

in Latvia. In the opinion of J. Andrzejowski the dating of the latter enamelled band should be close to that of the Linkaičiai band, although Moora dated it to the 5th-6th centuries (Andrzejowski, 1991, 56, 58-59*; ill. 13f). These horn bands may have been made in separate Bait and Finno-Ugric workshops, but they are examples of a single "line." Such similarities show the routes via which ideas spread between Bait and Finno-Ugrians in the Baltic region and the importance of the role played by Semigallian lands in this process.

It is interesting that the spread of Roman ornamentation in northern Lithuania followed very similar paths. One bronze brooch made in the Rheinland was found at Pamuse (Pasvalys region); it has a triangular foot decorated with an opaque

glass covering of so-called "enamel" (Michelbertas, 1972, 29-30; ill. 8: 3; Michelbertas, 2001, 49; Table 9: 3). Similar brooches in Baltic lands are known from the Pakalniškiai cemetery (Panevezys region) and Kapsēda (near Liepāja). Two further enamelled Roman brooches made in the Rheinland were found at Nemunėlio Radviliškis (Biržai region) in what was to be a Selonian territory (Majewski, 1900; Table XIV: 12; I Balti, 1992, 80; ill. 117; Ģintars, 1936, 53; ill. 4: 1; Aspelin, 1884, 1883, 1884; Michelbertas, 1972, 28-30; ill. 8; Michelbertas, 2001, 47⁹; Table IX: 1-4; Nowakowski, 1995; Table XVII: 1-3, 5). A similar Roman brooch was found in south-western Baltic lands in the Mazury Lakeland (Bogaczewo-Kula), where local craftsmen learned at more or less the same time to make their own enamelled wares. J. Okulicz-Kozaryn and later M. Kaczynski thought that these Rheinland-made enamelled brooches may have come to northern Lithuania via the Bug, as is shown by analogous finds from Pannonia, Ukraine (Verkhnyaya Lipitsa, Galich region), the Bialystok wojewodztwo (Poland) - Drohiczyn-Kozarowka nad Bugiem (Okulicz, 1958, 82-84; Kaczynski, 1991, 176-179, ill. 11, 12; I Balti, 1992, 81; ill. 118; Nowakowski, 2001, 47; ill. 1: 2).

Analogies which are the closest geographically to the round Roman tutuli enamelled brooch found in Grave 93 of the Gailīši burial ground also spread in a similar fashion. Round enamelled hinge brooches are known from the Samland peninsula and the Mazury lakeland (Putilovo, formerly Gauten, Babieta, Bartlikowa) and further northwards in western Lithuania and western Latvia (Bandužiai-Klaipeda, Piltene-Ventspils district) and central southern Latvia (Gailīši) (Ģintars, 1936, 54-55; ill. 5: 1, 3; Moora, 1938, 587-590; ill. 85: 2, 3; Latvijas, 1974, 117; ill. 55: 1-2, 4; Nowakowski, 1995, 61, footnote 4; Table XVIII: 4-10; Nowakowski, 2001, 43, 45; Table I: 1-3).

The statistics for the spread of Roman objects beyond the Empire's boundaries give researchers ground for positing the level of integration of a given region within the European Barbaricum. To the Romans the European Barbaricum covered a more or less slightly known area in Northern, Central and Eastern Europe through which the influence of Roman lifestyle "filtered" towards the most distant points. The Baits dwelt on the outer edge of the Barbaricum and the best Roman wares stayed with the tribes closest to the imperial borders, but, as the well-known works of Pliny and Tacitus reveal, the eastern shore of the Baltic did belong to the known world (for more on the place of the Aestii in this world see Nowakowski, 1996a, 115-166).

Clearly there were certain differences in cultural-economic levels between individual Baltic tribes. The find sites of Roman brooches in the area that would later be Semigallia show how people living there were connected with their Bait neighbours to the south. This quite large concentration of imported brooches shows that they did not find their way thither by accident and that they were imported in an organised manner. Under certain circumstances there must have been a strong "local market": there was something brooches could be exchanged for and the party "selling" the Roman brooches was interested in such items of exchange. It is usual to stress the importance of amber as an article of exchange in the Baltic countries, but it is difficult to imagine how people living further away from the sea could have amassed such objects. W. Nowakowski has suggested interestingly that one possible commodity alongside amber could have been slaves (Nowakowski, 1996b, 75; see comments on this from Bertasius, 2002, 23-24). Most probably the Roman brooches did not reach northern Lithuania directly from Roman hands but were acquired in certain trade sites. It is thought that the Roman Rheinland artefacts reached Baltic lands by sea and that a certain proportion of them were transported along the eastern continental route (Moora, 1938, 590-592; Michelbertas, 1972, 69-72). The imported brooches found in northern Lithuania and southern Latvia are closer to the Daugava water-way and thus there may be grounds for believing that they came across the eastern continental route via the Dnepr and Daugava. These brooches may have been imported at the turn of the 2nd and 3rd centuries (Michelbertas, 1972, 28-31; Michelbertas, 2001, 35, 47). It should not be forgotten that the imported Roman brooch types under discussion here, found in the Semigallian region, fit in with similar imports found in Lithuanian- and south-west Latvian coastland sites such as the brooches mentioned above from Bandužiai, Kapseda and Piltene. The geographical status of what would become Semigallia permits us to note in this very site a certain intersection of long-distance contact routes: the Daugava leads from the sea to the routes of the lower Dnepr and northern Lithuania's economically strong neighbours in the Lithuanian coastlands and central Lithuania were connected from days of old with groups of Baits dwelling in Samland, Mazury lakeland and Suwalki-Augustowo.

The importance of maritime routes for the Baits increased in the mid-3rd century at around the same time as the eastern routes along the Rivers Prut, Dnepr, Southern Bug and Dnepr became important (Michelbertas, 1986, 216-217; Michel-

bērtas 1992: 282). It can be no coincidence that all the known, albeit scant, finds of 4th century Roman coins in Lithuania have been discovered in the south-eastern and eastern parts of the country (Punia, Kasētos, Rumšiškės, Nemenčinė and places in the mid-reaches of the River Nemunas, where the main Lithuanian water networks join together (Kaunas, Veliuona) (Michelbertas, 2001, 26-28, 53, 59). A hoard containing 4th century coins minted under Valentinian (364-375) has been found in the Lielupe basin in Latvia at Īslīces Bornsminde (Zemgaļi senatnē, 2003: 67).

Conclusions

The region of northern Lithuania and the basin of the River Mūsa, acted as a kind of a bridge between the western Baltic cultural areas and Finno-Ugric culture on the Baltic Sea even in days before the formation of Semigallian Culture. Via the rivers of central Lithuania (Dubysa, Nevežis) and the Mūsa it was possible to join up the Nemunas and Daugava water-ways. Important contacts in the direction of the Dnepr region always spread along the Daugava and eastern Baltic culture still thrived in the upper reaches of the river in the time under discussion here and from the end of the 2nd century a mixed culture of local Sarmatians and people of the Germanic (so-called Gothic) culture migrating from the Baltic

sea coasts and the reaches of the Vistula formed in the area around the river. Baits dwelled to the south of the Nemunas, in what is now the Mazury lakeland area of Poland and on the Samland peninsula. Their economic life was very close to the rhythm of Central European culture. A great influence on the whole of Central Europe and also the more distant Eastern Baltic Region came in the first centuries AD from the cultural impulses spreading from the European borderlands of the Roman Empire. The grave-goods found in northern Lithuanian burial grounds of the Roman Iron Age, first and foremost the forms of ornamentation, provide the clearest evidence of the ways in which people in that age came into contact with their close or more distant neighbours. This archaeological material shows that inhabitants of northern Lithuania already in the 1st-4th centuries AD were able to gain some "profit" from their geographical location, as they settled not far from the Baltic Sea and between the Daugava and Nemunas basins. The features of ornamentation style in that region and of that time naturally reflect some "mixed culture" on the crossroads of communication lines of coastland, southern and middle-landed group of Baits, which in their turn were connected with peoples living further inland - Finns in the north, eastern Baits - in the east, different Germanic tribes in the west-south - south-east.

LITERATURE

- Andrzejowski, 1991 - *Andrzejowski J.* Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływow rzymskich w Europie Środkowej i Północnej. (Próba klasyfikacji i analizy chronologiczno-terytorialnej) // *Materiały starożytności i wczesnosredniowieczne*. - T. VI. - Warszawa, 1991. - P. 7-120.
- Aspelin J. R., 1884 - *Aspelin J. R.* Antiquités du Nord Finno-Ougrien. - T. IV. L'Age du fer: Antiquités de Finlande. - Helsingfors; St. Pétersbourg; Paris, 1884.
- I Balti, 1992 - *I Balti I* Catalogo a cura di E . Jaskanis, M. Kaczynski, W. Brzezinski, G. Iwanowska, A. Bitner-Wroblewska. - Palermo-Albergo dei Poveri, 1992.
- Die Balten - *Die Balten* - Die nördlichen Nachbarn der Slawen. - Bregenz, 1991.
- Bertašius, 2002 - *Bertašius M.* Vidurio Lietuva VIII-XB a. - Kaunas, 2002.
- Bezenberger, 1914 - *Bezenberger A.* Fundberichte (XI. Gräberfeld bei Pangessen) // *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 23. - Königsberg, 23:1, 149-156; Pieš. 33, 34; Lent. XV5; XVI3.
- Bitner-Wróblewska, 2000 - *Bitner-Wróblewska A.* Where are you come from? An enamelled triangular brooch from Grunajki, Mazurian Lakeland, Poland // *Prehistoric art in the Baltic region=Acta Academiae Artium Vilnensis*. - Vilnius, 2000. - Vol. 20. - P. 141.
- Bitner-Wróblewska, 2001 - *Bitner-Wróblewska A.* The Couronians in the Roman Iron Age and Migration Age: their relations with the cousins from the west // *Ventspils Muzeja Raksti*. - Rīga, 2002. - 2. sēj. - 70.-83. lpp.
- Carnap-Bornheim, von, 2000 - *Carnap-Bornheim, C. von.* Einige jünger-kaiserzeitliche Beispiele überregionaler Trachtbeziehungen zwischen dem baltischen und germanischen Kulturbereich // *Archaeologia Baltica*. - Vilnius, 2000. - Vol. 4. - P. 45-61.
- Engel C, 1935 - *Engel C.* Vorgeschichte der altpreußischen Stämme. - Bd I. - Königsberg, 1935.
- Ginters, 1936 - *Ginters V.* Romas imports Latvijā // *Senatne un Māksla*. - 2. sēj. - Rīga, 1936. - 47.-61. lpp.
- Juga, Ots, Szymariski, 2003 - *Juga A., Ots M., Szymariski P.* Über die Vorteile der Bildung einer "didaktischen Kollektion" Materialien der Bogaczewo-Kultur und Olsztyn-Gruppe in Ajaloo Instituut in Tallinn (Estland) // *Antyk i barbarzyńcy: księżka dedykowana profesorowi Jerzemu Kolendo*. - Warszawa, 2003. - P. 205-243.
- Kaczyński, 1991 - *Kaczyński M.* Z problematyki kontaktów zachodnich Baltów z prowincjami Imperium Romanum // *Rocznik Białostocki*. - Warszawa, 1991.-T. XVI.-P. 157-199.
- Katalog, 1896 - *Katalog* der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. - Riga, 1896.
- Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius A., 1961 - *Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A.* Lietuvos archeologijos bruožai. - Vilnius, 1961.
- LAA, 1977 - *Lietuvos TSR* archeologijos atlasas. - T. III. - I-Xni a. pilkapynai ir senkapiai. - Vilnius.
- LAA, 1978 - *Lietuvos TSR* archeologijos atlasas. - T. IV. - I-XIII a. radiniai. - Vilnius.
- Latvijas, 1974 - *Latvijas PSR* archeoloģija. - Rīga, 1974.
- Laul, 2001 - *Laul S.* Rauaaja kultuuri kujunemine Eesti kaguosas. - Tallinn, 2001.
- LKS, 1937 - *Latviešu* kultūra senatnē. - Rīga, 1937.
- LSV, 2001 - *Latvijas* senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. - 1200. g. - Rīga, 2001.
- LLM, 1958 - *Lietuvin* liaudies menas. - I knyga. - Senovės lietuvių papuošalai. - Vilnius, 1958.
- Lenarczyk K., 1991 - *Lenarczyk K.* Materiały z badani cmentarzyska ciałopalnego z okresu wpływow rzymskich w Stertawkach Wielkich gm. Ryn, woj. Suwalskie // *Rocznik Białostocki*. - Warszawa, 1991. - T. XVH. - P. 65-110.
- Lepkowski, 1879 - Prof. Lepkowski in Krakau: Litauischen Bronceringes // *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Jahrgang 1879*. - Berlin, 1879. - S. 24-26.
- Majewski, 1900 - *Majewski E.* Kurhany w Pakalniszkach // *Swiatowit*. - Warszawa, 1900. - Vol. II. - P. 92-103.
- Michelbertas, 1970 - *Michelbertas M.* Fibula s emalju iz Rūdiškiai (Severnaja Litva) // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. - Tallinn, 1970. - P. 122-125.
- Michelbertas, 1972 - *Michelbertas M.* Prekybiniai rysiai su Romos impėrija // *Lietuvos gyventojų prekybiniai rysiai I-Xni a.* - Vilnius, 1972. - P. 5-125.
- Michelbertas, 1986 - *Michelbertas M.* Senasis geležies amžius Lietuvoje. - T. V. - Vilnius, 1986.
- Michelbertas, 1992 - *Michelbertas M.* Die Kontakte zwischen den Donaugebieten und Litauen in der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit // *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. - Krakow, 1992. - P. 279-284.
- Michelbertas, 2001 - *Michelbertas M.* Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Litauen. - Vilnius, 2001.

- Moora, 1929 - *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. - Tafeln zum Teil I. - Tartu (Dorpat), 1929.
- Moora, 1938 - *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. - Teil II Analyse. - Tartu, 1938.
- Nowakowski, 1995 - *Nowakowski W.* Od Galindai do Galinditae. Z badan nad pradziejami baltyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego // *Barbaricum.* - Vol. 4. - Warszawa, 1995.
- Nowakowski, 1996a - *Nowakowski W.* Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt. - Marburg; Warszawa, 1996.
- Nowakowski, 1996b - *Nowakowski W.* Römer-Barbaren-Vermittler. Das Problem der Kontakte zwischen Mittellitauen und dem *Imperium Romanum* in der älteren Kaiserzeit // *Vidurio Lietuvos archeologija: etnokultūriniai rysiai.* - [S. 1.], 1996.
- Okulicz, 1958 - *Okulicz J.* Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowosci Bogaczewo, na przysiółku Kula, pow. Gizecko // *Rocznik Olsztyński.* - Olsztyn, 1958. - Vol. I. - P. 47-116.
- Okulicz, 1979 - *Okulicz J.* Powiązania półwyspu wschodniego Bałtyku i centrum sambijskiego z południem w podokresie wczesnorzymskim // *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich,* Warszawa; Krakow, 1979. - P. 181-213. [=Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCXXII, Prace archeologiczne, zeszyt 22].
- Patkauskas, 1980 - *Patkauskas.* Plauciškii pilkapiai // *Muziejai ir paminklai.* - Vol. 3. - Vilnius, 1980. - P. 43-55.
- Radiņš, 1996 - *Radiņš A.* Ceļvedis Latvijas senvēsturē. - [S. 1.], 1996.
- Simniskyte [Baltu, archeologija] - *Simniskyte A.* Senojo ir viduriniojo geležies amžiaus geriamieji ragai Lietuvoje // *Baltu, archeologija.* - Nr. 1(10). - P. 16, pav. 3.
- Simniskyte, 1998 - *Simniskyte A.* Geriamieji ragai Lietuvoje // *Lietuvos archeologija.* - Vilnius, 1998. - T. 15. - P. 185-245.
- Simniskyte, 2002 - *Simniskyte A.* Roman Period Metal Half-moon Shaped Pendants with Knobs in the Eastern Baltic Region // *Archaeologia Baltica.* - Vilnius, 2002. - Vol. 5. - P. 95-122.
- Stankus, 1995a - *Stankus J.* Bandužii kapinynas // *Lietuvos archeologija.* - Vilnius, 1995. - Vol.12.
- Stankus, 1995b - *Stankus J.* A unique pectoral ornament from Bandužiai, Lithuania // *Archaeologia Baltica.* - Vilnius, 1995. - P. 81-86.
- Snore, 1930 - *Snore R.* Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // *Latviešu aizvēstures materiāli.* - 1. sēj. - Rīga, 1930. - 39.-108. lpp. + 31 lent. [1-XXI].
- Šnore, 1930 - *Šnore R.* Trešais kapu uzkalniņš 2.-6. gs. kapu laukā Īles Gailīšos // *Senatne un Māksla.* - Rīga, 1938. - III sēj. - 59.-81. lpp.
- Šnore E., 1993 - *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. - Rīga, 1993.
- Tamulynas L., 2002 - *Tamulynas L.* Miesteliu kapinynas // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais.* - Vilnius, 2002. - P. 130-131.
- Tarvydas, 1933 - *Tarvydas B.* Šiauliu Krastotyros Drjos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais // *Šiauliu metraštis.* - 1933. - Nr. 4. - P. 1-17.
- Tempelmann-Mączyszka, 1985 - *Tempelmann-Mączyszka M.* Części stroju kobiecego w okresie rzymskim na obszarze środkowo- i wschodnioeuropejskiego Barbaricum. - Krakow, 1985.
- Vater, 1887 - *Vater, H.* Bronzeschmuck von Labaticken bei Prökuls (Ostpr.) // *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte.* - Berlin, 1887. - Bd XIX. - S. (159)-(161); Pav. 1-7.
- Zemgaļi senātnē, 2003 - *Zemgaļi senātnē / Ziemgaliai senovėje.* - Rīga, 2003.
- Ziemlinska-Odojowa, 1961 - *Ziemlinska-Odojowa W.* Badania wykopaliskowe w 1959 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Zywa Woda, pow. Suwalki // *Rocznik Białostocki.* - 1961. - T. 1. - P. 193-221.
- Шмидехельм (Schmiedehelm), 1955 — *Шмидехельм М.* Археологические памятники периода разложения родового строя на Северо-Востоке Эстонии (V век до н. э.—V век н. э.). — Таллин, 1955.

IDEJU TRANZĪTS UN ZIEMEĻLIETUVA ROMIEŠU PERIODA Kopsavilkums

Runājot par ideju migrāciju starp dažādām arheoloģiskām kultūrām vai to izplatību noteiktā virzienā, mēs domājam par materiāliem objektiem, kuri atspoguļo cilvēka domāšanas procesu to radīšanas laikā. Raksta mērķis ir tuvāk aplūkot dažus rotu veidus, kuri atrasti romiešu perioda Ziemeļlietuvā kapulaukos. "Kultūras autonomija" 1.-4. gs. Dienvidzemgalē ir nosacīts jēdziens, jo reģions ir daļa no plašākas teritorijas, kur bija izplatīta uzkalniņkapu kultūra, kas apvienoja Dienvidlatviju, Ziemeļlietuvu un Žemaitiju.

Īpaši jāizdala kaklariņķi ar tauru galiem, kas atrasti Linkuvā Pakrojas rajonā Ziemeļlietuvā (sk. 1. att: 2, 4). Divi šādi kaklariņķi ar diskveida ripām un dobiem vaļējiem galiem atrasti 19. gs. un glabājas Krakovas un Varšavas muzejos. Diemžēl detalizētākas informācijas par Linkuvas atradumiem nav. Vēl viens šī veida kaklariņķis ar divām diskveida ripām katrā galā atrasts Glaušu (Ķēdaiņu raj.) kapulaukā un raksturīgs centrālajai Lietuvai (1. att.: 3). Pārējos kaklariņķus ar tauru galiem (tie veido trīs grupas) Lietuvas arheoloģiskajā materiālā datē ar 1. gs. vidu un 2. gs. beigām (1. att.: 1). Linkuvas-Glaušu tipa kaklariņķis ar tauru galiem un diskveida ripām ir vēlāk deģenerējies šo kaklariņķu veids un attiecināms uz 2. gs. otro pusi - 3. gs. pirmo pusi. Linkuvas kaklariņķim piestiprinātie piekariņi ir līdzīgi A. Simnišķītes izdalītajam B tipam un apstiprina to vēlāko datējumu. Linkuvas-Glaušu tipa kaklariņķus var uzskatīt par specifisku senāk radušos lokālu formu.

Rotu formu atšķirības atklāj sakarus starp Ziemeļlietuvā iedzīvotājiem un līdzeno kapu kultūras pārstāvjiem centrālajā Lietuvā. Par to liecina kaklariņķu ar cilpas un kāša galiem sastopamība uz ziemeļiem ārpus kultūras izplatības areāla 3.-4. gadsimtā. Šādas rotas atrastas rietumbaltu teritorijas dienvidu daļā - ziemeļaustrumu Polijā un tālāk Latvijā. Daži atradumi zināmi arī Somijā. Šo ietekmi varam vērot vēlākajos baltu apdzīvotajos reģionos, par ko liecina Totorkalnes (Biržu raj.) savrupatradums - kaklariņķis ar cilpas un kāša galiem, pie kura piestiprināts piekariņš (riteņveida piekariņš ar krustu iekšpusē un izciļņiem tā galos, sk. 2. att.: 1, 4).

Mazi ažiņi riteņveida piekariņi atrasti visā Austrumbaltijā - no Austrumprūsijas līdz Igaunijai (sk. piekariņu no Pakalnišķu uzkalniņu kapulauka Dienvidzemgales pierobežā, 2. att.: 2). Totorkalnes pie-

kariņš ar izciļņiem ir līdzīgs Mežiones I uzkalniņu kapulaukā (Švenčonu raj.), Rokenu (Ignalinas raj.) un Bakšu (tag. Alīta) kapulaukos atrastajiem. Savukārt tie ir līdzīgi Mazūru ezeru apkārtnes pieminekļos (Bogačevas kultūra) atrastajiem piekariņiem, kas tiek datēti ar B2/C1 un vēlākiem periodiem.

Ļoti izplatīts ziemeļaustrumu Baltijā romiešu periodā bija riteņa un krusta motīvs. Riteņveida piekariņus un nelielas riteņveida saktas atrastas arī somu akmeņu krāvuma uzkalniņu kapos. Interesants krusta un riteņa motīva atveidojums vērojams 3. gs. saktā, kas atrasta Gibaiču kapulaukā (tag. Šauļos) un kur krusta motīvs ietverts ritenī (2. att.: 3).

Neskatoties uz ciešajiem sakariem starp Ziemeļlietuvu, Žemaitiju un centrālo Lietuvu, ažiņu rotu atradumi Rietumlietuvā norāda uz sakariem arī ar šo teritoriju. To apstiprina Šauļos atrastā krūšu rota, veidota no ažiņiem trīsstūrveida piekariņiem un četrstūrveida ažiņam plāksnītēm, kas savienotas ar vairākām mazām važiņām (3. att.: 1). Šobrīd zināmās četrstūrveida ažiņās plāksnītes atrastas *Stanz Schlaudern* (Anduļi), Labotaķu, Stragnas, Bandužu (3. att.: 3), Miesteļu (3. att.: 6) kapulaukos Rietumlietuvā. Ažiņās krūšu rotas Rietumlietuvā datē ar 3. gadsimtu. Par kontaktiem ar Rietumlietuvu liecina krūšu rotu atradumi Plateļos (Pluņģes raj.) (3. att.: 2). Tās ir līdzīgas Šauļos atrastajai krūšu rotai. Vecsaulkā (Jēkabpils raj.) atrastā nelielā krūšu rotas plāksnīte (3. att.: 5) ir ļoti līdzīga plāksnītei, kas iegūta Plateļos. Savukārt Linksmēnu-Kurmaiču kapulaukā (Jonišķu raj.) atrastā krūšu rota, kas veidota no ažiņiem plāksnītēm un piekariņiem (3. att.: 4), līdzīga Kalnazīvertu kapulaukā (Liepājas raj.) Latvijā konstatētajai. Krūšu rotas no Šauļiem un Linksmēniem-Kurmaičiem norāda uz to, ka šāda veida ažiņas rotas varēja būt izplatītas arī Lietuvas ziemeļaustrumos un Ziemeļlietuvā (3. att.: 6).

Par kontaktiem starp uzkalniņkapu kultūras teritorijas iedzīvotājiem Zemgalē un Lietuvas piejūrā un dienvidrietumu Latvijā dzīvojošajiem liecina arī rozetveida tutulsaktas. Tās kā "Klaipēdas-Mēmeles kultūru" raksturojošas identificēja jau H. Moora. Kopš 3. gs. vidus šī tipa rotadatas un saktas kļuva par raksturīgu bagātu sieviešu rotu. To forma ir līdzīga ģermāņu tutulsaktām Elbas reģionā un Haslebenas-Leunas grupā. H. Moora ir atzīmējis

tikai divas tutulsaktas, kas atrastas ārpus "Klaipēdas-Mēmeles kultūras" teritorijas, proti, Gibaiču kapulaukā (tag. Šauļos) Lietuvā (sk. 4. att.) un Jebaras kapulaukā Igaunijā. Tutulsaktas atrastas arī zemgaļu apdzīvotās teritorijas centrālajā daļā, netālu no Dobeles, kas vācu literatūrā minēta kā *Fockenhof*. Tutulsakta publicēta 1896. gada X arheologu kongresa izstādes katalogā. Kartografējot tutulsaktu izplatību Lietuvā un Latvijā, to pašu izplatības ceļu varam izsekot Lietuvas piejūras rajonu un dienvidrietumu Latvijas rotu formu izplatībā.

Stilistisko ideju izplatības ceļus iezīmē arī reti sastopamās ažūrās trīsstūrveida saktas ar emaljū no Rūdišķiem (5. att.). Līdzīgas emaljētas saktas atrastas baltu apdzīvotajās teritorijās pie Mazūru ezeriem (*Gruneiken - Grunajki, Sdorren - Zdory*, tag. Polijā), kā arī Mārtiņsalā Latvijā un Samuēli kapulaukā dienvidaustrumu Igaunijā. Šo saktu izplatība norāda, ka tirdzniecisko un idejisko sakaru apmaiņa varēja

notikt caur Ziemeļlietuvu abos virzienos: rietumu-austrumu virzienā pa Daugavu uz Dņepru, kā arī dienvidu-ziemeļu virzienā no baltu apdzīvotās teritorijas pie Mazūru ezeriem, centrālās Lietuvas, Ziemeļlietuvu un dienvidrietumu Latvijas uzkalniņu kapu teritorijas uz somugru akmeņu krāvumu kapu kultūras teritorijām. Interesanti, ka no Romas provincēm importētās rotas izplatījušas līdzīgā ceļā.

Par tiltu starp rietumbaltu kultūras apgabalu un somugru kultūras apgabalu Baltijas jūras reģionā uzskatāms Ziemeļlietuvu reģions un Mūsas upes baseins jau laikā pirms zemgaļu kultūras veidošanās. Rotu stilistiskās iezīmes šajā reģionā un laikā atspoguļo zināmu "jaukto kultūra" piejūras, dienvidu un centrālās baltu grupas kontaktu krustpunktā, kas bija saistīta ar cilvēkiem, kas apdzīvoja tālākus reģionus, - ziemeļos ar somiem, austrumos ar austrumbaltiem, dienvidrietumos un dienvidaustrumos ar dažādām ģermāņu ciltīm.

ATTĒLI

1. att. 1 - kaklariņķis ar tauru galiem, Skrebotišķi, Pasvales raj. (LNM inv. nr. AR 42: 1), zīmējusi A. Ruziene; 2 - kaklariņķis ar tauru galiem un diskveida ripām no Linkuvas, glabājas Krakovas muzejā (pēc Lepkowski, 1879); 3 - Linkuvā atrastā kaklariņķa fotogrāfijas kopija, kaklariņķis glabājas Varšavas muzejā (pēc I Balti, 1992, 115; nr. 451); 4 - rakstā minēto kaklariņķu atradumu vietu karte (1-3: bronza)
2. att. 1 - kaklariņķis ar cilpas un kāša galiem un piekariņš no Totorkalnes, Biržu raj. (LNM inv. nr. AR 435: 1), zīmējusi A. Ruziene; 2 - rītenveida piekariņš no Pakalnišķu uzkalniņkapu kapulauka, Panevėžas raj. (LNM inv. nr. AR 39: 102), zīmējusi A. Ruziene; 3 - sakta no Gibaiču kapulauka, Šauļi (pēc Tarvydas, 1933, 3. att.); 4 - kaklariņķu ar cilpas un kāša galiem izplatības karte mūsdienu Lietuvas teritorijā (pēc LAA, 1978, 18-20, 10. karte)
3. att. No ažūriem piekariņiem, četrstūrveida plāksnītēm un važiņām veidotās krūšu rotas: 1 - no Šauļiem (pēc Aspelin, 1884, 1894); 2 - no Plateļiem, Plūņģes raj. (pēc Aspelin, 1884, 1897); 3 - no Bandužiem, Klaipēda (pēc Stankus, 1995b, 3., 4. att.); 4 - no Linksmēniem-Kurmaičiem, Jonišķu raj. (pēc Kulikauskas, Kulikauskienē, Tautavičius, 1961, 210, 137. att.); 5 - no Saukas Razbukiem, Jēkabpils raj. (pēc Šņore, 1993); 6 - no ažūriem piekariņiem, četrstūrveida plāksnītēm un važiņām veidota krūšu rotu izplatības karte Lietuvā un Latvijā (1-5: bronza)
4. att. Rozetveida tutulsaktu izplatības karte Lietuvā un Latvijā. Kartes augšējā stūrī rozetveida tutulsakta no Gibaiču kapulauka (Šauļi)
5. att. Ažūra emaljēta bronzas sakta no Rūdišķiem, Jonišķu raj.

JĀNIS CIGLIS

ZEMGALI VIDZEME?

Par zemgaļiem Latvijas arheoloģijā ir pieņemts runāt jau ar agro dzelzs laikmetu (1.[^]1. gadsimtu), kad Zemgalē, sākot ar kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūru, tiek saskatīta nepārtraukta kultūras attīstība līdz 12.-13. gadsimtam, kad te zemgaļus apstiprina rakstītie avoti. Lietuviešu arheologi zemgaļus sāk izdalīt tikai ar apmēram 5. gadsimtu, kad tos jau var nošķirt no žemaišiem. Lietuviešu pētnieki pauž viedokli, ka kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūru pārstāv vēl nesadalījušies žemaišu, zemgaļu, sēļu senči. Ievērojot šos atšķirīgos uzskatus, nav šaubu par Daugavas kreisajā krastā situētā Katlakalna Pļavniekkaļna 5.-6. gadsimta līdzenā kapulauka piederību zemgaļu arheoloģiskajai kultūrai. Tajā iegūtie materiāli ir ļoti līdzīgi Lielupes baseina pieminekļos konstatētajiem. Līdz ar to ir skaidra kapulaukam tuvējo Daugavas lejteces kreisā krasta dzīvesvietu - Daugmales pilskalna, Vedmeru, Jaunlīves apmetņu piederība zemgaļiem līdz 6.-7. gadsimtam. Sarežģītāk ir ar Dienvidrietumvidzemes pieminekļiem, jo te kapu uzkalniņi ar akmeņu riņķi saglabājas vēl tad, kad Lielupes baseinā un Daugavas lejtecē mirušos apbedī līdzenajos kapulaukos. Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņus Latvijas arheoloģijā pieņemts dēvēt par "Vidzemes jeb Gaujas" zemgaļiem piederīgiem. Raksta mērķis ir plašāk apkopot un izanalizēt minētā reģiona kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi materiālus.

"Vidzemes jeb Gaujas zemgaļu" historiogrāfiju var aizsākt ar 1929. gadu, kad F. Jakobsons rakstā par dzelzs laikmetu Latvijā agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu ar akmeņu riņķi pakājē kultūru Latvijā

sadala divās grupās - austrumu un rietumu. Rietumu grupā kopā ar Zemgales līdzenuma pieminekļiem viņš apvienoja Dienvidrietumvidzemes uzkalniņu - Sējas Jaunsmuižas, Nītaures Kalnasavēļu, Ķeipenes Ūsiņu kapulaukus.² 20. gadsimta 30. gados Latvijas arheoloģijā dominēja F. Baloža uzskati, kurš zemgaļu izcelsmi saistīja ar latgaļu un kuršu cilšu saplūšanu Lielupes baseinā un Dienvidrietumvidzemē. Sākotnēji šos procesus viņš datēja ar 5.-6. gadsimtu,³ bet vēlāk mēģināja izšķirt latgaļus un zemgaļus jau ap 100. gadu.⁴ Pēc F. Baloža uzskatiem, ap 7.-8. gadsimtu sakarā ar Zemgales zemgaļu aizņemtbu cīņās ar skandināviem Vidzemes zemgaļi sāk latgalizēties.⁵ Vēlākos darbos šī procesa sākumu F. Balodis attiecina uz laiku ap 500. gadu un robežu starp latgaļiem un zemgaļiem vidējā dzelzs laikmetā novelk pa Daugavu.⁶ Vienā no saviem pēdējiem darbiem viņš pieņem, ka kultūras ziņā no 600. gada Vidzemes zemgaļi sākuši latgalizēties.⁷ J. Balodim sekoja arī šī laika pētnieki V. Ģinters, E. un R. Šņores.⁸ H. Moora savā darbā "Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 J. nach Chr." izteicās piesardzīgāk. Viņš Dienvidrietumvidzemes pieminekļu materiālā saskatīja it kā vidusstāvokli starp zemgaļiem un latgaļiem.⁹

Pēc Otrā pasaules kara H. Moora mainīja savus uzskatus un centās pierādīt lībiešu vietējo izcelsmi Vidzemē. Tāpēc viņš izvirzīja domu, ka lībieši savus mirušos apbedīja kopā ar baltiem uzkalniņos ar akmeņu riņķi.¹⁰ H. Mooras ietekmē lībiešu atstātas senlietu grupas Ķentes pilskalna arheoloģiskajā materiālā mēģināja izdalīt A. Stubavs.¹¹ Līdzīgās domās

bija arī Ē. Tenisons.¹² E. Šņore 20. gadsimta 50. gados izteikusi šaubas, ka zemgaļu pieminekļi ir stiepusies līdz Vecpiebalgai,¹³ taču pēdējā monogrāfijā viņa sīkāk pamatojusi savus agrākos uzskatus par zemgaļu klātbūtni Vidzemē.¹⁴

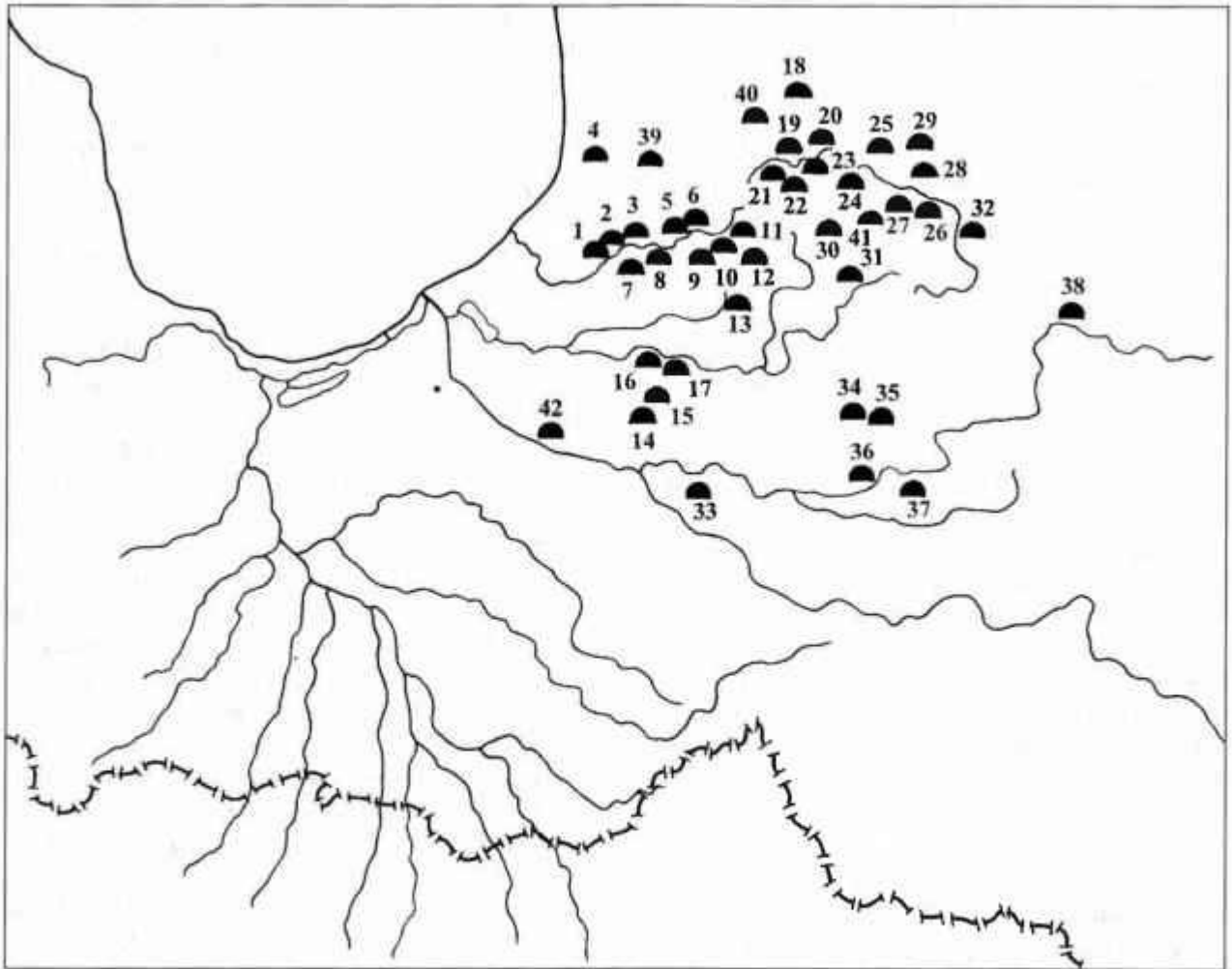
Vairums latviešu arheologu - V. Urtāns,¹⁵ J. Graudonis,¹⁶ J. Apals¹⁷ Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņus ar akmeņu riņķi ir pieskaitījuši zemgaļiem. Arheologi saviem secinājumiem papildu pamatojumu ir raduši valodnieku darbos.¹⁸ J. Endzelīna teikto, ka "Tā valoda, kas ir dzirdama Vidzemes vidienē un it sevišķi dienvidrietumos, ir diezgan līdzīga tai valodai, ko runā Zemgales Lielupes baseinā. Atšķirību nav tik daudz, un var iedomāties to laiku, kad tās vēl nav eksistējušas,"¹⁹ arheologi mēģina saistīt ar uzkalniņu kapu kultūras laiku. Piesardzīgāk par zemgaļiem Vidzemē izsakās K. Ancītis un A. Jansons.²⁰ Īpaši ir jāmin M. Atgāza pētījums par zemgaļiem, kurā viņš sīkāk pamatojis Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņu piederību zemgaļiem. M. Atgāzis mēģinājis precīzāk novilkt zemgaļu Vidzemē robežu - Vangažu Melkerti, Sējas Jaunāmuiža, Lielstraupes Lielgaujmaļi, Kārļu Simteni, Nītaures Kalnasavēļas, Ķeipenes Ūsiņi, Meņģele.²¹ Zemgaļu etnisko elementu viņš mēģina saskatīt arī Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauka materiālā.²² Kopumā M. Atgāza pētījumu rezultāti ir dominējošie arī šobrīd.²³

Tāpat ir vispārpieņemts Dienvidrietumvidzemi agrajā dzelzs laikmetā un vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē uzskatīt par zemgaļu kultūras perifēriju.²⁴ Pēc senlietu atradumiem un arhīva zinām Dienvidrietumvidzemē ir vairāk nekā 60 agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta pirmās puses kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi, kas nav mazāk kā Zemgalē kopumā. Vislielākā kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi koncentrācija vērojama Gaujas senlejas un tās sīko pieteku krastos, mazāk to ir Ogres baseinā un teritorijā starp Daugavu un Gauju (1. att.).

Dienvidrietumvidzemē kapulauki parasti ir nelieli - no viena līdz trīs četriem uzkalniņiem, lielākais uzkalniņu skaits ir Nītaures Kalnasavēļu kapulaukā - 6 un Lielstraupes Lielgaujmaļos - 10. Uzkalniņu izmēri visai dažādi: diametrs no 8 līdz 21 m (visbiežāk 12-15 m), bet augstums no 0,5 līdz 1,7-1,8 metriem. Parasti tie ierīkoti priežu mežos ar sausu un smilšainu augsni. Lielākoties kapulauki ierīkoti uz Gaujas senlejas vai tās sāngravu nogāzēm vai to tiešā tuvumā (Sējas Jaunāmuiža, Vangažu kapsētas kapulauks, Krimuldas Liepenes, Vangažu Melkerti), arī sīku upīšu krastos (Līgatnes Zanderu uzkalniņi, Siguldas Līgotņu uzkalniņš), retāk - ezera krastā (Nītaures Kalnasavēļu, Drabešu Kaikūņu, Pabažu Ķeģu, Vaives Lazdiņu) vai līdzenā vietā (Ropažu Kapu, Inčukalna Salu uzkalniņi).

Kapu uzkalniņi ir pētīti visai daudz, bet iegūtā informācija ir ļoti nepilnīga. Straupes apkārtnes kapulaukus 19. gadsimtā lielākā vai mazākā apjomā pētījis K. Zīverss: Lielstraupes Pūricas 1869. gadā,²⁵ Lielstraupes Lielgaujmaļus²⁶ un Ķūķi 1872. gadā.²⁷ 19. gadsimtā izpētīts arī Avaīdu kapu uzkalniņš pie Braslas.²⁸ Gaujas piekrastes kapu uzkalniņos netraucēti apbedījumi konstatēti tikai 19. gadsimta beiggu izrakumos Sējas Jaunāmuižā²⁹ un Nītaures Kalnasavēļas,³⁰ kā arī amatiera R. Dzirnē izrakumos Kārļu Simteņu uzkalniņā. Pilnīgāko informāciju par apbedīšanas tradīcijām varam gūt no 20.-30. gados F. Jākobsona pētītajiem Ķeipenes Ūsiņu³¹ un E. Šņores pētītajiem Krapes Lejasoķēnu uzkalniņiem.³² Pārskatam par V. Ģintera izrakumiem Vecpiebalgas Kalnezēnos³³ trūkst teksta daļas. Kārļu Simteņos ir racis amatieris un izpētīta tikai daļa uzkalniņa. Pēc Otrā pasaules kara ir pētīts Ogresgala Puigu uzkalniņš I. Cimermanes vadībā,³⁴ Vangažu Melkerti³⁵ un Krimuldas Liepeņu³⁶ kapu uzkalniņi J. Graudoņa vadībā, taču tajos nav atklāti netraucēti kapi. Ogresgala Puigu un Ikšķiles Liepāderu³⁷ kapu uzkalniņi stipri postīti ar 17.-18. gadsimta pēcapbedījumiem. Ā. Karnups Krimuldas Jaunās kapsētas kapulaukā izpētīja tikai ceturtdaļu no kapu uzkalniņa.³⁸

Ļoti interesants pēc savas uzbūves ir J. Apaļa pētītais Vaives Lazdiņu uzkalniņš. Pēc izrakumu vadītāja domām, uzkalniņu Gaujas zemgaļi izveidojuši maģiskā nolūkā un tas izmantots kā kulta un ziedoju ma vieta.³⁹ Neapstrīdot izrakumu autora secinājumus, mūs uzmanīgus dara fakti, kas to tuvina agro metālu perioda apbedīšanas vietām. Pamatzemē zem uzkalniņa ieraktas kapu bedres ir konstatētas arī agro metālu perioda senkapos.⁴⁰ Tā Salaspils Reznu 4. uzkalniņa pamatā bija ierakta ap 1 m liela bedre, kas izklāta ar mālu kārtu. Tajā saliektā stāvoklī guldīts mirušais. Apbedījums pārklāts ar sarkaniem māliem. Šajā pašā uzkalniņā otrā - 2 m garā un 0,6 m platā bedrē guldīts mirušais izstieptā stāvoklī. Ari šis apbedījums pārklāts ar 0,15-0,20 m biezu mālu kārtu. Tas ir līdzīgi kā Vaives Lazdiņu uzkalniņā, kur vienā no ar gaišsarkaniem māliem pārklātajām bedrēm atrada cilvēka dzekroki. Varbūt šajās bedrēs bijuši bezpiedevu skeletkapi, kas laika gaitā iznīkuši. Vaives Lazdiņu uzkalniņā uz nelielas, no apaļiem akmeņiem sakrautas taisnstūra platformas atrastie cilvēka galvaskausa fragmenti arī varētu būt saistīti ar bezpiedevu skeletkapu. Dažādas akmeņu konstrukcijas ir bieži sastopama parādība agro metālu perioda apbedījumos. Vaives Lazdiņu uzkalniņam ir virkne līdzīgu pazīmju ar Umurgas Liepkalna kapu uzkalniņu. Abiem uzkalniņiem debespuses iezīmē lielāki akmeņi, abiem ir līdzīgi vārti jeb ieeja.⁴¹ Ari Liepkalnā ir atklāts uzkalniņā ierakts ziedojums, datējams apmēram ar to pašu laiku kā Vaives Lazdiņos konstatētais. 19. gadsimta beigās Sējas Jaunāsmuižas kapulaukā uzkalniņos ar akmeņu riņķi kon-

1. att. 2.–7. gadsimta kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi izplatība dienvidrietumu Vidzemē:

1–3 – Jaunāmuiža, 4 – Ķeģi, 5 – Krimuldas Jaunā muiža, 6 – Liepenes, 7 – Melkerti, 8 – Vangažu kapsēta, 9 – Salas, 10 – Katlāpi, 11 – Viesulāni, 12 – Līgotnes, 13 – Allažu kapsēta, 14 – Liepāderi, 15 – Caunas (Aizupji), 16 – Ropaži, 17 – Kapu mājas, 18 – Pūricas, 19 – Lielgaujmaļi, 20 – Ķūķis, 21 – Silavēveri, 22 – Paltmale, 23 – Zanderi, 24 – Lejaskauļi, 25 – Simtēni, 26 – Kurmjī, 27 – Kaikūņas, 28 – Lazdiņi, 29 – Kalnapelītes, 30 – Kalnasavējas, 31 – Vecsārtēni, 32 – Kaupēni, 33 – Puigas, 34 – Ūsiņi, 35 – Klētnieki, 36 – Jaunzemji, 37 – Lejasoķēni, 38 – Kalnezēni, 39 – Lielpēteri, 40 – Avaidi, 41 – Vecsprinkšji, 42 – Kābeles

statēti bezpiedevu skeletkapi, kuri tiek datēti ar agro metālu laikmetu. Var tikai izteikt hipotēzi, ka varbūt Vaives Lazdiņu uzkalniņš attiecināms uz pēdējiem gadsimtiem pirms Kristus un izmantots kā apbedīšanas vieta. Tās ir tikai pārdomas, un Vaives Lazdiņu uzkalniņu analizēsīm kopā ar citiem "Vidzemes zemgaļu" pieminekļiem.

To, ka Vidzemes zemgaļi ir pievērsuši uzmanību senākiem kapu uzkalniņiem bez ziedojumiem, apstiprina arī fakts, ka šie uzkalniņi izmantoti atkārtoti. To konstatējis J. Graudonis Vangažu Melkertos, kur agro metālu perioda kapu uzkalniņš paaugstināts un tajā no jauna apbedīti mirušie vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē, par ko liecina tur atrastās senlietas.⁴³

Pētīts ir samērā daudz, taču joprojām stipri trūkst materiāla, lai pēc apbedīšanas tradīcijām varētu iz-

dalīt atšķirības starp Dienvidrietumvidzemes un tiem radniecīgajiem Aiviekstes baseina un Zemgales kapu uzkalniņiem.

Ierīkojot kapu uzkalniņus, tika piekopti ugunsriti, kas labi novērojami Nītaures Kalnasavēļu, Ķeipenes Ūsiņu, Vaives Lazdiņu, Vangažu Melkertu senkapos u. c. Piemēram, Vaives Lazdiņos uzkalniņā virs pamatzemes tika konstatēta 2-5 cm bieza deguma kārtā,⁴³ bet Krapes Lejasoķēnos pelnu slānis vietām sasniedza pat 25 cm biezumu.⁴⁴ Šādi ugunsriti raksturīgi gan Zemgales līdzenuma, gan Sēlijas un Aiviekstes baseina pieminekļiem.

Izveidojot uzkalniņu, apkārt apbedīšanas vietai tika uzkrauts akmeņu riņķis, kas likts uz pamatzemes. Tas norobežoja apbedījumu vietu no ārpusaules. Lielāki akmeņi iezīmē debespuses (Krimuldas

Liepenes, Vaives Lazdiņi, Ogresgala Puigas), bet to starpas aizpildītas ar mazākiem, parasti galvas lieluma akmeņiem, tos nereti kraujot citu uz cita. Ir sastopami arī no apmēram vienāda lieluma prāvākiem akmeņiem, tos liekot tikai blakus, krauti riņķi.

Akmeņu riņķos dažreiz ir atstāti neaizkrauti posmi. Šādas ieejas vietas vislabāk novērotas Vaives Lazdiņu uzkalniņā (ja vien šo uzkalniņu var uzskatīt par "Vidzemes zemgaļu" apbedīšanas vietu), kur konstatēti divi "vārti" akmeņu riņķa ziemeļaustrumu un dienvidaustrumu daļā. Tos abās pusēs norobežoja sevišķi lieli, vertikāli, ar smaili uz augšu likti akmeņi - "vārtu stabi".⁴⁵ Lai gan bieži vien vēlākos laikos daļa kapu uzkalniņu rinka akmeņu ir izlauzta dažādām vajadzībām, taču, domājams, šāda parādība bijusi daudz plašāk izplatīta, nekā agrāk tika uzskatīts, un, šķiet, raksturīga visam šo kapu uzkalniņu kultūras izplatības apgabalam. Līdzīgas ieejas vietas ir saskatāmas dažiem Slates sila kapu uzkalniņiem,⁴⁶ Sāvienas kapulaukā,⁴⁷ ar agrāku laiku datētajā Umurgas Liepkalna kapu uzkalniņā,⁴⁸ pēc plāniem saskatāmas Paragaudes kapulaukā Žemaitijā.⁴⁹ Var arī pieļaut, ka daļai uzkalniņu šādi akmeņu riņķa pārtraukumi radušies vēlākos laikos - izlauzot akmeņus.

Mirušie parasti apbedīti akmeņu riņķa iekšpusē. Domājams, ka senākais apbedījums novietots uzkalniņa centrā, bet vēlākie guldīti uz jaunizveidotā uzkalniņa virsmas un no jauna apbērti ar zemi, līdz tas sasniedzis kādreizējo - pabeigta uzkalniņa augstumu. Kārļu Simteņos mirušie guldīti dažādā dziļumā uzkalniņa uzbērumā. Tikai 5. apbedījums ierakts pamatzemē, taču to pārsedza 7. apbedījums. Nav skaidrs, vai šajā gadījumā mirušie ierakti vai guldīti uzbērumā. Pēc pētījumu veicēja R. Dzirnes izrakumu pārskata rodas iespaids, ka senākais apbedījums ierakts pirms uzkalniņa uzbēršanas, bet citi apbedītie ierakti uzbērumā. Uzkalniņa smilšu sabēruma slānī Vangažu Melkertos, Vaives Lazdiņos, Ķeipenes Ūsiņos u.c. novēroti pelnu un ogļiņu piejaukumi, kas raksturīgi visam uzkalniņu kapu ar akmeņu riņķi apgabalam.

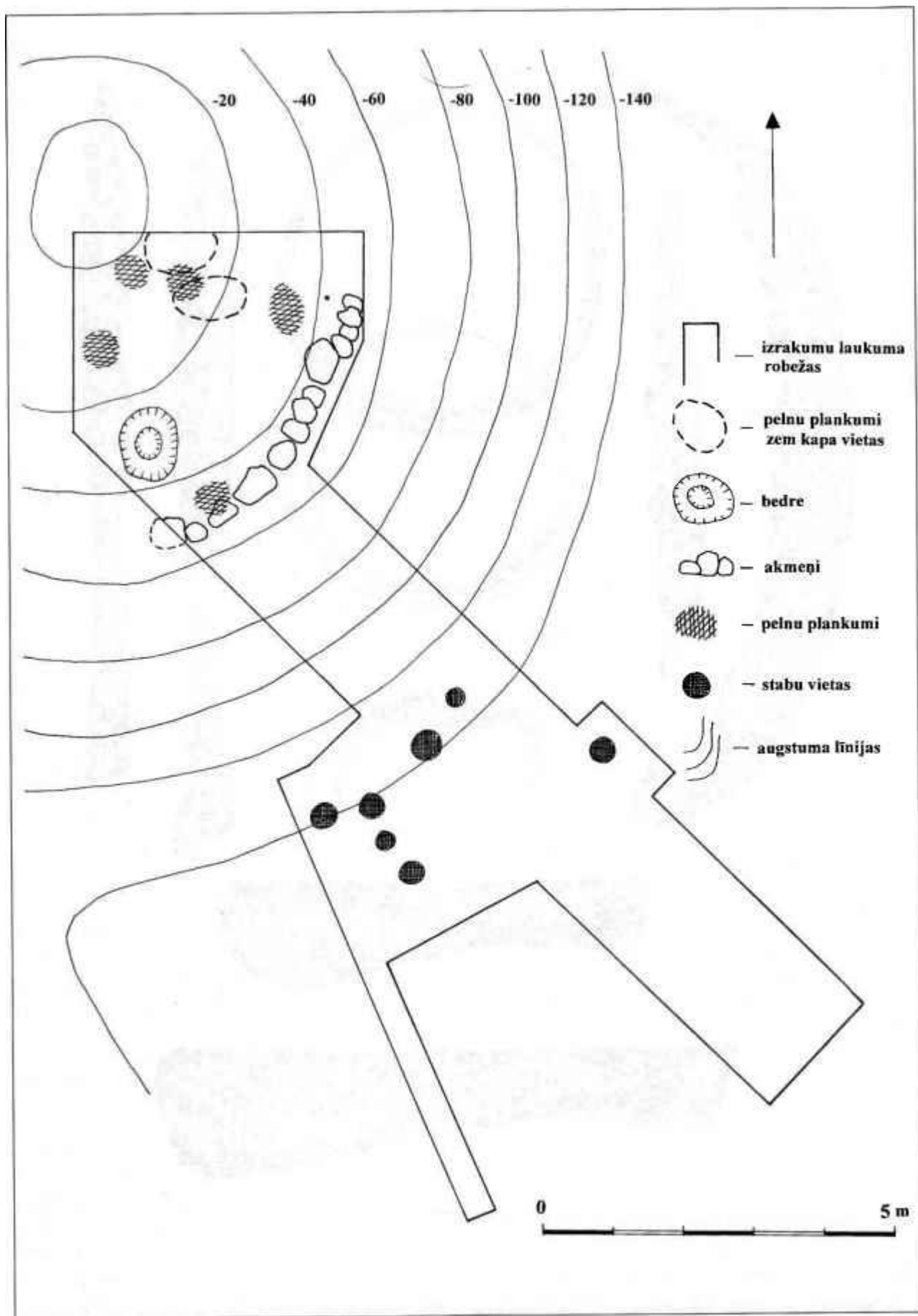
Mirušo orientācija kapu uzkalniņos ir dažāda pat viena uzkalniņa ietvaros, kā tas labi novērojams Ķeipenes Ūsiņu kapulaukā, kaut te nedaudz pārsvarā Z-D orientācija. Kārļu Simteņu uzkalniņā visi septiņi atsegtie apbedījumi orientēti ar galvu ZR virzienā, bet 1896. gadā pētītajā Sējas Jaunāsmuižas kapulaukā abi apbedītie - gan sieviete, gan vīrietis - guldīti A-R virzienā ar galvu uz R. Ar galvu uz R vai ZR mirušie guldīti pētītajos uzkalniņos Nītaures Kalnasavēļu kapulaukā. Krapes Lejasoķēnu kapu uzkalniņa E un F kapā, kas ierīkoti, paveļot akmeņus no akmeņu riņķa, mirušie jau apbedīti pēc latgaļiem tipiskām tradīcijām un ar latgaļiem raksturīgām senlietām, un šie kapi vairs nav saistāmi ar Vidzemes

zemgaļu kultūru. Tie ir arī hronoloģiski vēlāki - datējami ar 7. vai pat 8. gadsimtu. Salīdzināšanai: Slates sila uzkalniņu kapos E. Šņore konstatējusi, ka visbiežāk mirušie guldīti ZR virzienā,⁵⁰ bet sastopami arī citos virzienos orientēti apbedījumi. Tāpat mirušo guldīšana dažādos virzienos vērojama Zemgalē, piemēram, Īles Gailīšu kapulaukā.⁵¹

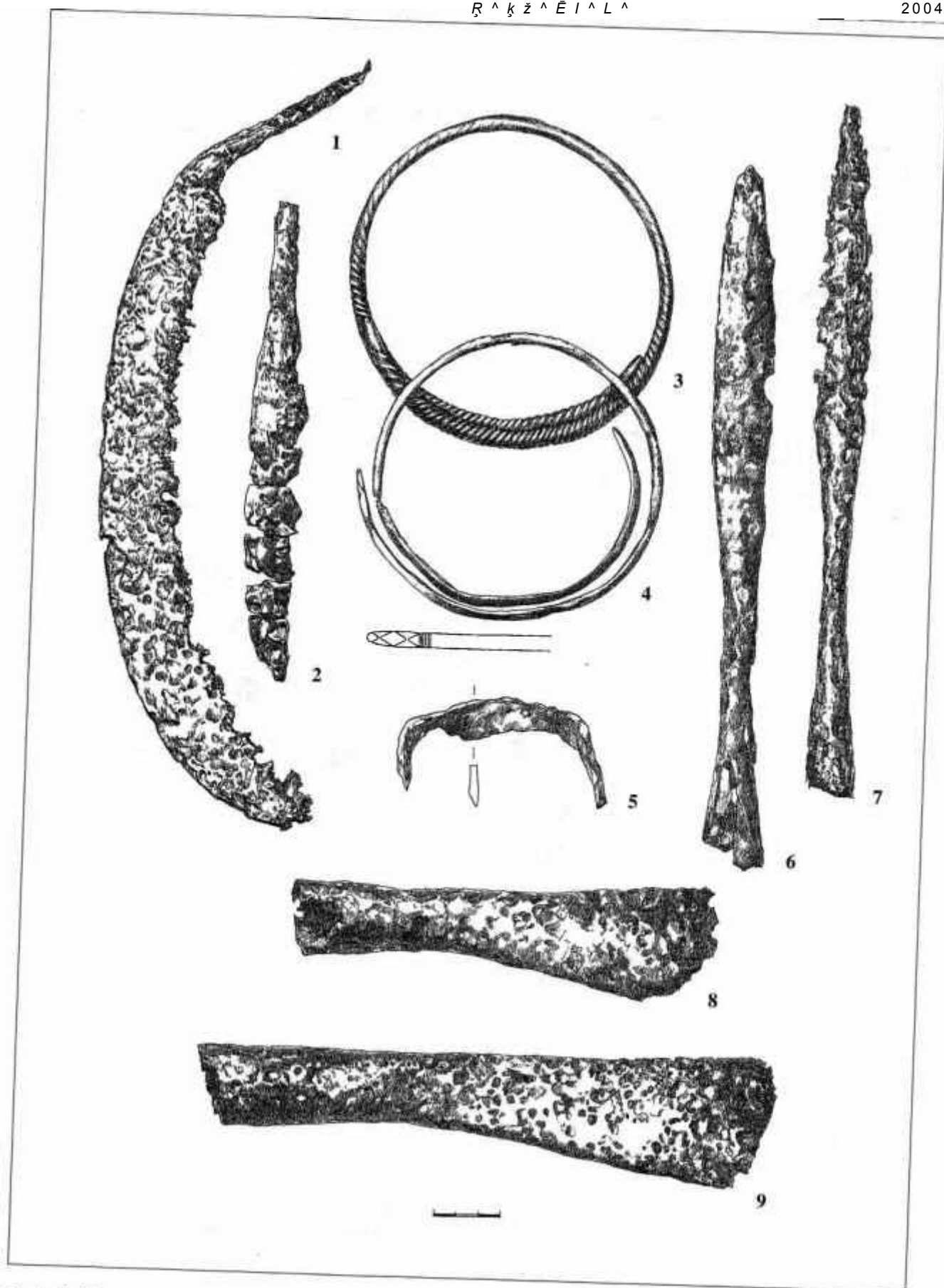
Vīriešu kapos parasti likts viens, reti divi šķēpu gali, uznavas cirvis, dažreiz uznavas kalts, nazis. Sieviešu kapos atrod sirpjus un kātcauruma cirvjus. Gan vīriešu, gan sieviešu kapos atrod dažāda tipa kaklariņķus, aproces, dažreiz rotadatas ar važiņu rotām. Rotas kapā liktas kārtībā, kā tās nēsāja dzīvē. Darbarīku un ieroču novietojumam kapā nav konsekvences. Uzmanības cirvji Nītaures Kalnasavēļu kapu uzkalniņā, šķiet, likti galvas rajonā. Kārļu Simteņu uzkalniņa 1. un 2. kapā līdzīgi dotie uznavas cirvji atrasti vidukļa rajonā, bet šķēpi likti ar uzgali pie galvas, kas ir zemgaļiem raksturīga paraža. Šajā kapu uzkalniņā arī sievietēm līdzīgi dotie darbarīki - kapļi un sirpjī novietoti kapa vidusdaļā. Ķeipenes Ūsiņu kapulaukā visos trijos vīriešu apbedījumos ar šķēpiem tie novietoti kapā ar uzgali pie kājām. Naži un cirvji likti vidukļa rajonā, bet 15. kapā un varbūt arī 16. kapā - pie kājām. Visā uzkalniņu kapu ar akmeņu riņķi pakājē kultūras apgabalā ir sastopama paraža mirušajiem pie galvas un kājām likt akmeņus. No Dienvidrietumvidzemes kapulaukiem tas vislabāk novērojams Ķeipenes Ūsiņu un Nītaures Kalnasavēļu kapulaukā. Varbūt akmeņi balstījuši šķirstus, kas izzuduši bez pēdām.

Interesantu faktu ir konstatējis Ā. Karnups Krimuldas Jaunās kapsētas kapulaukā. Iespējams, kapu uzkalniņu gar uzbēruma malām ir norobežojoši stabi, ko iezīmēja no 0,28 līdz 0,53 m dziļas stabu bedres⁵² (2. att.). Kā Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi īpatnību var uzlūkot savdabīgos ziedojumus Vaives Lazdiņos⁵³ un Umurgas Liepkalnā,⁵⁴ bet kā atsevišķa uzkalniņa īpatnību - J. Graudoņa saskatītos ozolziņu ziedojumus (ja tikai tās nav savilkušas peles) Liepeņu II kapulauka pētītajā uzkalniņā,⁵⁵ kā arī pamatzemē ieraktās bedres Vaives Lazdiņu uzkalniņā,⁵⁶ ja tikai tās saistāmas ar Vidzemes zemgaļu kultūru.

Daudz vairāk par Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi īpatnībām un etnisko pieredzi var spriest pēc uzkalniņos atrastā kapu inventāra. Vislabāk atšķirības izsekojamas kapu piedevās liktajos darbarīkos. Vidzemē izkopts konstatēta tikai Sējas Jaunāsmuižas kapulauka 2. kapā un izkopts fragments - Vaives Lazdiņu uzkalniņa ziedojumā. Jaunāsmuižas kapulauka izkopts pēc pārējā kapa inventāra datējama ar 6.-7. gadsimtu (3. att.: 1). Izkopts visumā raksturīgas zemgaļu un kuršu teritorijai, sēļu apdzīvotajos apgabalos parasti lietots sirpis.

2. att. Krimuldas Jaunās kapsētas kapu uzkalniņa pētītā daļa ar akmeņu rīķi un stabu bedrēm. Dz. Zemītes zīmējums

3. att. Senlietas no vīrieša apbedījuma – Sējas Jaunāsmuižas kapu uzkalniņa 2. kaps: 1 – dzelzs izkopts, 2 – dzelzs nazis, 3, 4 – bronzas kaklariņķi, 5 – dzelzs slimests, 6, 7 – dzelzs šķēpa uzgaļi, 8, 9 – dzelzs uznavas cirvji. A. Ivbuļes zīmējums

Paralēles Zemgales līdzenuma pieminekļos rodas arī Sējas Jaunāsmuižas kapulauka iegūtajam slīmestam (3. att.: 5). Zemgalē tāds ir atrasts Īles Gailīšu uzkalniņu kapulaukā⁵⁷ un, šķiet, ar 10. gadsimtu datējamā Bukaišu Atvašu kapulauka 1. kapā.⁵⁸ Ar zemgaļu apdzīvoto teritoriju Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņus saista uzmavas kalti - tādi ir iegūti Lielstraupes Ķūķa⁵⁹ un Vaives Lazdiņu uzkalniņos. Ķūķa kapulaukā atrasto uzmavas kaltu gan H. Moora,⁶⁰ gan A. Vasks⁶¹ ir nosaukuši par uzmavas kapli, tomēr ticamāks šķiet J. Apaļa skaidrojums, kas šo riku identificē ar uzmavas kaltu.⁶² Pievienoties J. Apaļa skaidrojumam rosina arī kātcauruma kapļu plašā izplatība šī laika zemgaļu pieminekļos. Šiem Vidzemē atrastajiem uzmavas kaltiem paralēles varam atrast Naudītes Jānogānu,⁶³ Īles Gailīšu⁶⁴ uzkalniņu kapulaukos. Tāpat ar Zemgales līdzenuma pieminekļiem Vidzemes kolektīvo kapu uzkalniņu grupu saista kātcauruma kapli, kas ap 1. gadu tūkstoša vidū kļūst par tipisku zemgaļu sieviešu kapa piedevu. Trīs kātcauruma kapli iegūti Kārļu Simteņu un divi Krapes Lejasoķēnu uzkalniņos, pa vienam - Sējas Jaunāsmuižas (4. att.: 7) un Nītaures Kalnasavēļu kapulaukos.

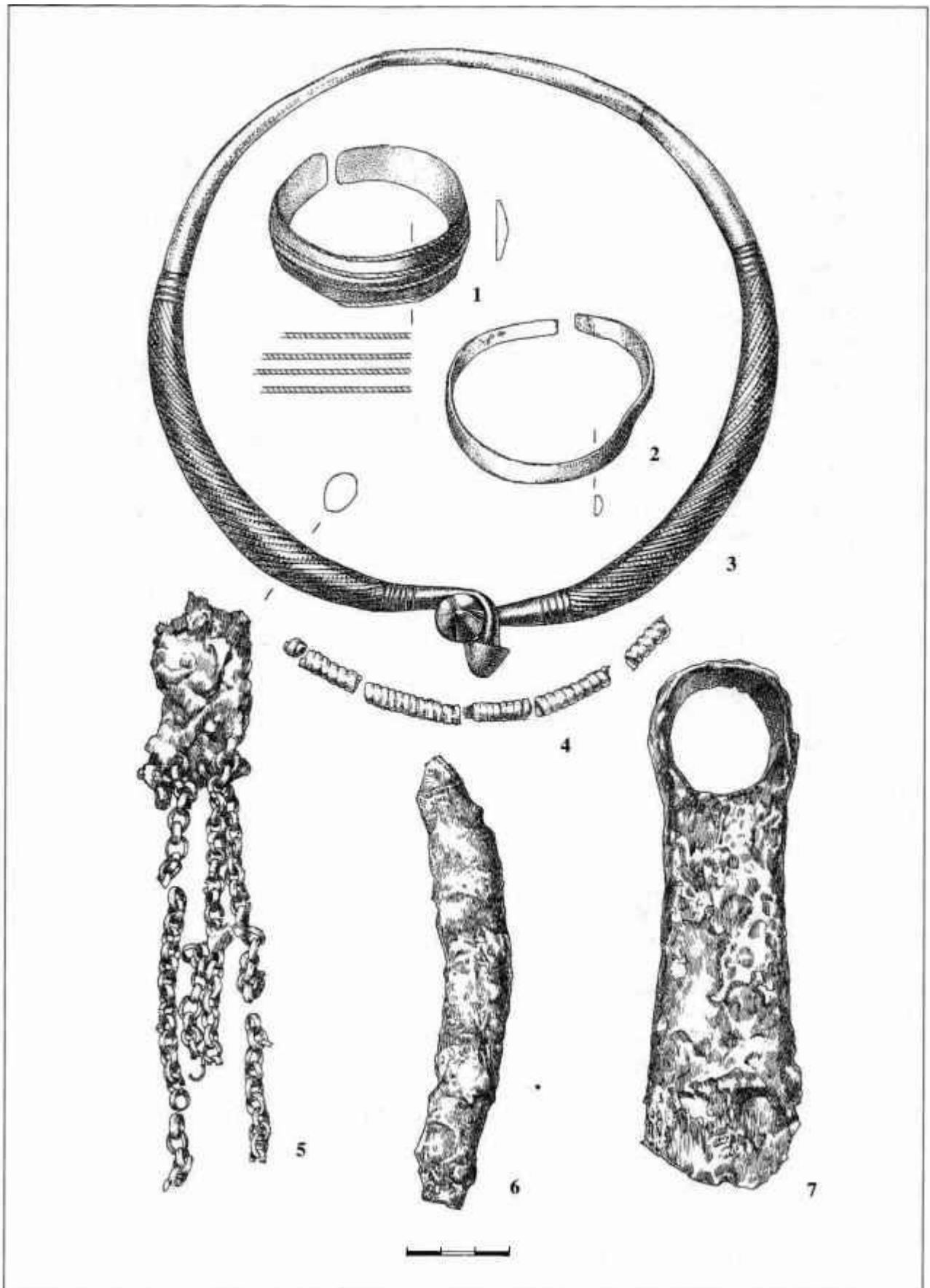
Zemgalisko un sēlisko ietekmju attiecību labi raksturo Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņos ar akmeņu rinki atrasto uzmavas un kātcauruma cirvju skaits. Uzmavas cirvji kopskaitā iegūti 29, bet kātcauruma - tikai astoņi. Jāatzīmē, ka kātcauruma cirvji iegūti tikai Ogres baseina kapu uzkalniņos. Interesantas ir cirvju skaita attiecības atsevišķos kapu uzkalniņos. Ķeipenes Klētnieku uzkalniņā vienīgais iegūtais cirvis ir kātcauruma, Krapes Lejasoķēnos atrasti divi uzmavas un viens kātcauruma cirvis, bet Ķeipenes Ūsiņos astoņi uzmavas un viens kātcauruma cirvis, Bebru Zutēnos pa vienam uzmavas un kātcauruma cirvim. Tālāk uz ziemeļaustrumiem Vecpiebalgas Kalnezēnu kapu uzkalniņā iegūti trīs uzmavas un trīs kātcauruma cirvji. Senlietu materiālā ir vēl virkne īpatnību, kas Ogres baseina uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukus tuvina Aiviekstes baseina un Sēlijas pieminekļiem. Ķeipenes Ūsiņu uzkalniņa 5. kapā un Nītaures Kalnasavēļu uzkalniņa 4. kapā, kā arī Līgatnes Paltmales kapu uzkalniņā agrā dzelzs laikmeta ripu adatas pēc savas formas tipoloģiski tuvākas Sēlijas rotadatām nekā Zemgales ripu adatu paraugiem. Pārsvarā Sēlijas un Aiviekstes baseina pieminekļos ir sastopamas profilētās galvas adatas, kas Ķeipenes Ūsiņu kapulaukā pārstāvētas četros eksemplāros, Nītaures Kalnasavēļas - trīs, Salaspils Mārtiņsalā - divos, bet Krapes Lejasoķēnos un Krimuldas Kubeseles pilskalnā⁶⁵ - pa vienam eksemplāram.

Ne tikai darbarīkos, bet arī Vidzemes kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapos līdzdoto rotu kompleksā izpaužas spēcīga Zemgales ietekme. Kaklariņķi ar pa-

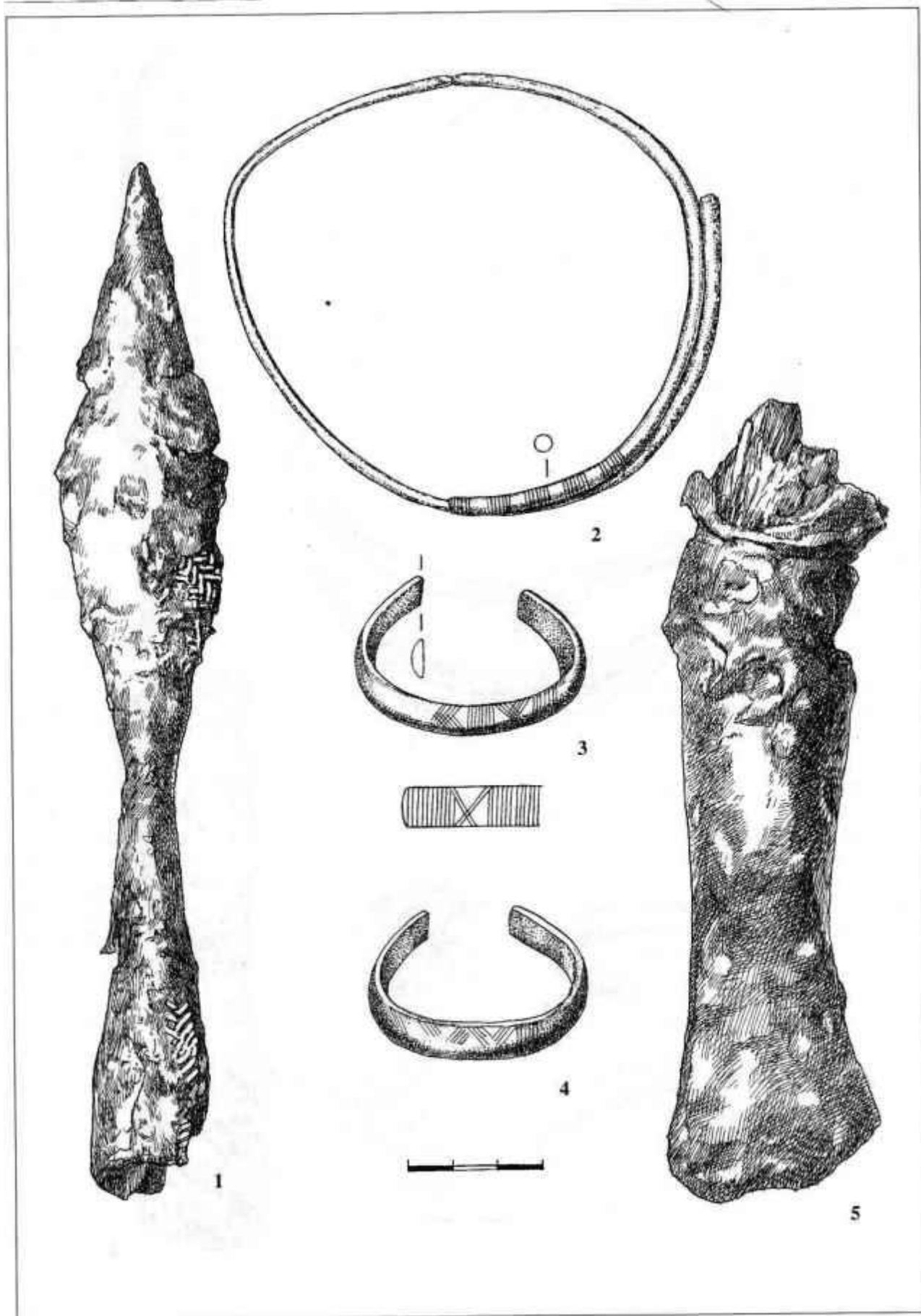
resninātiem galiem ir zināmi Krapes Lejasoķēnu kapu uzkalniņa materiālā, Ķeipenes Ūsiņu 11. kapa, Kārļu Simteņu 1. un 7. kapa (5. att: 2) inventārā. Kaklariņķis ar pāresninātiem, fasetētiem galiem likts Kārļu Simteņu 6. kapa inventārā, vairāki - Vestienas Lejaslepju depoziņā,⁶⁶ bet Meņģelē tas iegūts kā savrupatradums. Zemgales līdzenumam galvenokārt raksturīgas masīvas aproces ar trīsstūra griezuma vidusšķautni. Trīs aproces konstatētas Kārļu Simteņu uzkalniņā, viena - Ogresgala Puigās, viena kā savrupatradums iegūta Krimuldā, vairākas atrastas Vecpiebalgas Ezerbricu kapulaukā. Lielstraupes Lielgaujmaļu kapulaukā atrastajai trīsstūradatai paralēles rodas Katlakalna Pļavniekkalna 5.-6. gadsimta kapulauka eksemplāros. Domājams, caur Zemgali Vidzemē nokļuvusi Vangažu Melkertos J. Graudoņa izrakumos atrastā stopsakata ar lāpstas pēdu. H. Moora šīs saktas izcelšanos saista ar Zemgali, bet tā tomēr ir tipiska rietumbaltu rota 5.-6. gadsimtā.⁶⁷

Īpašu vietu Dienvidrietumvidzemes arheoloģisko pieminekļu vidū ieņem Ķentes pilskalns un apmetne. Pēc izrakumu vadītāja A. Stubava atzinuma, tas ir etniski jaukts piemineklis, kur pārstāvētas gan zemgaļiem, gan latgaļiem, gan lībiešiem raksturīgas senlietas.⁶⁸ Uzmanīgi iedziļinoties izrakumu materiālos, atklājas interesantas sakarības. Uz 5.-6. gadsimtu attiecas pilskalna trešais slānis, un tajā pārsvarā ir atrastas zemgaļiem raksturīgas senlietas. Augšējos slāņos jau dominē latgaļiem tipiskas senlietas. Apmetnē 5.-6. gadsimtā pastāvējušas puszemniecības tipa zemē iedziļinātās celtnes, kas, šķiet, apsildītas ar pavarciem. Arī šajās celtnēs dominē zemgaliski atradumi. Puszemniecības tipa celtnes ir izpētītas hronoloģiski vienlaicīgajā Daugmales Vedmeru apmetnē⁶⁹ un Codes Plūdoņu apmetnē.⁷⁰ Domājams, zemgaļi šajā laikā ir dzīvojuši puszemniecības tipa mājokļos. Pārskatot Ķentes pilskalnu un apmetnes senlietu materiālu, ir uzkrītošs fakts, ka ar 5.-6. gadsimtu datējamām senlietām - uzmavas cirvjiem, aprocei ar trīsstūra griezuma vidusšķautni, īpatnējām spieķadatām ar sānos atliektu gliemezīti - tuvākās analogijas ir Zemgales līdzenuma, daļēji arī Dienvidrietumvidzemes pieminekļos. Rezumējot var teikt, ka Ķentes pilskalnā 5.-6. gadsimtā dzīvojuši zemgaļi un pēc šī laika materiāliem Ķentes pilskalnā mēs varam spriest par Vidzemes zemgaļu dzīvesveidu, mājokļiem, saimniecību. Tas ir laiks, kad Dienvidrietumvidzemē, tai skaitā pilskalnam salīdzinoši tuvajā Ogresgala Puigu kapulaukā apbedīšana vēl turpinājusies kapu uzkalniņos ar akmeņu riņķi. Diemžēl Ķentes pilskalnam atbilstošs kapulauks vēl nav atrasts. Varbūt mirušie apbedīti jau līdzenajā kapulaukā, līdzi kā Katlakalna Pļavniekkalna?

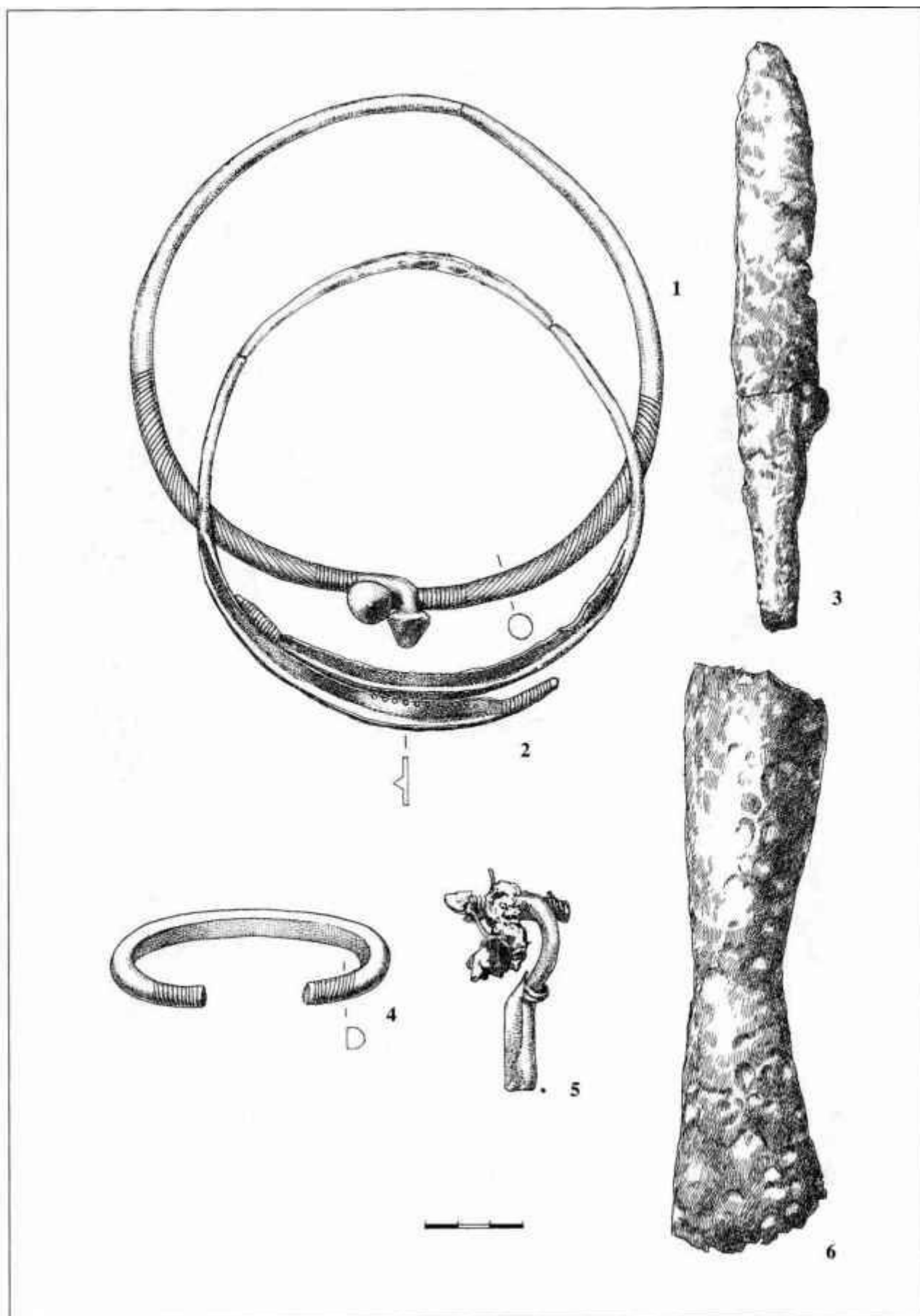
Apmēram 7. gadsimtā puszemniecības tipa celtnes nomaina virszemes ēkas ar akmeņu krāšņu un pavar-

4. att. Senlietas no sievietes apbedījuma – Sējas Jaunāsmuižas kapu uzkalniņa 1. kops: 1, 2 – bronzas aproces, 3 – bronzas kaklariņķis, 4 – bronzas spirālītes, 5 – bronzas važiņas ar dzelzs rotadatas fragmentiem, 6 – dzelzs sirpis, 7 – dzelzs kaplis (zīm. Aiga Ivbuļe)

5. att. Senlietas no vīrieša apbedījuma – Kārļu Simtēnu uzkalniņa 1. kaps: 1 – dzelzs šķēpa uzgalis, 2 – bronzas kaklarīņķis, 3, 4 – bronzas aproces, 5 – dzelzs uzmavas cirvis. A. Ivbules zīmējums

6. att. Senlietas no virleša apbedījuma – Ķeipenes Ūsiņu uzkalniņa 15. kaps: 1, 2 – bronzas kaklariņķi, 3 – dzelzs nazis, 4 – bronzas aproce, 5 – bronzas stopsakta, 6 – dzelzs uzmavas cirvis. A. Ivbules zīmējums

du apkuri. Tas ir laiks, kad pilnībā zemgaliskās senlietu formas nomaina latgaliskās. Ķentes pilskalna un apmetnes 7.-9. gadsimta materiālā zemgaliskās senlietu formas būtībā nemaz nav pārstāvētas.

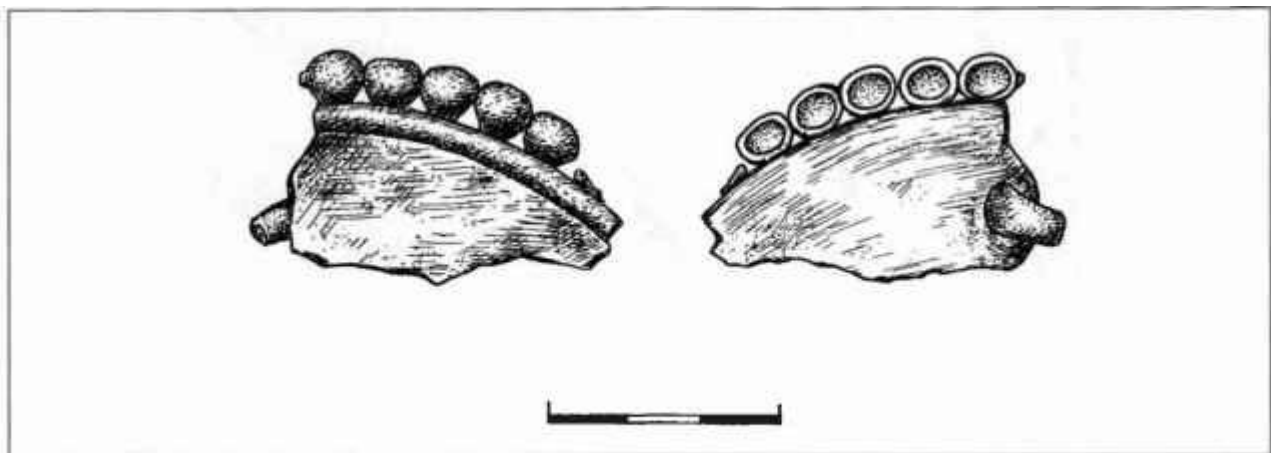
J. Graudonis Gaujas lejteces "Vidzemes zemgaļu" kapu uzkalniņu izcelsmi saista ar agro metālu perioda kapu uzkalniņiem,⁷¹ saskatot to nepārtrauktu attīstību līdz 7.-8. gadsimtam. Tam ir zināms pamats. Gan daļai agro metālu laikmeta kapu uzkalniņu, gan "Vidzemes zemgaļu" kapu uzkalniņiem ir akmeņu riņķi, tie ir situēti līdzīgās vietās. Starp agrākajiem uzkalniņiem un "Vidzemes zemgaļu" pieminekļiem nav būtiska hronoloģiska pārrāvuma. Taču atšķirību uzkalniņu uzbūvē ir daudz. Pie tādām minamas šķirstveida un citas akmeņu konstrukcijas kapu uzkalniņos, ugunskapu sastopamība hronoloģiski vēlākajos agro metālu perioda uzkalniņos, sīku akmeņu pārsegums. Tiesa, pēdējais ir fragmentāri konstatēts arī E. Šņores pētītajam Krapes Lejasoķēnu kapu uzkalniņam.⁷²

Savulaik V. Leugass uzskatīja, ka balti Gaujas lejtecē ir ienākuši divās plūsmās - 1. gadu tūkstoši pirms Kristus un pirmajos gadsimtos pēc Kristus.⁷³ Uzkalniņu kapu kultūras ar akmeņu riņķi izcelšanas sakarā ar jaunu iedzīvotāju pieplūdumu no Rietumlietuvas ir pieļāvis M. Mihelberts.⁷⁴ Ticamāk tomēr šķiet "Vidzemes zemgaļu" cilmi saistīt ar jaunu baltu cilšu - apbedīšanas tradīcijas kapu uzkalniņos ar akmeņu riņķi nesēju ienākšanu šajā teritorijā agrā dzelzs laikmeta sākumā. Protams, nevar pilnībā izslēgt arī agrāko iedzīvotāju klātbūtni "Vidzemes zemgaļu" veidošanās procesā.

"Vidzemes zemgaļu" kapu uzkalniņu parādīšanās laiku Dienvidrietumvidzemē datē vēlāko senākās dzelzs laikmeta kapu uzkalniņu ar vāji izteiktiem šķirstiem un sīku akmeņu pārsegumu izzušana šajā teritorijā un agrākās atrastās senlietas tos nomainošajos "Vidzemes zemgaļu" kapu uzkalniņos ar akmeņu riņķi. Iepriekšējā perioda hronoloģiski vēlākais pēdējais

piemineklis ir Sējas Vīlētāju kapu uzkalniņš. Pēc tajā atrastajām senlietām - bronzas plakanspirāles fragmentiem, apaļa griezuma bronzas stieples aprocēm ar nosmailinātiem galiem, apaļa griezuma bronzas kaklariņķa ar nedaudz paresninātiem galiem, dzelzs spieķadatas ar paresninātu rombveida griezuma galvu - kapu uzkalniņš datējams ar laiku ap Kristus dzimšanu vai nedaudz vēlāku laiku - 1. gadsimtu.⁷⁵ Domājams, te Gaujas lejtecē labā krasta pieteku rajonā vēl 1. gadsimtā turpina pastāvēt agrāku kapu uzkalniņu grupa ar akmeņu riņķi un sīku akmeņu segumu, no kuriem pētīts jau minētais Sējas Vīlētāju un Umurgas Liepkalna uzkalniņš. Pēc apzināšanas ziņām līdzīgi uzkalniņi bijuši Vidrižu Unkšās, kā arī, iespējams, Stienes Krūzkalnu un Auru mājās. Iespējams, ka Turaidas Sikšņu māju zemē atradies akmeņu krāvuma kapulauks vai hronoloģiski pat nedaudz vēlāks akmeņiem klāts uzkalniņš, par ko liecina 1896. gadā, norokot akmeņu uzkalniņu, atrastā fragmentārā bronzas spirālaproce un 2003. gadā kapulauka teritorijā iegūtais bronzas tutulsaktas fragments⁷⁶ (7. att.).

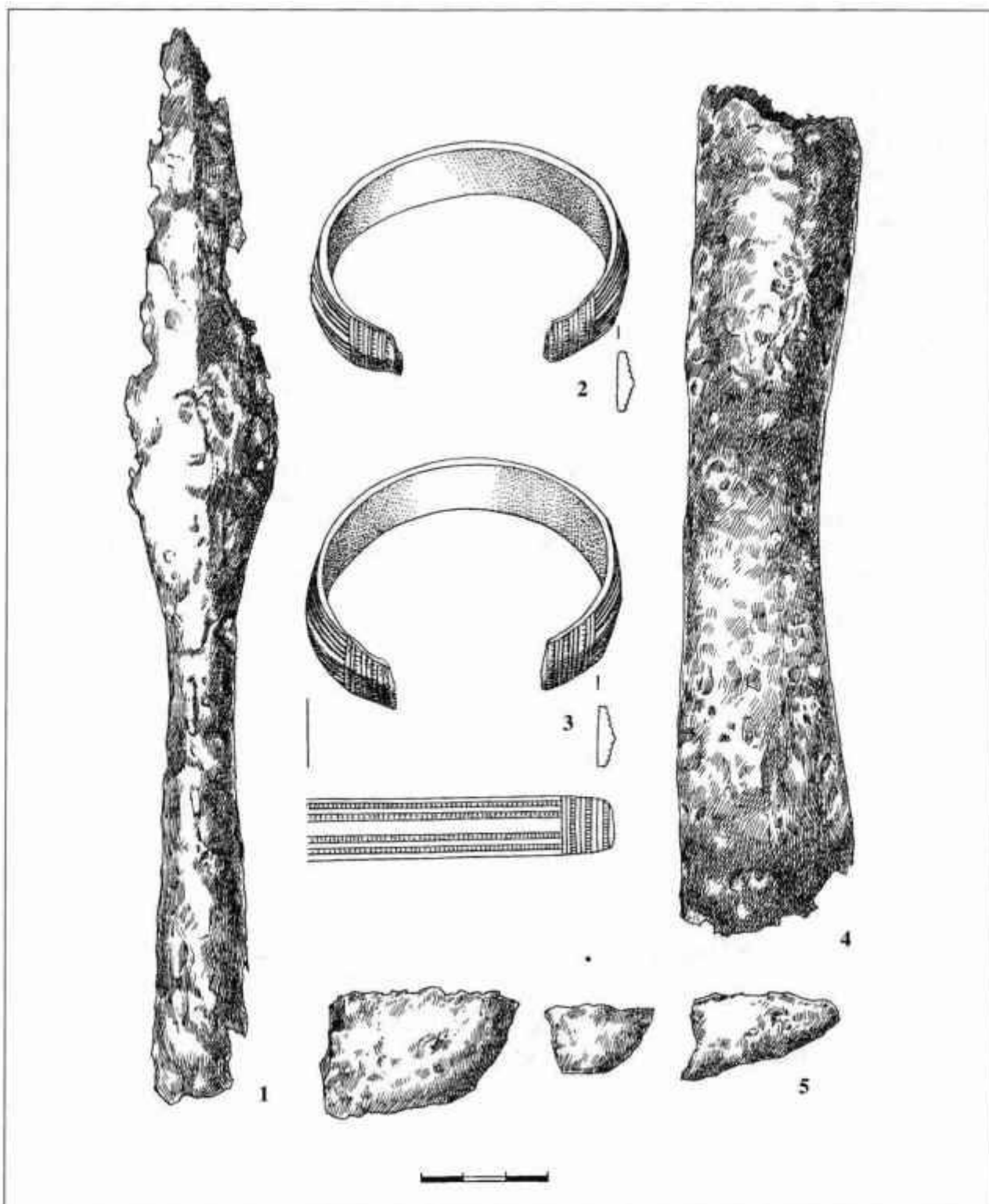
Agrākos uzkalniņus ar akmeņu riņķi datē Lielstraupes Lielgaujmaļos⁷⁷ un Lielstraupes Pūricās⁷⁸ iegūtās acusaktas. Domājams, ka pēc atrastajiem rotu fragmentiem līdzīgi var datēt arī Krimuldas Jaunās kapsētas kapu uzkalniņu. Salīdzinoši agrs, kā var spriest pēc tajā atrasto uzdevas cirvju formas, ir Zaubes Vecsārtēnu kapu uzkalniņš. Savukārt "Vidzemes zemgaļu" ienākšanas datēšanai neko nedod uz 1. gadsimtu - 2. gadsimta sākumu attiecināmā aprobe ar pumpurveida galiem, kas atrasta Āraišu mācītājmuižā,⁷⁹ jo nav zināma aprocēs lietotāju etniskā piederība. Šāda veida aprocēs lielākā skaitā sastopamas Vislas lejtecē, Rietumlietuvā, bet ir zināmas arī Igaunijas akmeņu krāvumu kapulaukos. Pa vienai tās ir atrastas arī Auciemā⁸⁰ un Kalna Ķunču⁸¹ akmeņu krāvumu kapulaukos Āraišu tiešā tuvumā. Ticamāk, ka aprobe tomēr saistāma ar vēl šajā laikā Drabešu apkārtnē dzīvojošiem Baltijas somiem.

7. att. Turaidas Pūteju kapulauka teritorijā atrastais tutulsaktas fragments. A. Ivbules zīmējums

Rodas iespaids, ka agrajā dzelzs laikmetā nedaudz intensīvāk bijis apdzīvots Ogres upes baseins. Gaujas lejtecē kapu uzkalniņos pārsvarā atrasti ar vidējā dzelzs laikmeta pirmo pusi datējami priekšmeti. Tā Vaives Lazdiņos atrastais depoziāts pēc tajā esošo priekšmetu formām, visticamāk, ir datējams ar 5. gadsimtu. Ar 6.-7. gadsimtu var datēt Umurgas

Liepkalnā ziedojumā liktos priekšmetus.⁸² Pētītajos Kārļu Simteņu, Krimuldas Liepeņu, Vangažu Melkeru kapu uzkalniņos nav ar agro dzelzs laikmetu datējamu senlietu. Tajos pārsvarā iegūtas 5.-6. gadsimta senlietas. Krimuldas Liepeņu II kapulauka pētītajā uzkalniņā atrastā bronzas trīsstūradata ar pinuma motīvu galvas centrā datējama ar 7. gadsimtu.⁸³ Ir vispār-

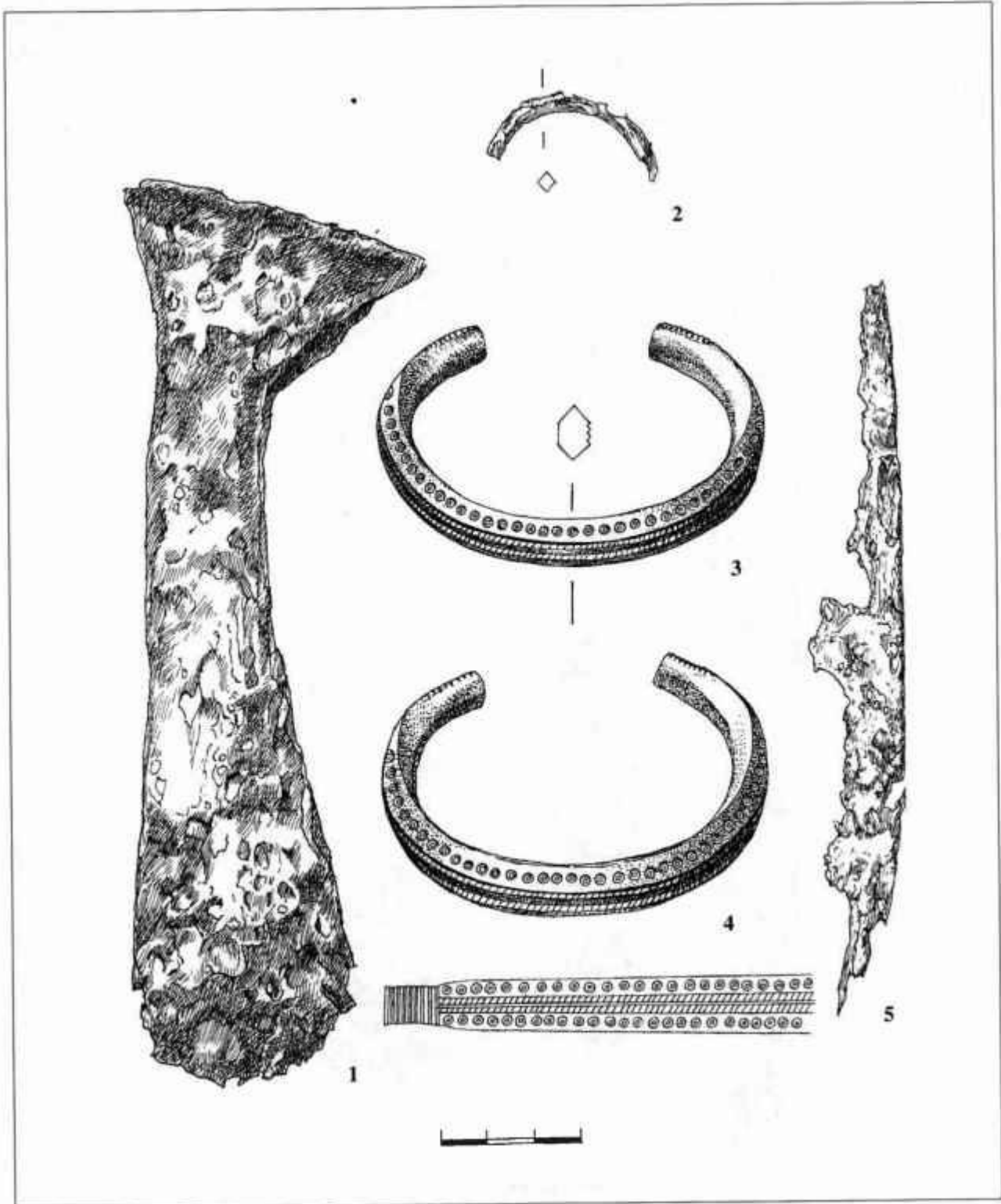
8. att. Senlietas no vīrieša apbedījuma – Vecpiebalgas Kalnežēnu uzkalniņa 3. kaps: 1 – dzelzs šķēpa uzgalis, 2, 3 – bronzas aproces, 4 – dzelzs cirvis, 5 – dzelzs naža fragmenti. A. Ivbules zīmējums

Jānis Ciglis. Zemgaļi Vidzeme?

pieņemts uzskats, ka jaunu kapu uzkalniņu veidošana izbeidzas 3.¹ gadsimtā, bet vēlāk mirušie ierakti jau esošajos uzkalniņos. Tāpēc paliek atklāts jautājums par jaunu kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi ierīkošanu Dienvidrietumvidzemē vēl 5.-6. gadsimtā.

Par zemgaļisko kapu uzkalniņu robežām Vidzemē varam visumā pievienoties M. Atgāza secina-

jumiem, kurš tās iezīmē ar šādiem kapu pieminekļiem: Vangažu Melkerti, Sējas Jaunāmuiža, Lielstraupes Lielgaujmaļi, Kārļu Simteni, Nītaures Kalnasavēļas, Ķeipenes Ūsiņi, Meņģele," Aizkraukle. Iespējams, 5.-6. gadsimtā uzkalniņu kapu ietekme ir izplatījusies nedaudz tālāk uz ziemeļiem par Gaujas lejteci. Vienu agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņu

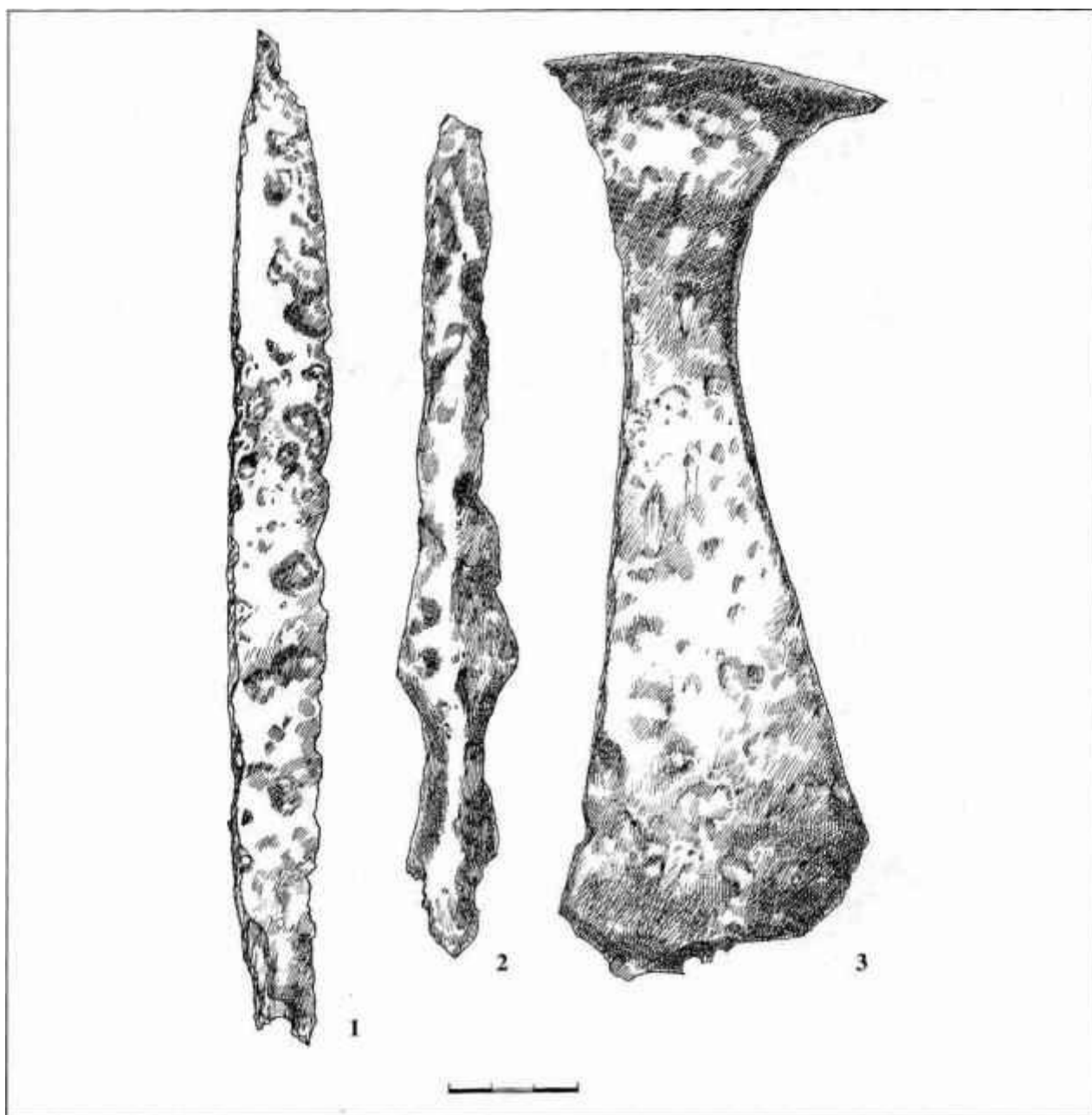

9. att. Senlietas no virieša apbedījuma – Vecpiebalgas Kalnezēnu uzkalniņa 8. kaps: 1 – dzelzs kātcauruma cirvis, 2 – dzelzs spieķadatas fragments, 3, 4 – bronzas aproces, 5 – dzelzs nazis. A. Ivbules zīmējums

P. Stepiņš ir reģistrējis Pabažu Ķeģos.⁸⁵ Ar "Vidzemes zemgaļiem", visticamāk, saistāms ziedojums Umurgas Liepkalnā, 6.-7. gadsimta uzmavas cirvja atradums Mazstraupē,⁸⁶ zemgaliskās formas uzrāda aproces Vaidavas Kauļenos.⁸⁷ Baltijas somu akmeņu krāvumu senkapi ar 4.-7. gadsimta senlietām šajā teritorijā pagaidām nav zināmi. Etniski jauktu, tomēr pārsvarā zemgalisku materiālu uzrāda Ogres baseina pieminekļi, bet Piebalgas apvidus šī laika senlietas jau vairāk uzrāda Aiviekstes baseinam raksturīgas formas. Vecpiebalgas Kalnezēnos ir apbedījumi gan ar uzmavas, gan kātcauruma cirvjiem (8., 9. att.), bet Jaunpiebalgas Kalnabricu uzkalniņā - tikai kātcauruma. Viens uzmavas cirvis ir atrasts šajā kapulaukā,

pētot līdzenos apbedījumus.⁸⁸ Vecpiebalgas Lejasgiļos un Jēkuļos atrastie cirvji arī ir kātcauruma.

Sakarā ar zemgalisko pieminekļu izzušanu Dienvidrietumvidzemē īpašu interesi izraisa kultūretniskie procesi Aiviekstes un Ogres baseinā, kur norisinās latgaļu formēšanās. Visuzskatāmāko priekšstatu par to varam gūt no etniski jauktā Kalnabricu - Ezerbriču kapulauka materiāliem. Jāatzīmē, ka Kalnabricos uzkalniņā pētījumos konstatētais pierāda vairākas ļoti interesantas lietas. Kalnabricu kapulauka uzkalniņā, ja tas vispār ir uzbērts, mirušie jau 6. gadsimtā apbedīti pēc latgaļiem raksturīgām apbedīšanas tradīcijām. Uzkalniņam nav konstatēts akmeņu riņķis. Te novērojama apbedījumu pretējā orientāci-

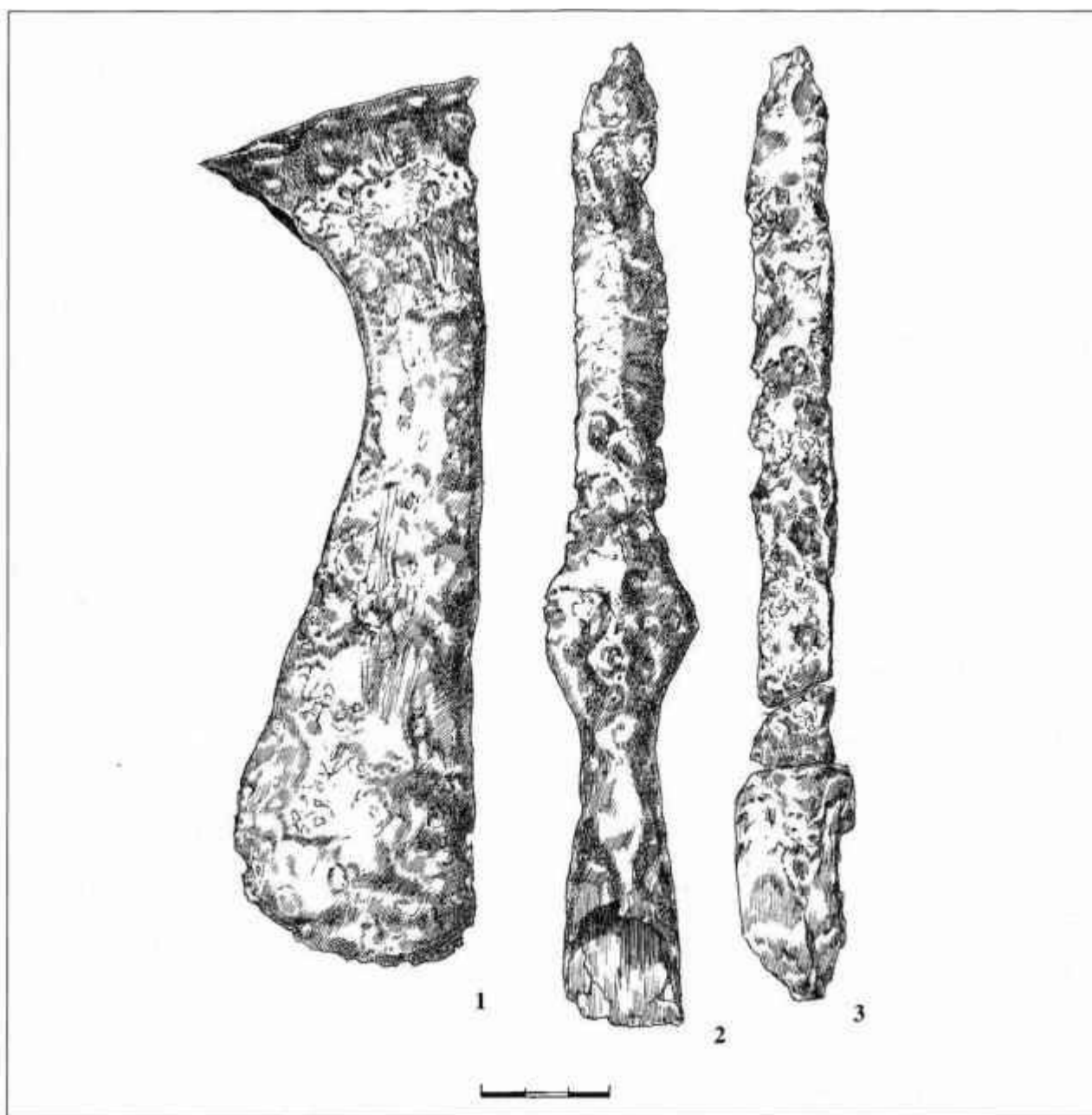

10. att. Senlietas no virieša apbedījuma - Vecpiebalgas Kalnabricu uzkalniņā 1. kaps: 1 - dzelzs nazis, 2 - dzelzs šķēpa uzgalis, 3 - dzelzs cirvis. A. Ivbuļes zīmējums

ja - vīrieši ar galvu uz austrumiem un sievietes ar galvu uz rietumiem. Ari kapa piedevu novietojums - nazis gūžas rajonā, šķēpi un cirvji pie kājām - raksturīgs latgaļiem. Zemgaļi šķēpus lika ar uzgali pie galvas. Par šo kapu piederību 6. gadsimtam var spriest pēc iegūtajiem kapu inventāriem (10., 11. att.).

Ezerbrīcu (Kalnabricu) līdzenajā kapulaukā izdalās divas teritoriāli nedaudz nošķirtas apbedījumu grupas. Pirmās grupas apbedījumi, kopskaitā deviņi, ir hronoloģiski agrāki - datējami ar 6. gadsimtu, bet otrās grupas 16 apbedījumi ir nedaudz vēlāki un saistāmi ar 7.-8. gadsimtu.

Abas apbedījumu grupas atšķiras pēc apbedīšanas tradīcijām. Pirmās grupas apbedījumi orientēti ZA-DR virzienā. Mirušie guldīti kapa bedrēs izstieptā stāvoklī uz muguras. Kauli kapos saglabājušies ļoti vāji, taču pēc piedevu novietojuma kapā var secināt, ka vīrieši guldīti ar galvu uz ZA, bet sieviešu apbedījumiem ir pretēja orientācija - ar galvu uz DR. Vai pirmās grupas apbedījumi atradušies kapu uzkalniņā, izrakumu pārskats atbildi nesniedz, jo kalna nogāze stipri arta, kapī atsedzas relatīvi sekli. Ticamāk, ka tomēr te uzkalniņš nav bijis, jo ne laukumu profilu zīmējumos, ne aprakstos nekur neparādās zemju sabērums slāņi.

11. att. Senlietas no vīrieša apbedījuma – Vecpiebalgas Kalnabricu uzkalniņa 2. kaps: 1 – dzelzs cirvis, 2 – dzelzs šķēpa uzgalis, 3 – dzelzs nazis. A. Ivbules zīmējums

Kapa piedevas vīriešu apbedījumos veido šaurasmens cirvji ar ovālu kātcaurumu, dzelzs kaujas naži, dzelzs uznavas šķēpu gali, retāk īleni. No rotām sastopamas masīvās aproces ar vidusšķautni. Cirvji, naži likti iegurņa vai ceļgalu rajonā. Vienā gadījumā cirvis novietots pie pēdām. Šķēpa uzgaļi likti pie galvas. Sieviešu kapos atrasti dzelzs sirpji, īleni, spirālītes.

Šai apbedījumu grupai kapā likto senlietu novietojums atšķiras no kapu uzkalniņos konstatētā. Tas līdzīgs zemgaļu un sēļu teritorijā sastopamajām apbedīšanas tradīcijām. Tiesa, sēļu apdzīvotajā teritorijā šķēpu likšanas tradīcijām 6. gadsimtā nav konsekvences, atsevišķos apbedījumos tie likti arī pie kājām.

Šaurasmens cirvji ar ovālu kātcaurumu un abpusēji diezgan vienmērīgi paplašinātu asmeni, šķēpu uzgaļi ar "pleciņiem", bronzas masīvās aproces ar vidusšķautni ir tipiskas 6. gadsimta formas. Sieviešu kapos atrastie sirpji ar diezgan vienmērīgu liekumu atšķiras no vēlākajos latgaļu sieviešu kapos raksturīgajām raukņveida sirpju formām. 6. gadsimta apbedījumos iegūtie sirpji vairāk līdzinās Sēlijā, piemēram, Slates uzkalniņu kapulaukā atrastajiem.

Otrās grupas 7.-8. gadsimta apbedījumi guldīti kapā jau pēc latgaļiem raksturīgām tradīcijām. Ja 6. gadsimtā ir divas apbedījumu grupas ar atšķirīgām apbedīšanas tradīcijām, tad, iespējams, te 7. gadsimtā latgaļiem raksturīgās apbedīšanas tradīcijas ir pārņēmuši līdzenajā kapulaukā pirmajā apbedījumu grupā un uzkalniņā apbedīto pēcnācēji. Nevar izslēgt arī jaunu iedzīvotāju pieplūdumu no austrumiem - no latgaļu un sēļu apdzīvotās teritorijas.

Acīmdredzot 6. gadsimtā Ogres baseinā ātrāk nekā Gaujas lejtecē ir sākusies pāreja uz apbedījumiem līdzenajos kapulaukos. Domājams, ka no līdzenā kapulauka nāk arī Meņģelē atrastās zemgaliskās senlietas - ar 5.-6. gadsimtu datējams lentveida vainags, kaklariņķis ar fasetētiem galiem, trīsstūradata, konusadata.

Apmēram 6. gadsimta beigās - 7. gadsimta sākumā notiek lielākas izmaiņas Ogres baseina kapulaukos. Te pilnībā nepārtrūkst apbedīšana uzkalniņu kapulaukos. Agrākajos uzkalniņos ir ierakti apbedījumi ar latgaļiem raksturīgām senlietu formām. To vislabāk pierāda Krapes Lejasokēnu 7. gadsimta E un F apbedījumi, kuri ierakti kapu uzkalniņā, paveļot nost traucējušos akmeņu riņķa akmeņus vai piebūvējot riņķim klāt akmeņu pusloku.⁸⁹ Uzkalniņiem pieslēdzas latgaļu līdzenie kapulauki. Hronoloģiska pārrāvuma šajā procesā nav. Tas vislabāk novērojams Krapes Lejasokēnu un Ūsiņu kapulaukos. Visticamāk, Ogres baseinā dzīvojušie senākie iedzīvotāji piedalās latgaļu veidošanās procesā. Rezultātā, iespējams, pienākot jauniem iedzīvo-

tājiem no Aiviekstes baseina, vietējie iedzīvotāji ar paražām apbedīt kapu uzkalniņos tiek asimilēti vai arī daļēji izspiesti. Pakāpeniski notiek iedzīvotāju etniskā sastāva nomaiņa.

Nedaudz citādi tas notiek Daugavas un Gaujas lejtecē, piemēram, Ūentes pilskalnā. Pilskalns tiek nodedzināts, un agrākajā zemgaļu dzīvesvietā apmetas latgaļi. Citur Daugavas lejtecē latgaļu ekspansijas rezultātā apdzīvotība pārtrūkst. Daugmales pilskalnā plašajos izrakumos nav atrastas 7.-8. gadsimta senlietas. Šajā laikā izbeidzas apbedīšana Pļavniekkalna kapulaukā, arī te vairs nav konstatēti 7. gadsimta apbedījumi. Ar 1. gadu tūkstoša pirmo pusi tiek datētas Daugavas lejteces apmetnes ar baltiem raksturīgiem atradumiem Salaspils Laukskolā,⁹⁰ Ikšķiles Kābelēs,⁹¹ Doles Raušos,⁹² Daugmales Jaunlīvē.⁹³

Šķiet, nedaudz ilgāk - vēl 7. gadsimtā ir turpinājusies apbedīšana Gaujas lejteces kapu uzkalniņos. Ari te, domājams, apdzīvotības pārtraukumā vainojama latgaļu ekspansija. Šajā laikā tiek nodedzināts Raunas Tanīskalns,⁹⁴ pārtrūkst apbedīšana agrākajos kapulaukos. Gaujas lejtecē pagaidām nav zināmi droši ar 8.-10. gadsimtu datējami arheoloģiskie pieminekļi.

Cik lielā mērā Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņus var saistīt ar zemgaļiem? Agrā dzelzs laikmeta apbedījumos etniskās atšķirības izpaužas salīdzinoši vāji, varbūt tomēr spēcīgāk izpaužas kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi rietumu grupas ietekmes. Ja Lietuvas teritorijā zemgaļu pieminekļus 1.-4. gadsimtā nevar atšķirt no žemaišu, tad par jau izveidojušajiem zemgaļiem šajā laikā vēl runāt nevar. Pēc senlietu materiāla daudz spēcīgāki Zemgales iespāidi ir konstatējami 5.-6. gadsimta arheoloģiskajos pieminekļos. Rodas iespāids, ka Gaujas lejtecē ir novērojams pat jaunu iedzīvotāju pieplūdums. Taču pēc apbedīšanas tradīcijām 5.-6. gadsimta pieminekļi Dienvidrietumvidzemē atšķiras no Zemgales līdzenuma pieminekļiem. Zemgalē un Daugavas lejtecē (Katlakalna Pļavniekkalns) šajā laikā ir notikusi pāreja uz apbedīšanu līdzenajos kapulaukos, bet Gaujas lejtecē, iespējams, notiek pat jaunu uzkalniņu ierīkošana. Protams, kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūra it viens no pamatkomponentiem vēlāko zemgaļu izveidē; bet vai Zemgales līdzenumā pāreja uz līdzenajiem kapulaukiem ir notikusi bez jaunu impulsu saņemšanas no Lietuvas teritorijas? Ja šie impulsi ir bijuši, tad Gaujas lejteci tie nav sasnieguši. Tāpēc ir grūti runāt par zemgaļiem Vidzemē. Domājams, Dienvidrietumvidzemi ir apdzīvojuši zemgaļiem tuvi radnieciska etniska grupa, kuru, ņemot vērā tās materiālās kultūras lielo līdzību ar Zemgales līdzenuma pieminekļiem, varētu turpināt dēvēt jau Latvijas arheoloģijā ieviestā nosaukumā par "Vidzemes zemgaļiem".

ATSAUCES

- ¹ J. Apals tos sauc par Gaujas zemgaļiem. - *Apals J.* Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā. - Rīga, 1986. - 55.-56. lpp.
- ² *Jakobsons F.* Dzelzs laikmets Latvijā // Latviešu konversācijas vārdnīca. - Rīga, 1929-1930. - 4. sēj. - 6263.-6267. sl.
- ³ *Balodis F.* Latviešu aizvēsture // Latvieši. - Rīga, 1930. - 79.-81., 97.-98. lpp.
- ⁴ *Balodis F.* Latviešu senas ciltis (līdz 1200. gadam) // Latviešu literatūras vēsture / Virsred. L. Bērziņš. - Rīga, 1935. - 82. lpp.
- ⁵ Turpat. - 88. lpp.
- ⁶ *Balodis F.* Senākie laiki. Latviešu senvēsture // Latviešu vēsture. - Rīga, 1938. - 1 sēj., 1. d. - 116.-117. lpp.
- ⁷ *Balodis F.* Mūsu senču sūtība Baltijas telpā // Latvju kultūra. - [Vācijā], 1948. - 11. lpp.
- ⁸ *Ginters V.* Die ältere Eisenzeit // Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930. - Riga, 1930. - S. 47[^]18; Latviešu kultūra senatnē: Attēlu sakopojums F. Baloža un R. Snores redakcijā. - Rīga, 1937. - 32.-38., 68. lpp.; *Šnore R.* Latgaļi // Latviešu konversācijas vārdnīca. - Rīga, 1934. - 10. sēj. - 20273.-20274. sl.
- ⁹ *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. 2. Theil: Analyse. - Tartu, 1938. - S. 36, 624, 625.
- ¹⁰ *Moora H.* Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. - Rīga, 1952. - 167.-168. lpp.
- ¹¹ *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. - Rīga, 1976. - 119. lpp.
- ¹² *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. - Anfang 13. Jhs). - Tallinn, 1974. - S. 178-188.
- ¹³ *Snore E.* Pret buržuāziskam koncepcijām Latvijas arheoloģijā // Buržuāziskie nacionālisti - Latvijas vēstures viltotāji. - Rīga, 1952. - 35. lpp.
- ¹⁴ *Snore E.* Agra dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. - Rīga, 1993. - 78. lpp.
- Urtāns V.* Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.-9. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk - AE). - Rīga, 1970. - 9. laid. - 65.-67. lpp.
- ¹⁶ Latvijas PSR arheoloģija. - Rīga, 1974. - 129. lpp.
- ¹⁷ *Apals J.* Arheoloģiskie pieminekļi .. - 55.-56. lpp.
- ¹⁸ *Dambe V.* Daži vērojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponīmikā // Lietuviu kalbotyros klausimai. - Vilnius, 1963. - T. 6. - P. 253; *Rudzīte M.* Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. *Endzelīns J.* Latviešu valoda Vidzeme // Darbu izlase. - Rīga, 1980. - III sēj., 2. d. - 479. lpp.
- ²⁰ *Ancitis K., Jansens A.* Vidzemes etniskas vēstures jaunatājumi // AE. - Rīga, 1963. - 5. laid. - 50.-52. lpp.
- ²¹ *Amгазис М.* Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтских народов. - Рига, 1980. - С. 92-98.
- ²² Latvijas senāka vēsture. - Rīga, 2001. - 285. lpp.
- ²³ Turpat. - 219., 282. lpp.; *Vasks A., Vaska B., Grāvere R.* Latvijas aizvēsture. - Rīga, 1997. - 133. lpp.
- ²⁴ Latvijas PSR arheoloģija. - 129. lpp.; *Amгазис М.* Вопросы этнической.. - С. 93.
- ²⁵ Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 1870 (turpmāk - Sb. Estn.) - S. 28.
- ²⁶ *Moora H.* Die Eisenzeit Lettlands bis etwa 500 N. Chr. - Tartu, 1929. - T 1. - S. 47[^]18.
- ²⁷ Turpat. - 78.-79. lpp.
- ²⁸ *Grewingk C.* Ueber kreisförmige Steinsetzungen oder "Steinringe" ... // Sb. Estn. 1874. - S. 65.
- ²⁹ *Schroeder L. V.* Die archäologische Excursion des Sommers 1889, im verein mit Prof. G. Loescheke und R. Hausmann ausgeführt // Sb. Estn. 1984. - Dorpat, 1895. - S. 117; *bovis of Menar K.* Bericht über Ausgrabungen unter Neuhof im Kirchspiel Kremon // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1895 (turpmāk - Sb. Rig.) - Dorpat, 1895. - S. 85. Izrakumu pārskats LVM AA 2.
- ³⁰ *Schilling K.* Bericht über eine Ausgrabung am Assar-See (Kirchspiel Nitau) // Sb. Rig. 1900. - S. 183-186; *Hollander B.* Bericht über eine zweite Ausgrabung am Assar-See (Kirchspiel Nitau) // Sb. Rig. 1903. - S. 101-108. Izrakumu pārskats LVM AA 16.
- ³¹ Izrakumu pārskats LVM AA 128. *Snore E.* Agra dzelzs laikmeta ..; Izrakumu pārskats LVM AA 632.
- ³³ Izrakumu pārskats LVM AA 39.
- ³⁴ Izrakumu pārskats LVM AA 387. *Graudonis J.* Arheoloģiskie izrakumi Melkertu uzkalniņkapos // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1970. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk - RT). - Rīga, 1971. - 39.[^]10. lpp.
- Graudonis J.* Izrakumi Krimuldas Liepeņu "batariņā" // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk - ASM). - Rīga, 1986. - 75.-76. lpp.

- Lövis of Menar K. Gräbfunde aus Lindenberg // Sb. Rig. 1903. - S. 98-101.
- ³⁸ Izrakumu pārskats LVM AA 391.
- ³⁹ Apals J. Arheoloģiskie pieminekļi .. - 52.-54. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas senāka vēsture. - 152. lpp.
- ⁴¹ Berga T. Liepkalna kapu uzkalniņš // AE. - Rīga, 1987. - 15. laid. - 14. lpp.
- ⁴² Graudonis J. Arheoloģiskie izrakumi Melkertu .. - 39.-40. lpp.
- ⁴³ Apals J. Arheoloģiskie pieminekļi .. - 53. lpp.
- ⁴⁴ Snore E. Agrā dzelzs laikmeta .. - 28. lpp.
- ⁴⁵ Apals J. Arheoloģiskie pieminekļi .. - 52.-53. lpp.
- ⁴⁶ Snore E. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos 1927. gadā // Arheoloģijas raksti. - Rīga, 1933. - 1. sēj., I. d. - II, VI tab.
- ⁴⁷ Snore E. Agrā dzelzs laikmeta - 36., 46. lpp.
- ⁴⁸ Berga T. Liepkalna kapu .. - 14. lpp.
- ⁴⁹ Michelbertas M. Paragaudžio pilkapynas. - Vilnius, 1997.
- Snore E. Izrakumi Slates .. - 23. lpp.
- ⁵¹ Moora H. Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Īle, Kreis Jelgava // Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae, 19.-23. VIII, 1930. - Riga, 1931. - S. 438, Taf. X.
- ⁵² Karnaps A. Pārskats par izrakumiem Krimuldas pagasta "Batariņos" - kapu kalniņā austrumos Jaunajai Krimuldas kapsētai. AA 306.
- ⁵³ Apals J., Apaļa Z. Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā // ASM 1972. - Rīga, 1973. - 6. lpp.
- ⁵⁴ Berga T. Liepkalna kapu .. - 14.-16. lpp.
- ⁵⁵ Graudonis J. Izrakumi Krimuldas Liepeņu .. - 76. lpp.
- ⁵⁶ Apals J. Arheoloģiskie pieminekļi .. - 53.-54. lpp.
- ⁵⁷ Moora H. Pirmatnējā kopienas .. - 73. lpp.
- ⁵⁸ A 10697: 9; 10.
- ⁵⁹ AI 2615: 1.
- ⁶⁰ Moora H. Die Eisenzeit.. - T. 1. - Taf. XXXIII: 3.
- ⁶¹ Latvijas senākā vēsture. ---198. lpp., 146. att.
- ⁶² Apals J. Apaļa Z. Āraišu arheoloģiskas .. - 6. lpp.
- ⁶³ II uzkalniņa 6. kaps, A 9901: 5.
- ⁶⁴ I uzkalniņa L kaps, A 8341: 3.
- ⁶⁵ TMR 16640.
- ⁶⁶ Urtans V. Senākie depoziāti Latvija. - Rīga, 1977. - 149.-150. lpp.
- Bitner-Wrdblewska A. Zapinki z gwiazdzista i lopatkovvata nožka z poludniovvo - vvschodnich wybrzeży Baltyku // VViadomošči archeologiczne. Warszawa, 1991. - T. LI, z. 1. - S. 249-281.
- ⁶⁸ Stubavs A. Ūentes pilskalns .. - 114.-120. lpp.
- ⁶⁹ Urtans V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1968. gadā // RT 1968. - Rīga, 1969. - 56.-57. lpp.
- ⁷⁰ V Ūintera izrakumu pārskats AA 145.
- ⁷¹ Latvijas senāka vēsture. - 156. lpp.
- ⁷² Snore E. Agrā dzelzs laikmeta .. - 28. att.
- ⁷³ Лыузас В. Период раннего металла в Эстонии. Автореф. ... канд. ист. наук. — Таллинн, 1970. — С. 46.
- ⁷⁴ Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. - Vilnius, 1986. - P. 268-269.
- ⁷⁵ Graudonis J. 1974. gada izrakumi Sējas uzkalniņkapos un Turaidas tornī // ASM 1974. - Rīga, 1975. - 43. lpp.
- ⁷⁶ TMR 22278.
- ⁷⁷ AI 2060: 1.
- ⁷⁸ AI 953: 1.
- ⁷⁹ A 9806: 11.
- ⁸⁰ Latvijas PSR arheoloģija. - 119. lpp.
- ⁸¹ A 10606: 1.
- ⁸² Berga T. Liepkalna kapu .. - 12., 14. lpp.
- ⁸³ SM 17181.
- ⁸⁴ Амгазис М. Вопросы этнической .. — С. 92—98.
- ⁸⁵ P. Stepiņa 1942. g. 16. decembra ziņojums Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā.
- ⁸⁶ A 12121.
- ⁸⁷ A 9884: 1-4.
- ⁸⁸ A A 12778: 120.
- ⁸⁹ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta .. - 29. lpp.
- ⁹⁰ Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskola 1975. gada // ASM 1975. - Rīga, 1976. - 103. lpp.
- ⁹¹ Daiga J. Kabeļu apmetne // ASM 1972. - Rīga, 1973. - 34. lpp.
- ⁹² Ovāla šķīļamakmeņa, ar 1. g.t. vidu datējama līka naža un nedaudzi bezriņas keramikas atradumi liecina par iespējamu apmetni šajā vietā.
- ⁹³ Atgāzis M. Par Jaunhves apmetni un tajā atklāto dzelzs ieguves krāsni // AE. - Rīga, 1994. - 16. laid. - 85.-87. lpp.
- ⁹⁴ Balodis F., Teikmanis A., Kundziņš P., Kundziņš L. Izrakumi Raunas Tanīsa kalnā 1927. gadā // Arheoloģijas raksti. - Rīga, 1928. - IV sēj., I. d. - 23. lpp.

THE SEMIGALLIANS IN VIDZEME?

Summary

The aim of the paper is to bring together and analyse the material from the barrow graves with a peristalith in south-western Vidzeme. These barrows are traditionally known in Latvian archaeological literature as burial sites of the "Vidzeme or Gauja Semigallians." The barrows of south-western Vidzeme have been connected with the Semigallians since the late 1920s, when F. Jākobsons divided this barrow grave archaeological culture into two groups on the basis of grave-goods - an eastern and a western group. The western group included the monuments of the Zemgale Plain and south-western Vidzeme. In the 1950s-70s some researchers (H. Moora, Ā. Stubavs) promoted the idea that, besides the Baits, also Finnic people were buried in these barrows. Māris Atgāzis has presented more detailed evidence of the association of the south-western Vidzeme barrows with the Semigallians and has described the boundaries of their distribution.

The essence of the problem is that, in the Early Iron Age, Semigallian burial sites are as yet indistinguishable from those of the Samogitians, but in terms of burial practices the 5th-6th century AD monuments of south-western Vidzeme differ from those of the Zemgale Plain. In Zemgale and the Lower Daugava area (Katlakalna Pļavniekkalns) a transition took place at this time to flat cemeteries, while in the Lower Gauja area new barrows were possibly even being established. It is thought that south-western Vidzeme was populated by an ethnic group closely related to the Semigallians, which, in view of the close similarity of their material culture to that of the monuments on the Zemgale Plain, might continue to be known under the name introduced in Latvian archaeology as "Vidzeme Semigallians."

The early barrows appear here in the 2nd century AD. Preceding these were barrows of similar appearance with inhumations and cremations and a covering of small stones. The origin of the Early Iron Age barrows is connected with the processes of formation of the whole of the Barrow Grave Culture and, possibly, with the arrival of immigrants into this area from the south and south-west. In terms of burial practices, the south-western Vidzeme barrows do not differ in any way from those found across the rest of the area of their distribution. In terms of grave inventory, the differences are still comparatively small even in the 2nd-4th centuries AD. They are more pronounced in the 5th-6th centuries, when the artefacts from barrows in the Lower Gauja area (socketed axes, chisels and scythes) have parallels mainly at the monuments of the Zemgale Plain and the Lower Daugava area (Katlakalna Pļavniekkalns Cemetery), while the inventories of barrows in the Ogre Basin show artefact forms characteristic of the barrows of Sēlija and the Aiviekste Basin. Barrows with a peristalith remain in use here in the 6th-7th centuries.

Few residential sites are known in these areas. Connected with the Semigallians or "Vidzeme Semigallians" is the lower layer of Ķente Hillfort and the semi-subterranean structures excavated in the settlement site. From the 7th century, they are replaced by above-ground buildings with stoves of piled stones and Latgallian artefacts.

It is possible that the "Vidzeme Semigallians" of the Ogre Basin played a role in the process of formation of the Latgallian ethnic group. On the other hand, the hiatus in occupation in the Lower Gauja and Lower Daugava areas is most likely connected with some major military catastrophe - possibly with the Latgallian expansion.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Distribution of 2nd-7th century AD barrows with a peristalith in south-western Vidzeme
- Fig. 2.* The excavated part of the barrow at Krimulda New Cemetery, showing the peristalith and post-holes (drawing: Dzintra Zemīte)
- Fig. 3.* Artefacts from a male grave: Sējas Jaunārnuiža Barrow, Burial 2. 1 - iron scythe; 2 - iron knife; 3 - bronze neck-ring; 4 - bronze neck-ring; 5 - iron draw-knife; 6 - iron spearhead; 7 - iron spearhead; 8 - socketed iron axe; 9 - socketed iron axe (drawing: Aiga Ivbule)
- Fig. 4.* Artefacts from a female grave: Sējas Jaunārnuiža Barrow, Burial 1. 7 - bronze armband; 2 - bronze armband; 3 - bronze neck-ring; 4 - bronze spirals; 5 - bronze chains with fragmentary iron dress-pin; 6 - iron sickle; 7 - iron mattock (drawing: Aiga Ivbule)
- Fig. 5.* Artefacts from a male grave: Kārļu Simteni Barrow, Burial 1. 7 - iron spearhead; 2 - bronze neck-ring; 3 - bronze armband; 4 - bronze armband; 5 - socketed iron axe (drawing: Aiga Ivbule)
- Fig. 6.* Artefacts from a male grave: Ķeipenes Ūsiņi Barrow, Burial 15. 7 - bronze neck-ring; 2 - bronze neck-ring; 3 - iron knife; 4 - bronze armband; 5 - bronze crossbow fibula; 6 - socketed iron axe (drawing: Aiga Ivbule)
- Fig. 7.* Fragmentary tutulus brooch found in the territory of the Turaidas Pūteļi Cemetery (drawing: Aiga Ivbule)
- Fig. 8.* Artefacts from a male grave: Vecpiebalgas Kalnezēni Barrow, Burial 3. 7 - iron spearhead; 2 - bronze armband; 3 - bronze armband; 4 - iron axe; 5 - fragmentary iron knife (drawing: Aiga Ivbule)
- Fig. 9.* Artefacts from a male grave: Vecpiebalgas Kalnezēni Barrow, Burial 8. 7 - iron shaft-hole axe; 2 - fragmentary iron crook-shaped pin; 3 - bronze armband; 4 - bronze armband; 5 - iron knife (drawing: Aiga Ivbule)
- Fig. 10.* Artefacts from a male grave: Vecpiebalgas Kalnabrics Barrow, Burial 1. 7 - iron knife; 2 - iron spearhead; 3 - iron axe (drawing: Aiga Ivbule)
- Fig. 11.* Artefacts from a male grave: Vecpiebalgas Kalnabrics Barrow, Burial 2. 7 - iron axe; 2 - iron spearhead; 3 - iron knife (drawing: Aiga Ivbule)

SANTA DOBELE

AR MONĒTĀM DATĒTO 14. GS. - 15. GS. SĀKUMA SIEVIEŠU APBEDĪJUMU SENLIETAS DOBELES KAPSĒTĀ

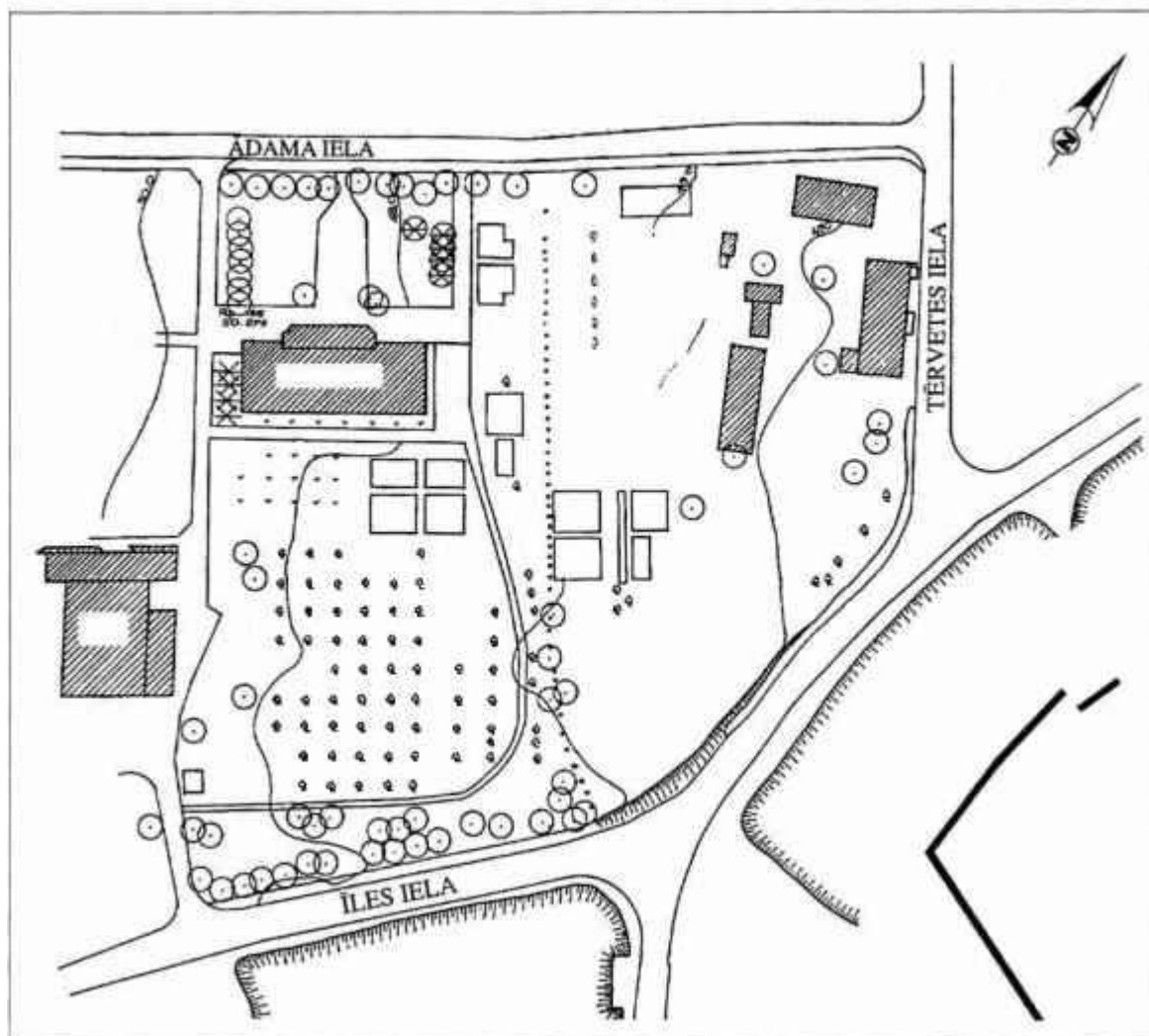
Dobeles kapsēta ierīkota 14. gs. Bērzes upes labajā krastā, lēzenā pakalnā, aptuveni 300 m uz rietumiem no Dobeles viduslaiku pils. Kapsēta hronoloģiski atbilst pils apdzīvotības periodam (1335.–1730. g.) un savas pastāvēšanas beigu posmā aizņēmusi ap 0,6 ha lielu teritoriju¹ (1. att.). Šodien tās vieta meklējama iepretim Dobeles-Saldus, Dobeles-Ties un Dobeles-Tērvetes ceļu krustojumam, jaunuzceltās Dobeles rajona slimnīcas teritorijā.

No 1979. līdz 1982. gadam sakarā ar Dobeles rajona slimnīcas paplašināšanas darbiem Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas zinātniskās līdzstrādnieces Jolantas Daigas (1920.–1984. g.) vadībā tika veikti izrakumi Dobeles viduslaiku kapsētā. Četrās izrakumu sezonās izpētīta 4285 m² liela teritorija, atsegti 1340 apbedījumi un iegūtas 3311 senlietas.²

Dobeles kapsēta uzskatāma par vienu no plašāk pētītajām 14.–17. gs. kapsētām Latvijas teritorijā. Taču, izņemot īsus gadskārtējus izrakumu vadītājas ziņojumus par veiktajiem pētījumiem,³ dažas publikācijas par Dobelē atrastajām saktām⁴ un monētām,⁵ plašāku materiālu apkopojumu par šo nozīmīgo arheoloģisko pieminekli pagaidām nav. Raksta uzdevums ir raksturot minētās kapsētas ar monētām datētajos 14. gs.–15. gs. sākuma sieviešu apbedījumos atrastās senlietas.

Publicēšanai izvēlēti 10 kapu inventāri, kurus ar 14. gs.–15. gs. sākumu ļauj datēt tajos atrastās monētas vai monētpiekariņi. Kapos atrastās monētas kā maiņas ekvivalents, jādodomā, lietotas apbedīto

dzīves laikā, bet monētpiekariņi vairākumā gadījumu kā kaklarotas sastāvdaļa varēja tikt mantoti arī no iepriekšējām paaudzēm. Reizēm, piemēram, kā rāda Dobeles kapsētas 740. kapā atrastā monēta — Mēklenburgas brakteāts, 14. gs. otrā puse, un monētpiekariņš - Francijas skaitīšanas žetons, 14. gs. sākums, starp tiem nav būtiskas hronoloģiskas atšķirības. Lielākoties, kā tas konstatēts arī citur Latvijā,⁶ monētu un monētpiekariņu lietošanas un nēsāšanas aptuvenā starpība varētu būt 50-70 gadu. Taču reizēm šī starpība sniedzas pat vairākos gadsimtos. Piemēram, Dobeles kapsētas 1325. kapā atrastajā kaklarotā starpība starp senākā monētpiekariņa, Samanīdu kufiskais dirhēms, kalts Nasra ibn Ahmeda laikā 916./917. g. Samarkandā, un vēlākā monētpiekariņa - Flandrijas Ludviķa II (1346.–1384. g.) grasis - kalšanas laiku ir 400-450 gadu. Dirhēmi 14. gs. apbedījumos atrasti ne tikai Dobelē, bet arī citviet Latvijā.⁷ Tātad monētpiekariņus kā rotas sastāvdaļu atsevišķos gadījumos varēja izmantot pat vairākus gadsimtus. Datējot apbedījumu pēc tā inventārā atrastajiem monētpiekariņiem, jābūt piesardzīgam ar secinājumiem un jāanalizē gan citas šajā kapā atrastās senlietas, gan arī jāņem vērā apbedījuma stratigrāfija. Ja kapā atrastas vairākas monētas, tad tā datēšanai izmantota monētu vai monētpiekariņu pati vēlākā hronoloģiskā robeža. Visi šajā rakstā apskatītie 10 kapi, kuru inventārā tika atrastas monētas un monētpiekariņi, ir sieviešu vai meiteņu apbedījumi. Tie izceļas ar bagātīgām kapa piedevām. Sniedzam katra minētā apbedījuma senlietu aprakstu un kapa datējumu pēc atrastajām monētām.

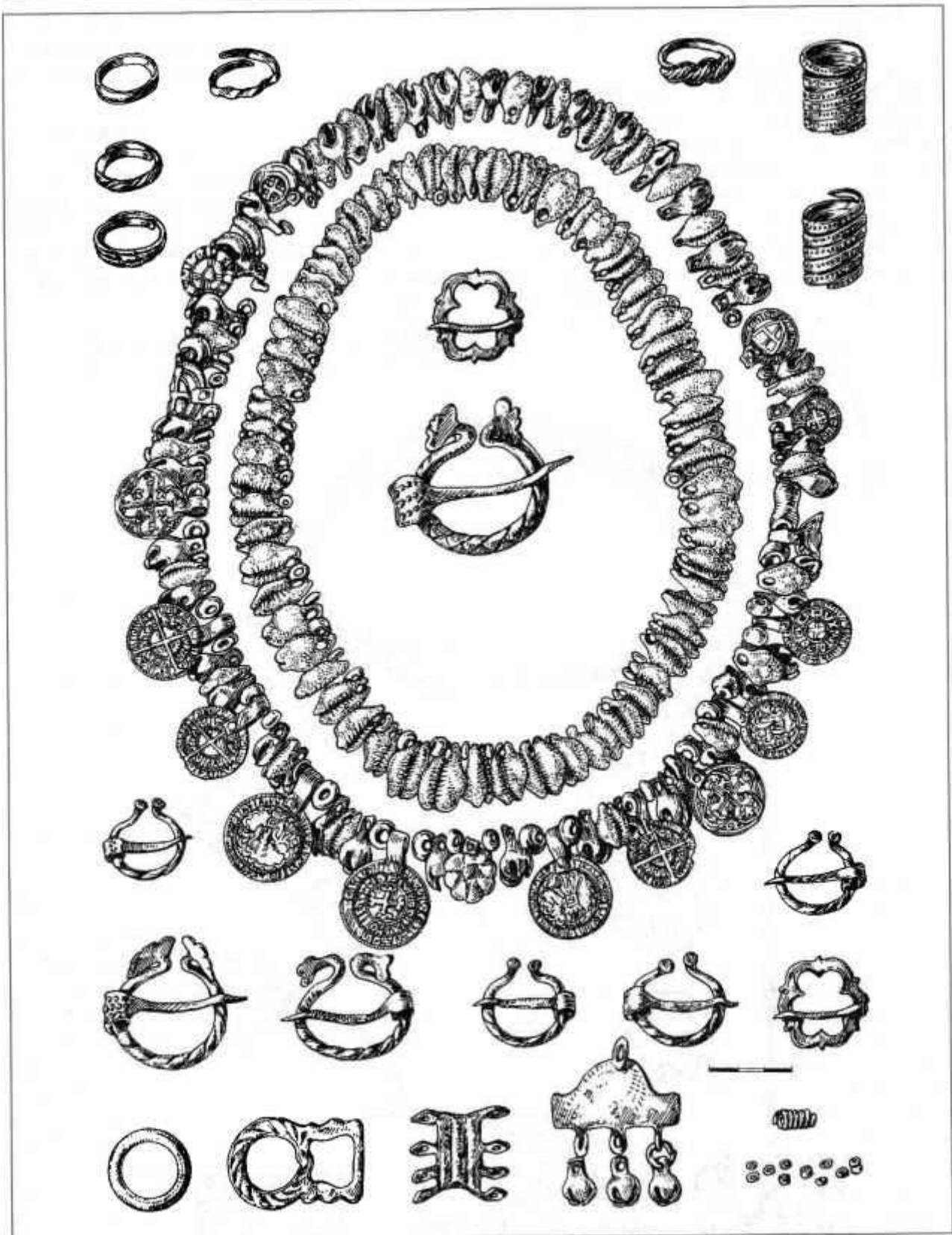
I. att. Dobeles kapsētas situācijas plāns

678. kapā apbedīta apmēram 16 gadu veca meitene.⁸ Kaps daļēji postīts. *Kapa piedevas.* Monētpiekariņš - Vācu ordeņa mestra Vinriha fon Kniprodes (1351.-1382. g.) šiliņš⁹ (VI 234: 1993),¹⁰ bronzas pakavsakta ar uzliektiem, noplacinātiem galiem (1988), bronzas spirālgregredzena fragments (1989), divi bronzas zvārgulīši (1990, 1991), divi bronzas rombveida piekariņi (1992, 1994) un bronzas zvaigžņveida rotājumi no vainaga (1995). Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

700. kapā apbedīta sieviete (vecums nenosakāms). Kaps netraucēts. *Kapa piedevas.* Kaklarota (2226-2235), kas sastāv no 235 stikla krellītēm, 34 kauri gliemežvākiem, 3 bronzas zvārgulīšiem un 5 monētpiekariņiem. Monētpiekariņi: trīs Livonijas ordeņvalsts Tallinas ārtigi, kalti ap 1390. g., Livonijas ordeņvalsts Tartu bīskapa Heinriha fon Feldes (1373.-1378. g.) ārtigs un Francijas 14. gs. grasis. Četras bronzas saktas (2236-2239): pakavsakta ar uzliektiem, noplacinātiem galiem, pakavsakta ar pogu galiem, pakavsakta ar liliju galiem un riņķasakta.

Divi bronzas spirālgregredzeni (2240, 2241). Kaps datējams ar 14. gs. beigām.

735. kapā apbedīta apmēram 18 gadu veca sieviete. Kaps netraucēts. *Kapa piedevas* (2. att.). Kaklarota (2040-2057, 2060), kas sastāv no 101 kauri gliemežvāka, 81 stikla krellītes, 34 bronzas zvārgulīšiem, 16 monētpiekariņiem un 1 sudraba rozetveida piekariņa. Kaklarota savērta divās rindās. Monētpiekariņi: pieci Flandrijas Ludviķa II (1346.-1384. g.) graši, trīs Flandrijas Ludviķa II (1346.-1384. g.) dubultgraši, divi Vācu ordeņa mestra Vinriha fon Kniprodes (1351.-1382. g.) šiliņi, divi 14. gs. vidus - 15. gs. sākuma Francijas skaitīšanas žetoni, divi Livonijas ordeņvalsts Tallinas ārtigi, kalti ap 1390. g., viens Brabantes Johana III (1312.-1355. g.) grasis un viens Francijas 14. gs. grasis. Deviņas bronzas saktas (2021-2029): četras pakavsaktas ar uzliektiem, noplacinātiem galiem, divas pakavsaktas ar liliju galiem, viena pakavsakta ar zvārgalvu galiem un divas zied veida riņķasaktas. Septiņi bronzas gredzeni (2030-2036): četri ar

2. att. 735. kapa inventārs

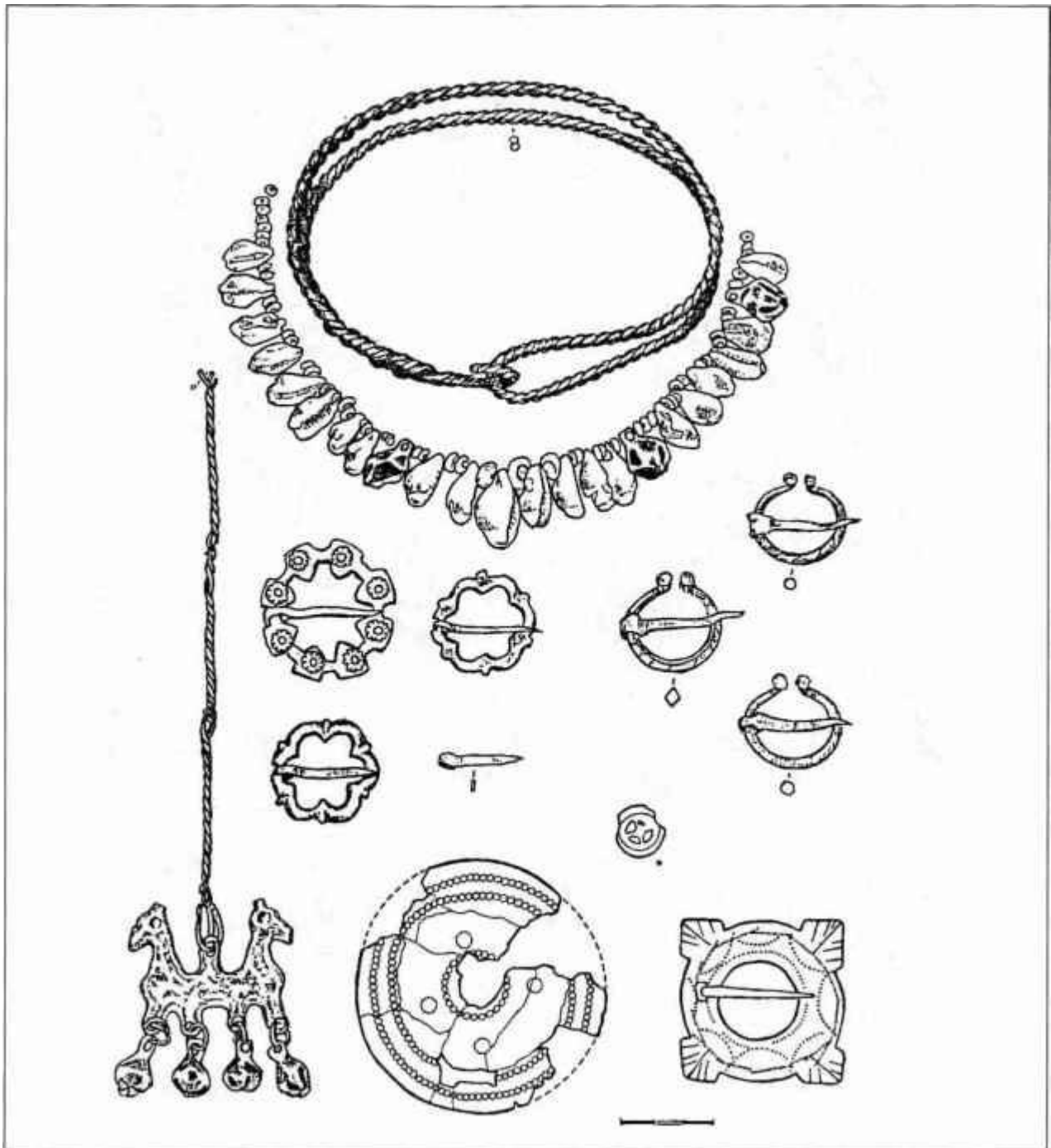
pamīšus saejošiem galiem, divi spirālgredzeni un viens slēgts gredzens. Bronzas važturveida piekariņš ar trīs zvārgulīšiem (2058), bronzas važiņu sadalītājs (2059), bronzas jostas sprādze (2037), jostas sadalī-

tājs (2038) un bronzas spirālīte (2039). Kapā atrastas arī 34 bisertipa krellītes, kas varētu būt no villaines rotājuma. Kaps datējams ar 14. gs. beigām - 15. gs. sākumu.

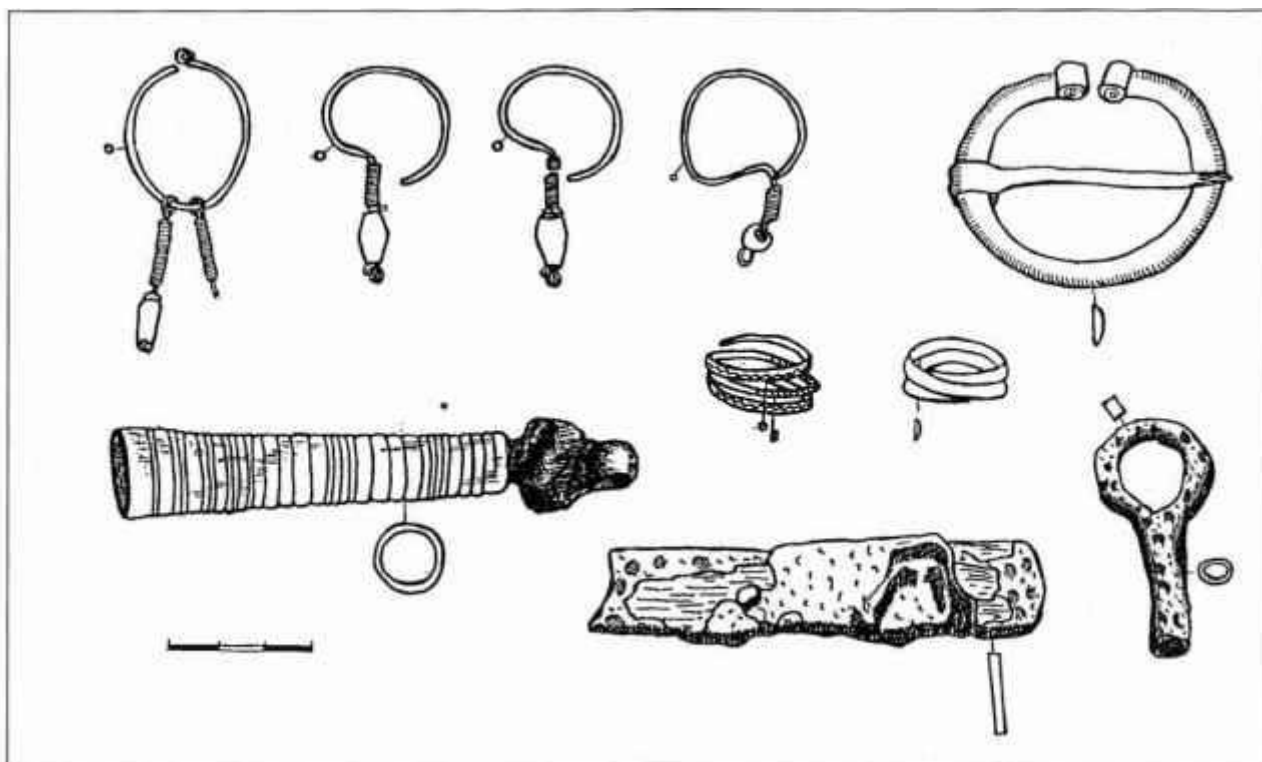
740. kapā apbedīta apmēram 5-6 gadus veca meitene. Kaps daļēji traucēts. *Kapa piedevas* (3. att.). Monēta - Mēklenburgas brakteāts, 14. gs. otrā puse (2015). Kaklarota (2009-2011, 2014, 2020), kas sastāv no 46 stikla krellītēm, 22 kauri gliemežvākiem, 3 bronzas zvārgulīšiem un monētpiekariņa - Francijas 14. gs. sākuma skaitīšanas žetona. Bronzas kaklariņķis (2004), astoņas bronzas saktas (2005-2008, 2012, 2013, 2017, 2019): trīs pakavsaktas ar uzliektiem, noplacinātiem galiem, divas ziedveida riņķasaktas, viena riņķasakta ar stūriem, viena figūrala riņķasakta un viena liela bronzas skārda

riņķasakta. Bronzas piekariņš - dubultzirdziņš ar 4 zvārgulīšiem (2018), bronzas saktas zosla (2016) un alvas priekšmeta fragmenti. Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

890. kapā apbedīta sieviete. Kaps daļēji traucēts. *Kapa piedevas* (4. att.). Sudraba monētpiekariņš - Flandrija, 14. gs. kalta monēta (?) (2398), bronzas pakavsakta ar atrofītiern galiem (2399), divi bronzas spirālgredzeni (2400, 2401), četri bronzas auskari (2396, 2397), kaula adatu kārbīņa (2402), dzelzs nazis un dzelzs slēdzene (2403). Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

3. att. 740. kapa inventārs

4. att. 890. kapa inventārs

950. kapā apbedīta apmēram 30-35 gadus veca sieviete. Kaps daļēji traucēts. *Kapa piedevas.* Monētpiekariņš - Holandes Vilhelma V (1346.-1359. g.) grasis (2632), bronzas zvaigžņveida riņķasakta (2625), trīs bronzas gredzeni (2629-2631): divi spirālgredzeni, viens slēgts gredzens. Bronzas važturis ar divām garām bronzas važiņām (2624), divi bronzas zvārgulīši (2627, 2628), kauri gliemežvāks (2626), divas stikla krellītes, sadrupuša bronzas priekšmeta fragmenti un dzelzs nazis (2634). Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

1065. kapā apbedīta sieviete. Kaps postīts. *Kapa piedevas.* Kaklarota (3120-3129), kas sastāv no 175 stikla krellītēm, 6 kauri gliemežvākiem un 9 monētpiekariņiem. Monētpiekariņi: četri Flandrijas Ludviķa I (1322.-1346. g.) graši, četri Francijas 14. gs. graši un viens Vācu ordeņa 14. gs. pusšoters. Piecas bronzas saktas (3130-3134): divas pakavsaktas ar vēdekļveida galiem, pakavsakta ar uzliektiem, noplacinātiem galiem un divas riņķasaktas. Divi bronzas spirālgredzeni (3135, 3136) un dzelzs nazis (3137). Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

1206. kapā apbedīts bērns. Kaps traucēts. *Kapa piedevas.* Monētpiekariņš - Flandrijas Ludviķa II (1346.-1384. g.) grasis (3030), bronzas zvārgulis (3031) un bronzas saktas zosla (3032). Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

1270. kapā apbedīta sieviete. Kaps postīts. *Kapa piedevas.* Kaklarota (3151-3156, 3158), kas sastāv

no 58 stikla krellītēm, 18 kauri gliemežvākiem, 2 apaļiem bronzas piekariņiem, 2 monētpiekariņiem, 1 apaļa alvas piekariņa un 1 bronzas zvārgulīša. Monētpiekariņi: Francijas Filipa IV (1285.-1314. g.) grasis un Vācijas arhibīskapa Heinriha I (1225.-1238. g.) denārs. Dzelzs ziedveida apkalums ar sudraba platējuma pēdām (3157). Kaps datējams ar 14. gadsimtu.

1325. kapā apbedīta apmēram 20-25 gadus veca sieviete. Kaps netraucēts. *Kapa piedevas.* Kaklarota (3265-3267, 3274-3278), kas sastāv no 360 stikla krellītēm, 25 kauri gliemežvākiem, 13 bronzas rombveida piekariņiem, 6 monētpiekariņiem un 1 bronzas zvārgulīša. Monētpiekariņi: četri Holandes Vilhelma V (1346.-1359. g.) graši, viens Flandrijas Ludviķa II (1346.-1384. g.) grasis un viens Samanīdu kufiskais dirhēms, kalts Nasra ibn Ahmeda laikā 916./917. g. Samarkandā. Četras bronzas saktas (3268-3271): divas pakavsaktas ar vēdekļveida galiem, viena pakavsakta ar krustveida rozetes galiem un ziedveida riņķasakta. Divi bronzas spirālgredzeni (3272, 3273) un dzelzs nazis (3279). Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

Dobeles kapsētas senākajos - 14. gs.-15. gs. sākuma sieviešu un meiteņu apbedījumos kopumā atrastas 97 senlietas. Senlietu skaits vienā apbedījumā svārstās no 2 līdz 24, septiņos gadījumos iegūtas 7-13 senlietas. 735. kapā mirušajai līdzī dotas pat 24 senlietas. Šīs sievietes apbedījums un vēl kādas

meitenes (740. kaps) apbedījums uzskatami par bagātākajiem visā kapsētā.

Monētpiekariņi datē apbedījumus un tajos atrastas senlietas - rotas, apģērba piederumus, iedzīves priekšmetus un darbarīkus. Tas ļauj izdalīt atsevišķas kopīgas iezīmes senāko apbedījumu inventārā. 14. gs. sievietei visbiežāk kapā līdzī dotas rotas - kaklarotas, saktas un gredzeni.

Viskrāšņāko sieviešu rotaslietu grupu veido *kaklarotas* (7). Tās atrastas sešos apbedījumos, vienā pat divas vai divās virtenēs likta viena kaklarota (735. kaps). Visbiežāk (5 gadījumos) kaklarotā vērtas stikla krellītes, kauri gliemežvāki, bronzas zvārgulīši un monētpiekariņi. Monētpiekariņu skaits kaklarotā svārstās no 1 līdz 16. Viskrāšņākā ir 735. kapā atrastā kaklarota, kurā ietverti 16 sudraba monētpiekariņi (2. att.). Stikla krellīšu skaits vienā kaklarotā svārstās - no 46 līdz 360, kauri gliemežvāku skaits - no 6 līdz 101, bet zvārgulīšu skaits - no 1 līdz 34. Atsevišķos gadījumos kaklarotā vērti arī citi piekariņi - bronzas rombveida piekariņi (1325. kaps), bronzas un alvas apaļie piekariņi (1270. kaps) un sudraba rozetveida piekariņš (735. kaps).

Vienā gadījumā atrasta kaklarota, kurā paralēli vērtas stikla krellītes un kauri gliemežvāki. 14. gs. šādas kaklarotas bijušas populāras un tāpēc atrastas visā Latvijas teritorijā,¹¹ taču salikums - stikla krellītes, kauri gliemežvāki, bronzas zvārgulīši un monētpiekariņi sastopams retāk. Turklāt jāteic, ka Daugavas baseina zemēs un Austrumlatvijā šāda veida kaklarotās paralēli stikla krellītēm, kauri gliemežvākiem, bronzas zvārgulīšiem, monētpiekariņiem un citiem dažādu formu piekariņiem nereti vērti arī krustiņi,¹² taču Dobelē tādi nav atrasti. Tas, iespējams, liecina par kādām lokālām īpatnībām.

Raksturīga sieviešu apbedījumu inventāra sastāvdaļa ir *monētpiekariņi* (44). Vairākumā gadījumos (6 apbedījumos) tie likti kaklarotas sastāvā, bet dažkārt (678., 890., 950. kaps) kā atsevišķi piekariņi - amuleti. Visvairāk atrastas Rietumeiropā - Flandrijā (18), Holandē (5), Francijā (6), Vācijā (1) u.c. kaltās sudraba monētas. Sastopamas arī Livonijas ordeņvalsts (5), Vācu ordeņa (4) un Tartu bīskapijas (1) kaltās monētas. Viens monētpiekariņš kalts Samarkandā. Agrākais monētpiekariņš - Samanīdu kufiskais dirhēms, kalts Nasra ibn Ahmeda laikā 916./917. g. Samarkandā, bet vēlākais - Livonijas ordeņvalsts Tallinas ārtīgs, kalts ap 1390. gadu. Monētām parasti piestiprināta jeb piekniedēta bronzas austiņa piekāršanai.

Vienā meitenes apbedījumā (740. kaps) atrasta *monēta* - Mēklenburgas brakteāts, 14. gs. otrā puse. Jāteic, ka monēta un monētpiekariņi atrasti tikai sieviešu apbedījumos. Acīmredzot tiem bijusi estētiska nozīme un tos kā rotas nēsājušas tikai sievietes.

Vienā gadījumā mirušajai ap kaklu likts no divām bronzas stieplītēm vīts divkāršs *kaklariņķis* (3. att.). Galos tas savienots, izbeidzas ar no divām bronzas stieplītēm vītu kāsi vienā un cilpu otrā galā. Tas likts kopā ar stikla krellīšu, kauri gliemežvāku, bronzas zvārgulīšu un viena monētpiekariņa veidotu kaklarotu. Līdzīgas formas kaklariņķi 13.-14. gs. vēl diezgan bieži sastopami Rietumlatvijas apbedījumos, taču pamazām tos nomaina stikla krellīšu, dažādu monētpiekariņu un kauri gliemežvāku rotas.¹³ Analoģiski kaklariņķi atrasti kā Latvijā, tā Lietuvā.¹⁴

Īpaši populāra sieviešu rota 14. gs. apbedījumu inventārā ir *saktas* (33). To skaits vienā apbedījumā svārstās no 1 līdz 9. Divos gadījumos (735., 740. kaps) mirušajai kapā līdzī dotas 8-9 saktas. *Pakavsaktas* (21) atrastas sešos apbedījumos. Tās pēc galu un loka formas ir dažādas. Visbiežāk sastopamas pakavsaktas ar uzliektiem, noplacinātiem galiem (10). Lielākoties tās ir samērā nelielas, ar griezumā apaļu vai rombveida loku. Loks parasti imitēti tordēts vai arī rotāts ar iegrieztu līniju ornamentu. Saktu adatas ieliekas, ar paplašinātu pēdu. Tās visumā neatšķiras no vīriešu apbedījumos atrastajām saktām. Vienā gadījumā (678. kaps) atrasta salīdzinoši liela pakavsakta ar uzliektiem, noplacinātiem galiem, kuru rotā kvadrātā iekomponēta krusta ornamenti. Tās loks imitēti tordēts, adata nedaudz ieliekta, zoslas pēda paplašināta. Šādas pakavsaktas atrastas arī citās viduslaiku kapsētās.¹⁵

Vienā sievietes apbedījumā (1325. kaps) iegūta pakavsakta ar krustveida rozetes galiem. Tā pieskaitāma pie pakavsaktu ar uzliektiem, noplacinātiem galiem grupas. Atšķirībā no tām šīs pakavsaktas galos ir četri iegriezumi, kas piešķir galiem krustveida rozetes formu. Saktas loks griezumā apaļš, to rotā slīpi iegrieztas svītras loka redzamajā pusē. Zosla nedaudz ieliekta, pēdu rotā reljefu punktu rindas. Šādas saktas atrastas arī citās viduslaiku kapsētās.¹⁶

Otru skaitliski lielāko pakavsaktu grupu veido pakavsaktas ar liliju un vēdekļveida galiem (7). Tās atrastas četros apbedījumos. Visām saktām loks griezumā apaļš, rotāts ar iegrieztu slīpu līniju ornamentu, zosla izliekta, uz pēdas reljefi izciļņi. Šīm saktām raksturīgi samērā augsti vēdekļveida gali. Parasti nosacītās liliju ziedlapas atdala trīs neregulāri iegriezumi. Tās uzskatāmas par pakavsaktu ar zvērgalvu galiem tālāku attīstības rezultātu. Zvērgalvu forma nav deģenerējusies, bet pārveidojusies citā - vēdekļveida vai lilijas zieda formā. Šādas pakavsaktas nelielā skaitā atrastas arī citur Latvijā.¹⁷

Vienā apbedījumā iegūta pakavsakta ar deģenerētiem zvērgalvu galiem (2. att.). Tā vidēji liela, ar griezumā apaļu loku un slīpi iegrieztu līniju ornamentu. Saktas zosla nedaudz ieliekta, bez izteiktas pēdas un ornamenta. Saktas gali gareniski, sāniski

saplacināti, ar iegriezumiem sānos. Tā uzskatāma par pakavsaktas ar zvērgalvu galiem tālākas attīstības - šajā gadījumā deģenerēšanās rezultātu.¹⁸

700. apbedījumā atrasta pakavsakta ar pogu galiem. Tā pēc izmēriem neliela, loks tordēts, zosla izliekta, bez izteiktas pēdas un rotājuma. Gali rotāti ar izteiktu līniju grupām, kas no trijām pusēm ietver ar iespiestiem punktiem ornamentēto pogas centrālo daļu. Šī tipa sakta uzskatāma par pakavsaktas ar magoņgalvu galiem tālākas attīstības rezultātu. Pakavsaktas ar magoņgalvu un pogu galiem īpaši populāras ir vēlajā dzelzs laikmetā, retāk sastopamas viduslaikos.¹⁹

Vienā apbedījumā atrasta pakavsakta ar atrofītiem galiem. Tā pēc izmēriem samērā liela, ar gludu, griezumā segmentveida loku. Saktas zosla nedaudz ieliekta, pēda mazliet paplatināta, bez ornamenta. Saktas gali atrofīti, cieši piekļaujas tās lokam (4. att.). Līdzīga sakta atrasta Asotes pilskalnā,²⁰ taču, liekas, šādas formas pakavsaktas nav bijušas īpaši iecienītas.

Populāra sieviešu rotaslieta 14. gs. ir arī *riņķasaktas* (12). Tās atrastas sešos apbedījumos. Visbiežāk mirušajai kapā līdzī dotas ziedveida jeb rozetveida (6) riņķasaktas. Divos gadījumos (735., 740. kaps) liktas divas vienādas šī tipa saktas. Tās pēc izmēriem nelielas, ar griezumā taisnstūrveida, šauru, gludu, ažūru loku un taisnu zoslu. Riņķasaktas ar šauru loku uzskatāmas par aizguvumu no Rietumeiropas zemēm²¹ un nav saistāmas ar vietējo tradīciju. Šādas saktas atrastas arī citos viduslaiku pieminekļos.²²

Vienā apbedījumā (950. kaps) atrasta zvaigžņveida riņķasakta. Tā pēc loka formas un griezuma līdzīga iepriekš aprakstītajām rozetveida saktām, bet pēc izmēriem nedaudz lielāka. Ari šī sakta uzskatāma par aizguvumu no Rietumiem un, liekas, nav saistāma ar vietējo tradīciju. Šādas saktas iegūtas arī citviet Latvijā un Lietuvā.²³

Vienā meitenes apbedījumā atrasta riņķasakta ar stūriem jeb četrstūru izvīrējumiem (3. att.). Tās loks plats, mazliet izliekts, rotāts ar punktētu un iegieztu vai iesīstu līniju ornamentu. Saktas adata taisna, bez ornamenta. Riņķasaktas ar stūriem atrastas arī citās viduslaiku kapsētās Latvijas teritorijā un ārpus tās.²⁴

Tajā pašā meitenes apbedījumā iegūta liela, no plāna bronzas skārda gatavota riņķasakta. Tās loks plats, ar reljefu pacēlumu vidusdaļā. Sakta rotāta ar reljefu punktu rindas ornamentu tās ārmaļā un vidusdaļā (3. att.). Analogisku riņķasaktu atradumu Latvijā nav daudz,²⁵ toties Lietuvas 14.-16. gs. arheoloģiskajā materiālā tās ir ļoti izplatītas.²⁶ Riņķasaktām bijusi dekoratīva nozīme - tās nēsātas galvenokārt kā rotas vai arī izmantotas plānāku audumu saspaušanai.²⁷

Par raksturīgu tradīciju uzskatāma paraža mirušajai kapā līdzī dot vairākas - parasti 1-5 saktas. Apbedījumos tās lielākoties atrastas mirušajai uz krūtīm (6 gadījumos), uz labā pleca (3 gadījumos) un izmantotas apģērba saspaušanai. Mazākās saktas, liekas, lietotas plānāku audumu saspaušanai vai arī tām bijusi tīri dekoratīva nozīme. Lielākās (īpaši pakavsaktas) izmantotas biežāku audumu (villaines ?) saturēšanai. Villaines fragmenti atrasti tikai vienā apbedījumā (735. kaps). Trīs apbedījumos (700., 740., 1065. kaps) gandrīz visas saktas atrastas mirušajai uz krūtīm, bet vienā (735. kaps) - uz labā pleca. Šajos gadījumos, jādāmā, saktām bijusi tīri dekoratīva nozīme. Par to liecina etnogrāfiskais materiāls. Līdzīgā veidā - vienu pie otras vai vienu virs otras vairākās rindās - sprautas saktas vēl 19. gs. vidū un otrajā pusē nēsājušas Nīcas, Bārtas un Virgas jaunavas.²⁸

Īpaši iecienītas sieviešu rotas bijuši *gredzeni* (19). Tie atrasti septiņos gadījumos, parasti pa diviem - trim vienā apbedījumā. Vienā gadījumā (735. kaps) mirušajai kapā līdzī doti pat 7 gredzeni. Vispopulārākie ir spirālgredzeni (13). Tie vairākumā gadījumu 5-6 vijumu, gatavoti no bronzas lentveida sloksnītes un ornamentēti ar iespiestu punktu rindu (700. kapā atrastie - ar saulīšu ornamentu). Atrasti arī slēgtie gredzeni, gatavoti no griezumā segmentveida vai taisnstūrveida bronzas sloksnītes ar vienkāršu - divu paralēlu līniju ornamentu vai bez tā. Vienā gadījumā (735. kaps) atrasti gredzeni ar pamīšus saejošiem galiem (4). Priekšpuse tiem paplašināta, uzbiezināta, vīta, imitēti tordēta vai rotāta ar slīpu līniju ornamentu (2. att.). Šādi gredzeni atrasti arī citur.²⁹

Vienā sievietes apbedījumā iegūti *auskari* (4) - vienīgais šāda veida atradums Dobeļes kapsētā. Tie novietoti mirušajai pie labā elkoņa. Trīs auskari, pēc E. Svetikas izstrādātās tipoloģijas,³⁰ pieder Lietuvas materiālā 15. gs.-16. gs. pirmajā pusē izplatītajam III tipam - 5. variantam. Auskari darināti no jautājuma zīmes formā saliekta bronzas stieples, uz kuras uzvārtas stikla vai bronzas krellītes, virs tām - spirālītes formā satītas bronzas stieplītes. Auskaru galus noslēdz cilpiņas. Ceturtais auskars no šī paša apbedījuma atbilst nedaudz agrākam Lietuvas materiālā 14. gs. otrajā pusē - 16. gs. pirmajā pusē izplatītajam II tipam - 4. variantam.³¹ Tas gatavots no bronzas stieples, kas saliekta gredzena formā. Uz tās uzvārti divi no bronzas stieplītēm gatavoti piekariņi. Abiem piekariņiem, jādāmā, bijušas uzvārtas bronzas krellītes (saglabājusies viena), virs tām - spirālītes formā satītas bronzas stieplītes. Gredzena un viena piekariņa galus noslēdz cilpiņas (4. att.). Latvijas teritorijā auskarus atrod reti,³² turpretim Lietuvā tie ir populāri.³³ Auskaru atradumi galvenokārt

koncentrējas Austrumlietuvā un Dienvidlietuvā, retāk tie iegūti Ziemeļlietuvā. Dobeļē auskari nonākuši, pateicoties tās ģeogrāfiskajai situācijai - Dobele atrodas netālu no Lietuvas robežas, un tie neapšaubāmi norāda uz saikni ar Lietuvu. Mulsina tas, ka auskari atrasti mirušajai pie labā elkoņa. Iespējams, tie nēsāti kā citādāk. Nav izslēgts, ka tie likti kapā kā ziedojumus.

Vienā meitenes apbedījumā atrasts bronzas *piekariņš'- dubultzirdziņš* ar četriem bronzas zvārgulīšiem. Spriežot pēc piekariņa formas, tam nav skaidri izteiktu kādam noteiktam dzīvniekam raksturīgu pazīmju: galvām izveidots plats purns, ausu nav, nedaudz izliekts kakls un četras kājas, kurās iekārti zvārgulīši. Figūras virspusē izveidota cilpa važiņai. Piekariņš iekārtas vītu bronzas stieplīšu važiņā (3. att.). Pēc A. Zarinā izstrādātās tipoloģijas,³⁴ tas pieskaitāms divgalvainajiem putnveida piekariņiem. Domājams, tas nēsāts, uzvērts saktas adatai. Latvijas teritorijā 13.-15. gs. atrastie piekariņi - dubultzirdziņi un divgalvainie putnveida piekariņi vairāk saistāmi ar lībiešu apdzīvotajām teritorijām un somisku cilmi.³⁵

Bez jau minētajām rotām sievietēm kapā līdzīgi dotas arī citas - bronzas zvārgulīši (4), bronzas rombveida piekariņi (2), kas, domājams, nēsāti atsevišķi kā amuleti vai bijuši piešūti pie apģērba, važiņu sadalītājs (1) un važiņrota (1). Vienā gadījumā (678. kaps) atrasts niecīgs vainaga fragments, citā (1270. kapā) - dzelzs rozetveida apkalums ar sudraba platējuma fragmentiem.

No apģērba piederumiem minama bronzas jostas sprādze un bronzas jostas sadalītājs, kas pēc formas un izgatavošanas kvalitātes atšķiras no samērā pavirši darinātajām vīriešu dzelzs jostas sprādzēm.

Bez rotaslietām salīdzinoši niecīgā skaitā sievietēm kapā līdzīgi doti arī darbarīki un iedzīves priekšmeti - naži, kaula adatu kārbiņa un slēdzene. *Naži* (4) atrasti četros apbedījumos. Divi no tiem

iedzītņa, divi ar kniedētu spalvu. Trīs naži universālā pielietojuma, viens (1325. kaps) - kokapstrādes. Apbedījumos tie likti pa vienam un atrasti vidukļa vai iegurņa rajonā. Vienā apbedījumā atrasta kaula *adatu kārbiņa*. Tā ir cilindriskas formas, ar dzelzs vāciņu (4. att.). Līdzīgas formas un rotājuma adatu kārbiņas atrastas gan Latvijā,³⁶ gan Lietuvā.³⁷ Biežāk tās darinātas no bronzas vai ādas, retāk no kaula. Par ierastu 16. gs. Livonijas vietējo iedzīvotāju tradīciju sievietēm kapā līdzīgi dot adatas un diegus liecina vairāki rakstītie avoti.³⁸

No aplūkotajiem 10 Dobeles kapsētas 14. gs.-15. gs. sākuma sievietes apbedījumiem četros (700., 735., 740., 1065. kaps) konstatējams vienots senlietu komplekss - stikla krellīšu, kauri gliemežvāku, bronzas zvārgulīšu un monētpiekariņu kaklarota, vairākas pakavsaktas ar uzliektiem, noplacinātiem vai vādekļveida galiem un divi spirālgredzeni (izņemot 740. - meitenes apbedījumu). Šāds rotu komplekss, protams, ir nosacīts, jo tā raksturošanai izmantoti tikai apbedījumi, kurus ļauj datēt kapos atrastie monētpiekariņi. Var pieņemt, ka šādas sievietes rotas bijušas visiecienītākās.

Izņemot atsevišķus gadījumus, kopumā Dobeles kapsētas senāko apbedījumu kapu inventārā nav vērojamas kādas izteiktas lokālas īpatnības. Dobeļē atrastajām rotām, darbarīkiem, ieročiem (atrasti vīriešu apbedījumos) un iedzīves priekšmetiem analogiski atrasti visā Latvijas teritorijā un arī ārpus tās. Analizējot kapsētas apbedījumu senlietu materiālu, raksta autorei nācās secināt, ka tajā ir vāji pamanāma saikne ar zemgaļiem raksturīgo materiālo kultūru. Tas vedina uz domām, ka pēc zemgaļu aiziešanas 13. gs. beigās novadā mainījies iedzīvotāju etniskais sastāvs. Šķiet, ka līdz ar ordeņa pils celtniecību un miesta veidošanos Bērzes upes kreisajā krastā 14. gs. otrajā pusē Dobeles novadā ienākuši un apmetušies uz dzīvi iedzīvotāji no citiem Latvijas reģioniem.

ATSAUCES

- ¹ *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk - ASM). - Rīga, 1980. - 48. lpp.
- ² *Daiga J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Dobeles kapulaukā 1982. gadā. Glabājas LU Latvijas vēstures institūta arhīvā, nr. 918.
- ³ *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā. - 48.-53. lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapulaukā // ASM 1980 un 1981. - Rīga, 1982. - 71.-76. lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapulaukā 1982. gadā // ASM 1982 un 1983. - Rīga, 1984. - 52.-55. lpp.
- ⁴ *Vaska B.* Daži ornamenta kārtojuma veidi Dobeles riņķasaktas // Ornamenti Latvijā: Materiāli mākslas vēsturei. - Rīga, 1994. - 23.-32. lpp.; *Vaska B.* Dobeles 16. un 17. gadsimta riņķasaktu ģeometriskā ornamenta analīze // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. - Rīga, 1989. - 128-156. lpp.; *Vijups A.* Dobeles kapsētas pakavsaktas // Latvijas Universitātes zinātniskie raksti. 555: Vēsture. Feodālisma problēmas Baltijā. - Rīga, 1990. - 43.-67. lpp.
- ⁵ *Berga T.* Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.-17. gs.) // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk - AE). - Rīga, 2000. - 20. laid. - 32. ^3. lpp.; *Берга Т.* Находки средневековых украшений на кладбище Добе́ле (Латвия) // Нумизматический сборник 1998: К 80-летию В. М. Потина / Отв. ред. Т. В. Вишенбахов. - Санкт-Петербург, 1998. - С. 63-71.
- ⁶ *Zariņa A.* Dažu Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem // AE. - Rīga, 1974. - 11. laid. - 242. lpp.
- ⁷ *Берга Т.* Находки средневековых украшений на кладбище Добе́ле (Латвия). - С. 69; *Berga T.* Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.-17. gs.) - 34. lpp.
- ⁸ Apbedīto vecumu noteicis LU Latvijas vēstures institūta Antropoloģisko pētījumu laboratorijas asistents G. Gerhards.
- ⁹ Monētas un monetpiekariņus noteikusi LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas numismāte Dr. hist. T. Berga.
- ¹⁰ LU Latvijas vēstures institūta senlietu kolekcijas numurs - 234. Turpmāk kapu aprakstos norādīts tikai senlietas inventāra numurs. Patlaban senlietu kolekcija glabājas Latvijas vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondos.
- ¹¹ *Музуревич Э.* Находки раковин каури на территории Латвии // Известия АН ЛССР. - 1962. - № 7. - С. 42; *Šnore K, Zariņa A.* Senā Sēlpils. - Rīga, 1970. - 184., 185., 192., 195., 196. lpp.; *Berga T.* Kaklarotas Krāslavas Augustiņišķu senkapos (14. gs.-16. gs. sākums) // AE. - Rīga, 1997. - 19. laid. - 124. lpp.
- Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. - 185., 203.-205. lpp.; *Berga T.* Kaklarotas Krāslavas Augustiņišķu senkapos (14. gs.-16. gs. sākums). - 122., 124., 126., 127. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Krustiņveida piekariņi Latvijā no 11.-15. gs. // AE. - Rīga, 1974. - 11. laid. - 229.-232. lpp.; *Zariņa A.* Dažu Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem. - 246. lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. - Rīga, 1974. - 299., 314. lpp.
- Latvijas PSR arheoloģija. - 305. lpp., 50. tab.: 2.
- Rickevičiūte K.* Karmelavos kapinynas // Lietuvos archeologija (turpmāk - LA). - Vilnius, 1995. - T. 11. - P. 77, pav. 5: 1; *Urbanavičius V.* Jakštaičių senkapis // LA. - Vilnius, 1979. - T. 1. - P. 135, pav. 17: 12, pav. 19: 6.
- Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. - 185., 208. lpp., 167. att.: 1, 174. att.: 3, 4, 177. att.: 8; *Zariņa A.* Dažu Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem. - 250. lpp., 1. att.: 4, 4. att.: 1; *Ruša M.* Arheoloģiskie izrakumi Silavu viduslaiku kapsētā // ASM 1996 un 1997. - Rīga, 1998. - 63. lpp., 12. att.: 9.
- Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. - 208. lpp., 165. att.: 2, 177. att.: 10; Latviešu kultūra senatnē: Attēlu sakopojums. - Rīga, 1937. - LVII tab.: 12.
- Vijups A.* Viduslaiku pakavsaktu tipoloģijas jautājumi // Latvijas PSR vēstures problēmas: LOSR 70. gadadienai veltītas jauno zinātnieku konferences tēzes. - Rīga, 1987. - 26. lpp.
- Turpat. - 25. lpp.
- Latvijas PSR arheoloģija. - 204. att.: 25; *Caune A., Gammeršmidte A.* Rīgas XII-XIV gs. rotas kā vēstures avots // Feodālisms Baltijas reģionā: Zin. rakstu krāj. - Rīga, 1983. - 9. lpp., 2. att.; *Urbanavičius V., Urbanavičiene S.* Archeologiniai tyrimai // LA. - Vilnius, 1988. - T. 6. - P. 43, pav. 74: 19; *Petrušiene A.* Barines senkapis // LA. - Vilnius, 1995. - T. 11. - Pav. 31: 2.
- Шноре Э.* Асотское городище. — Рига, 1961. — С. 148, табл. III: 22.
- Heindel I.* Hochmittelalterische Gewandschnallen im westslawischen Siedlungsgebiet // Zeitschrift für Archäologie, 23. - Berlin, 1989. - S. 79-100, Abb. 3: 13; *Gora Z.* Riņķasaktu tipoloģija Latvijas viduslaiku arheoloģiskajā materiālā // LPSR vēstures problēmas: LOSR 70. gadadienai veltītas 6. republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes. - Rīga, 1987. - 20. lpp.

- Caune A., Gammeršmidte A. Rīgas XII-XIV gs. rotas kā vēstures avots. - 26. lpp., 2. att.: 17; Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. - 177. att.: 18; Latviešu kultūra senatnē: Attēlu sakopojums. - LVIII tab.: 9; Celmiņš A. Pētījumi Rīgas Doma pagalma kapsētā // ASM 1996 un 1997. - Rīga, 1998. - 30. lpp., 6. att.: 9.
- Latvijas PSR arheoloģija. - 204. att.: 36; Latviešu kultūra senatnē: Attēlu sakopojums. - LVIII tab.: 2; Urbanavičiene S. Diktaru kapinynas // LA. - Vilnius, 1995. - T. 11. - P. 181, pav. 28: 1.
- Gora Z. Riņķasaktu tipoloģija Latvijas viduslaiku arheoloģiskajā materiālā. - 21. lpp.
- Berga T. Kaklarotas Krāslavas Augustinišķu senkapos (14. gs.-16. gs. sākums). - 120. lpp., 1. att.
- Urbanavičius V. Jakštaičiu. senkapis. - P. 135, pav. 13: 12, pav. 14: 7, pav. 15: 16, pav. 16: 3, pav. 20: 18, 19; Urbanavičius V. Rumšiškenu XIV-XVI amžiais // Acta historica Lituanica. - Kaunas, 1970. - T. VI. - Pav. 13: 2, pav. 47; Urbanavičius V., Urbanavičiene S. Archeologiniai tyrimai. - P. 28, 44, 52, 55, pav. 38: 17, pav. 75, pav. 92: 1[^], pav. 96: 3; Akavickas R. Kraštil (Svedasil) senkapiai, vadinami Taurakalniu. // LA. - Vilnius, 1995. - T. 11. - P. 7, pav. 5: 15; Rickevičiute K. Karmelavos kapinynas. - R 76, 77, 82, 83, pav. 3: 1, pav. 5: 6, pav. 15: 4, pav. 16: 2; Urbanavičiene S. Ažugiriij kapinynas // LA. - Vilnius, 1995. - T. 11. - P. 157, pav. 11: 2; Urbanavičiene S. Diktaru kapinynas. - P. 180, pav. 28: 5, pav. 29: 15, pav. 30: 6, pav. 31: 14, pav. 32: 9; Vārnas A. Tulpiakiemio senkapiai // LA. - Vilnius, 1995. - T. 11. - P. 257, 258, pav. 18: 1, pav. 20: 5-7; Zabiela G. Beciu senkapis // LA. - Vilnius, 1995. - T. 11. - P. 357, pav. 36: 5, 6, 8, pav. 50, pav. 61.
- Urbanavičius V. Jakštaičiu. senkapis. - P. 144.
- ²⁸ Latviešu tautas tērps II. Kurzeme: Latviešu un lībiešu tērpi. - Rīga, 1997. - 236., 257., 269., 287., 288. lpp.
- ²⁹ Caune A., Gammeršmidte A. Rīgas XII-XIV gs. rotas kā vēstures avots. - 11.-12. lpp., 3. att.: 3-5.
- ³⁰ Svetikas E. XIV-XVII a. Alytaus kapinynas: Astmilkiniai ir auskarai. Katalogas. - Alytus, 1988. - P. 20.
- ³¹ Turpat. - 15. lpp.
- ³² Berga T. Kaklarotas Krāslavas Augustinišķu senkapos (14. gs.-16. gs. sākums). - 122., 128. lpp., 2. att.
- ³³ Urbanavičius V. Rumšiškenu XIV-XVI amžiais. - Pav. 12: 2, 3; Rickevičiute K. Karmelavos kapinynas. - P. 82, 83, pav. 12:1, pav. 18: 2; Urbanavičiene S. Diktaru kapinynas. - P. 179, 181, pav. 25: 3, 6, pav. 30: 3; Vārnas A., Ivanauskas E. Sapnagių. (Akmenes raj.) XVI-XVII a. senkapiai // LTSR MA darbai: A. sērija. - Vilnius, 1987. - T. 3. - P. 27, 30, pav. 3: 7, 8, pav. 5: 3, 4; Vaškevičiute I. Mažeikių (Šiaulių raj.) XVI-XVII a. kapinynas // LA. - Vilnius, 1995. - T. 11. - P. 295, pav. 10: 15, 16.
- ³⁴ Zariņa A. Dažu Martiņšalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem. - 247. lpp., 3. att.: 4.
- ³⁵ Turpat. - 251. lpp.
- Snore E., Zariņa A. Sena Sēlpils. - 113., 199. lpp., 114. att.: 9, 175. att.: 13.
- Vaškevičiute I. Mažeikių (Šiaulių raj.) XVI-XVII a. kapinynas. - P. 293, 294, pav. 10: 17, 18; Urbanavičius V. Jakštaičiu senkapis. - P. 132, pav. 11: 10.
- ³⁸ Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs. - Rīga, 1995. - 228. lpp.

ARTEFACTS FROM FEMALE GRAVES DATED BY COIN FINDS TO THE 14TH AND EARLY 15TH CENTURY AT DOBELE CEMETERY

Summary

Dobele Cemetery was established in the 14th century on a gently-sloping hill on the right bank of the River Berze, about 300 m west of the medieval Dobele Castle. In chronological terms, the cemetery corresponds to the period of use of the castle (1335–1730) and in the final phase of its use covered an area of about 0.6 ha.

In 1979–1982, major excavation work was undertaken at the medieval cemetery of Dobele under the direction of archaeologist Jolanta Daiga. During four seasons of excavation, a total area of 4285 m² was excavated, revealing 1340 burials, with 3311 artefacts. The aim of the present paper is to characterise the artefacts found with the earliest female burials at Dobele Cemetery.

Ten female burials, which stand out in terms of their rich grave inventory, may be dated precisely to the 14th and early 15th century. Altogether, the earliest female burials at Dobele Cemetery have produced 97 artefacts. The number of artefacts per grave varies on average between 7 and 13. Female burial no. 735 had a total of as many as 24 artefacts. This grave, along with girl's grave no. 740, may be regarded as the richest in the whole cemetery.

The coin-pendants found in the female graves serve to date the burials and the artefacts: ornaments, items belonging to the dress, tools and utensils. This permits the identification of certain traits common to the grave inventories of the earliest burials. In the 14th century, women were most commonly provided with ornaments: necklaces, brooches and rings.

The most elaborate group of ornaments comprises the *necklaces*. Most commonly strung into necklaces were glass beads, cowrie shells, bronze tinklers and coin-pendants. The number of coin-pendants on a single necklace varies from 1 to 16. Especially popular were *brooches*—penannular and annular brooches. These numbered on average from one to five per burial. Most commonly occurring among the penannular brooches were examples with upturned flattened terminals and with lily- and fan-shaped terminals. Among the annular brooches, most common were flower- or rosette-shaped forms. In three burials, virtually all the brooches were found on the

chest, while in one case they were on the right shoulder. As indicated by ethnographic material, it seems that in these cases the brooches were purely decorative. Fragments of a woollen shawl were found in only one burial. Also favoured as ornaments were *rings*, usually numbering two or three. Most popular were bronze spiral rings with 5–6 windings, decorated with a row of impressed dots. Also found were closed rings and open-ended rings. Items relating to dress include one bronze belt buckle and a bronze belt divider. Apart from the ornaments, women were also provided with comparatively very small numbers of tools and everyday utensils: knives, a bone needle-box and a lock.

Rare finds include a double *neck-ring* twisted from two bronze wires and a bronze *pendant in the form of a double horse figure* with four bronze tinklers. These were all found in one grave. The neck-ring had been placed together with a necklace of glass beads, cowrie shells, bronze tinklers and coin-pendants. Neck-rings of similar form still occur quite commonly in 13th–14th century burials in western Latvia, though they are gradually replaced by ornaments of glass beads, various coin-pendants and cowrie shells. The double-horse pendants found in the area of present-day Latvia are traditionally associated with the Liv-populated areas and regarded as being of Finnic origin.

Earrings found in one burial constitute a rare find. These were found by the right elbow, and are thought to have been placed in the grave as an offering. In the area of present-day Latvia, earrings are rarely found, but in Lithuania, on the other hand, they are popular. They undoubtedly indicate a connection with Lithuania.

Of the ten 14th and early 15th century female burials at Dobele Cemetery, four have a common set of artefacts—a necklace of glass beads, cowrie shells, bronze tinklers and coin-pendants, several penannular brooches with upturned flattened or lily-shaped terminals and two spiral rings. It might be assumed that these were the most favoured female ornaments.

Altogether, it may be said that the inventories of the earliest graves at Dobele Cemetery do not show

any marked local characteristics. The ornaments, tools and utensils represented at Dobele have analogies across the whole area of present-day Latvia and beyond its borders. From the analysis of the artefactual material, the author concludes that there is only a weakly expressed connection between the grave material and the characteristic material culture of the Semigallians. This suggests that after the emigration

of the Semigallians in the late 13th century, the ethnic composition of the district changed. It seems that along with the building of the Order's castle and the development of a village on the left bank of the Berze, in the second half of the 14th century people from other regions of Latvia came to the Dobele district and settled there.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Location plan of Dobele Cemetery

Fig. 2. Inventory of Grave 735

Fig. 3. Inventory of Grave 740

Fig. 4. Inventory of Grave 890

ROMAS JAROCKIS

SETTLEMENT DEVELOPMENT IN THE RIVER LIELUPE BASIN C. 500-1200 AD

I. Problem, aim and research methods

After becoming more or less familiar with archaeological literature on the topic of Semigallians an impression is created that the problems of the development of the ethnic culture and boundaries of its expansion predominate mostly in the works of both Latvian and Lithuanian archaeologists (Atgazis, 1980, 90-91; Vaskeviciute, 2000a, 141-146).

There are several versions concerning ethnic boundaries. According to one of them, in the time period between 400 and 800 A. D. Semigallians gradually moved northwards from the present territory of northern Lithuania and occupied entire areas in the region which at present we call Latvian Zemgale (Volkaite-Kulikauskiene, 1972, 34). According to another version, territory settled by Semigallians decreased in the north in the Late Iron Age (800-1200 A. D.) (Sedov, 1987, 373). They were pushed from the lower reaches of the River Daugava and to the south by another ethnic group - the Livs or Livonians. Lithuanian archaeologist I. Vaskeviciute argues that Semigallians first appeared in the area south of the River Musa only in the 8th or 9th century AD (Vaskeviciute, 2000b, 159). According to the latter author, graves dated to the 8th-11th centuries are more common in so-called Lithuanian Semigallia than in Latvian part where among the archaeologically investigated graves ones dated to the 5th-7th centuries are dominant (Vaskeviciute, 2000a, 147).

In keeping with the tradition of cultural-historical archaeology, the boundaries of the pervasion of

ethnic cultures are established by correlating archaeological data about the burial customs characteristic of the different ethnic groups with the distribution of specific grave-goods in a particular territory. The data from prehistoric cemeteries are nevertheless rarely used in Lithuanian and Latvian archaeology as a source for settlement development or demographic research.

The purpose of the research presented is, on the basis of archaeological material from the cemeteries, to create a general picture of the process of the settlement of the River Lielupe Basin in the Iron Age. Archaeological data about the chronology and location of Iron Age cemeteries are the main source of the research presented below, for the processing of which statistical data and cartographic methods were used. Such a manner of research, which belongs more to the research field of cultural-geography, helps us better understand the common laws and specifics of the settlement development in different regions (Seselgis, 1988, 54; Roberts, 1996, 52).

II. The research area

The main criteria, on the basis of which the area selected for study is defined, are the uniformity of the physical-geographical and cultural conditions. The research area (Fig. 1), which in essence coincides with the Lielupe Basin, is a level plain, the height of which above the sea level gradually decreases from south to north: from 30-40 m. a. s. l. at the Linkuva ridge to 5-10 m. a. s. l. at the lower

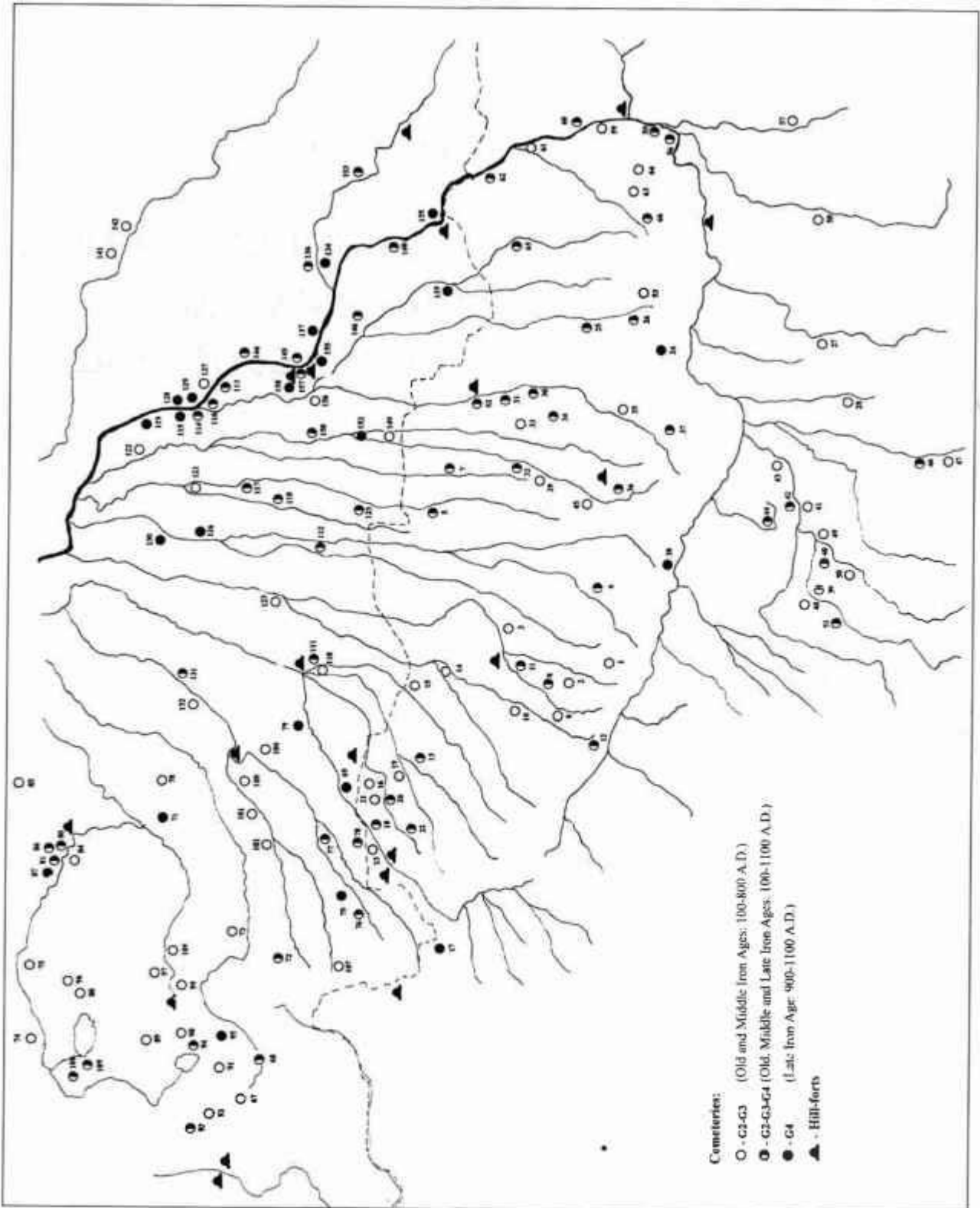

Fig. 1. Distribution of Iron Age cemeteries in the research area

G2 – Old Iron Age (100–300 AD); G3 – Middle Iron Age (400–800 AD); G4 – Late Iron Age (900–1100 AD)

I – Middle Ages and post-Medieval Period (1200–1600 AD); * excavated.

1. Ivoškiai (G3); 2. Jakiškiai* (G2); 3. Joniškis* (G3); 4. Linksmėnai* (G2, G3, G4); 5. Dvareliškiai (G3, G4); 6. Kriukai* (I); 7. Lieporai* (G3, G4); 8. Jauneikiai* (G2, G3, G4); 9. Linkaičiai* (G2); 10. Slėpsniai (G3, G4, I); 11. Užupiai* (G3, G4); 12. Rūdiškiai (G2, G3, G4); 13. Budraičiai (G3, G4); 14. Daunorava (G3); 15. Spirakiai (G3); 16. Dauškiai (G2); 17. Martyniškiai (G4, I); 18. Pabaliai (G2, G3, G4); 19. Petraičiai (G2, G3); 20. Rukuižiai I (G3, G4, I); 21. Rukuižiai II (G3); 22. Stungiai* (G3, G4); 23. Žagarė (G2, G3); 24. Didieji Linkaučiai (G4); 25. Degėšiai*

reaches of the Lielupe. The research area is bounded on the northeast-east by the River Lielupe and on the south, and southwest by its largest tributary, the Mūsa. The network of small tributaries on the left bank of the Lielupe located in the area between these rivers is unique in that most of them, due to the general slope of the earth's surface, flow only from south-southwest to north-northeast (Basalykas, 1965, 181-189).

The research area encompasses the central part of the Iron Age ethnic-cultural range of the Semigallians, i. e. an area of approximately 7,000 km². The Semigallian Iron Age culture was formed here in the middle of the first millennium AD. The main characteristics of this culture are reflected in the archaeological material of the cemeteries. This is the inhumation manner of burial, which predominated the entire Iron Age, i. e. the contrary orientation of different sexes in graves and specific grave-goods characteristic only of Semigallians (Atgāzis, 1980, 89-101; Sedov, 1987, 370-375; Tautavičius, 1996, 91-94; Vaškevičiūte, 2000a, 147-150).

According to written sources dated to the 13th century, research area coincides with historical *Silene*, *Therwetene*, *Sagera* and part of lands of *Dobene*, *Dubelene*, *Sparnene*, and *Upemolle*. The modern Latvian-Lithuanian (established in the Middle Ages

between Livonia and Grand Duchy of Lithuania) border divides the area for research into two parts. According to modern administrative partition, Joniškis, Pakruojis, and Pasvalys Districts are in Lithuania and Bauska, Jelgava, and Dobeles Districts are in Latvia.

III. The Iron Age cemeteries

The archaeological data about the chronology and distribution of the cemeteries, which are used in this study, have been taken mainly from the *Lietuvos TSR archeologijos atlasas HI* published in 1977 (LAA, 1977) and the Latvian archaeologists' collective work, *Latvijas PSR arheoloģija*, which appeared in 1974 (LA, 1974). Archaeological data over the last 25 years have been taken from the Latvian biannual periodical *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem* (ZASM) and Lithuanian analogue *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* (ATL) mostly.

In the region selected for the study, there are 146 cemeteries dating from the 2nd to the 13th centuries (Fig. 1). At present, 82 (56%) such cemeteries are known in the Latvian part of the region and 64 (44%) in the Lithuanian part.

because of the intensive human economic activi-

(G3, G4,1); **26. Masčioniai** (G3, G4); **27. Karpiškai*** (G2, G3,1); **28. Liaipuškiai** (G2); **29. Aukštadvaris*** (G3,1); **30. Diržiai*** (G2, G3, G4); **31. Lauksodis** (G3, G4,1); **32. Liesai** (G3, G4); **33. Margiai** (G2); **34. Petroniai** (G3, G4); **35. Gataučiai** (G2); **36. Gegiedžiai** (G3, G4); **37. Linkuva*** (G2, G3, G4,1); **38. Miciūnai** (G4); **39. Sakališkiai*** (G2, G3, G4); **40. Šukioniai*** (G3, G4,1); **41. Karašilis** (G2); **42. Linksmučiai*** (G3, G4); **43. Noreikoniai** (G2); **44. Paliečiai** (G2, G3, D); **45. Pasvitinys** (G3); **46. Meldiniai*** (G2, G3, G4,1); **47. Plaučiškiai*** (G3, D); **48. Dargužiai** (G3, D); **49. Dovainiškis** (G3); **50. Kauksnūjai** (G3); **51. Stačiūnai** (G2, G3, G4); **52. Žeimelis** (G3, G4); **53. Grūžiai** (G2); **54. Švobiškis** (D); **55. Pamiškiai*** (G3, G4); **56. Vaidžiūnai** (G3, G4); **57. Miesteliškiai** (G2); **58. Girpetriai** (G2); **59. Raudonpmūše** (G2); **60. Brenčiai** (G3, G4); **61. Saudogala** (G3); **62. Šakarniai** (G2, G4); **63. Skrebotiškis** (G2); **64. Tetirvinai** (G2); **65. Kyburiai*** (G3, G4); **66. Noreliai*** (G3, G4); **67. Avotiņi*** (G3); **68. Auce** (G2, G3, G4,1); **69. Priedulāji** (G4); **70. Agrārieši*** (G3, V); **71. Jēģeri** (G4); **72. Kaijukrogs*** (G3, G4); **73. Liekņi*** (G3,1); **74. Audari*** (G3); **75. Kaķenieki** (G2); **76. Atvases*** (G3, G4); **77. Kvietes** (G2, G3, G4); **78. Lielogļi*** (G2, G3, G4); **79. Mazgarbas*** (G4,1); **80. Bālas*** (G3); **81. Brenči*** (G3, G4); **82. Dobeles*** (D); **83. Kočas*** (D); **84. Oši*** (G2, G3); **85. Selites** (G3); **86. Šķērstaini*** (G3, G4); **87. Zilais kalns** (G4,1); **88. Cibēni*** (G2, G3); **89. Gailiši*** (G2, G3); **90. Īles mežniecība** (G2); **91. Dīcmaņi un Pilsīņķi** (G2, G3); **92. Grīnerti** (G3, G4); **93. Lozberģi** (G3); **94. Skare*** (G2, G3, G4); **95. Stirnas** (G4); **96. Ozolkalns*** (G2); **97. Pokaiņi*** (G2); **98. Priedaini*** (G2, G3); **99. Stinkas*** (G2); **100. Anšķini*** (G3); **101. Kūri** (G3); **102. Lejnīeki*** (G3); **103. Putras*** (D); **104. Stūri*** (G2, G3); **105. Tērvete*** (D); **106. Tēšaiņi** (G3); **107. Jaunbēžas*** (G3); **108. Grabu kapi** (G3, G4); **109. Kaupji** (G3, G4,1); **110. Kalnaplāteri*** (G3,1); **111. Vilces parks*** (G3, G4); **112. Kraujas** (G3, G4); **113. Ciemalde*** (G2, G3, G4,1); **114. Gaideļu Vidučī*** (G3, G4,1); **115. Jaunzemi** (G4); **116. Kakužēni*** (G3, G4); **117. Mazroķi*** (G3, G4); **118. Migaļas*** (G3, G4); **119. Staļģene** (G4); **120. Šauvi** (D); **121. Vecdunduri** (G3); **122. Vidučī** (G3); **123. Štaņuvēni** (G3); **124. Ja'unplatone*** (D); **125. Eži** (G3, G4); **126. Lielvircava** (G4,1); **127. Diduļi** (G3,1); **128. Lieldālūži** (G4); **129. Mazgrauži** (G4); **130. Kronvircava** (G4); **131. Gauriņi** (G3, G4); **132. Kēķi** (G4); **133. Zaļā muiža*** (D); **134. Tupini** (G4); **135. Žluktene** (G4); **136. Dreņģeri-Čunkāni*** (G3, G4,1); **137. Jumpravmuiža*** (G4,1); **138. Straumaņi*** (D); **139. Kapenieki** (G4); **140. Podiņi*** (G3, G4,1); **141. Lieliecava** (G2); **142. Strēlnieki** (G2); **143. Jaunzemji*** (D); **144. Kugrēni*** (G3, G4); **145. Mežotnes centrs*** (G3, G4); **146. Īslīces grantsbedres** (G2, G3, G4,1); **147. Jaunzemji*** (D); **148. Sipeļņi** (G4); **149. Kalves** (G2, G3); **150. Liksmaņi*** (G3, G4); **151. Putniņi*** (D); **152. Svitenes parks** (G4); **153. Čapāni*** (G3, G4); **154. Deprejas** (G2); **155. Lielbertuši** (G4); **156. Lielbruknas dzirnavas** (G3); **157. Mežotne** (G3, G4); **158. Zeltiņi** (G4); **159. Galvas** (G2); **160. Papy-**

ties both in the Lithuanian and the Latvian parts there are practically no prehistoric cemeteries, which have not been ploughed up or torn up when digging gravel. As a consequence, many cemetery sites are well-known and quite many straight archaeological finds have reached museums from burial sites that have been found in disturbed cemeteries.

Archaeological excavations have taken place at various times at 59 cemeteries, which comprise a little more than 40% of all the prehistoric burial sites located in the research area. 21 of such cemeteries lie in the Lithuanian part of the region and the number of excavated Iron Age graves has already reached one thousand (Vaškevičiūtė, 2000, 147). The number of cemeteries studied by archaeologists in the Latvian part is 38.

Generally speaking, the fairly high degree of the investigation of the cemeteries located in the research area testifies to the representativeness of the archaeological data being used for chronological statistics in this part of the work. In speaking about cemeteries, which have been established on the basis of only straight finds, the fact that a uniform manner of burial, i. e. that abundant, easily datable grave-goods: bronze and silver ornaments, iron weapons, tools, etc., were placed in inhumation graves, predominates during the entire Iron Age in the research area, as has already been mentioned, increases the reliability of the archaeological data.

After the appearance of the aforementioned publications in 1974 and 1977, the list of prehistoric cemeteries both in the Latvian and in the Lithuanian part of the research area has been supplemented very

insignificantly. This shows that the number of Iron Age burial sites, which have already been discovered and registered until now in the research area, is also unlikely to change in the future. In fact, due to new archaeological excavations that have taken place during the last decade, only the chronological boundaries of the cemeteries have been expanded, i. e. when investigating prehistoric cemeteries, graves dating to the 14th-18th centuries have been found in many of the locations.

IV. Chronological cemetery statistics and distribution

Due to a lack of archaeological data about Iron Age settlements, burials, when studying the development of a settlement, are a significantly more reliable group of archaeological sites, which have survived in a stable or permanent location and it is fairly easy to date them using the artefacts found in the graves. On the other hand, as it was stated above, almost half of the cemeteries located in the research area have been more or less tested by archaeologists.

As has already been mentioned, the research area has 146 cemeteries dated to the different periods of the Iron Age. 82 of such cemeteries are in the Latvian part of the area. Artefacts dating to the Early Iron Age were found there in 22 cemeteries; to the Middle Iron Age in 53; and to the Late Iron Age in 49. There are 64 cemeteries in the Lithuanian part, which existed in the various periods of the Iron Age. Archaeological finds dating to the Early Iron Age were found in 28 cemeteries; to the Middle Iron Age

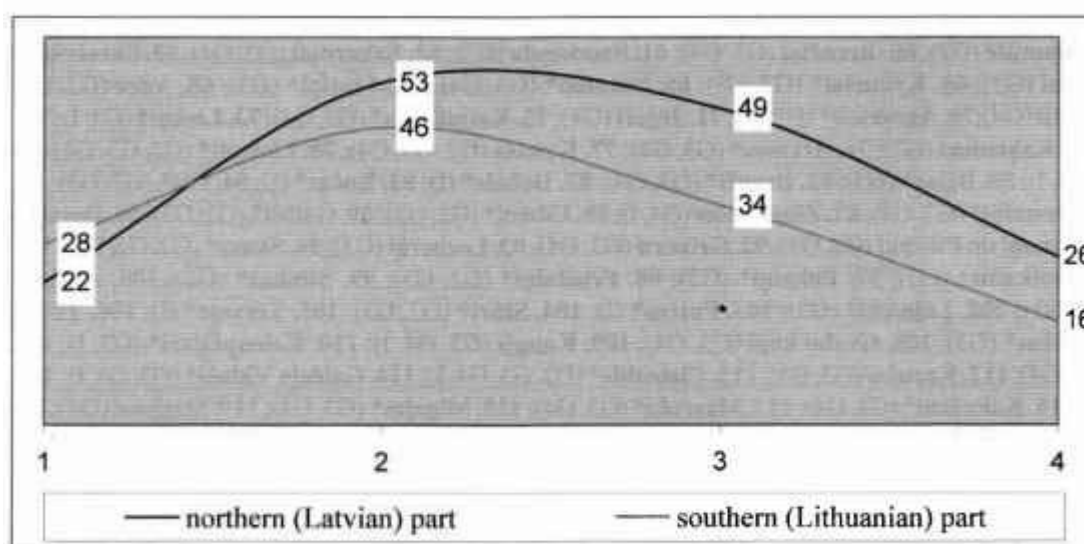

Fig. 2. Chronological cemetery statistics in different parts of research area (northern and southern parts)

Time periods: 1 – ca. 100–300 A.D.; 2 – ca. 400–800 A.D.; 3 – ca. 900–1100 A.D.; 4 – ca. 1200–1600 A.D.

in 46; and to the Late Iron Age in 34. The number of artefacts dating to the Middle Iron Age clearly predominates in the whole research area, i. e. both modern Latvian and Lithuanian parts (Fig. 2).

The number of artefacts dating to the Middle Iron Age clearly predominates in the prehistoric cemeteries of western and southwestern part of the research area, conditionally ascribing this area to Dobele, Joniškis, and Pakruojis Districts. Middle Iron Age artefacts have been discovered here in 69 cemeteries while Late Iron Age artefacts have been found in only 45. Meanwhile, in the eastern part of the research area, which includes Jelgava, Bauska, and Pasvalys Districts, there are somewhat more Late Iron Age cemeteries than Middle Iron Age ones. The number of these amounts to 38 and 30 respectively (Fig. 3).

The statistical analysis shows that very frequently artefacts dating to different periods of the Iron Age are found in the same cemetery. In the research area, there are 85 so-called long-term cemeteries, which existed in the same location during several periods of the Iron Age. These comprise 58% of all the Iron Age cemeteries located in the research area, of which up to 73% (62 cemeteries) existed also in the Late Iron Age. These data testify to the permanence and continuity of the settlement development of Semigallia during the later period of the Iron Age.

V. Conclusions

In answering the task raised in the paper, the following conclusions were made:

1. The chronological statistics of cemeteries showed that according to the chronology the burial sites of the research area in both the Latvian (northern) and the Lithuanian (southern) part are distributed more or less evenly. Artefacts found in the prehistoric cemeteries show that population in the research region reached its highest point in the Middle Iron Age.
2. The population density varied in different Iron Age periods in individual parts of the research region. The western and southwestern part of the region, obviously, was more densely populated during the Middle Iron Age. Meanwhile the marked decrease in archaeological finds dating to the Late Iron Age can mean that the number of inhabitants in this period decreased.
3. The majority of the Iron Age cemeteries are laid out in the eastern part of the region on the banks of the Rivers Lielupe and Musa. However, there are somewhat more cemeteries dating to the Late Iron Age than the Middle Iron Age, unlike in the research area as a whole. It is possible to connect this to population pressure or to a change in agricultural technology, which allowed the local inhabitants to move out of overpopulated areas and to assimilate new arable land. On the other hand, the growing significance of communications and trade ties could have determined the density of the inhabitants along the main communication route in the re-

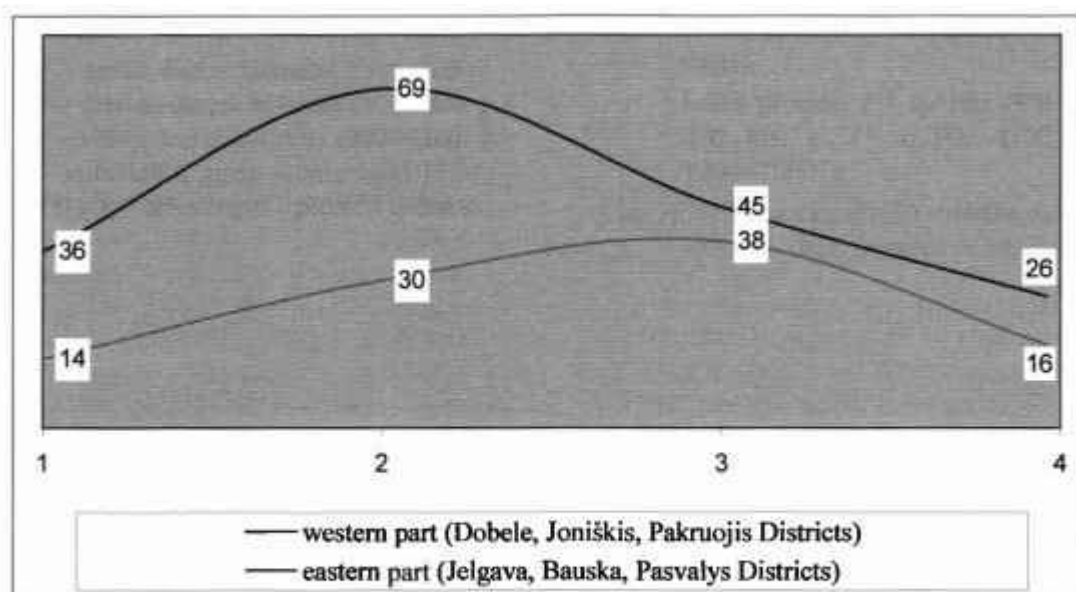

Fig. 3. Chronological cemetery statistics in different parts of research area (western and eastern parts)

Time periods: 1 – ca. 100–300 A.D.; 2 – ca. 400–800 A.D.; 3 – ca. 900–1100 A.D.; 4 – ca. 1200–1600 A.D.

LITERATURE

- Basalykas, 1965 - *Basalykas A.* Lietuvos TSR fizinė geogrāfija. - Vilnius, 1965.
- LA, 1974 - *Latvijas PSR* arheoloģija. - Rīga, 1974.
- LAA, 1977 - *Lietuvos TSR* archeologijos atlasās. - Vol. m. - Vilnius, 1977.
- Roberts, 1996 - *Roberts K. B.* Landscape of Settlements: From prehistory to the present. - London; New York, 1996.
- Sešelgis, 1988 - *Sešelgis K.* Lietuvos teritorijos apgyvendinimas nuo mūsų eros pradžios iki XVI a. Urbanistika ir rajoninis planavimas Nr. 15. Lietuvos teritorijos apgyvendinimo raida. - Vilnius, 1988. - P. 3-59.
- Tautavičius, 1996 - *Tautavičius A.* Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V-IX a.). - Vilnius, 1996.
- Vaskeviciute, 2000a - *Vaskeviciute I.* Etnokultūrinė žiemgalių sritis // Lietuvos archeologija. - Vol. 20. - Vilnius, 2000. - P. 141-157.
- Vaskeviciute, 2000b - *Vaskeviciute I.* Sukionių kapynas (Pakruojo rajonas, Lygumu. apylinke) // Lietuvos archeologija. - Vol. 20. - Vilnius, 2000. - P. 159-224.
- Volkaite-Kulikauskienė, 1972 - *Volkaite-Kulikauskienė R.* Lietuviai IX-XII a. - Vilnius, 1972.
- Атгазис, 1980 — *Атгазис М.* Вопросы этнической истории земгалов [Problems of the ethnical history of the Semigallians. From the most ancient history of the Baits]. - Рига, 1980. - С. 89-101.
- Седов, 1987 — *Седов В. В.* Финно-угры и балты в эпоху средневековья [Finno-Ugrians and Baits during the Middle Ages] // Археология СССР. - 1987.

APMETŅU ATTĪSTĪBA LIELUPES BASEINĀ 500.-1200. GADĀ

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis ir, balstoties uz kapulaukos iegūto materiālu, atspoguļot apmetņu attīstības procesu Lielupes baseinā dzelzs laikmeta otrajā pusē (500.-1200. g.).

Arheoloģiskais materiāls un apmetņu izvietojums ir galvenie šī pētījuma avoti, kas apstrādāti ar statistikas un kartografēšanas metodēm.

Pēc autora domām, šāda pētījumu metode, kas raksturīga kultūrģeogrāfijas izpētei, palīdz izprast apmetņu attīstību kopumā, kā arī konstatēt to veidošanās īpatnības, kas vērojamas reģionos ar atšķirīgiem ģeogrāfiskiem apstākļiem.

Materiāla izpētes rezultātā var izdarīt dažus secinājumus.

1. Kapulauku hronoloģiskā statistika liecina, ka pētītās teritorijas abās daļās - ziemeļu (Latvijas) un dienvidu (Lietuvas) - kapulauki atbilstoši hronoloģijai izplatīti salīdzinoši vienmērīgi. Kapulaukos atlas-

tas senlietas norāda, ka pētītajā teritorijā apdzīvotība augstāko pakāpi sasniegusi vidējā dzelzs laikmetā.

2. Apdzīvotības blīvums dažādos dzelzs laikmeta periodos atsevišķās pētītās teritorijas daļās variē. Vidējā dzelzs laikmetā blīvi apdzīvota teritorijas rietumu un dienvidrietumu daļa. Tajā pašā laikā vēl dzelzs laikmeta senlietu samazināšanās varētu liecināt par iedzīvotāju skaita samazināšanos šajā periodā.

3. Teritorijas austrumos lielākā daļa dzelzs laikmeta kapulauku atrodas Lielupes un Mūsas krastos. Vairākums aplūkojamajā teritorijā esošo kapulauku attiecināms uz vēlo dzelzs laikmetu, nevis vidējo dzelzs laikmetu. No vienas puses, to varētu saistīt ar iedzīvotāju lielo blīvumu šajā reģionā vai arī zemkopības attīstību, kas ļāva vietējiem iedzīvotājiem atstāt pārapsūto teritorijas un apgūt jaunas lauksaimnieciski izmantojamas zemes. No otras puses, pieaugot tirdzniecisko sakaru nozīmei, pahalīnājās iedzīvotāju blīvums gar galvenajiem tirdzniecības ceļiem.

ATTĒLI

1. att. Dzelzs laikmeta kapulauku izplatība pētītajā teritorijā.

G2 - agrais dzelzs laikmets (100.-300. g.);
G3 - vidējais dzelzs laikmets (400.-800. g.);
G4 - vēlais dzelzs laikmets (900.-1100. g.);
/ - viduslaiki, agrie jaunie laiki (1200.-1600.g.); * arheoloģiski pētītie kapulauki

2. att. Hronoloģiska kapulauku statistika dažādās pētītās teritorijas daļās (ziemeļu un dienvidu daļas).

Laika periods: 1 - ap 100.-300. g.; 2 - ap 400.-800. g.; 3 - ap 900.-1100. g.; 4 - ap 1200.-1600. g.

3. att. Hronoloģiska kapulauku statistika dažādās pētītās teritorijas daļās (rietumu un austrumu daļas)

МИКОЛАС МИХЕЛЬБЕРТАС

ЗАСЕЛЕНИЕ ТЕРРИТОРИИ КУЛЬТУРЫ КУРГАНОВ ЖЕМАЙТИИ, СЕВЕРНОЙ ЛИТВЫ И ЮЖНОЙ ЛАТВИИ В РИМСКИЙ ПЕРИОД

Составление археологических карт имеет большое значение для определения территории обитания отдельных племен, плотности заселения в различное время, выявления миграционных процессов. Картографирование археологических памятников позволяет ответить и на некоторые вопросы древней истории балтских племен, заселявших земли нынешних Литвы и Латвии.

Среди культур древнего железного века, или римского периода (I—IV вв. н. э.), на территориях Литвы и Латвии значительную площадь занимает культура курганных могильников. Она охватывает земли сегодняшних центральной и восточной Жемайтии, Северной Литвы и Южной Латвии, включая территорию восточной части Куршской возвышенности, бассейн р. Лиелупе, Аугшземе, южную часть Видземе, большую часть Латгале. К западу от территории распространения курганов известны могильники с каменными венцами Западной Литвы и периферийная область последних в юго-западной части Латвии. К югу от курганных могильников распространены грунтовые могильники Центральной Литвы и низовьев р. Немана, к северу — финно-угорские каменные могильники. Восточной и юго-восточной границами территории курганов в Литве является верховье р. Швянтой, в Латвии — среднее течение р. Даугавы и бассейн р. Айвиексте, хотя отдельные курганы

известны также в восточной части Латгале. На востоке и юго-востоке соседями культуры курганных могильников были носители позднего этапа культуры штрихованной керамики.

На вышеупомянутой обширной территории распространения курганных могильников известно около 230-240 памятников: 130-140 в Литве, около 100 в Латвии. Более точную цифру привести трудно по нескольким причинам. Во-первых, часть ранее известных курганных могильников была уничтожена в первой половине XX века, во-вторых, не все могильники исследованы. Однако следует отметить, что 230-240 могильников — это наибольшее количество известных погребальных памятников на территории балтских племен.

Нет необходимости напоминать историю исследования курганов римского периода в Литве и Латвии, подробно характеризовать территорию их распространения, сам погребальный обряд, этническую принадлежность курганных могильников. Данные вопросы уже рассматривались в работах Х. Риекстиньша (Riekstiņš, 1930, 5-7; 1935, 6-19), Х. Моора (Moora, 1938, 21-40; Моора, 1954, 9-17), И. Пузинаса (Puzinas, 1938, 212-239), М. Альсейкайте-Гимбутене (Alseikaitė-Gimbutienė, 1943, 12-16; 1946, 57-63), П. Куликаускаса (Kulikauskas, 1961, 158—166), А. Таутавичюса (Tautavičius, 1980, 80-82; 1981, 27-35; 1977), М. Атгазиса

(Атгазис, 1980, 89—101), автора данной статьи (Michelbertas, 1968, 37-46; 1986, 54-68), Э. Шноре (Šnore, 1993), А. Васка (Vasks, 1997, 49-62), Е. Иовайши (Jovaiša, 1997, 55-56, 59-62), в коллективных работах (LA, 1974, 102—106; LV, 2001, 188-190, 206-210). По мнению большинства вышеупомянутых авторов, на территории курганных могильников надо искать предков жемайтов, земгалов, селов и латгалов.

Могильники различаются по количеству курганов. По сведениям исследователей XIX и начала XX вв., в некоторых могильниках Северной Литвы насчитывалось около 100 курганов, в других — от 30 до 70 насыпей.

Курганные могильники Латвии несколько меньше — в них насчитывается до 20—30 насыпей. Конечно, количество курганов в могильнике зависело от того, как долго он служил местом захоронения, а также от количества членов общины, хоронившей в нем своих умерших. Количество погребений в курганах тоже различное. Известны курганы с 1 захоронением, довольно часто встречаются курганы, в которых похоронено несколько умерших. Самое большое количество погребений обнаружено в курганах III и V могильника Муоришкяй (Биржайский р-н, Северная Литва) — по 17 погребений, 28 погребений найдено в кургане III могильника Гайлиши

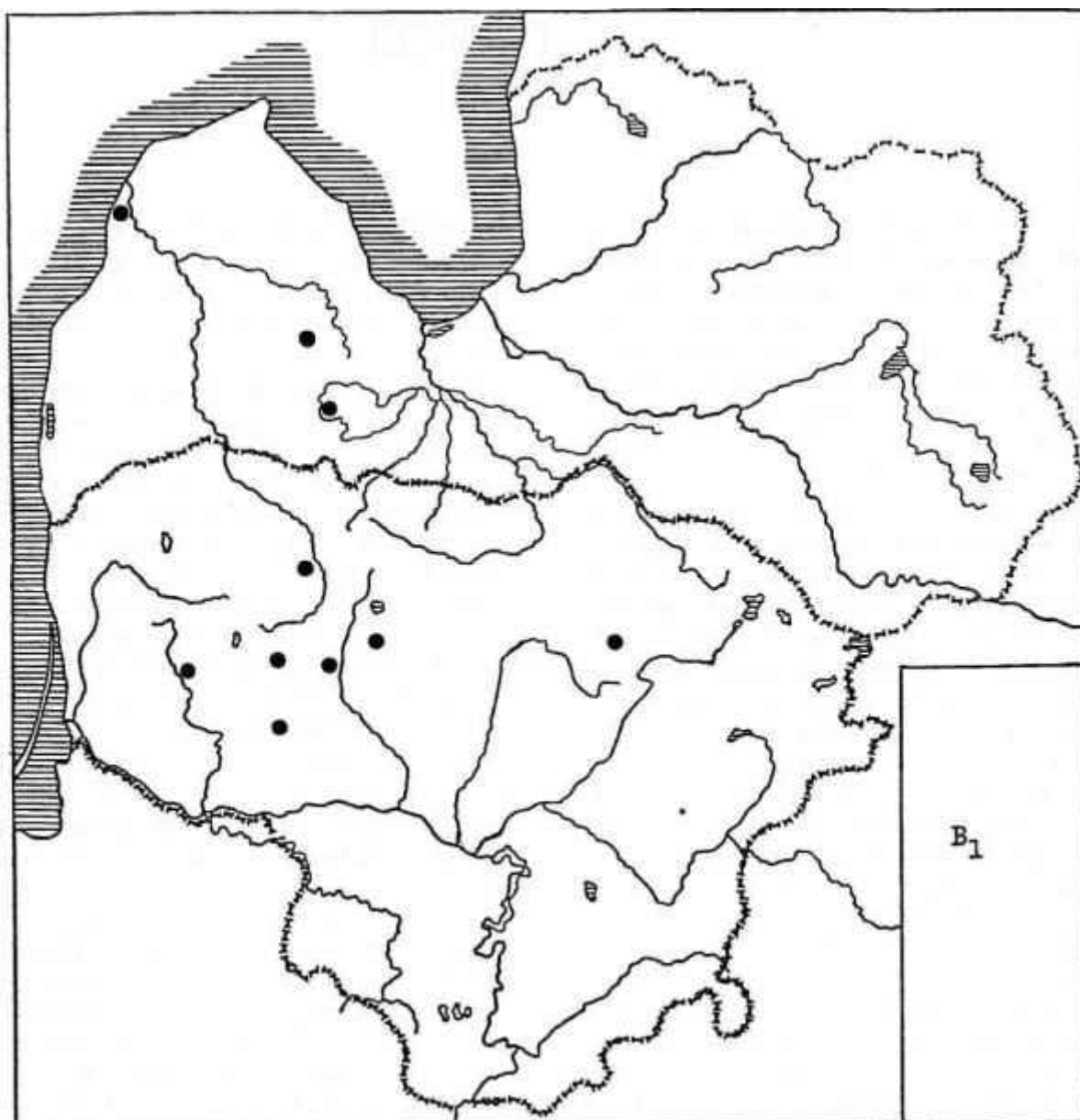

Рис. 1. Памятники фазы B1 на территории курганных могильников

(Цесисский р-н, Латвия). Однако не следует забывать, что в вышеупомянутых курганах обнаружены и погребения эпохи великого переселения народов.

Во всех курганных могильниках обнаружены только погребения с труположением. Погребальный инвентарь, особенно некоторые украшения, позволяет более точно датировать как отдельные погребения, так и курганные могильники в целом. Уточненная датировка отдельных памятников позволяет выделить ранние и поздние группы курганов, говорить о заселении территории курганных могильников в различные отрезки времени римского периода.

Целью настоящего исследования является попытка при помощи достоверно датированных археологических объектов проследить этапы заселения рассматриваемой обширной территории курганных могильников Литвы и Латвии, возможные пути миграции населения. При

датировке отдельных памятников нами применена хронологическая схема относительной хронологии Х. Ю. Эггерса и К. Голдовского, составленная для древностей Центральной Европы.* Данная схема с некоторыми коррективами уже была применена для датирования древностей Литвы римского периода (Миспел-Бейав, 1986, 78—83; и др.) и, на наш взгляд, вполне приемлема для древностей Латвии.

Этапы заселения территории курганных могильников Литвы и Латвии представлены на составленных нами 5 картах для различных фаз римского периода. При составлении карт использованы материалы исследованных курганных могильников и некоторых городищ, а также отдельные случайные находки, которые являются хорошим хронологическим индикатором.** Конечно, данные карты отражают результаты исследований на сегодняшний день, но, надо полагать, они достаточно репрезентативны.

* Фаза В1 - ок. 10-70 гг., В2 - ок. 70-150 гг., В2/С1 - ок. 150-200 гг., С1а - ок. 150-220 гг., Об - ок. 220-260 гг., С2 - ок. 250-300 гг., С3 - ок. 300-350 гг., D - ок. 350-450 гг.

** В статье использованы материалы следующих археологических памятников и мест находжений: Литва, Акмянский р-н (Векшняй, Кивилэй, Павянте), Аникшяйский р-н (Аникшяй-хутор, Висетишкес, Диктарай, Юостининкай), Биржайский р-н (Вабальнинкас, Купрай, Муоришкяй, Скребишкяй, Тоторкальнис), Ионишкский р-н (Даукшяй, Ионишкис, Линкайчяй, Линксменай, Рудишкяй), Кедайнский р-н (Кедайняй, Пиктагалис, Шулайчяй), Кельмеский р-н (Акменяй, Вайгува-Толишяй, Кельминай-Лапучяй, Кельме, Куршяй, Кяуноряй, Майроняй, Мауджерай, Норейшяй, Норкяй, Паалксняй, Пабарюкай, Пакунис, Папруджяй, Пашвентупе, Перкунишке, Пусдварис, Соткальнис, Ужвентис, Юнкилай, Ягминиске), Купишкский р-н (Байоришкяй, Вадувос, Диджпруделяй, Друленай, Париже), Мажейкский р-н (Застаучяй, Мажейкяй, Кукая, Павянте, Яутакяй), Пакруойский р-н (Вебаряй, Карашилис, Карпишкяй-Лаймучяй, Линкува, Мельдиняй, Палечяй, Плаучишкяй, Сакалишкяй, Стачюнай, Шукеняй), Паневежский р-н (Бярчюнай, Ибутоняй, Лепшяй, Нявежинкай, Пакальнишкяй, Паюостис, Пузинишкис, Рагува), Пасвальский р-н (Гружяй, Дауенай, Памуше, Пушалотас, Скряботишкис, Смильгяляй, Шакарняй, Шалняйчяй), Плуонгский р-н (Венрагяй, Бабрунгенай, Платяляй, Прибитка, Уогучяй, Яздайчяй), Радвилишкский р-н (Вайтекунай, Рагиненай, Шаукотас, Шяулайчяй), Расейнский р-н (Акмяне, Вежлаукис, Наукаймис-Габриелишкяй, Пажобрис, Ринкшяляй, Сандраусишке), Рокишкский р-н (Баушишкяй, Куокшяй, Мошкенай-Лаукупенай), Таурагский р-н (Адакавас, Тамошайчяй), Тельняйский р-н (Жадувенай, Кягай, Миткайчяй, Папления, Тельшяй, Шаркальне, Юодсоде), Шилальский р-н (Гирдишке, Жасинас, Пагрибис, Паижнис, Парагаудис, Паюралис, Прапимас, Пьтудува), Шилутский р-н (Пелкупис, Паюришкяй), Шяуляйский р-н (Битенай, Виздергяй, Вилейкяй, Гибайчяй, Гильвичяй, Гиркантай, Жалюкес, Ионелайчяй, Кальняляй, Кибартишке, Куршенай, Нолишкяй, Павекяй, Падварнинкай, Падубисис, Чибирикай, Шапнагяй, Шяуляй), Латвия, Айзкраукльский р-н (Бруновски, Ирши, Мукукалнс, Паки, Пунгас, Сварени, Скуяйни, Сунаксте), Балвский р-н (Дзилнаскалнс), Баускский р-н (Галвас, Стрелниеки), Вентспилсский р-н (Стрики), Даугавпилсский р-н (Прейли), Добельский р-н (Гайлиши, Иле, Какениеки, Озолкалнс, Скаре, Стури), Екабпилсский р-н (Антужи, Боки, Гравани, Мельдеришки, Платери, Разбуки, Ратулани, Ремберга, Саука, Слате, Стурели, Селпилс, Яунселпилс), Лиепайский р-н (Яунараи), Лудзенский р-н (Брадайжи), Мадонский р-н (Галгауска, Дактини, Калналубеяс, Калснава, Лейниеки, Мейрани, Одзиена, Пакалниеши, Савена, Сауснея, Сиридзени, Струпиши, Яунземь), Огрский р-н (Икшкиле, Клетниеки, Леясокени, Усини), Рижский р-н (Даугмале, Яунамуяжа), Салдусский р-н (Приедиши), Тукумский р-н (Джуксте, Занте), Цесисский р-н (Вейсартени, Кукис, Лиелгауймали, Палтмале).

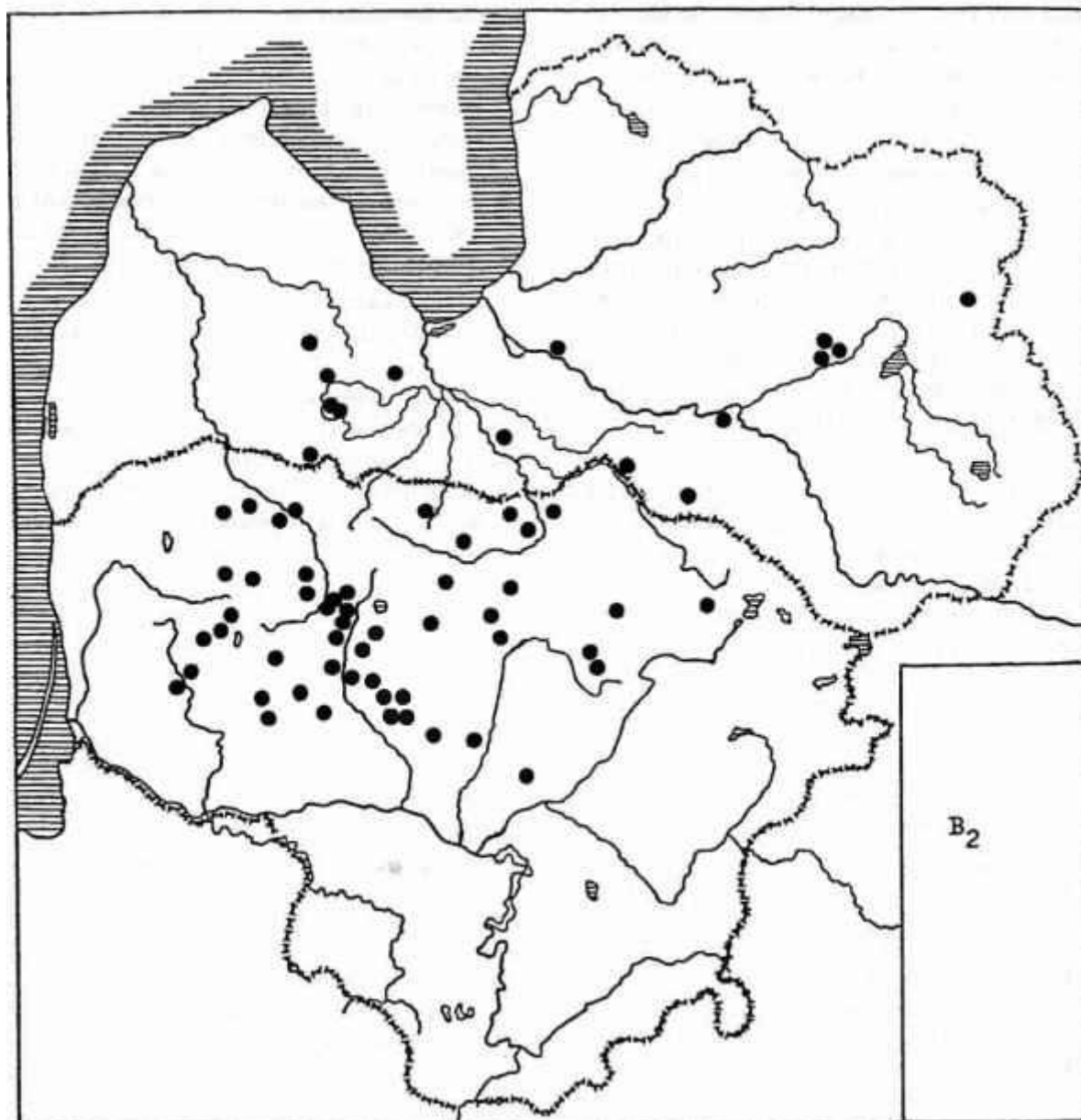

Рис. 2. Памятники фазы B2

К фазе B1 мы можем отнести только 7 памятников в Литве и 3 памятника в Латвии (рис. 1). Среди данных памятников необходимо упомянуть курган в Стрики (Вентспилсский р-н), в котором обнаружены погребение доримского периода, а также предметы римского периода и более позднего времени в насыпи кургана.

Данный курган позволил Х. Мооре выдвинуть предположение, что курганы римского периода являются наследием более ранних курганов эпох бронзы и раннего железа (Моога, 1938, 38). Как видим, памятники фазы B1 расположены в основном в западной части современной Жемайтии, западной части бассейна р. Лиелупе. По-видимому, плотность

населения в начале и середине I в. на территории курганных могильников была невелика.

Картина совершенно иная в фазе B2. К данному периоду мы можем отнести 50 памятников в Литве и 17 памятников в Латвии (рис. 2). Можно утверждать, что в последней трети I в. и в первой половине II в. сформировалась основная территория культурной области курганных могильников. Памятники фазы B2 известны в верховьях рек Юры, Дубиса, Нявежиса, Венты и Муши в Литве, в бассейне р. Лиелупе, среднем течении р. Даугавы, в верховье р. Айвиексте в Латвии.

Аналогичная картина наблюдается при картографировании памятников фаз B2/C1 и C1a. В Литве известно 58 памятников данного пе-

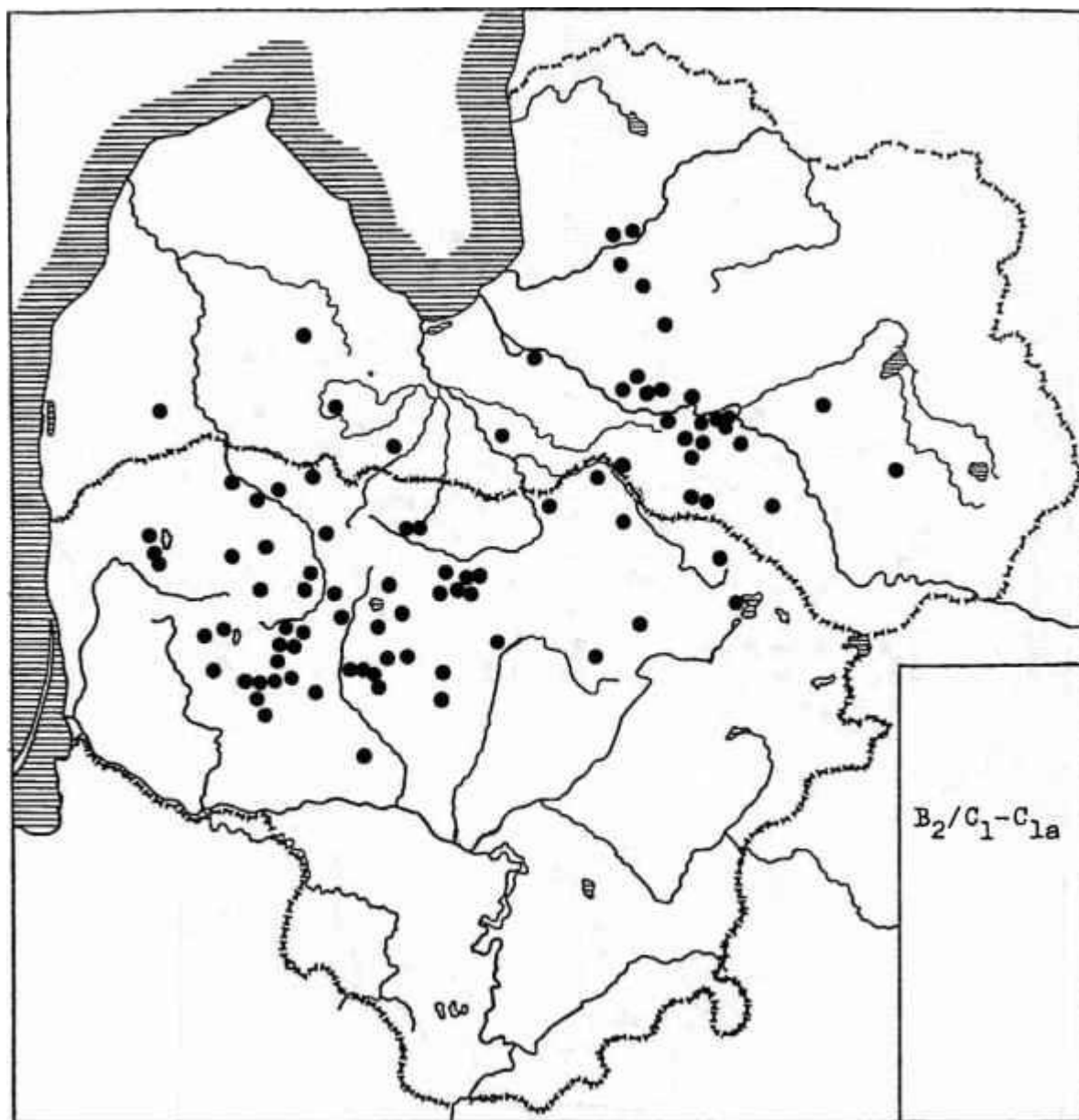

Рис. 3. Памятники фаз B2/C1-C1a

риода, в Латвии — 32 памятника (рис. 3). Следует отметить, что в то время появилось гораздо больше памятников в среднем течении Даугавы, балтские курганы стали известны на северном берегу р. Гауи. Можно сделать вывод, что во 2-й половине II в. и в начале III в. население культурной области курганов двинулось дальше в восточном и северо-восточном направлениях.

В фазах C1b — C2 по количеству памятников картина почти не изменилась. В Литве насчитывается 61 памятник данного периода, в Латвии — 35 памятников (рис. 4). По-видимому, в III в. территория курганных могильников была наиболее густо заселена. Можно отметить, что в данный период

появилось много новых памятников в юго-восточной Латвии и северо-восточной Литве.

К фазам C3 — D можно отнести 30 памятников в Литве и 33 памятника в Латвии (рис. 5). В этот период уменьшается количество памятников в Жемайтии и Северной Литве. Только в юго-восточной Латвии (среднее течение Даугавы, территория между Даугавой и Гауей) сохранилась довольно высокая плотность населения. Возникает вопрос: что же случилось? Во-первых, была возможна миграция носителей курганной культуры в другие области. Одной из территорий, куда они могли проникнуть, была территория позднего этапа культуры штрихованной керамики. Так, в самом конце III—

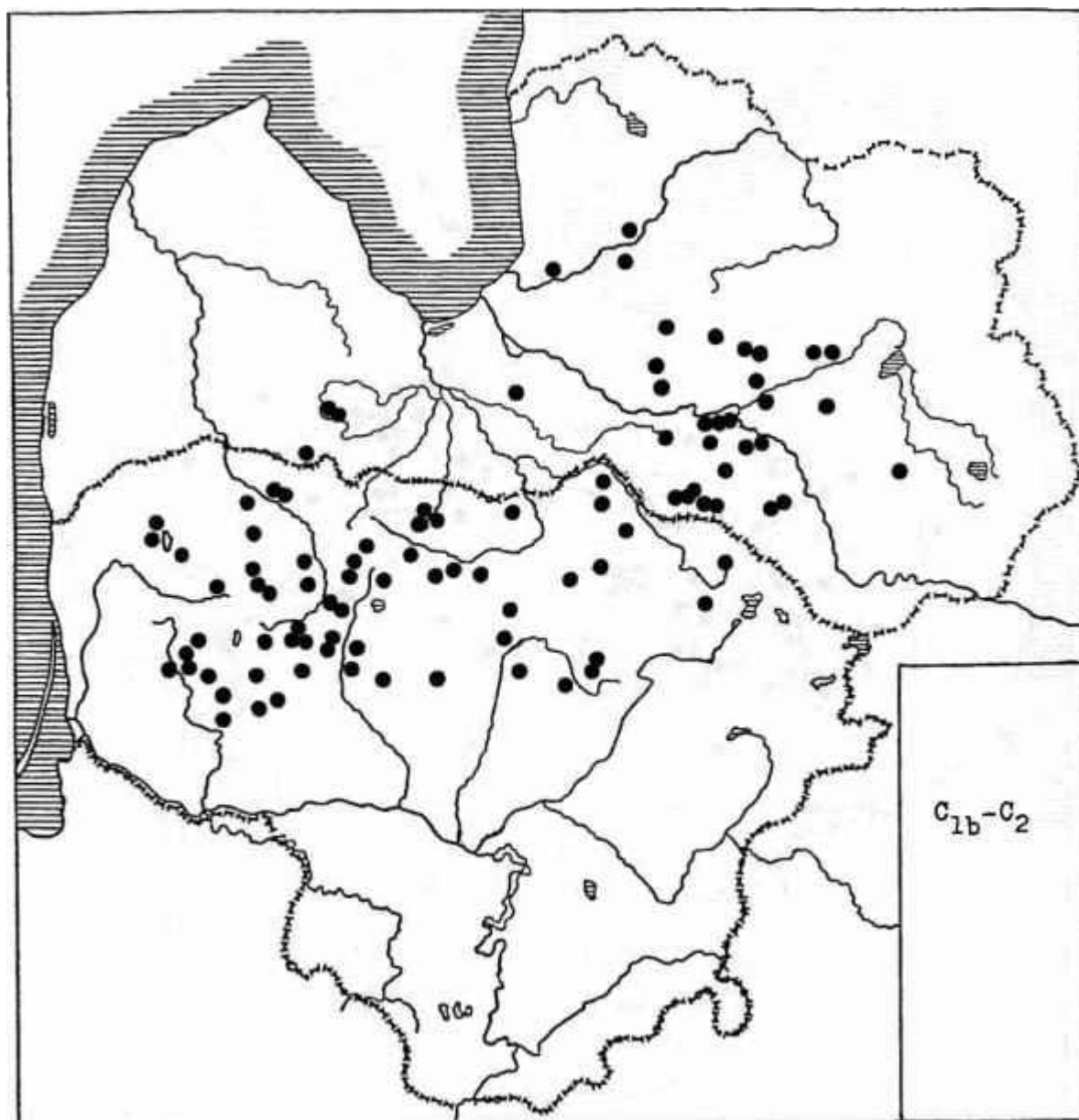

Рис. 4. Памятники фаз C1b–C2

ГУ вв. в Восточной Литве появились курганные могильники — новый вид погребальных сооружений. Не исключена и возможность ухода части носителей культуры курганных могильников дальше на юго-восток, вместе с германскими племенами — готами и гепидами. Во-вторых, пока нет данных о возможных массовых эпидемиях, которые могли бы уменьшить численность населения.

Сравнивая карты распространения археологических памятников культуры курганных могильников отдельных фаз римского периода, можно сделать следующие выводы. Очевиден факт, что памятники конца фазы B1 — фазы B2 известны в основном в западной части рассматриваемой нами культурной области, т.

е. на Жемайтской возвышенности и в бассейне р. Лиелупе. Памятники второй половины римского периода распространены более равномерно на всей обширной территории курганных могильников, особенно заметно большое их количество в Северной Литве и юго-восточной Латвии. Повидимому, заселение данной территории балтскими племенами происходило постепенно, по направлению с запада на восток и северо-восток.

В археологической литературе было высказано мнение, что в последнем столетии до н. э. или в начале I в. н. э. часть жителей Западной Литвы начала переселяться в центральную часть Жемайтии, в Курземе и Южную Латвию (Таш'алнсн, 1992, 6). О том,

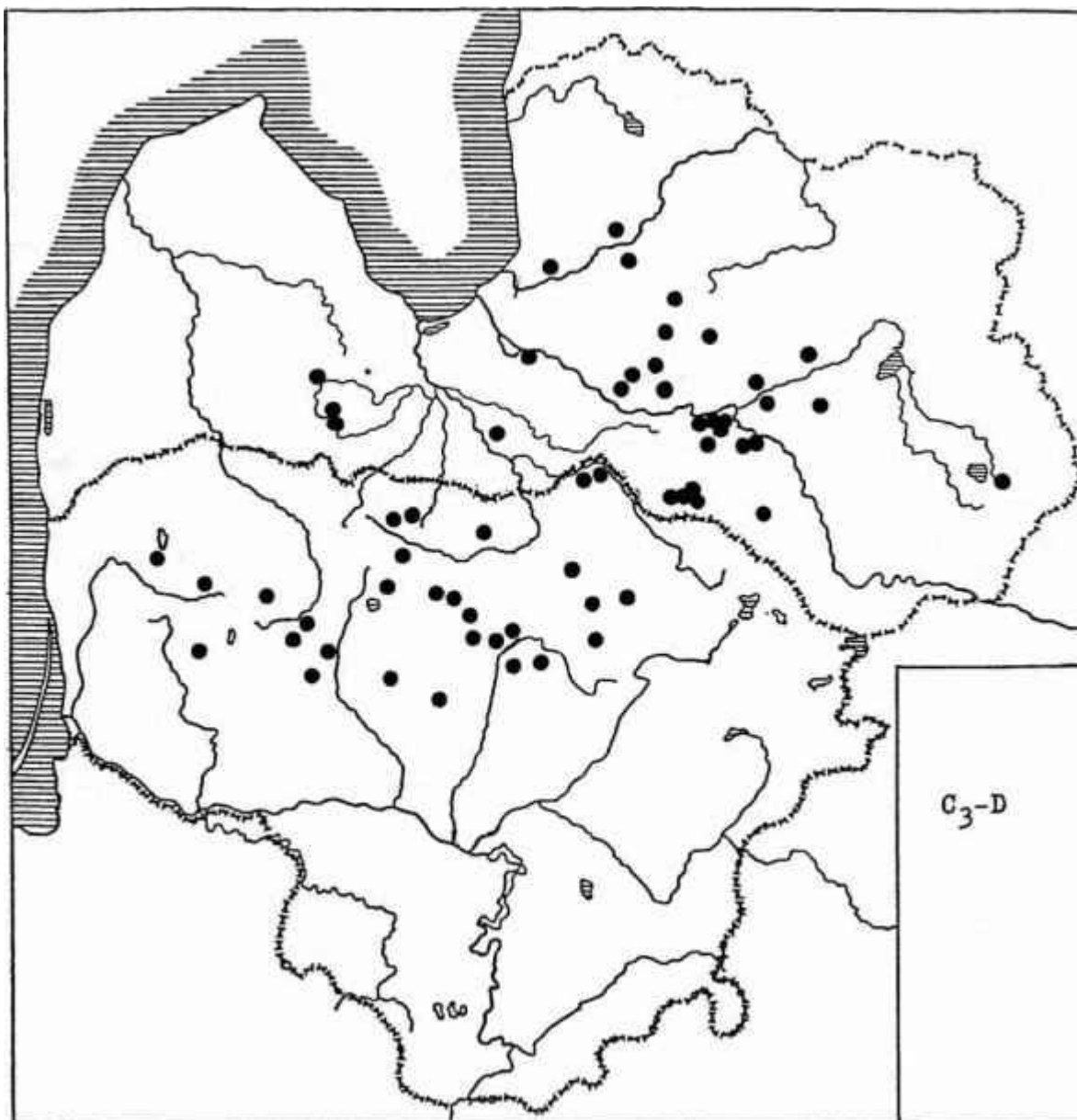

Рис. 5. Памятники фаз C3-D

что переселение шло из Западной Литвы, где в доримский период были известны курганы, а в римский — могильники с каменными венцами, свидетельствуют некоторые факты. Например, часть курганов I — II вв. в Жемайтии (Венрагай, Парагаудис) имеет по несколько каменных венцов или другие каменные конструкции, очень близкие памятникам взморья (МюБеШеПав, 1986, 192, 238). Очевидно, образование культурно-этнической области курганов происходило во взаимодействии восточнобалтской (культура штрихованной керамики) и западнобалтской (культура кур-

ганов и могильников с каменными венцами) культур. Область курганов римского периода по всем признакам материальной и духовной культур приходится отнести к ареалу западных балтов (Йтёпав, 1997, 53-57).

Очевиден и **ТОТ** факт, что границы расселения отдельных балтских племен постоянно менялись, что одни поселения покидались, а где-то по соседству или на большем расстоянии возникали новые поселения. К сожалению, для детальной характеристики балтских поселений рассматриваемой территории количество археологических данных явно не достаточно.

ЛИТЕРАТУРА

- Атгазис М. К., 1980: Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтских народов. Рига, 89—101.
- Михельбертас М., 1968: Некоторые черты погребального обряда курганов Жемайтии и северной части Центральной Литвы // 20 лет. Вильнюс, 37—46.
- Моора Х. А., 1954: Археологические памятники I — IV вв. в Прибалтике // Краткие сообщения института истории материальной культуры. 53. Москва, 3-22.
- Таутаевичус А., 1980: Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // Из древнейшей истории балтских народов. Рига, 80—88.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1943: Kapu. tipai Lietuvoje proistoriniais laikais // Gimtasai kraštas. 31. Šiauliai, 1-32.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1946: Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen.
- Jovaiša E., 1997: Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros // Istorija. 36. Vilnius, 48-64.
- Kulikauskas P., 1961: Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius.
- LPA, 1974: Latvijas PSR archeoloģija. Rīga.
- LV, 2001: Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr. - 1200. g. Rīga.
- Michelbertas M., 1986: Senasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius.
- Moora H., 1938: Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. 2. Tartu.
- Puzinas J., 1938: Naujausij proistoriniij tyrinejimij duomenys // Senovč. 4. Kaunas, 173-303.
- Riekstiņš H., 1930: Latvijas archaioloģijas kartes // Latviešu aizvēstures materiāli. 1. Rīga, 5-37.
- Riekstiņš H., 1935: Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas parašas dzelzs laikmetā. Rīga.
- Šņore E., 1993: Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. Rīga.
- Šimēnas V., 1997: Vakarū, ir rytu. baltiļ ribos kaita archeologijos duomenimis // Vakarū, baltai: etnogenezē ir etninē istorija. Vilnius, 39-67.
- Tautavičius A., 1981: Žemaičiij etnogenezē // Iš lietuvhj etnogenezės. Vilnius, 27-33.
- Tautavičius A., 1977: I - XIII a. laidojimo paminklai // Lietuvos TSR archeologijos atlasās. 3. Vilnius.
- Tautavičius A., 1992: Žemaičiai // Mokslas ir Lietuva. 1. Vilnius, 4-10.
- Vasks A., 1997: The cultural and ethnic situation in Latvia during the early and middle Iron Age (1-8 Century AD) // Humanities and Social Sciences. Latvia. 3. Rīga, 49-74.

Mīkols Mihelberts (Mykolas Michelbertas)

ŽEMAITIJAS, ZIEMELLIETUVAS UN DIENVIDLATVIJAS UZKALNINKAPU KULTŪRAS TERITORIJAS APGŪŠANA ROMIEŠU PERIODĀ

Kopsavilkums

Nozīmīgu vietu starp agrā dzelzs laikmeta jeb romiešu perioda (1.-4. gs.) kultūrām Lietuvas un Latvijas teritorijā ieņem uzkalniņkapu kultūra. Tā aptver mūsdienu Žemaitijas centrālo un austrumu daļu, Ziemeļlietuvu un Dienvidlatviju, kā arī Kuršu augstienes austrumu daļu, Lielupes baseinu, Augšzemi, Vidzemes dienvidu daļu un lielu daļu Latgales. Minētajās teritorijās zināmi apmēram 230-240 uzkalniņu kapulauki, no kuriem 130-140 atrodas Lietuvā un apmēram 100 Latvijā. Daudzi pētnieki uzskata, ka uzkalniņkapu kultūra saistāma ar žemaišu, zemgaļu, sēļu un latgaļu senčiem.

Raksta mērķis ir, balstoties uz labi datētajiem arheoloģiskajiem pieminekļiem, mēģināt izsekot apdzīvotības posmiem uzkalniņkapu kultūras teritorijā, kā arī izsekot iedzīvotāju migrācijas ceļus. Atsevišķu pieminekļu datēšanai izmantota H. J. Egersa un K. Godlovska izstrādātā Centrālās Eiropas senlietu shēma. Uzkalniņkapu kultūras apdzīvotības dažādus posmus parāda autora sastādītās romiešu perioda dažādu fāžu 5 kartes.

Ar B1 fāzi saistāmi tikai 7 pieminekļi Lietuvā un 3 pieminekļi Latvijā (1. att.). Acīmredzot sākotnēji - 1. gs. vidū apdzīvotības blīvums uzkalniņkapu kultūras teritorijā bijis neliels.

Situācija izmainās līdz ar B2 fāzi, kad Lietuvā zināmi 50 un Latvijā 17 pieminekļi (2. att.). Domājams, ka uzkalniņkapu kultūras galvenā teritorija izveidojās 1. gs. pēdējā trešdaļā un 2. gs. pirmajā pusē. Līdzīga aina vērojama, kartografējot B2/C1 un C1a

fāzes pieminekļus (3. att.). Lietuva zināmi 58, bet Latvijā 32 šī perioda pieminekļi.

Pieminekļu skaita ziņā situācija nemainās arī C1b-C2 fāzē: Lietuvā - 61, Latvijā - 35 pieminekļi (4. att.). Acīmredzot 3. gs. apdzīvotība teritorijā, kur bija izplatīta uzkalniņkapu kultūra, bijusi ļoti blīva. Ar C3-D fāzi saistāmi 30 pieminekļi Lietuvā un 33 pieminekļi Latvijā (5. att.). Minētajā periodā pieminekļu skaits Žemaitijā un Ziemeļlietuvā samazinās. Šo procesu var skaidrot ar uzkalniņkapu kultūras iedzīvotāju migrāciju uz citiem apgabaliem un iespējamām masveidīgām epidēmijām, kas varēja samazināt iedzīvotāju skaitu uzkalniņkapu kultūras teritorijā.

Salīdzinot romiešu perioda dažādu fāžu uzkalniņkapu kultūras pieminekļu izplatības kaites, autors ir nonācis pie šādiem secinājumiem. Acīmredzams ir fakts, ka B1 un B2 fāzes pieminekļi galvenokārt zināmi uzkalniņkapu kultūras rietumu daļā - Žemaitijas augstienē un Lielupes baseinā. Romiešu perioda otrās puses pieminekļi izplatīti vienmērīgi visā kultūras areālā, taču ievērojami lielāks to skaits vērojams Ziemeļlietuvā un Latvijas dienvidaustrumu daļā. Šķiet, baltu ciltis šīs teritorijas apguva pakāpeniski - virzienā no rietumiem uz austrumiem un ziemeļaustrumiem. Uzkalniņkapu kultūras kultūretniskais apgabals acīmredzot veidojās, mijiedarbojoties austrumbaltu (švīkātās keramikas kultūra) un rietumbaltu (uzkalniņkapu un kapu ar akmeņu riņķi kultūra) kultūrām. Romiešu perioda uzkalniņkapu kultūras apgabals gan pēc materiālās, gan garīgās kultūras attiecināms uz rietumbaltu izplatības areālu.

ATTĒLI

1. att. B1 fāzes pieminekļi uzkalniņkapu kultūras teritorijā
2. att. B2 fāzes pieminekļi
3. att. B2/C1-C1a fāzes pieminekļi
4. att. C1b-C2 fāzes pieminekļi
5. att. C3-D fāzes pieminekļi

ARNIS RADIŅŠ

ZEMGAĻU UN SKANDINĀVU SAKARI 10.-12. GADSIMTA. TIRDZniecības Uzbūves DAŽI ASPEKTI

Zemgaļi ir vieni no tiem Latvijas teritorijas iedzīvotājiem, kuri minēti skandināvu sāgās un rūnakmeņu uzrakstos. Šie rakstītie avoti vēstā gan par militāriem konfliktiem un mesliem, gan tirdznieciskiem sakariem.

Apskatāmajā laika periodā zemgaļi dzīvoja Lielupes baseinā un Ventas vidustecē. Viņu teritorija nebija politiski vienota. Te pastāvēja vairākas zemes. Zemgaļu sabiedrība bija sociāli diferencēta - valdnieki, vecākie, brīvie un nebrīvie ļaudis. Viņu saimniecība bija reģionam atbilstoši attīstīta. Saistībā ar tirdznieciskām iespējām īpaši jāuzsver izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis. Zemgaļiem bija ne tikai pieeja, bet arī iespēja kontrolēt starptautisko Daugavas ceļu. Lielupe ar daudzajām pietekām nodrošināja viņiem lieliskas iekšējās satiksmes iespējas.

11. gadsimta sākuma notikumi Zemgalē aprakstīti "Ingvara Tālbraucēja sāgā" (*Yngvars saga Vidforla*): "Kad abi draugi - Anunds un Ingvars - bija pieauguši, tauta, kuru sauca par zemgaļiem, ar ķēniņu Olafu bija sanaidojusies un kādu laiku tam nebija maksājusi meslus. Tad ķēniņš Olafs sūtīja Anundu un Ingvaru ar trim laivām meslus piedzīt. Nonākuši viņu zemē, tie ar iedzīvotājiem noteica sapulci, lai no viņu ķēniņa saņemtu meslus. Sapulcē Ingvars runāja tik ļoti lietišķi, ka ķēniņam un daudziem virsaišiem nebija cita padoma, kā noteiktos meslus maksāt, bet trīs virsaiši ķēniņa padomam - maksāt meslus negribēja sekot un pulcināja karaspēku. Kad ķēniņš dzirdēja par šo pasākumu, tas lūdza

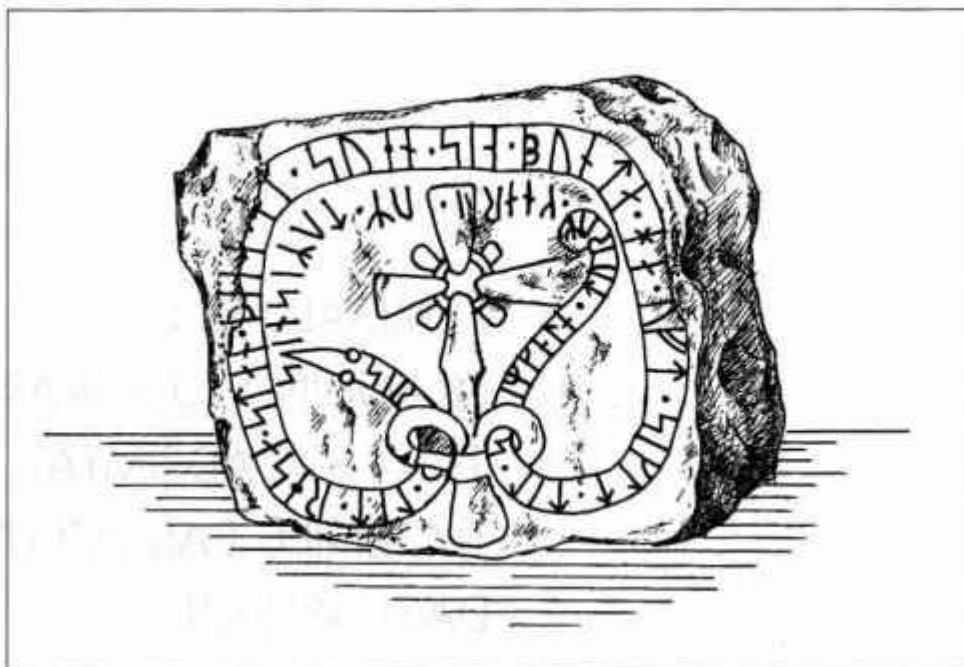
Anundu un Ingvaru pret tiem cīnīties un deva savu karaspēku. Tie cīnījās, un, iekams virsaiši aizbēga, bija daudz kritušo. Bēgot noķēra un pakāra to virsaiti, kurš visvairāk meslu maksāšanai bija pretojies, bet divi izbēga. Tad tie paņēma daudz mantu, kara laupījumu un meslus. To paveikuši, tie brauca atpakaļ uz satikšanos ar Olafu un nodeva tam bagātīgu samaksu zeltā, sudrabā un labā laupījumā, un Ingvara cieņa ar šo braucienu bija tā palielinājusies, ka ķēniņš to iecēla par vadoni pārējiem Svitjodas (Viduszviedrijas) vadoņiem."¹

⁵

Ziņas par dāņu militārām aktivitātēm atrodas viņu garīdznieka un hronista Sakša Gramatika ap 1200. gadu sarakstītajā darbā "Dāņu dzīve" (*Gesta Danorum*). Tajā minētais teiksmainais karavīrs un skalds Starkards karojis arī ar sembiem, kuršiem, zemgaļiem un citām austrumu tautām, iegūstot lielu un slavenu uzvaru.²

Mūsu rīcībā nav citu rakstīto ziņu, kas apstiprinātu zemgaļu meslus skandināviem. Visticamāk, notikumi ir izdomāti. Taču te labi raksturota tā laika prakse - iebrucēji parasti apmierinājās ar vienreizēju meslu ievākšanu, laupīšanu vai izpirkumu par atteikšanos no laupīšanas.

Par zviedru tirgotāju aktivitātēm mūs interesējošā reģionā vēsta 11. gadsimta sākuma Mērvalles (*Mervalla*) rūnakmens. Tā uzraksts skan apmēram šādi: "Sigrida lika uzstādīt šo akmeni par piemiņu savam vīram Svenam. Viņš bieži kuģī ar bagātu kravu braucis uz Zemgali apkārt Kolkasragam." Jāatzīmē, ka šis un visi citi zināmie rūnu uzraksti, kuros parā-

1. att. Mērvalles rúnakmens

dās Zemgales vai zemgaļu vārds, iegūti Viduszviedrijā. Vēl apskatāmo kontaktu sakarā varam minēt Melāra ezera krastā zviedru tirdzniecības un karaļa varas centrā Sigtūnā atrasto svaru kārbīņu ar rūnu uzrakstu, ka to ieguvis Djervs no kāda zemgaļa (sembja?), Gēkstenes (*Goksten*) rúnakmeni ar vēstījumu par Gulli, kurš tirgojies Zemgalē, Grēnstras (*Gronsta*) rúnakmeni, kura uzrakstā minēts Tornsteins, kurš braucis pie zemgaļiem. Mērvalles uzraksta lasījumus neizsauc nekādas šaubas, taču pārējiem iespējama arī cita interpretācija.³ Jāsecina, ka rūnu uzraksti satur nepārprotamas ziņas par tirdzniecību starp Viduszviedriju un Zemgali.

Skandināvu rakstītajos avotos tāpat minēta Baltijas jūras austrumu krasta reģiona galvenā starptautiskā maģistrāle Daugava. Tā ar nosaukumu *Dyna*, *Duna* ir sastopama gan rūnu uzrakstos, gan sāgās, gan ģeogrāfiskos sacerējumos. Tā 11. gadsimta Bēnestades (*Bonestad*) rúnakmens stāsta par kādu Sumaru, kas nomiris austrumos pie Daugavas grīvas. Tiesa, uzraksts ir stipri bojāts un pieļauj arī atšķirīgu lasījumu.⁴ Savukārt 14. gadsimta sākumā pierakstītajā sacerējumā "Lielās upes" (*Um vr i heime-num*), kas mūs interesējošā daļā balstās uz daudz senāku tradīciju, t.i., vikingu ziņām par kuģojumām upēm, teikts: "Tajā pasaules daļā citas lielās upes ir šādas - Dņepra (*Nepr*) un Ņeva (*Nyia*), ? (*Seimgol*), Daugava (*Duna*), ? (*Olkoga*), Ziemeļu Dvina (*Vina*), Kama (*Kuma*), Elba (*Saxelfr*), Po (*Padus*), Tibra (*Tiffr*), Rona (*Rodon*), Gvadalkivira (*Betus*)."⁶ Nozīmīgi, ka līdzās Daugavai te minēta *Seimgol*. Pastāv hipotēze, ka vārds *Seimgol* šeit nav lietots upes

nozīmē, bet gan kā skaidrojums - zemgaļu *Duna*.⁵ *Seimgol* tiek interpretēta arī kā Dņepras upes kreisā krasta pieteka Seima. Pastāv vēl viena iespēja - tā varēja būt apzīmēta Lielupe. Šo iespēju apstiprina vairāki 13. gadsimta rakstītie avoti. Tā 1225. gada dokumentā par teritoriāla strīda izšķiršanu starp Zemgales bīskapu un Rīgas pilsētu Lielupe saukta par *Semigallorum flumen*,⁷ 1254. gada Upmales dalīšanas līgumā - *Semigallera** savukārt Atskaņu hronikā - *Semegaller Aa*.⁸

Skandināviem bija labi zināms Rīgas līcis un pieeja Daugavas ceļam. 13. gadsimtā pierakstītajā "Sāgā par gūtiem" (*Gūta saga*), kas vēstī par daudz agrākiem notikumiem, minēta Hījumā (*Dago*) sala.¹⁰ Citas salas - Sāremā (*Eysysla*, *Sysla*) vārds atrodams 11. gadsimta pirmās puses Vestras Ledingas (*Vestra Ledinge*) rúnakmeni Upsalā,¹¹ 12. gadsimta otrajā pusē sarakstītajās "Sāgās par Norvēģijas konungiem" (*Agrif afNoregs konunga sogums*)¹² un "Norvēģijas vēsturē" (*Historia Norwegiaā*).¹³ Vēl viena - Ruhnu (*Runo*) sala nosaukta 11. gadsimta Ulvstas (*Ulvsta*) rúnakmeni.¹⁴ Daugava sāgās raksturota arī kā satiksmes maģistrāle. "Sāgā par gūtiem" tā izmantota ceļā no Gotlandes uz Bizantiju. 13. gadsimta sākumā pierakstītajā "Sāgā par kristīšanu" (*Kristni saga*) Daugava ir posms ceļā no Konstatinopoles uz Dāniju.¹⁵

Minētās rakstīto avotu ziņas nav pretrunā ar arheoloģiskajām liecībām. Zemgaļu pieminekļu pētījumos iegūtas skandināvu senlietas. To parādīšanās attiecināma uz 10. gadsimta otro pusi. Taču jā-

atzīst, ka šādu atradumu ir visai maz. Turklāt daļa no tiem, piemēram, ieroči, pieskaitāmi pie reģionā pārņemtiem, lokalizētiem un plaši izplatītiem tipi, kas sastopami arī pirms 10. gadsimta.

Šajā sakarā aplūkosim plašāk pētīto kapulauku materiālu. Bauskas Dreņģeru-Čunkānu kapulaukā atsegti 697 apbedījumi. Tie datējami ar 8.-11. gadsimtu.¹⁶ Minētajā kapulaukā 9. gadsimta sākumā 241. kapā apbedītajam vīrietim līdzdotie pieci dzelzs uznavas šķēpu gali un jostas bronzas piederumi uzrāda ļoti lielu līdzību ar skandināviem piederīgo Grobiņas Smukumu kapulauka materiālu.¹⁷ Tie nav vienīgie šādi atradumi zemgaļu pieminekļos. Šī tipa šķēpu gali ar vītollapasveida lapu pārstāvēti Vecsaulles Čapānu, Ceraukstes Podiņu-Rušiņu, Mežotnes centra, Mežotnes Kugrēnu, Jaunsvirlaukas Migaļu, Sesavas Ežu, Lielplatonas Staņuvēnu, Dobeles Bāļu-Šķērstaīņu, Bukaišu Atvašu un Bēnes Kaijukroga, Jauneiķu, Linksmuču, Degešu, Šukoņu un citos kapulaukos. Jāatzīmē, ka tie plaši sastopami Baltijas somu un citās teritorijās.¹⁸ Arī 10. gadsimta beigās un 11. gadsimta apbedījumos Dreņģeru-Čunkānu kapulaukā iegūtie šķēpi, piemēram, uznavas šķēpi ar lancetveida lapu, šķēpi ar sudraba inkrustētu uznavu, uzrāda plašas, to skaitā skandināvu paralēles.¹⁹

Nozīmīgākais atradums mūs interesējošā jautājumā iegūts Dreņģeru-Čunkānu 324. kapā. Tajā apbedītajai meitenei uz pleciem konstatētas divas skandināvu bronzas trisspārnu saktas ar alvotu virsmu un dzelzs adatu. Tās pieder 10. gadsimta beigām - 11. gadsimta sākumam.²⁰ Šo saktu tiešas paralēles atrodamas Birkas kapulaukā Zviedrijā.

Jauneiķu kapulaukā, kur atsegti 467 5.-11. gadsimta apbedījumi,²¹ nav iegūtas "tīras" skandināvu senlietas. Līdzīga aina vērojama arī citās Dienvidzemgales apbedīšanas vietās, piemēram, Šukoņu kapulaukā,²² kur izpētīti 143 8.-11. gadsimta apbedījumi. Jāsecina, ka skandināvu kontakti vairāk atspoguļojas Ziemeļzemgales kapulauku materiālā. Vienlaicīgi jāuzsver, ka zemgaļu apdzīvotajā teritorijā nav konstatēti skandināvu apbedījumi.

Sākot ar 10. gadsimtu, tiek spēcīgāk nocietinātas zemgaļu pilis. Pie nozīmīgākajām pilīm veidojas lielas apmetnes. Šajos centros koncentrējas amatniecība un tirdzniecība. Piemēram, Mežotnē apmetne aizņēma 13 ha, Tērvetē - 9,5 ha, Dobelē, Daugmalē un Raktē - 2 hektārus. Centru nozīme skandināvu kontaktos ir atšķirīga. Te atzīmējama Mežotne un īpaši Daugmale, kas bija viens no nozīmīgākajiem Baltijas jūras krastu centriem.²³ Pētnieku vidū gan nav vienprātības par Daugmales piederību zemgaļiem. Pie tā vēl atgriezīsimies, apskatot jautājumu par Zemgales ostu.

Mūs interesējošā jautājumā svarīgi, ka Skandināvijā konstatētas zemgaļu senlietas. Te jāmin Siltes Hugreifas atradums Gotlandē. Tā sastāvā plāksnes stopa-šķēršu sakta, vītā aprobe ar spirālē savītiem galiem, spirālaprobe no griezumā segmentveida lentes ar noapaļotiem galiem, kaklariņķis ar pogas un cilpas galiem, rotadata ar trisstūrveida galvu.²⁴ Minētās senlietas attiecināmas uz 10. un 11. gadsimta miju. Atradums tiek interpretēts gan kā uz Gotlandi atvestas zemgaļu sievietes rotas, gan kā Zemgalē iegādāts "suvenīrs".²⁵ Katrā ziņā tas nav pieskaitāms parastam importam.

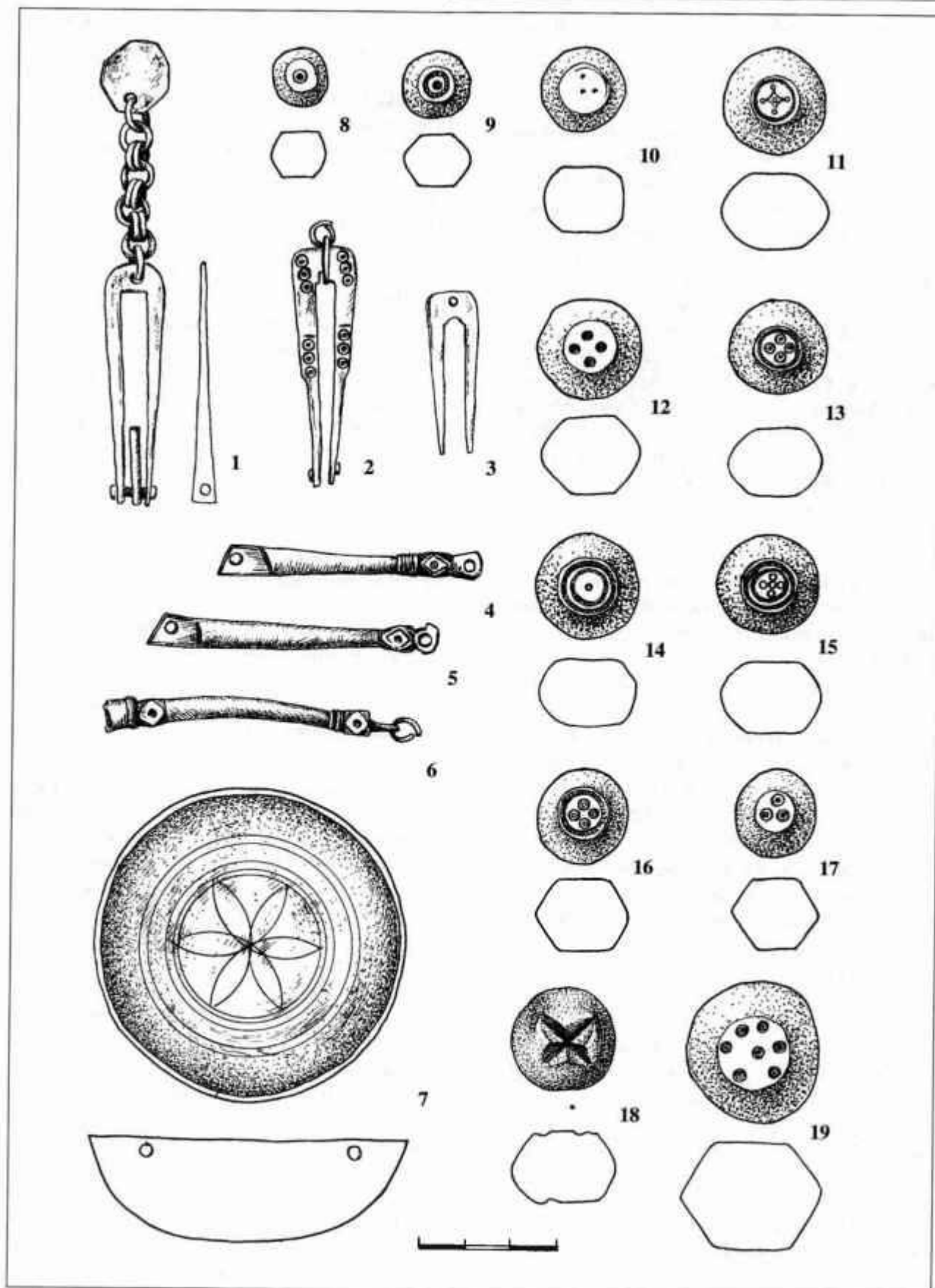
Tagad pievērsīsimies tādiem ar tirdzniecību saistītiem atradumiem kā svāriņiem un atsvarīņiem, monētām. Zemgaļi nedaudz vēlāk kā skandināvi, bet vienlaicīgi ar kaimiņtautām, t.i., no 10. gadsimta otrās puses sāka izmantot svāriņus. Tos lietoja gan sudraba monētu, gan sudraba priekšmetu svēršanai. Vismaz daļa svāriņu darināta uz vietas. Nereti tie ielikti bronzas vai koka kārbīnās.

Zemgaļu svāriņi ir bagātīgi ornamentēti. Viens no greznākajiem paraugiem iegūts Bauskas Čunkānu-Dreņģeru kapulauka 311. kapā.²⁶ Svāriņi kopā ar septiņiem atsvarīņiem bija novietoti apbedītā vīrieša galvgalī. Svāriņu kausiņu ornaments veidots no svītrotiem koncentriskiem apliem, kuros izvietoti trīsstūri, bet stienīši rotāti ar līkloci. Kausiņu piestiprināšanai izmantota aukliņa.

Svāriņi nav reti atradumi zemgaļu apdzīvotajā teritorijā apskatāmajā periodā. Ziemeļzemgalē 7 kapulaukos tie iegūti 10 apbedījumos.²⁷ Vienā gadījumā svāriņi bijuši kārbīnā, piecos gadījumos kopā ar tiem konstatēti atsvarīņi (27 gab.), divos gadījumos - monētas (3 gab.). Savukārt Dienvidzemgalē 7 kapulaukos iegūti 8 svāriņi.²⁸ Divos gadījumos svāriņi atradušies kārbīnā, vienā gadījumā kopā ar tiem konstatēts atsvarīņš. Svāriņi tāpat atrasti izrakumos dzīvesvietās. Mežotnē iegūtas 3, Tērvetē 5, Daugmalē 26 svāriņu detaļas.²⁹ Savukārt atsvarīņu skaits minētajos pieminekļos attiecīgi ir 1; 22, 55.

Aproģzībā bija sudraba monētas, kā arī lieti un kalti sudraba stienīši. Monētas kapulaukos iegūtas visai maz. To vidū dominē 10. gadsimta kufiskie dirhēmi.³⁰ Arī dzīvesvietās šo atradumu nav daudz. Tā Mežotnē konstatēti 4 Rietumeiropas 11. gadsimta denāri.³¹ Izņēmums ir Daugmale, kur iegūts ap 130 atsevišķu monētu, bet vēl divos depoziētos - ap 60 monētu.³²

Par aproģzībā esošā sudraba daudzumu tāpat liecina depoziēti. Četri no zemgaļu teritorijā atrastajiem sešiem sudraba rotaslietu, stienīšu un monētu depoziētiem ir no Ziemeļzemgales.³³ Trīs no tiem iegūti Lielupes labajā krastā ceļā uz Mežotni - to skaitā

2. att. Zemgaļu svariņi un atsvariņi:

1, 7 – Mežotnes pilskalns (A 11429: 1473, A 11429: 1437), 2–6, 8–15 – Daugmales pilskalns (A 9964: 30, A 9964: 781, A 9964: 527, A 9964: 6401, A 12862: 67, A 11971: 2201, A 9964: 8226, A 9964: 5252, A 12150: 38, A 9964: 5219, A 9964: 4874, A 9964: 5053, A 12817: 165), 16–19 – Tērvetes pilskalns (VI 24b: 607, VI 24d: 461, VI 24d: 619, VI 24b: 395)

lielākais zināmais zemgaļu sudrablieta noguldījums (Salgales Rijnieki) un vienīgais monētu noguldījums (Staļģene). Rijnieku depoziētā bija lietie iegarenie sudraba stienīši, kas aptīti ar kaltiem spirālveida naudas stienīšiem, veidojot divus saišķus, kurus savukārt kopā saturēja sudraba kaklariņķis.³⁴ Depozīta svars sasniedzis ap 11 kg. Hronoloģiski tas attiecas uz 11. gadsimta sākumu. Staļģenes depoziētā bija 16 Vācijijas denāri, kalti 10. gadsimta beigās - 11. gadsimta sākumā.³⁵ Tā noguldīšana datējuma ar 11. gadsimta otro ceturksni.

Vienota tirdzniecības sistēma Baltijas jūras reģionā radās 8. gadsimtā. Tā ne tikai aptvēra iekšējos krastus, bet bija vērsta arī dažādos virzienos uz ārpusi. Tirdzniecība cieši saistīta ar agro pilsētu veidošanos.³⁶ Šie centri - Hedebyja, Birka u.c. īpaši uzplauka 9.-10. gadsimtā. Agro pilsētu iedzīvotājiem raksturīgs polietniskais sastāvs. Strauji pieaugošo preču apgrozījumu apliecina konstatētais sudraba daudzums. Kā zināms, šo dārgmetālu izmantoja par maksāšanas līdzekli. Nozīmīgākās te bija arābu monētas. Tā kā sudrabu svēra, tad plaši ieviesās svariņi. Pastāvēja vairākas svaru sistēmas, ko apliecina atsvariņi. 11. gadsimtā līdz ar skandināvu valstiskuma formu nostiprināšanos, pakļaujoties politiskai varai, agrās pilsētas pārveidojās. Tās tika nocietinātas, šajā nolūkā pat reizēm veicot radikālu pārplānošanu un pārveidošanu. Tāpat politiskās varas vietās radās jaunas pilsētas. Šie procesi sakrīt ar arābu sudraba izskumu un tirdzniecības pārorientēšanos uz Rietumeiropas monētām.

Nozīmīgi, ka iepriekš atzīmētajos skandināvu rakstītajos avotos Zemgale un zemgaļi minēti saistībā ar tirdzniecību. Jāuzsver, ka, piemēram, par lībiešiem tādu ziņu trūkst, kaut Līvzeme nosaukta pat divos rūnakmeņos.³⁷ Zemgaļu centri līdz ar citiem kaimiņtautu centriem tika iesaistīti Baltijas jūras reģiona tirdzniecībā. Taču to nozīme, izņemot Daugmali, varbūt arī Mežotni, spriežot pēc arheoloģiskām liecībām, bija vairāk lokāla. Kā būtiska minēto centru priekšrocība uzsverams to ģeogrāfiskais novietojums. Svariņu un monētu atradumu hronoloģija norāda uz 10. gadsimta otro pusi kā mūs interesējošās tirdzniecības aizsākumu.

Nav šaubu, ka skandināvu tirgotāju galvenā apmeklējuma vieta bija Daugmale. Diemžēl tās vārds tieši un nepārprotami nav atrodams rakstītajos avotos.³⁸ Daugmales nozīme ievērojami pārsniedza lokālās robežas. Šis centrs, kurš atradās Daugavas kreisajā krastā 22 km no tās ietekas Baltijas jūrā, sastāvēja no 0,4 ha liela pilskalna, 2 ha lielas apmetnes, ostas vietas, diviem līdzeniem kapulaukiem. Daugmales izmantošanā vērojami vairāki uzplaukuma periodi. Pēdējais sākās 10. gadsimtā un noslēdzās 12. un 13. gadsimta mijā. Tieši šajā laikā - 11. gadsimtā un

jo sevišķi 12. gadsimtā - izveidojās un attīstījās apmetne. Daugmale bija ieejas un izejas "atslēga" Daugavas ceļā.

Izmantojot izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli un pārmaiņas, kas norisinājās Ziemeļaustrumeiropā sakarā ar valstisko struktūru veidošanos un nostiprināšanos, Daugmale 10. un 11. gadsimta mijā uzplauka kā starptautiskās tirdzniecības centrs. Tā bija preču savēšanas, tirgotāju satikšanās un darījumu veikšanas vieta. Kā jau atzīmēts, te iegūts bagātākais numismātiskais materiāls Austrumbaltijā. Vislielākais monētu pieplūdums Daugmalē vērojams 11. gadsimta pirmajā pusē un vidū. Daugmale kļuva arī par nozīmīgu amatniecības centru, kur, izmantojot par paraugiem kā no rietumiem, tā austrumiem ievestus priekšmetus, tika uzsākta to vietēja ražošana. Šie ražojumi tika plaši izplatīti tālāk. Amatniecības līmeni raksturo atklātās dzelzs ieguves krāsni, rotkaļu darbnīcas ar metālapstrādes rīkiem. Konstatēto krāsaino metālu kausēšanai izmantoto tīģeļu un to fragmentu skaits pārsniedz 265. Te norisinājusies ne tikai bronzas un alvas, bet arī sudraba apstrāde. Daugmalē ražoti piekariņi - figūriņas, krustiņi, miniatūrcirviši un citi priekšmeti tika izplatīti pa Daugavas, Baltijas jūras ceļiem. Piemēram, tie atrasti šodienas Somijas, Baltkrievijas, Krievijas, Ukrainas teritorijā.

Nozīmīgi, ka no 11. gadsimta zemgaļu sieviešu rotu vidū pieaug važiņrotu ar dažādiem piekariņiem nozīme. Iespējamās Daugmales izcelsmes piekariņi iegūti arī citās dzīvesvietās. Piemēram, tādi neapšaubāmi ir starp Tērvetē un Mežotnē atrastajiem emaljētajiem krustiņiem.³⁹ Minētais ir ļoti svarīgs, risinot jautājumu par Daugmales un Zemgales attiecībām, kas līdz galam nav noskaidrots.

9. gadsimtā un 10. gadsimta pirmajā pusē Daugmalē dzīvoja zemgaļi. Savukārt 11. gadsimtā tajā ievērojami pieauga lībiešu klātbūtne. Tāpat šeit īslaicīgi uzturējušies skandināvi. Tomēr mēs nevaram apgalvot, ka zemgaļi būtu zaudējuši kontroli pār šo tik nozīmīgo vietu Daugavas lejtecē. Par to liecina gan arheoloģiskais materiāls, gan rakstītās ziņas. Jāsaka, ka Daugavas kreisajā krastā kā uz leju, tā uz augšu no Daugmales liecību par lībiešu klātbūtni ir visai maz. Šajā sakarā var atzīmēt Daugmales Līves kapulauku, kur kā savrupatradumi iegūtas zemgaļiem, sēļiem, latgaļiem, skandināviem un lībiešiem raksturīgas 7.-12. gadsimta senlietas, un Tomes Nāriņu kapulauku, kurā atsegti 11.-12. gadsimta lībiešu apbedījumi.⁴⁰ Indriķa hronikā, stāstot par Ikšķiles mūra pils celtniecību 1185. gadā, minēts, ka "zemgaļi, kaimiņi pagāni, izdzirduši par akmeņu celtni un nezinādami, ka akmeņi sastiprināti ar javu, ieradās ar garām kuģu tauvām un savā vientiesībā domāja pili ievilkāt Daugavā, bet, stopnieku ievainoti un cietuši zaudējumus, atkāpās."⁴¹

13. gadsimta zemgaļu zemju dalīšanas dokumenti nesniedz skaidru atbildi par viņu teritorijas ziemeļu robežām.⁴² Tomēr ir pamats uzskatīt, ka zemgaļiem piederēja Lielupes grīva un zemes gar Babītes ezeru un Daugavas kreiso krastu.

Daudz diskusiju izraisījusi Indriķa hronikā minētā Zemgales ostas (*De portu Semigallie prohibito*) lokalizācija.⁴³ Tā meklēta kā Lielupes, tā Daugavas krastos. 1200. gadā pāvests Inocentijus III, piedraudot ar baznīcas lāstu, aizliedza visiem tirgotājiem tirdzniecības nolūkos apmeklēt Zemgales ostu. Hronikā aprakstīts gadījums, kad par minētā noteikuma neievērošanu kāda kuģa kapteinis un locis sodīti ar nāvi: "Tāpat pēc Teoderiha uzstājīgā lūguma augsti cienījamais Romas krēsla bīskaps stingri, piedraudot ar baznīcas lāstu, aizliedza visiem, kas tirdzniecības nolūkā uzmeklēja Zemgali, izmantot turienes ostu. To vēlāk par pareizu atzina arī paši tirgotāji un ar kopīgu lēmumu šo ostu pasludināja par aizliegtu, tā ka ikvienam, kas turpmāk tirdzniecības nolūkā uzdrošinātos tajā iebraukt, tiktu atņemta manta un dzīvība. Tāpēc, kad vēlāk, divus gadus pēc pilsētas (Rīgas) uzcelšanas, daži gribēja pārkāpt savu solījumu, visi tirgotāji sākumā uzstājīgi lūdza viņus nebraukt uz Zemgali. Tomēr šie, neievērodamī pāvesta norādījumu un noniecinādami tirgotāju kopīgo lēmumu, ar savu kuģi aizbrauca lejup pa Daugavu. Citi, vērodamī viņu pārdrošību, ar citiem kuģiem piebrauca viņiem klāt un uzbruka. Galu galā viņi saņēma ciet divus vīrus - loci un kuģa vadītāju - un sodīja tos ar nežēlīgu nāvi, bet pārējos piespieda atgriezties."⁴⁴

Priekšroka dodama hipotēzei par Daugmali kā Zemgales ostu. Jebkurā gadījumā te skaidri fiksēta rakstīta liecība par ļoti nozīmīgu pirmsvācu vietējo iedzīvotāju tirdzniecības vietu. Ar *portus* viduslaiku latīņu tekstos apzīmētas vietas, kur apmetās amatnieki un tirgotāji - osta, patvēruma vieta, sauszemes tirgus vieta upes krastā, tirgotāju apmetne, arī pilsēta.⁴⁵

Mūsu rīcībā nav tiešu ziņu par to, kā bija organizēta tirdzniecība starp zemgaļiem un skandināviem. Kā jau tika atzīmēts, Mērvalles rūnakmens satur tikai norādi par kuģi ar dārgu saturu. Protams, tas nenozīmē, ka šāda rakstura rakstīto liecību vispār nav, jo ir saglabājies salīdzinoši daudz ziņu par skandināvu tirgotāju darbību citos reģionos un savā zemē.

Jāatzīmē, ka bieži karošana un laupīšana bija savienota ar tirgošanos un otrādi. Tieši pateicoties vikingu aktivitātēm, tika apgūtas tālas zemes un iepazītas jaunas preces. Vienlaicīgi izveidojās un nostiprinājās arī specializēti tirgotāji. Viņu vidū bija gan tādi, kas ar tirdzniecību nodarbojās pastāvīgi, pat, iespējams, nebija piesaistīti konkrētai dzīvesvietai, gan tādi, kam tirdzniecība bija tikai viena no

vairākām nodarbēm. Tā 9. gadsimta 70. gados Anglijā bija ieradies kāds norvēģis Otars ar zvērādu kravu.⁴⁶ Zināms, ka viņam piederēja saimniecība ar 20 govīm, 30 aitām, 20 cūkām un nedaudz aramzemes. Vēl Otars guva ienākumus no mesliem, ko viņam maksāja somi.

Savukārt arābu diplomāts Ahmeds ibn Hadlans savā 921./922. gada ceļojumā uz Volgas Bulgāriju skandināvu tirgotājus apraksta šādi.⁴⁷ Viņi ir skaisti un stalti cilvēki. Rusi nēsā pār vienu plecu pārliktu apmetni. Ikviens bruņots ar cirvi, zobenu un nazi. No tiem rusi ne bridī nešķiras. Nokāpuši no kuģa, nesot līdzi maizi, gaļu un dzērienus, tirgotāji tūlīt dodas pielūgt zemē iespraustus kokus ar cilvēka sejas atveidojumu. Pie lielākā tēla viņi paklanās, stāsta, ka ieradušies ar tik un tik daudzām meitenēm, tik un tik daudzām caunādām, tik un tik daudzām citām precēm, lūdz veiksmi satikt tirgotāju ar daudziem dirhēmiem, kurš vēlētos precī par viņu cenu, atstāj līdzi paņemtās dāvanas. Ja tirdzniecība neveicas, rusi atkārtoti apmeklē tēlus, nesot dāvanas vairs ne tikai lielākajam, bet arī mazākajiem. Pateicībā par veiksmi te tiek upurēts zināms skaits dzīvnieku. Šis rakstītais avots skaidri norāda, ka skandināvu tirgotāju galvenās preces ir verdzenes un kažokādas.

Šajā sakarā minams vēl kāds nozīmīgs fakts. Iespējams, ka zemgaļu centra Mežotnes vārds atrodams arābu ģeogrāfa Abu Abdallaha ibn Muhameda Idrisi (1100-1116) darbā.⁴⁸ Viņa aprakstītā pilsēta Medsūna jeb Madsūna raksturota kā ļoti liela, ziedoša, cilvēkiem bagāta. Tāpat atzīmēts, ka tās iedzīvotāji pielūdz uguni. Taču karte nav tik precīza, lai mēs pierādītu, ka Medsūna ir Mežotne. Vienlaicīgi jānorāda, ka arābu ģeogrāfiem bija pietiekami labs priekšstats, kaut gan kā pastarpinātas ziņas no ceļotāju un tirgotāju stāstiem, par Baltijas jūru un tās krastos dzīvojošām tautām. Kā zināms, no šī reģiona arābi eksportējuši dzintaru. Tāpat arābu tirgotāji bieži tikās ar skandināvu, slāvu, ģermāņu u.c. tautu tirgotājiem.

13. gadsimta rakstītie avoti un arheoloģiskās liecības raksturo Mežotni kā vienu no nozīmīgākajiem zemgaļu centriem. Tas atradies Lielupes kreisajā krastā ap 70 km no ietekas Rīgas līcī. Mežotni veido divi pilskalni, ap 13 ha liela apmetne, ostas vieta, divi kapulauki. Te konstatētas kalēju un rotkaļu darbnīcas, iegūtās senlietas apliecina noteiktu amatniecības un tirdzniecības nozīmi mežotniešu saimniecībā.

Skandināvu tirgotāju raksturojumu noslēgsim ar Svētā Olafa sāgā minēto Gardarikas Gudleiku, kurš dzīvojis norvēģu konunga Olafa Haraldsona laikā (1016-1030).⁴⁹ Viņš bijis liels jūrasbraucējs un tirgotājs. Gudleiks bieži devies uz austrumiem, uz Gardariki (skandināvu lietots apzīmējums Senajai

Krievzemei). Pavasarī pirms kārtējā brauciena viņu pie sevis uzaicinājis konungs un lūdzis nopirkt dārgas preces, kuras nav bijis iespējams iegādāties Norvēģijā. Gudleiks tam piekritis un saņēmis nepieciešamo naudu. Vasarā viņš devies ceļā un īsi brīdi apstājies Gotlandē. Te kāds no līdzbraucējiem izplāpājies par konunga naudu un uzdevumu. Ieradies Novgorodā, Gudleiks tur nopircis pasūtītos krāšņos audumus, dārgās ādas un lieliskos galda piederumus. Taču atpakaļceļā viņš ticis aplaupīts un nogalināts.

Preces, ko varēja piedāvāt Zemgale, bija vergi, labība, medus, kažokādas, dzintars, šķiet, arī amatnieku darinājumi. Jau tika atzīmēts, ka zemgaļu tirdzniecisko sakaru veidošanā liela nozīme bija viņu teritorijas ģeogrāfiskajam novietojumam. Skandināvu tirgotājiem galvenokārt interesēja Zemgales osta, kas saņēma preces no Senās Krievzemes un tālākām zemēm pa Daugavu. No augšteces tās bija ērtāk piegādāt pavasari, kad upē augstāks ūdens līmenis. Šo maģistrāli izmantoja arī tirdzniecībai pa ceļam, t.i., vienā vietā precī nopērkot un tālāk pa ceļam to pārdojot. Taču, zinot Daugavas krācainumu un kuģoša-

nas apstākļus, nevajadzētu pārspīlēt skandināvu tirgotāju lomu Daugavas ceļa izmantošanā. Viņu galvenais ceļš virzienā uz Kaspijas un Melno jūru sākās Somu līcī pa Ņevas upi un Lādogas ezeru. Skandināvu tirgotāji labi zināja vietējo konjunktūru un devās uz Zemgali pēc konkrētām precēm uz noteiktu galamērķi. Rakstītie avoti apliecina, ka šādi braucieni parasti norisinājās vasarā.

Sudraba kā maksāšanas līdzekļa lietojums Zemgalē, tāpat kā Austrumbaltijā kopumā, atšķīrās no Skandināvijā sastopamā.⁵⁰ Te nav izplatīts sīkcirstais sudrabs, kas dominē Dienvidskandināvijā. Minētais maksāšanas līdzeklis tiek uzskatīts par starpsoli ceļā no maiņas uz naudas attiecību sistēmu. Zemgaļu depozītu sastāvā konstatēti sudraba stienīši un sudrablietas. To var interpretēt kā augstas vērtības valūtu, skaidrojumu meklējot liela mēroga tirdzniecības darījumos, kurus var veikt tikai ar attiecīgām pilnvarām un varu nodrošinātas personas, iespējams, sabiedrības vadītāji. Zemgaļiem savos tirdznieciskos darījumos ar skandināviem vajadzēja spēt orientēties dažādās sudraba lietošanas un tā svara sistēmās.

ATSAUCES

- ¹ *Kursis A.* Mīti un īstenība. - Stokholma, 1998. - 21 - 22. lpp.
Turpat. - 61., 66. lpp.
- ³ *Kursis A.* Latvijas vietvārdi Zviedrijas runakmeņos // Grāmata. - 1992. - Nr. 4. - 76.-85. lpp.; *Мельникова Е. А.* Скандинавские рунические надписи. Москва. 1977. - С. 71-73, 77-78, 104-105.
- ⁴ *Kursis A.* Latvijas vietvārdi Zviedrijas runakmeņos. - 79.-80. lpp.; *Мельникова Е. А.* Скандинавские рунические надписи. — С. 69—70.
- ⁵ *Мельникова Е. А.* Древнескандинавские географические сочинения. — Москва, 1986. — С. 151-157.
- ⁶ *Pritsak O.* Old Scandinavian Sources other than Sagas. - Cambridge, Massachusetts, 1981. - P. 549.
- ⁷ Senas Latvijas vēstures avoti. - Rīga, 1937. - 1. sej. - 90. lpp.
- ⁸ Тифа!. - Rīga, 1940. - 2. sēj. - 363.-364. lpp.
- ⁹ Atskaņu hronika. - Rīga, 1998. - 202. lpp.
- ¹⁰ *Kursis A.* Mīti un istemba. - 15. lpp.
- ¹¹ *Мельникова Е. А.* Скандинавские рунические надписи. - С. 97-98.
- ¹² Древнерусские города в Древнескандинавской письменности. — Москва, 1987. — С. 38—39.
- ¹³ Turpat. - 24.-25. lpp.
- ¹⁴ *Мельникова Е. А.* Скандинавские рунические надписи. — С. 60.
- ¹⁵ Древнерусские города в Древнескандинавской письменности. — С. 101—105.
- ¹⁶ *Atgāzis M.* Dreņģeru-Cunkanu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk - ASM). - Rīga, 1994. - 34.-43. lpp.
- ¹⁷ *Atgāzis M.* Dreņģeru-Cunkanu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8. - 9. gs. zemgaļu apbedījumos // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk - AE). - Rīga, 1994. - 17. laid. - 29.-38. lpp.
- ¹⁸ *Atgāzis M.* Tuvcīņas ieroči senajā Latvijā 10.-13. gadsimtā. - Rīga, 1998. - 10.-11. lpp.
- ¹⁹ *Atgāzis M.* Dreņģeru-Cunkanu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi. - 25. lpp.
- ²⁰ *Atgāzis M.* First finds of three-armed (trefoil) brooches in Latvia // Die Kontakte zwischen Ostbalticum und Skandinavien im frühen Mittelalter. - Stockholm, 1992. - P. 19-31.
- ²¹ *Vaškevičiūtē I.* Ziemgaliā V-XII amžiuje. - Vilnius, 2004. - P. 17, 40-89.
- ²² *Vaškevičiūtē I.* Sukionių kapinynas (Pakruojo rajonas, Lygumu aplinkė) // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 2000. - T. 20. - P. 159-203.
- ²³ *Radiņš A.* Daugavas ceļš un Daugmale // Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899-1979). - Rīga, 2000. - 101.-116. lpp.
- ²⁴ *Thunmark-Nylen L.* Die Wikingerzeit Gotlands. Typen- tafeln, II. - Stockholm, 1998. - Taf. 297; Katalog, IV: 2. - Stockholm, 2000. - S. 625.
- ²⁵ *Blumberga Z.* Trīs savdabīgas baltu cilšu saktas Gotlandē // Latvijas senatnei. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram. - Stokholma, 1979. - 22—25. lpp.; *Thunmark-Nylen L.* Gotland - neighbour between the West and the East // Die Kontaktē zwischen Ostbalticum und Skandinavien im friihen Mittelalter. - Stockholm, 1992. - P. 157-158.
- ²⁶ *Atgāzis M.* Pētījumi Dreņģeru-Cunkanu kapulauka un aizsardzības izrakumi Plūdoņu II apmetnē // ASM 1988 un 1989. - Rīga, 1990. - 38. lpp.
- ²⁷ *Berga T.* Saliekamie svairiņi Latvija (10.-13. gs.) // AE. - Rīga, 1996. - 18. laid. - 57.-58. lpp.
- ²⁸ *Vaškevičiūtē I.* Svarstykłės ir svartyklhi dėžutės pietinėje Ziemgaloje // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 2001. - T. 21. - P. 275-279.
- ²⁹ *Berga T.* Saliekamie svairiņi Latvija (10.-13. gs.). - 57.-58. lpp.
- ³⁰ *Berga T. M.* Монеты в археологических памятниках Латвии IX-XII вв. — Рига, 1988. — С. 71.
- ³¹ Turpat. - 84. lpp.
- ³² *Berga T.* Daugmales pilskalna monētas (8.-12. gs.) // AE. - Rīga, 1994. - 17. laid. - 41.^16. lpp.
Urtāns V. Senākie depoziiti Latvijā (līdz 1200. g.). - Rīga, 1977. - 216. lpp.; *Vasiliauskas E.* Ziemgalos prekybinai keliai ir centrā VIII-XII a. // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 1999. - T. 18. - P. 79.
- ³⁴ *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvija (līdz 1200. g.). - 180.-181. lpp.
- ³⁵ Turpat. - 183.-184. lpp.
- ³⁶ Славяне и скандинавы. - Москва, 1986. - С. 57—89.
- ³⁷ *Мельникова Е. А.* Скандинавские рунические надписи. - С. 78, 96-97.
- ³⁸ *Radiņš A.* Daugavas ceļš un Daugmale. - 106., 108. lpp.
- ³⁹ *Mugurevičs E.* Krustiņveida piekariņi Latvija laika no 11. līdz 15. gs. // AE. - Rīga, 1974. - 11. laid. - 220.-221. lpp.

Arnīs Rādīņš. Zemgaļu un skandināvu sakari 10.-12. gadsimta. Tirdzniecības uzbūves dažādi aspekti

Zemītis G. Daugmales pagasta arheoloģijas pieminekļi // Daugmale. - Rīga, 1994. - 25.-28. lpp.;
Atgāzis M. 1968. gada izrakumi Nariņos, Strautniekos un Vecdolē // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1968. gada pētījumu rezultātiem. - Rīga, 1969. - 22.-24. lpp.

Indriķa hronika. - Rīga, 1993. - 48.¹⁹ lpp.

Mugurēvičs Ē. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. - 16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. - Rīga, 1999. - 65.-67. lpp.;
Zemgaļi senatnē. - Rīga, 2003. - 83.-86. lpp.;
Šterns I. Latvijas vēsture. 1180-1290. Krustakari. - Rīga, 2002. - 256.-281. lpp.

Ērglis R. Kur atradās senā Zemgales osta? - Rīga, 1938. - 51 lpp.;
Dukurs R. Vai Daugmales pilskalns ir Indriķa Livonijas hronikā minētā Zemgaļu osta? // Senatne un Māksla. - 1939. - Nr. 1. - 12.-30. lpp.;
Mugurēvičs Ē. Komentāri. // Indriķa hronika. -

Rīga, 1993. - 352.-353. lpp.;
Šterns I. "De portu Semigallie" // AE. - Rīga, 1997. - 19. laid. - 165.-175. lpp.

⁴⁴ Indriķa hronika. - 68.-69. lpp.

Šterns I. "De portu Semigallie". - 165.-166. lpp.

⁴⁶ *Матузова В. И.* Английские средневековые источники DC-XIII вв. - Москва, 1979. - С. 20-35.

⁴⁷ *Ковалевский А. П.* Книга Ахмеда ибн-Фадлаха о его путешествии на Волгу в 921—922 гг. — Харьков, 1956. - С. 121-148.

⁴⁸ *Бивкалне Е.* Rakstītas ziņas un arheoloģiskas liecības par 9.-13. gs. Mežotni // AE. - Rīga, 1960. - 61.-63. lpp.

⁴⁹ *Стурлсон С.* Круг земной. — Москва, 1980. — С. 202-203.

⁵⁰ *Hdrdh B.* Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study. - Stockholm, 1996. - P. 165-183.

SEMIGALLI AN-SCAN DI N AVI AN CONTACTS IN THE 10TH-12TH CENTURIES. SOME ASPECTS OF TRADE STRUCTURE

Summary

The Semigallians are among those inhabitants of present-day Latvia mentioned in Scandinavian sagas and runic inscriptions. These written sources tell us of military conflicts and payment of dues, as well as trading contacts.

During the study period, the Semigallians inhabited the Lielupe Basin and the middle course of the Paver Venta. Their territory was not politically united, consisting of several different lands. Semigallian society was socially differentiated, with rulers, elders, free people and bondpeople. The level of development of the economy corresponded to that of the region as a whole. In connection with trading possibilities, special mention should be made of their advantageous geographical situation. The Semigallians not only had access to the international Daugava water-way, but also had the possibility of controlling it. The River Lielupe with its many tributaries provided them with excellent possibilities of internal communications.

Judging from archaeological evidence, we may conclude that Scandinavian contacts are more observable at the cemeteries and habitation sites of northern Zemgale. At the same time, it should be emphasised that no Scandinavian burials are known in the Semigallian area.

Slightly later than the Scandinavians, but at the same time as their neighbours, i. e. from the second half of the 10th century, the Semigallians began to use scales. These served for weighing silver coins and silver objects. At least a proportion of the scales were locally made. Often, they were kept in special bronze or wooden boxes.

Sets of scales are not a rare class of finds in the area populated by the Semigallians during the study period. Such finds have been obtained from 10 burials at seven pre-Christian cemeteries in northern Semigallia. In one case, the scales were in a box, in five cases they were accompanied by weights (27 pieces) and in two cases they were found together with coins (three pieces). In southern Semigallia, on the other hand, eight sets of scales have been found at seven cemeteries. In two cases, the scales were in a box, and in one case a weight was found with them. Sca-

les have also been found in settlement excavations. Three components of scales come from Mežotne, five from Tērvete and 26 from Daugmale. The respective numbers of weights from these sites are 1, 22 and 55.

In circulation at this time was silver coinage, as well as cast and beaten silver bars. There are very few coins from cemeteries. Predominating among these are 10th century Kufic dirhams. Neither are there many such finds from settlement sites. Thus, four 11th century West European coins have been found at Mežotne. An exception in this regard is Daugmale. Here, a total of around 130 separate coins have been found, in addition to about 60 coins in two hoards.

Also indicating the amount of silver in circulation are the hoards. Four out of six hoards of silver ornaments, bars and coins come from northern Zemgale. Three of these have been found on the right bank of the River Lielupe on the route to Mežotne. These include the largest known hoard of Semigallian silverware - the Salgale Rijnieki Hoard, and the only coin hoard, the Staļģene Hoard. The former included cast elongated silver bars wound with beaten spiral money bars, forming two bundles that were kept together by a silver neck-ring. The hoard weighed around 11 kg. It is dated to the early 11th century. The latter hoard contained 16 German coins from the late 10th and early 11th century. The date of concealment is the second quarter of the 11th century.

It is significant that in Scandinavian written records, Semigallia and the Semigallians are mentioned precisely in connection with trade. It should be emphasised that with regard to the Livs, for example, there is no such information, although the land of the Livs is mentioned in two runic inscriptions. Along with the centres of neighbouring peoples, the Semigallian centres were involved in the Baltic Sea region trade. However, in the light of archaeological evidence their significance, with the possible exception of Daugmale, and maybe Mežotne, too, seems to have been mostly local in character. As an important advantage of the above centres we may also mention their geographical location. The chronology of scales and coin finds points to the second

half of the 10th century as the time when the trading activity of interest here began.

Utilising their advantageous geographical position and the changes that took place in North-eastern Europe in connection with the development and establishment of states, Daugmale, lying 22 km from the sea on the lower reaches of the Daugava, flourished around the turn of the 11th century as a centre of international trade. In this connection we should especially emphasise its special character as a place for bringing goods, for traders to meet and for transactions. The greatest influx of coinage at Daugmale is seen in the first half and middle of the 11th century. It also became a major centre of crafts, where local production began, using as prototypes objects imported from West and East. Such products were widely distributed. The level of craft activity is characterised by the excavated iron smelting furnaces and jewellery workshops with metal working tools. The number of crucibles and crucible fragments from casting of non-ferrous metals exceeds 265. Not only bronze and tin, but silver, too, were worked. The pendants - figurines, crosses, miniature axes - and other objects manufactured at Daugmale were distributed along the Daugava route and the Baltic Sea routes.

The goods that Semigallia could offer included slaves, wheat, honey, furs, amber and, it seems, craft products. As noted above, the geographical location of their territory was of considerable importance for the development of their trading links. The main interest among Scandinavian traders was in Daugmale, which obtained, along the Daugava,

goods from Ancient Russia and more distant lands. From the Upper Daugava area, goods could more easily be supplied in the spring, when the water level in the river was higher. This was also an artery for trade en route, i. e. buying up goods on one place and selling them further along the route, etc. However, in view of the many rapids along the Daugava and the difficult conditions for shipping, we should not over-emphasise the role of the Scandinavian traders in utilising the Daugava route. Their main route to the Caspian and Black Sea began in the Gulf of Finland, travelling up the River Neva and through Lake Ladoga. Scandinavian traders were well aware of the local circumstances, and travelled to Semigallia for specific goods with a specific destination in mind. Written sources indicate that such trips were usually made in summer.

The use of silver as a means of payment in Semigallia and in the eastern Baltic as a whole differed from that of Scandinavia. Here, we do not find the hacked silver that dominates widely in southern Scandinavia. This means of payment is regarded as an intermediate step from exchange to a monetary system. The Semigallian hoards include silver bars and silverware. This may be interpreted as a high-value means of payment, explicable in terms of long-distance trading transactions, which could only be undertaken by people having the required authority and power, possibly social leaders. The Semigallians, in their trading contacts with the Scandinavians, had to be familiar with different systems of silver use and weight.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The Mervalla Runestone

Fig. 2. Semigallian scales and weights:

1,7 - Mežotnes Hillfort (A 11429: 1473, A 11429: 1437), 2-6, 8-15 - Daugmales Hillfort (A 9964: 30, A 9964: 781, A 9964: 527, A 9964: 6401, A 12862: 67, A 11971: 2201, A 9964: 8226, A 9964: 5252, A 12150: 38, A 9964: 5219, A 9964: 4874, A 9964: 5053, A 12817: 165), 16-19 - Tērvetes Hillfort (VI 24b: 607, VI 24d: 461, VI 24d: 619, VI 24b: 395)

JURIS URTĀNS

THE SACRAL WATERS IN ZEMGALE (SEMIGALLIA)

In Semigallia quite a large number of ancient cult sites are registered in some way connected with water. It should be born in mind that natural features involving water are not stable in the long term, since over the course of time they undergo changes: springs dry up or begin to flow in other places, lakes become overgrown and turn into bogs, bogs become overgrown, are drained and become agricultural land. The boundary between these water sites can also be very hazy, as is the case with the transition of an overgrown lake to a bog. In Europe, extensive general studies have been made of water cult (Maringer, 1973); concerning Latvia the number of such studies is very limited (see, for example: Johansons, 1965; Johansons, 1968).

In treating the variety of material on the sacred waters of Semigallia, these may be divided as follows: (1) springs; (2) rivers and watercourses; (3) lakes and (4) bogs, pools and meres.

Springs. Cult springs are widespread throughout Europe, and have been studied and interpreted in many general works (Stjernquist, 1970; Maringer, 1975; Bord J. and Bord C, 1986; Leggat P. O. and Leggat D. V., 1987; Jones, 1992; Gribben, 1992; Tholin, 1997 etc.). Water cult, including the cult of springs, was widespread in Scandinavia already since the Bronze Age (Flentzberg, 1909; Stjernquist, 1964; Stjernquist, 1997 etc.). In general, the utilisation of springs relates mainly to the use of the water for healing. At present, about 100 cult springs are known in

Latvia (YpTaHC, 1985, 85; Urtāns, 1995, 40) that have had or still have healing properties attributed to them and the use of whose water is connected with certain rites. In Estonia and Belarus the number of cult springs is greater (Tamla, 1985; Zaikouski, Ducic, 2001), but the criteria for identifying cult springs have not been the same in different areas.

In Semigallia the number of cult springs is small (Fig. 1). There are only four features identifiable as cult springs, three of which in earlier times were believed to have curative powers, where offerings were made in gratitude for curing illnesses. There is doubtful evidence concerning another three springs, so that these can only be regarded as cult springs with some reservation. Of all the seven springs in Semigallia only two have actually been identified. The rest of them have not been precisely located, and this is probably no longer possible. Only two of the springs located actually still exist as springs - Bārbele Sulphurous Spring (Bārbeles sēravots) and Vīriņi King's Spring (Vīriņu Karaļavots). The rest are thought to have gone out of existence.

The best-known cult spring in Semigallia is Bārbele Sulphurous Spring, mentioned as a healing site in written sources already in the first half of the 18th century, but it is quite possible that the spring was used in folk healing in earlier times too. The surroundings of the spring were improved, the hydrogen sulphide-rich water was also used officially for medical needs and

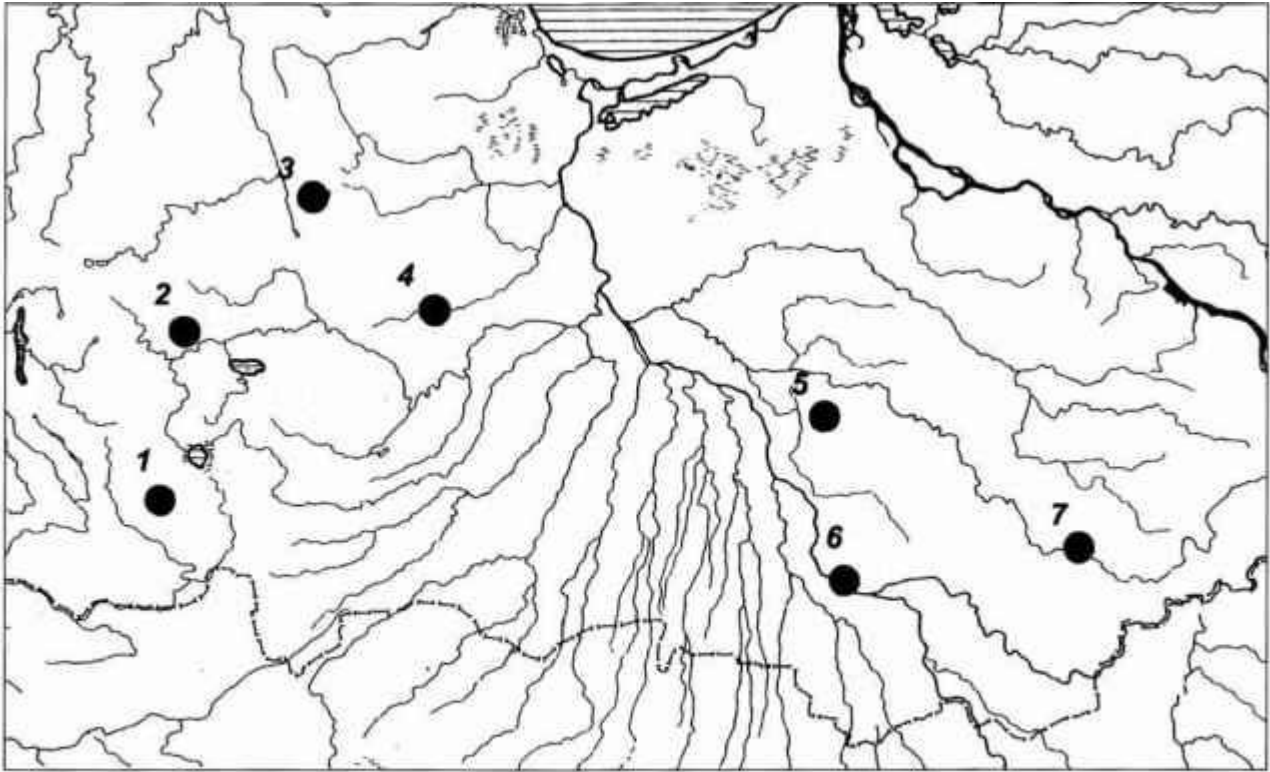

Fig. 1. Distribution of sacral springs in Semigallia:

1 – King's Spring (Karalavots) at Melderi in Vitiņi; 2 – Spring in Blīdene; 3 – Spring in Lestene; 4 – Health Spring (Veselības avots) at Luste in Jaunbērze; 5 – Devil's Nook Spring (Velna kakta avots) at Gauras in Sidrabene; 6 – Love Spring (Mīlestības avotiņš) at Jumpravmuiža in Mežotne; 7 – Sulphurous Spring at Avotnieki in Bārbele

there was a guesthouse at the site (Kupcis, 1929, 20; Linde, Stūris, 1966, 59; Cocape, 1986, 87-90). Over the course of time the spring site and the immediate environs have changed, so it seems that the Bārbele Spring has lost its archaeological significance. The spring is used as a folk healing site right up to the present day. A legend explains the decline in the curative properties of Bārbele Spring through the activities of a wizard. The wizard lived at the spring and owned a stone with a hollow, in which there lay a dragon (Steppe, 1881; LTT, 1991, 314-315). Possibly, this stone can be included among stones with a hollow, a widespread type in Semigallia.

Also recorded as curative and health springs are Health Spring (Veselības avots) in the park of Luste Manor (LTP, VII, 76; LPT, XV, 383), connected with beliefs concerning miraculous healing, and a spring in Blīdene whose exact location is unknown, where a coin was left as an offering for healing (LTT, 1991, 316). Records of traditions mention as a spring with healing waters the Love Spring (Mīlestības avotiņš) at Mežotne Jumpravmuiža, flowing from the bank of the Lielupe (Valdis, 1943, 65). In recent years,

curative properties have also been attributed to Vitini King's Spring, but there is no convincing earlier evidence of the healing properties or other use of this spring. This spring, in existence till present and already artificially arranged in earlier times, is more connected with recent neopagan traditions (Viks, 2001, 11-25). At present, the water from Vitini King's Spring is industrially bottled and sold (Fig. 2).

Connected with mythological traditions is a spring in Lestene whose location is not known precisely. According to legend, a money chest was sunk here. Whoever wished to regain this money chest had to leave his wife and two children to die by the spring (LTT, 1988, 148). A similar legend plot is widespread throughout Latvia and is connected with a particular sacred context (Tale, 1998; 2000). The barrel or chest of money often mentioned in these legends could be a fanciful interpretation of actual structures at springs (Urianas, 2002). Possible evidence of a mythological context relating to Devil sites is also suggested by the name Devil's Nook for a spring at Sidrabene Gauras farmstead. Next to it was a meadow known as God's Meadow (Griiner,

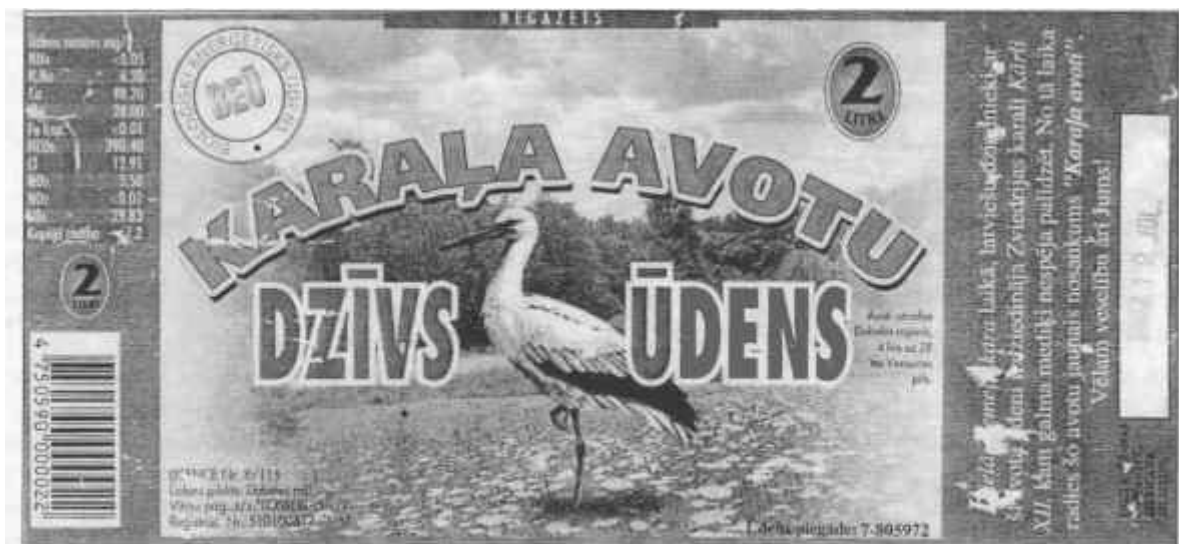

Fig. 2. The label on the bottle with water from King's Spring in Vitiņi

1907, XLVIII; Kurtz, 1924, 84). These two sites have not been precisely located.

Judging from the distribution of cult springs, they lie mainly at the eastern and western periphery of Semigallia (Fig. 1). No cult springs have been recorded from central Semigallia. Overall, it may be stated that spring-cults were not very widespread in Semigallia, or else the springs have been destroyed in the course of later farming activity and not only have the places been lost, but so has the memory of the tradition of the use of these springs. This is suggested by the absence of records of cult springs in the central part of Semigallia, which has been the most intensively used for agriculture and transformed. Possibly, cult springs in Semigallia were only of local significance and, with the possible exception of Bārbele Sulphurous Spring, they were not known to a wider circle of people living at a greater distance from the spring. So far, the earliest date for a cult or healing spring in Semigallia is the 18th century, but it is unlikely that in earlier times springs were not used for healing and cult needs.

In Latvia, the oldest archaeological artefacts indicating the cult use of springs come from Krote Brūveri Spring and date from the 11th-12th centuries (Stepiņš, 1964, 17-18). In Latvia, archaeological finds, written sources and ethnological material testify to the use of springs for healing and the making of the associated offerings and other rites up to the mid-19th century (YpTaHC, 1985; 1989; Urtāns, 1995). Based on analysis of the finds from Krote Brūveri Spring and other traditions connected with the use of

springs, an attempt has been made to show that the original cult use of springs was connected with ensuring fertility and with the spring agrarian cycle, transformed in later times into the use of springs for healing purposes (Urtans un Bernate, 1994). The limited amount of material available concerning cult springs in Semigallia precludes the application of these general statements to Semigallia in particular.

Lakes and waterbodies. There is little information from Semigallia concerning lakes and waterbodies as ancient cult sites, and most of these sites can be identified as possible ancient cult sites on the basis of place-names and ethnological material. Waterbodies include artificial features such as mill ponds. In contrast to springs, the lakes are larger natural features and are more commonly still in existence, and even if the lake has dried up, the place is known at least approximately. Lakes are also more easily located. A total of 13 lakes and waterbodies in Semigallia have been identified as possible ancient cult sites (Fig. 3).

The largest body of evidence regarding lakes as ancient cult sites concerns Lake Jodeni in Auri and Lake Svetaini in Zvarde. Regarding Lake Jodeni in Auri, which no longer exists but whose location is known, a legend has been recorded that Lake Jodeni was once holy, but that a woman had once washed a child's dirty clothing in it, upon which the lake was angered and flew away. As punishment for this transgression, the woman lost the sight of both her eyes (Br...nn, 1885, 90; Kurtz, 1924, 85; LPT XIV, 422). Such legends on the defiling of a holy site, the loss of its previous potency and punishment of the transgressor are known concerning other ancient cult

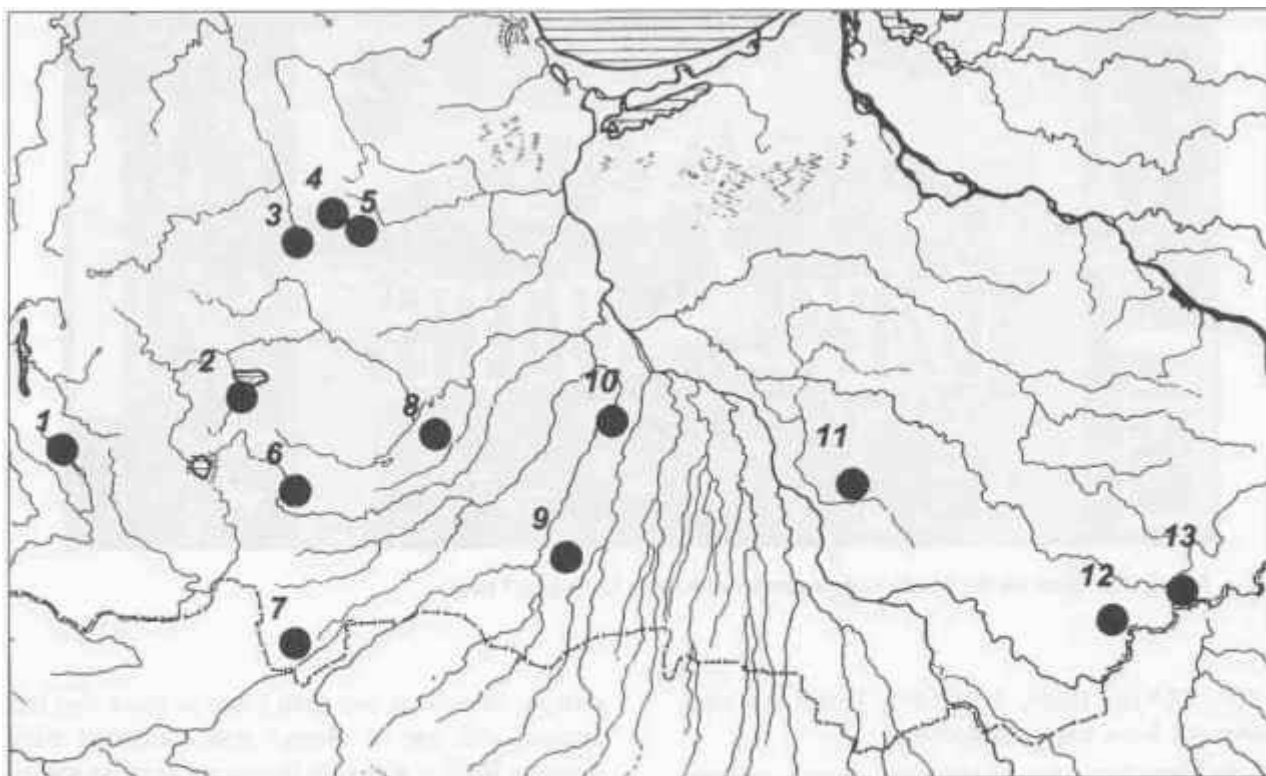

Fig. 3. Distribution of sacred lakes and waterbodies in Semigallia:

1 – Lake Svētāiņi in Zvārde; 2 – Lake Svēte in Zebrene; 3 – Lake Lestene in Lestene; 4 – Lancenieki Mill Ppond in Džūkste; 5 – Idol Lake (Elkns ezers) in Džūkste; 6 – Lake Krustiņi at Cirole in Bēne; 7 – Lake Ukri in Ukri; 8 – Lake Jodēni in Auri; 9 – Devil's Pond (Velna diķis) at Briede in Lielplatone; 10 – Devil's Lake (Velna ezers) in Lielsvēte; 11 – Angel Lake (Eņģeļu ezers) in Mežotne; 12 – Black Lake (Melnezers) in Skaistkalne; 13 – Cross Lake (Krustene/Krustezers) in Kurmene

Fig. 4. Lake Svēte, Idol Hill (Elku kalns) and Idol Bog (Elku purvs) in Zebrene from the air

sites, mainly lakes and springs in Latvia too. Similar is the case with the Holy Spring (Svētais avots) on Zilais kalns (Blue Hill) in Mujāni, which, after the dirty clothes of a child had been washed in it, flew away from its original location (Bajuiofl, 1910, 52; Balodis, 1909, 10, 31). Zilais kalns in Mujāni is one of the central ancient cult sites in the territory of Latvia. An ancient cemetery of unknown date is also registered at Auru Jodēni.

The possible cult significance of Lake Svētaini in Zvārde is attested not only by the name of the lake and the associated river (Kurtz, 1924, 79), but also by the Holy Hill next to the lake. Artefacts have also been found on the bank of the lake in the fields of Svētaini farmstead. Lake Svēte in Zebrene is adjacent to Zebrene Idol Hill and Idol Bog (Fig. 4), so the origin of the name might be explained in terms of influence from the adjacent well-known cult site. In both of the latter cases, the lakes with names indicating sacred significance form part of a complex together with other identified ancient cult sites.

Many of the lakes belong to the category of Devil sites. Thus, devils are said to live in Skaistkalne Melnezers ("Black Lake"), which is not known by a name indicating any sacred character. Similarly, in Lake Ukri there is said to have been a large stone, connected in stories with evil spirits and devils (Šalkovskis, 1931). The Devil is said to have wished to build a bridge of stones across Lake Lestene or Pālansu. In all of these cases the lakes are connected with stones, since Melnezers arose when a stone was moved, next to which there were glowing lights (LTT, 1991, 263), while the stones intended for the bridge across Lake Lestene were dropped by the Devil at Grivenieki and Ķepuri farmsteads (LTT, 1991, 72).

Also known under the name of the Devil is a pond at Lielplatone Briede farmstead (Kurtz, 1924, 85) and a boggy lake at Lielsvēte. According to legend, a castle once sank into this lake, and there was an island in the lake, inhabited by devils, where evil spirits appeared (Bertrams, 1874; LTT, 1991, 289-290). Three of these last five lakes are small, boggy, overgrown waterbodies. Lake Jodēni in Auri might also be included among Devil lakes, the name being connected with Jods, another name for the Devil.

Ethnological material mentions an Idol Lake (Elkus ezers) in Džūkste (LPT XV, 417), but it seems that this is in fact Lancenieki Mill Pond, since there is no other lake in Džūkste. Lancenieki Mill Pond has been linked to stories according to which it takes a life every ten years. The old millers had avoided drownings by drowning a cat or dog in the pond every ten years, but in recent times millers do not practise this any more, and this is why many people drown in the pond nowadays (Straubergs J. un Straubergs K., 1939b, 471).

The names of two lakes in Semigallia include the word "cross" (*krusts*) (Krustene or Krustezers in Kurmene and Lake Krustiņi in Bēne Cirole), which would seem to reflect Christian influence, but no explanation for the origin of the names of these lakes has been found. At the same time, it should be noted that the symbol of the cross in Latvia certainly predates the introduction of Christianity (Zemītis un Rozenberga, 1991, 5, 7), so "cross" place-names cannot always be interpreted in terms of Christian influence. The influence of Christianity is an explanation for the name of Angel Lake (Eņģeļu ezers) in Mežotne: according to legend an angel said

Table

Sacred lakes and waterbodies in Semigallia

Lakes and waterbodies	Area (ha), description
Krustene / Krustezers (Cross Lake) in Kurmene	1.6
Eņģeļu ezers (Angel Lake) in Mežotne	Small, overgrown
Melnezers (Black Lake) in Skaistkalne	Small, overgrown
Krustiņu ezers (Cross Lake) in Cirole	7-8
Jodēnu ezers (Lake Jodēni) in Auri	Only the former location is known
Elkus ezers (Idol Lake) in Džūkste	Location unknown
Lancenieki Mill Pond -	Artificial waterbody
Velna dīķis (Devil's Pond) at Briede in Lielplatone	Small waterbody
Velna ezers (Devil's Lake) in Lielsvēte	Approx. 0.5, overgrown
Svētainu ezers (Lake Svētaini) in Zvārde	30
Lestenes ezers (Lake Lestene) in Lestene	36
Svētes ezers (Lake Svēte) in Zebrene	55

evening prayer on an island in the lake (report by A. Kauliņš, 25.10.1923, LVM A). The overgrown and boggy Angel Lake is reminiscent of the waterbodies connected with the activity of the Devil.

The lakes of Semigallia connected with sacred significance are of various sizes, but most are small, overgrown bodies of water (Table). It seems that the latter belong more to the sphere of Devil sites. Angel Lake in Mežotne may also belong to this group. The lakes connected with sacred meaning lie for the most part in western Semigallia (Fig. 3), but so far no explanation for this can be proposed.

Bogs can be identified and distinguished as ancient cult sites, or rather as sacred sites, only from legends or place-names. Most of these bogs in Semigallia, 11 out of 15, belong among Devil sites. It is quite difficult, sometimes even impossible, to distinguish bogs from overgrown lakes and ponds, particularly if the location has not been established or the feature has not been preserved up to the present day (Fig. 5). For example, a lake created by God was once present on the site of Līvbērze Devil's Hole (Velna bedre), but a woman washed the dirty clothing of a child in it and the lake was angered and flew off, leaving only a bottomless mere (LTP, VII, 1306-1307). This story resembles very closely the story about Lake Jodēni in Auri, also a sacred lake created by God, which lost its sacred character in a manner similar to Līvbērze Devil's Hole (Br...nn, 1885). Such overgrown lakes

are for the most part attributed to the action of the Devil. In several cases, where the site of a bog has not been firmly established, it is possible that different sources in fact refer to one and the same site.

Thus, for example, Džūkste Witch Hill (Raganu kalns), featuring in many tales, lies next to Devil's Shoe Bog (Velna tupeles purvs) (Kurtz, 1924, 85). Also mentioned in Džūkste is Pienava Moor (Pienavas tīrelis) or bog, also originating from a shoe lost by the Devil (LPT, XV, 326), as well as the Devil's Eye (Velna acs), a bog whose precise location is unknown, near Bukas farmstead, where the Devil is said to have lost a shoe while ranning (undated pre-war report by H. Švanbergs, LVM A). At Pienava Stagari there is said to be a Devil's Eye, a bottomless mere or bog, where the Devil slept and laid down his head (LPT, XV, 326; Straubergs J. un Straubergs K., 1939b, 481). Possibly, all four of these places mentioned in Džūkste actually represent a single site.

Sacred bogs are often described as pools, meres that do not overgrow, ponds, mires etc. In legends they are often connected with various evil spirits, hidden treasure, a carriage lost in the bog etc. It may be presumed that none of these bogs are of any great size, but in fact none has been studied closely. Thus there is no point of reference for dating these sites. It is tempting to connect these possible sacred bogs in Semigallia with the well-known and studied bog sacrifices of Scandinavia, but there is no such evidence regarding the bogs of

Fig. 5. Small lakes Devils' eyes in the bog Stūri in Zvārde from the air

Semigallia. The bogs in general are usually at some distance from agricultural land.

In two cases, in Zebrene and Anneniki, there are bogs by the name of Idol Bog, but in both cases the origin of the name of the bog is secondary, connected with the adjacent hill of the same name (Fig. 4). In only one case, in Blīdene, a bog is known as God's Bog (Dieva purvs), but the site is not precisely known and the origin of the name remains unknown (Kurtz, 1924, 83). Among all the legends concerning bogs, there is a legend about Devil's Bog (Vela purvs) in Mežotne Kensiņi, where a church is said to have sunk (Kurtz, 1924, 86).

Two hoards found in Kokmuīža in a low, wet spot at the foot of Incēni Hillfort and the hillfort of Forest Hill have definite sacred undertones. The Kokmuīža I Hoard was found in 1869 when a ditch was being deepened in this wet location. The hoard had been buried in a pit with an area of about 120 cm², at a depth of 45 cm, and included more than 1260 artefacts. A proportion of these artefacts were broken, and some were burnt. The Kokmuīža I

Hoard is dated to the 5th century. The Kokmuīža II hoard was discovered in 1929 at the foot of Forest Hill about 50 m from the findspot of the Kokmuīža I Hoard, at a depth of 45-60 cm, during ditch-digging in a low spot. The Kokmuīža II Hoard consisted of about 130 ornaments, tools and weapons, mostly broken or burnt, dated to the late 5th century (Urtans, 1977, 138-145). Vladislavs Urtans, who studied the hoards found in Latvia, regarded both Kokmuīža Hoards as sacred deposits, which may have been offerings, for example in gratitude for a victory in battle. It is significant that both Kokmuīža Hoards were buried at a boggy site (Urtans, 1977, 78-80); possibly, not only the hoards themselves, but also the boggy site, where they have been buried, might have been sacred.

Watercourses. In Semigallia, 17 watercourses are recorded as having some connection with sacred or cult activity (Fig. 6). In all cases it is only the name that indicates the sacred character of the watercourse, and there is not much evidence from folklore or written sources. The names of watercourses

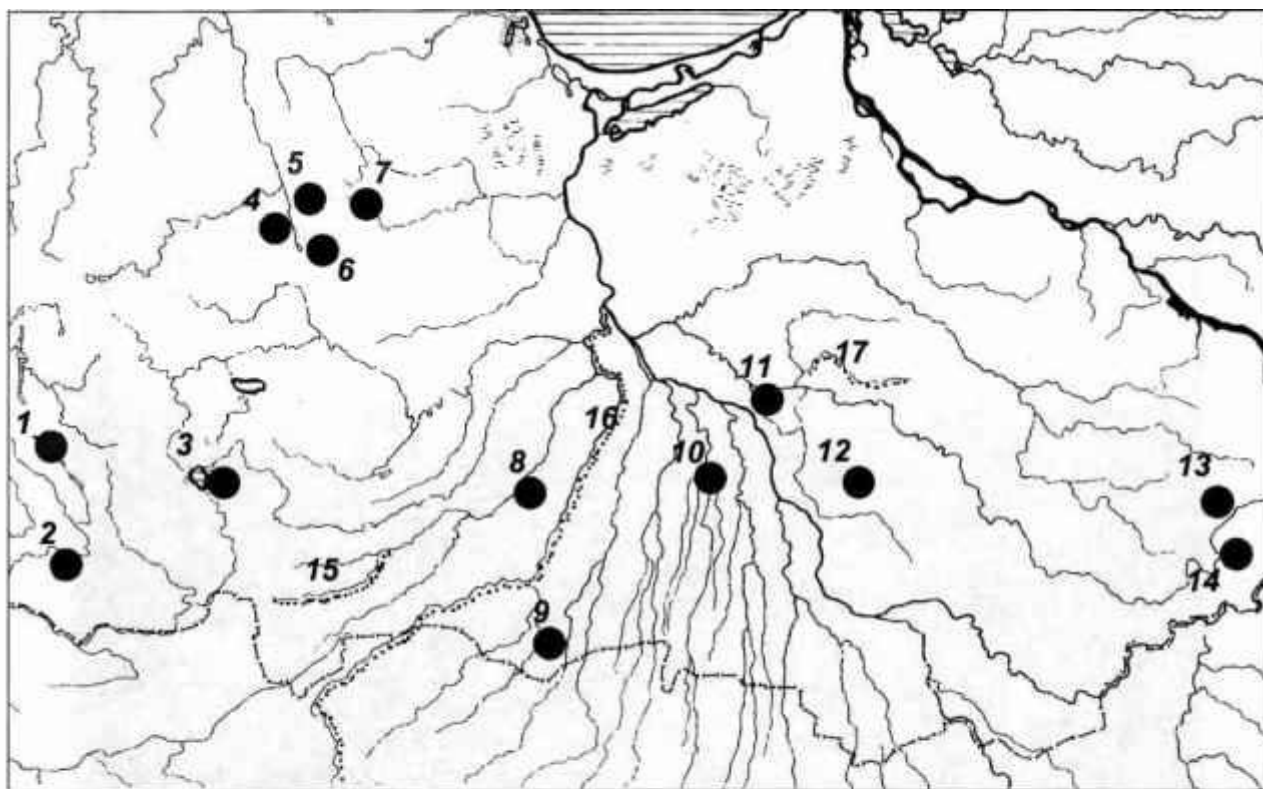

Fig. 6. Distribution of sacral watercourses in Semigallia:

1 – River Svētaine in Zvārde; 2 – Rivulet Elles in Jaunauce; 3 – Rivulet Pērkona at Stirna in Īle; 4 – Sun Ditch (Saules grāvis) in Jaunpils; 5 – Great Jānis Ditch (Lieljāņa grāvis) in Lestene; 6 – Jāņi Ditch (Jāņukroga grāvis) in Lestene; 7 – Rivulet Pērkona in Džūkste; 8 – Little Hell Ditch (Ellīte) in Zājenieki; 9 – Little Sun Ditch (Saulītes grāvis) in Vilce; 10 – Devil's Depth (Velna duburs) in River Sesava in Sesava; 11 – Devil's Ditch (Velna grāvis) at Garoza in Sidrabene; 12 – River Devil's Gates (Vela vārti) at Lake Smade in Mežotne; 13 – River Svētupe in Valle; 14 – River Svētupīte in Kurmene; 15 – River Svētaine in Bukaiši and Auri; 16 – River Svēte; 17 – Jānis River (Jāņupe)

indicative of possible sacred significance are connected with the words *svēts*, holy (five watercourses); *veins* or *vels*, Devil (three watercourses); the deity *Jānis* (three watercourses); *pērkons*, thunder (two watercourses); *saule*, sun (two watercourses); and *elle*, hell (two watercourses). They lie mostly in western Semigallia (Fig. 6).

More convincing as an indication of the sanctity of a watercourse is a name connected with the word *svēts*, holy, although place-name researchers have also suggested that this river name may refer to the light colour and cleanness of the rivers concerned (Dambe, 1987, 43¹⁴). However, such an explanation does not rule out the possible sanctity of the river.

In eastern Semigallia there are two small rivers close together, about 5-6 km long, flowing through bog and forest, by the names of Svētupe and Svētupīte, which are hard to consider as light, clean watercourses (Fig. 7). These two rivers are right and left tributaries of the Iecava. Near the right tributary, the Svētupe, there is a Svētupe farmstead. There are no known archaeological monuments near these rivers. It can be hypothesised that both rivers obtained their sacred name as boundary rivers, because both lie at the western side of the broad Taurkalne Forests and could have served as boundaries, or even as a single boundary for the densely populated area of eastern Semigallia,

perhaps between the land of Upmale and the scarcely-populated Taurkalne Forests, which at the same time form a natural boundary separating Semigallia from Sēlija (Fig. 8).

In ancient times, boundaries often had a sacred role as a place between "ours" and "not ours", or between the cultural landscape and the virgin natural landscape.

Archaeological artefacts have been found in six places in the rivers of the neighbouring region of Kurzeme, and two brooches, dated to the 10th-13th centuries, have reached museums. These finds could indicate a tradition of offerings made when crossing a river - a sacred boundary. Folklore also provides similar evidence of the sanctity of rivers and streams (see further: Urtāns, 1991).

Two other rivers in Semigallia with names indicating sanctity are the Svētaine and the Svēte. These are in central Semigallia and are relatively larger. The Svētaine is an 18 km long right tributary of the Skujaine, while the Svēte is a 123 km long left tributary of the Lielupe, rising in Lithuania.

Very near the Svētaine is the well-known Bukaiši Kvieta's Early, Middle and Late Iron Age cemetery (LA, 1974, 332), as well as the Late Iron Age and medieval cemetery at Bukaiši Mazgarbas (LA, 1974, 335). Settlement sites corresponding to these cemeteries have not been found, but it is thought that

Fig. 7. The River Svētupīte in Kurland from the air

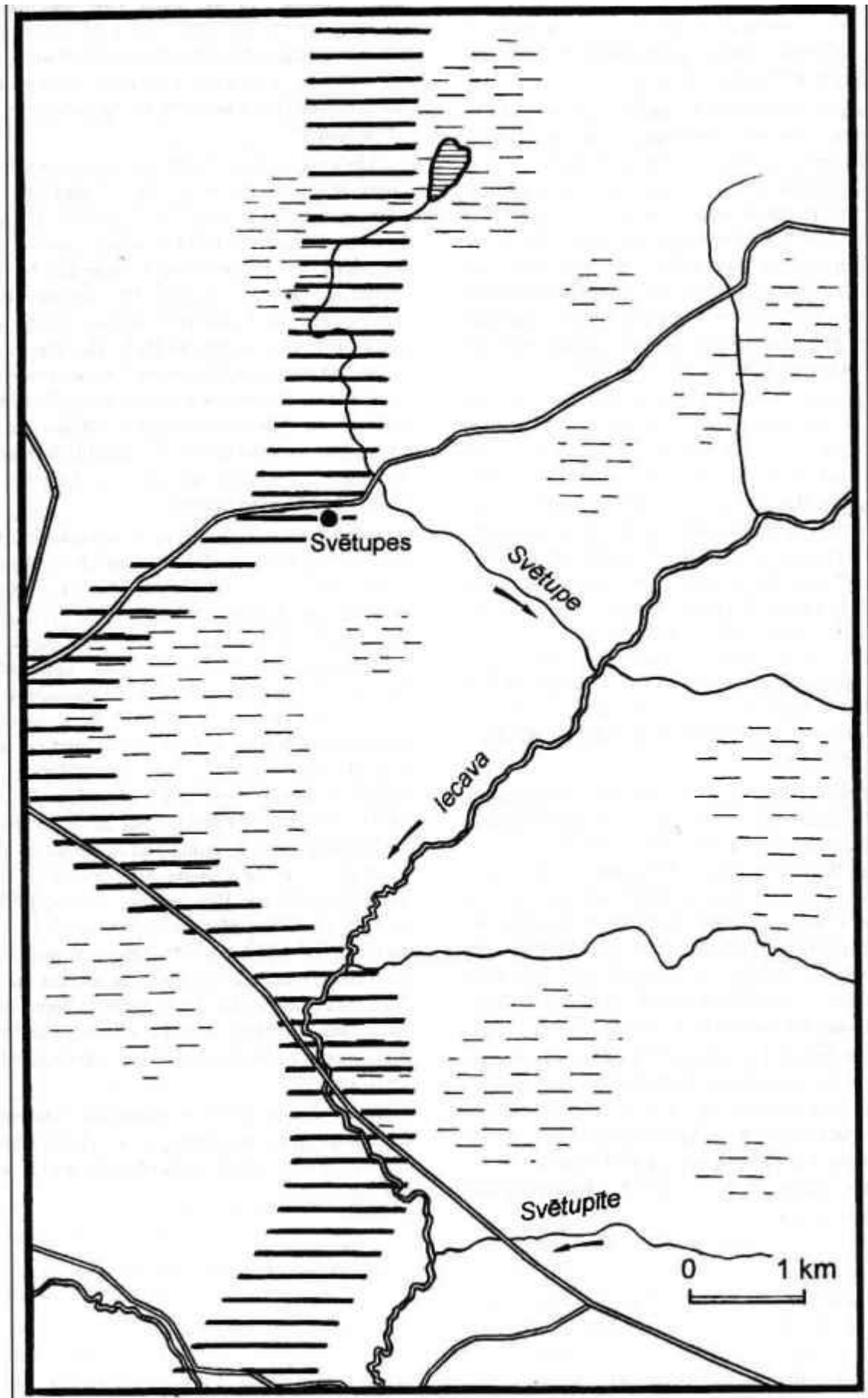

Fig. 8. The situation of the Svētupe and the Svētupīte at the River Iecava

these must be present near the cemeteries. So far there is no evidence as to the origin of the name of the River Svētaine or its sacred character in relation to particular archaeological sites.

Along the River Svēte, which is quite long, there is a whole series of archaeological sites of different ages. The river is thought to have given its name to several populated places too, such as Lielsvēte Manor, Svēte Parish, and in more recent times also the Svētvalde and Mazsvētīte farmsteads, the Svēte Nook Bog (Svētes kakta purvs), etc., but there is no particular archaeological or sacred site that may have given the river its name. The place-names connected with the river occur along its lower course, near the mouth, where it joins the River Lielupe.

It is not impossible that in the cases of the Svētaine and Svēte the rivers fulfilled some sort of boundary role, which might explain these river names indicating sanctity. In Zvārde, western Semigallia, there is a Lake Svētaiņi, near which a river of the same name occurs in place-name records (Kurtz, 1924, 79). Possibly, at Svētaiņi lake and river there was a cult site, so far not located or dated. Evidence of this is provided by Holy Hill (Svētais kalns) north of Lake Svētaiņi, the name of Svētaiņi farmstead and information concerning archaeological finds - an iron axe, a penannular brooch and ancient coins - in the fields of the Svētaiņi farm (Report by III Āboliņš, 08.07.1929, LVM A).

Certain indications of sanctity are also provided by the names of two streams: a Thunder Stream (Pērkona strauts) in Džūkste and another by the same name at lies Stirna Manor. Unfortunately, the exact location of both of these Thunder Streams remains unknown, the only evidence being in the form of place-name records (Kurtz, 1924, 84-85). It should be mentioned that there is known to be a Late Iron Age cemetery near Stirna Manor, in whose territory the Thunder Stream lay (LA, 1974, 340).

Considerably less certain indications of sanctity are the watercourse names including the words *saule*, sun, the name of the deity *Jānis* and *elle*, hell. A Sun Ditch (Saulēs grāvis) is known in Jaunpils, a left tributary of the Rūši Stream, and a Little Sun Ditch (Saulītes grāvis) in Vilce, a left tributary of the

River Platone. In the latter case the name is connected with the other name of Blankenfelde Manor - Saulīte. Possibly, after drainage work, many watercourses that were previously termed rivers became popularly known by the slightly derogatory name "ditch."

The case is similar with two watercourse names connected with the word "*Jānis*" and one name connected with the word "hell" ("*elle*"). These are: Lestene Great Jānis Ditch (Lieljāņa grāvis), a left tributary of the River Abava, Lestene Jāņi Inn Ditch (Jāņukroga grāvis), another left tributary of the Abava, and the Little Hell (Ellīte) Ditch, which enters a pond in Zaļenieki Park. The first two are connected with populated places by the same names. Jānis River (Jāņupe) is a 20 km long left tributary of the Iecava, flowing through a wet forested area. Maps also indicate a Hell Stream (Elles strauts) at Jaunauce. For none of these places is there any other evidence indicating sanctity.

Connected with the Devil is an outlet of Smade Lake in Grantele - the Devil's Gate (Vela vārti), and Vella duburs, a deep spot in the River Sesava, according to legend inhabited by devils that fled there from a house when it sank. Near this site are two undated settlement sites and the Jaunsvirlauka Mazroķi Middle and Late Iron Age cemetery (LA, 1974, 335). It seems that in both cases the watercourses belong to the range of sites connected with the mythological figure of the Devil. Also, nearby in Garoza there is a watercourse called the Devil's Ditch (Velna grāvis), but this is an artificial 1.6 km long canal diverting part of the waters of the River Iecava to the Lielupe. The Devil's Ditch was dug only in the late 19th century (Zīverts, 1998), so in this case the place-name connected with a mythological figure has come about through a more recent tradition. Possibly, place-names with the word "hell" (*elle*) have also come about in recent times, since Jaunauce Hell Stream is characterised by the little-altered natural aspect that is characteristic of Devil sites.

In conclusion, it may be stated that watercourses, more than other sites having a sacred character, are connected with nearby populated places known by the same name.

LITERATURE

- Balodis, 1909 - *Balodis V. D.* Jumeras leja un viņas ievērojamas vietas. - Valmiera, [1909].
- Bertrams, 1874 - *Bertrams K.* Vēl iz Kurzemes teiksmu valsts // *Baltijas Vēstnesis*. - 1874. - Nr. 48.
- Bord J. and Bord T., 1986 - *Bord J., Bord C.* Sacred Waters: Holy Wells and Water Lore in Britain and Ireland. - London, 1986.
- Br...nn, 1885 - *Br...nn J.* Dieva laists ezers // Rakstu krājums izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. - 3. krāj. - R., 1885. - 90. lpp.
- Dambe, 1987 - *Dambe V.* Ieskats Latvijas PSR hidronīmu semantikā // *Onomastikas apcerējumi*. - Rīga, 1987. - 32.⁷. lpp.
- Flentzberg, 1909 - *Flentzberg A.* Offerkällor och trefaldighetskällor // *Fataburen*. - 1909. - H. 2. - S. 65-84.
- Gribben, 1992 - *Gribben A.* Holy Wells and Sacred Water Sources in Britain and Ireland: An annotated bibliography. - New York: Garland Publishing, 1992.
- Grüner, 1907 - *Grüner H.* Land und Leute an der Semgaler Aa // *Sitzungsberichte der kurländischer Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht der kurländischen Provinzialmuseum aus dem Jahre 1906*. - Mitau, 1907. - S. I-LXX.
- Johansons, 1965 - *Johansons A.* Der Wassergeist bei Balten und Slaven // *Acta Baltico-Slavica*. - Białystok, 1965. - Vol. 2. - S. 27-52.
- Johansons, 1968 - *Johansons A.* Der Wassergeist und der Sumpfigeist // *Acta Universitatis Stockholmiensis*. - Stockholm, 1968. (Stockholm Studies in Comparative Religion, 8).
- Jones, 1992 - *Jones Fr.* The Holy Wells of Wales. - Cardiff: University of Wales Press, 1992.
- Kupcis, 1929 - *Kupcis P.* Kādi minerālūdeņi un dūņas ir pie mums Latvijā? // *Latvijas Ārstu Žurnāls*. - 1929. - Nr. 1/2. - 20.-29. lpp.
- Kurtz, 1924 - *Kurtz E.* Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland // *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. - Riga, 1924. - Bd. 22. - H. 2. - S. 47-119.
- LPT, XIV - *Latviešu pasakas un teikas / Sak. P. Šmits*. - Rīga, 1936. - XIV sēj.
- LPT, XV - *Latviešu pasakas un teikas / Sak. P. Šmits*. - Rīga, 1937. - XV sēj.
- LTT, 1988 - *Latviešu tautas teikas. Vēsturiskās teikas*. Izlase. - Rīga, 1988.
- LTT, 1991 - *Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas*. Izlase. - Rīga, 1991.
- LTP, VB - *Latviešu tautas teikas un pasakas // Sak. A. Lēris-Puškaitis*. - Rīga, 1903. - VII sēj.
- LA, 1974 - Latvijas PSR arheoloģija. - Rīga, 1974.
- Leggat P. O. and Leggat D. V., 1987 - *Leggat P.O., Leggat D.V.* The Healing Wells - Cornish Cults and Customs. - Truran, Cornwall, 1987.
- Linde, Stūris, 1966 - *Linde E., Stūris T.* Minerālūdeņu un ārstniecisko dūņu atradnes. - Rīga, 1966.
- Maringer, 1973 - *Maringer J.* Das Wasser in Kult und Glauben der vorgeschichtlichen Menschen // *Anthropos*. - 1973. - H. 5/6. - S. 705-776.
- Maringer, 1975 - *Maringer J.* Quellenopfer und Quellverehrung im vorgeschichtlichen Europa // *Ethnologia Europaea*. - Vol. III. - Göttingen: Verlag O. Schwartz, 1975. - S. 214-226.
- Šalkovskis, 1931 - *Šalkovskis F.* Burvīgais akmens // *Latvijas Jaunatne*. - 1931. - Nr. 3.
- Stepiņš, 1964 - *Stepiņš P.* Liepājas novadpētniecības muzeja arheoloģiskie izrakumi 1963. gadā // *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par 1963. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. - Rīga, 1964. - 16.-18. lpp.
- Steppe, 1881 - *Steppe J.* Teika par veselības avotu Bārbelē // *Latviešu Avīzes*. - 1881. - 30. sept.
- Stjernquist, 1964 - *Stjernquist B.* New Light on Springcult in Scandinavian Prehistory. *Archaeology*. - 1964. - No 17. - P. 180-184.
- Stjernquist, 1970 - *Stjernquist B.* Germanische Quellenopfer // *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplatze in Mittel- und Nordeuropa. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse*. - T. 3. - H. 74. - Göttingen, 1970. - S. 78-99.
- Stjernquist, 1997 - *Stjernquist B.* The Röekillorna Spring: Spring-cults in Scandinavian Prehistory. - Stockholm: Almqvist & Wikseil International Utgivningsår, 1997 (*Acta Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis*, 82).
- Straubergs J. un Straubergs K., 1939b - *Straubergs J., Straubergs K.* Džūkste. Pagasta un draudzes vēsture. - Džūkste, 1939.
- Tāle, 1998 - *Tāle I.* Paslēptā nauda. Kultūras krustpunktu meklējumi. - Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998. - 51.-62.lpp.
- Tāle, 2000 - *Tāle I.* Paslēptā nauda: naudas racēja pārbaudījums // *Letonica*. - 2000. - Nr. 1(5). - 69.-82. lpp.
- Tamla, 1985 - *Tamla T.* Kultuslikud allikad Eestis. Rahvasuust kirjanekuni. - Tallinn, 1985. - P. 122-146.
- Tholin, 1997 - *Tholin J.* Källkult - väsentlig i förkristen tid? - Stockholms Universitet / Högskolan Gotland, 1997.

- Urtans, 1977 - *Urtans V.* Senākie depoziāti Latvija (līdz 1200.g.). - Rīga, 1977.
- Urtans, 1991 - *Urtans J.* "Pār Ventīņu mani veda" // *Labietis*. - 1991. - 81. burto. - 2776.-2778. lpp.
- Urtanas, 1995 - *Urtanas J.* Gvdomieji ir kulto šaltiniai Latvijoje // *Senoves baltu kultūra. Dangaus ir zemes simboliai*. - Vilnius, 1995. - P. 40-47.
- Urtanas, 2002 - *Urtanas J.* Latvisku, padavimii motvvas - pinigū statinē šaltinve prie piliakalnio. Senoves baltij kultūra. Nuo kulto iki simbolio. - Vilnius, 2002. - P. 106-120.
- Urtans un Bernāte, 1994 - *Urtans J., Bernāte I.* Krotas Brūveru avots // *Rakstu vainags arheologa Jāņa Siatkovska piemiņai*. - Rīga, 1994. - 54.-64. lpp.
- Valdis, 1943 - *Valdis.* Kurzemē // *Kopoti raksti*. - Rīga, 1943. - V sēj. - 1.-204. lpp.
- Vīks, 2001 - *Vīks I.* Trejdeviņi Latvijas brīnumi. - Rīga: Geizers, 2001.
- Zaikouski, Ducic, 2001 - *Zaikouski E. M., Ducic L. U.* Zivatvornija krinici Belarusi. - Minsk, 2001.
- Zemītis un Rozenberga, 1991 - *Zemītis G., Rozenberga V.* Senču raksti. - Rīga, 1991.
- Zīverts, 1998 - *Zīverts A.* Velna gravis // *Latvijas daba. Enciklopēdija*. - Rīga, 1998. - 6. sēj. - 53. lpp.
- Баллод, 1910 — *Баллод.* Некоторые материалы по истории латышского племени с XI по XIII столетие [Some materials on the history of the Latvian tribe]. - Москва, 1910 (Записки Московского археологического института — Т. 8).
- Сосаре, 1986 - *Сосаре Л. В.* Из истории старейшего курорта Латвии — Барбеле [From the history of the oldest resort in Latvia - Berbele] // *Из истории медицины*. - Т. XIV. - Рига: РМИ, 1985. - С. 85-93.
- Уртанс, 1985 - *Уртанс Ю. В.* Целебные и культовые источники Латвии (историографический обзор) [Healing and cult springs in Latvia] // *Из истории медицины*. - Т. XV. - Рига: РМИ, 1985. - С. 85-93.
- Уртанс, 1989 — *Уртанс Ю. В.* Тирзский целебный родник (историографический обзор) [Tirza healing spring (a historiographic survey)] // *Из истории медицины*. - Т. XVII. - Рига: РМИ, 1989. - С. 161-169.

ZEMGALES SAKRĀLIE ŪDEŅI Kopsavilkums

Rituālās vietas, kas ir saistītas ar ūdeņiem, Zemgalē ir reģistrētas diezgan lielā skaitā. Dabas objekti, kurus veido ūdens, nav ilglaiņi, jo tie laika gaitā pārveidojas. Arī robeža starp šiem objektiem var būt visai nenoteikta. Eiropā ūdens kultam ir veltīti plaši apkopojoši pētījumi; par Latviju šādu pētījumu skaits ir visai ierobežots.

Izvērtējot dažādo materiālu par Zemgales sakrālajiem ūdeņiem, tos var iedalīt šādi: 1) avoti; 2) upes un ūdensteces; 3) ezeri un 4) purvi, akači un ūdensbedres.

Avoti. Kulta avoti ir plaši izplatīti visā Eiropā; to izpētei un interpretācijai ir veltīti daudzi apkopojoši pētījumi. Visumā kulta avotu izmantošana galvenokārt ir bijusi saistīta ar to ūdens lietošanu ārstniecībā. Patlaban Latvijā zināms ap 100 kulta avotu, kuriem piedēvētas dziednieciskās īpašības un kuru ūdens izmantošana saistījusies ar noteiktiem rītiem. Zemgalē kā kulta avoti identificējami četri objekti, no tiem trijiem piedēvētas ārstnieciskās īpašības un pateicībā avotā ziedots. Vēl par trijiem avotiem ir tikai nedrošas liecības, kas ļauj tos uzskatīt par kulta avotiem tikai nosacīti. Pazīstamākais Zemgales veselības avots ir Bārbeles sēravots, kas kā ārstniecības vieta rakstītajos avotos minēts jau kopš 18. gs. pirmās puses. Pēdējos gados dziednieciskās īpašības tiek piedēvētas arī Vītiņu Karaļavotam, tomēr pārliecinošas agrāku laiku liecības par šī avota dziedniecisko izmantošanu nav zināmas. Spriežot pēc kulta avotu izvietojuma, tie lielākoties atrodas Zemgales nomalēs tās austrumu un rietumu daļā. Šķiet, ka avotu kults Zemgalē nav bijis pārāk izplatīts vai arī vēlāko laiku zemes lauksaimnieciskās izmantošanas rezultātā avoti ir iznīcināti un zudusi ne tikai to vieta, bet arī atmiņas par avotu izmantošanas tradīcijām.

Ezeri un ūdenstilpes. Ari par ezeriem un ūdenstilpēm kā sakrālajām vietām Zemgalē ziņu nav daudz - galvenokārt šīs vietas izdalītas kā iespējamās sakrālās vietas pēc raksturīgiem vietvārdiem un teikām. Par ūdenstilpi tiek uzskatīta mākslīgi veidota ūdenskrātuve. Atšķirībā no avotiem ezeri ir lielāki dabas veidojumi, tie ir vairāk saglabājušies, un, ja arī ezers ir izsīcis, tad tomēr tā vieta ir zināma. Kopumā Zemgalē kā iespējamās rituālās vietas identificēti 13 ezeri un ūdenstilpes. Vairāk liecību par ezeru kā rituālo vietu ir par Auru Jodēnu ezeru un

Zvārdes Svētaiņu ezeru, savukārt Zebrenes Svētes ezers atrodas līdās Zebrenes Elku kalnam un Elku purvam, tāpēc tā nosaukuma izcelsme varētu būt skaidrojama ar ietekmi no līdās esošās plaši pazīstamās kulta vietas. Liela daļa sakrālo ezeru iekļaujas Velna vietu aplocē (Skaistkalnes Melnezers, Ukru ezers, Lestenes jeb Pālansu ezers, dīķis pie Lielplatonas Briedēs mājām u.c). Iespējams, ka Velna ezeriem varētu būt pieskaitāms arī Auru Jodēnu ezers. Ar sakralitāti saistītie Zemgales ezeri ir dažāda lieluma, lai gan vairāk ir nelielu, aizaugušu ūdenstilpju, kuras ietveras Velna vietu aplocē. Ar sakralitāti saistītie ezeri vairāk atrodas Zemgales rietumu daļā.

Purvi kā sakrālās vietas nodalāmi tikai pēc teikām vai vietvārdiem. Lielākā daļa jeb 11 no 15 Zemgales purviem iekļaujas Velna vietu aplocē. Diezgan grūti vai reizēm pat neiespējami ir nodalīt purvus no aizaugušiem ezeriem un dīķiem, kuri lielākoties ir arī saistīti ar Velna darbošanos. Vairākos gadījumos, kad purvu vietas nav droši lokalizētas, ir iespējams, ka ziņas par vienu un to pašu vietu nāk no dažādiem avotiem. Sakrālie purvi bieži raksturoti kā akači, neaizaugošas ūdensbedres, dīķi, dūkstis un tamlīdzīgi. Var saprast, ka šīs dūkstis nav bijušas lielas, tomēr reāli neviena no tām nav tuvāk pētīta. Vilinoši būtu saistīt Zemgales eventuālos sakrālos purvus ar Skandināvijā plaši zināmajiem un pētītajiem purvu ziedojumiem, tomēr šāda veida liecību par Zemgales purviem nav. Purvi parasti atrodas arī atstatāk no lauksaimnieciski izmantojamām zemēm. Ar noteiktu sakrālu zemtekstu ir saistīti divi Kokmuižas depozi, kas atrasti zemā, mitrā vietā Incēnu un Meža kalna pilskalnu pakājē. Latvijas depozi pētnieks V. Urtāns abus Kokmuižas atradumus uzskatīja par sakrāliem depozi, kam varēja būt votīva nozīme, piemēram, pateicībā par uzvaru kaujā. Zīmīgi ir tas, ka abi Kokmuižas depozi noglabāti purvainā vietā, un iespējams, ka ne tikai pašiem depoziem, bet arī purvainajai vietai, kurā tie noglabāti, varēja būt sakrāls raksturs.

Ūdensteces. Zemgalē uzskaitītas 17 ūdensteces, kas būtu saistāmas ar sakralitāti vai senajām kulta aktivitātēm. Visos gadījumos uz ūdensteces sakrālo raksturu norāda tās nosaukums, bet konkrētu arheoloģisko, folkloras vai rakstīto avotu ziņu nav daudz.

Ūdensteču nosaukumi, kas norāda uz to iespējamo sakrālo nozīmi, ir saistīti ar vārdiem "svēts" (5 ūdenstece), "velns" vai "vels" (3 ūdenstece), "Jānis" (3 ūdenstece), "pērkons" (2 ūdenstece), "saule" (2 ūdenstece) un "elle" (2 ūdenstece). Šo ūdensteču vairāk ir Zemgales rietumu daļā. Pārliciecinot par sakrālo raksturu liecina ūdensteču nosaukums, kas saistīts ar vārdu "svēts", lai gan vietvārdu pētnieki izteikuši apsvērumus, ka šis nosaukums varētu būt arī skaidrojams kā gaišās, tīrās upes, kas neizslēdz upes sakrālā rakstura iespējamību. Zemgales austrumu daļā tuvu viena otrai ir divas 5-6 km garas, caur purvājiem un mežiem tekošas upītes, kas nes Svētupes vai Svētupītes vārdu. Arheoloģiskie pieminekļi to tuvumā nav zināmi. Hipotētiski varētu pieņemt, ka abas upītes savu sakrālo nosaukumu ieguvušas kā robežupes, jo tās situētas Taurkalnes mežu masīva rietumu nomalē un varēja pildīt robežas lomu starp cilvēku apdzīvotajām, lauksaimniecībā izmantotajām Austrumzemgales teritorijām un mazapdzīvotajiem Taurkalnes mežiem, kas reizē ir arī dabiskā robeža starp Zemgali un Sēliju. Zināms, ka robežām senatnē bieži vien tika piedēvēta sakrāla loma. Divas citas upes ar sakrālo nosaukumu - Svētaine (18 km gara) un Svēte (123 km gara) - situētas Zemgales centrālajā daļā. Samērā garās Svētes krastos ir virkne dažādu laikme-

tu arheoloģisko pieminekļu. Domājams, ka upe devusi nosaukumu arī vairākām apdzīvotām vietām, kā Lielsvētes muiža, Svētes pagasts, jaunākos laikos arī Svētvaldes un Mazsvētītes mājas, purvam Svētes kaktis u.c, tomēr konkrēts arheoloģisks vai sakrāls objekts, kura dēļ upe būtu guvusi savu nosaukumu, nav zināms. Ar upes vārdu saistītie vietvārdi situēti tās lejtecē pie ietekas Lielupē. Nav neiespējami, ka Svētaine un Svēte ir pildījušas kādas tagad vairs nezināmas robežas funkciju, kas tad varētu izskaidrot šos ar sakrālītāti saistītos upju nosaukumus. Par noteiktām sakrālām iezīmēm liecina arī divu strautu - Pērkonas strauta Džūkstē un Pērkonas strauta Īles Stirnas muižā - nosaukumi. Diemžēl abu šo Pērkonas strautu konkrēta atrašanās vieta nav zināma. Ar vārdu "velns" vai "vels" saistās Granteles Smades ezera izteka - Vella vārti, kā arī Vella duburs - dziļums Sesavas upē. Šķiet, ka abos pēdējos gadījumos šīs ūdenstece iekļaujas ar mitoloģiskā personāža Velna saistīto vietu aplocē, tomēr turpat Garozā atrodas ūdenstece, kas saukta par Velna grāvi, bet tas ir 19. gs. beigās mākslīgi rakts 1,6 km garš kanāls, kas novada daļu no Iecavas upes ūdeņiem uz Lielupi. Šajā gadījumā jārunā jau par jaunāku laiku tradīciju, kuras ietekmē ir izveidojies ar mitoloģisko personāžu saistīts vietvārds.

ATTĒLI

1. att. Sakrālo avotu izplatība Zemgalē: 1 - Karaļavots Vīriņos pie Melderiem; 2 - avots Blīdenē; 3 - avots Lestenē; 4 - Veselības avots Jaunbērzē pie Lustes; 5 - Vella kaktis - avots Sidrabenē pie Gauras; 6 - Mīlestības avots Mežotnē pie Jumpravmuižas; 7 - sēravots Bārbelē pie Avotniekiem
2. att. Vītiņu Karaļavota ūdens pudeles etiķete
3. att. Sakrālo ezeru un ūdenstilpju izplatība Zemgalē: 1 - Svētaiņu ezers Zvārdē; 2 - Svētes ezers Zebrenē; 3 - Lestenes ezers Lestenē; 4 - Lancenieku dzirnavdīķis Džūkstē; 5 - Elku ezers Džūkstē; 6 - Krustiņu ezers Bēnē pie Ciroles; 7 - Ukru ezers Ukros; 8 - Jodēnu ezers Auros; 9 - Velna dīķis Lielplatonē pie Briedēs; 10 - Velna ezers Lielsvētē; 11 - Eņģeļu ezers Mežotnē; 12 - Melnezers Skaistkalnē; 13 - Krustenes ezers (Krustezers) Kurmenē

4. att. Svētes ezers, Elku kalns un Elku purvs, aerofoto
5. att. Velnacū ezers Stūru purvā Zvārdē, aerofoto
6. att. Sakrālo ūdensteču izplatība Zemgalē: 1 - Svētaines upe Zvārdē; 2 - Elles strautiņš Jaunaucē; 3 - Pērkonas strautiņš Īlē pie Stirnām; 4 - Saules grāvis Jaunpīlī; 5 - Lieljāņa grāvis Lestenē; 6 - Jāņukroga grāvis Lestenē; 7 - Pērkonas strautiņš Džūkstē; 8 - Ellītes grāvis Zaļeniekos; 9 - Saulītes grāvis Vilcē; 10 - Vella duburs - dziļums Sesavas upē Sesavā; 11 - Velna grāvis Sidrabenē pie Garozas; 12 - Vella vārti - Smades ezera izteka Mežotnē; 13 - Svētupe Vallē; 14 - Svētupīte Kurmenē; 15 - Svētaines upe Bukaišos un Auros; 16 - Svētes upe; 17 - Jāņupe
7. att. Svētupīte Kurmenē, aerofoto
8. att. Svētupe un Svētupīte pie to ietekas Iecavas upē

ERNESTS VASILAUSKS

JAUNĀKIE PĒTĪJUMI SIDABRENES (KALNJELES) ARHEOLOĢISKAJOS PIEMINEKĻOS

Ievads

Par Sidabrenes (Sidabres) pils vietas lokalizāciju vairākums pētnieku ir vienisprātis, ka tā atradusies Lietuvā, tagadējā Kalnjeles ciematā, t.i., 3 km uz ziemeļrietumiem no Jonišķiem.

Ar katru gadu papildinās materiāli par Kalnjeles arheoloģiskajiem pieminekļiem. Šajā gadījumā īpaši svarīgi ir dati par postītiem pieminekļiem, pie kuriem pieder arī Kalnjeles pilskalns: pirmais ticis noraksts grantī, bet otrajā ierīkota kapsēta - tāpat arheoloģiskais materiāls ir gājis bojā.

Trūcīgo materiālu katru gadu papildina savrupatradumi, neliela apjoma arheoloģiskie pētījumi, kā arī arhīvos atrastās ziņas (Kalnjeles gadījumā - Latvijas arheologa P. Stepīņa 1942.¹ gadā vadītās Lietuvas Zemgales pilskalnu apzināšanas ekspedīcijas pārskats). Savāktie materiāli ļauj atgriezties pie dažiem diskutējamiem jautājumiem, kā arī veidot jaunas interpretācijas.

Šajā rakstā apskatīsim jaunos arhīvu un arheoloģiskos materiālus. Mēģināsim atbildēt uz dažiem diskutējamiem jautājumiem.

Rakstītie avoti par Sidabrenes pili

Tikai dažos vēsturiskos avotos ir pieminēta Sidabrenes pils. Vienā no tiem - 13. gs. beigās sarakstītajā Atskaņu hronikā šī pils (*Sidobren, Sydobren, Sydobber, Sydobre*) ir pieminēta 1289.-1290. gadā. Hronikā stāstīts, ka 1289. gadā ordeņa karaspēks uzbru-

ka pilij, taču to neieņēma, bet nodedzināja priekšpili.¹ 1290. gadā ordenis atkārtoti uzbruka Sidabrenei. Arī šoreiz uzbrucēji pili neieņēma, bet nodedzināja priekšpili.² Pēc šī karagājiena daļa iedzīvotāju, redzēdami, ka nespēs atvairīt ordeņa uzbrukumus, devās uz Lietuvu, citi pēc Mītavas komtura pavēles tika aizsūtīti uz Mītavas apkārtni, bet pils nodedzināta.³

Hermaņa no Vartberges sarakstītā hronikā stāstīts, ka mestra Kuno no Hacigenšteinas vadībā 1288. gadā vairākas reizes tika postīta Zemgale un nodedzinātas tās pilis Rakte, Dobeļe, Sidabrene un Tērvete.⁴

Pēdējā laikā dažās studijās ir mēģināts lokalizēt 1348. gadā minēto vienu no lietuviešu Šauļu zemes pilīm - *Kulen*.⁵

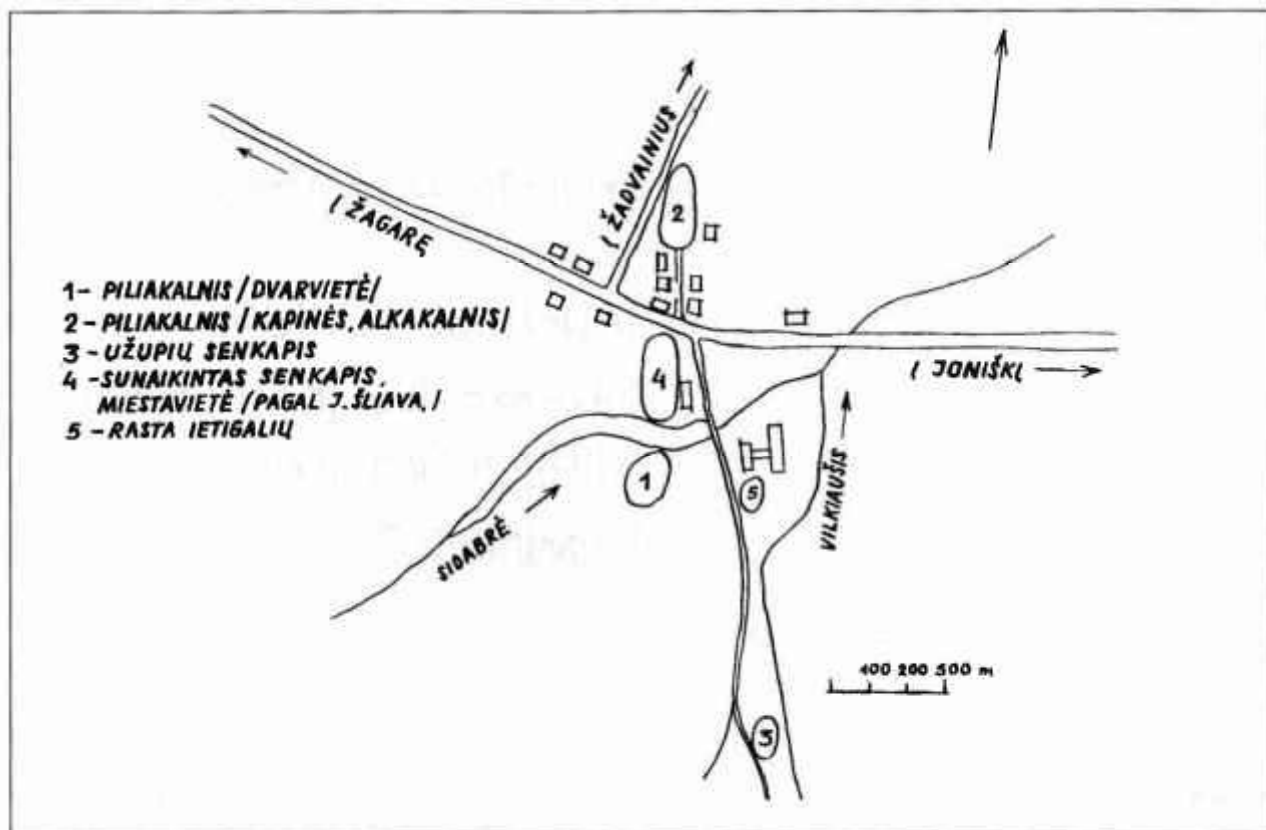
Pēc ilgāka pārtraukuma - 1426. gada robežlīgumā starp Lietuvas lielkunigaitiju un Livoniju ir pieminēts Sidabres kalns (*ein geberg Sydobber, Suddoberschen bergh*).⁶

Pēc dažu pētnieku atzinuma, 1526. gadā Kalnjeles 2. pilskalnā uzbūvēta pirmā Jonišķu baznīca.⁷

Kalnjeles (Sidabrenes) arheoloģiskie pieminekļi

Kalnjeles arheoloģisko pieminekļu kompleksu veido divi pilskalns, senpilsēta un Užuļu kapulauks (1. att.).

Kalnjeles 1. pilskalns, pēc dažu pētnieku domām, atradies uz dienvidiem no Sidabres (Sidrabes)

1. att. Kalnjeles (Sidabrenes) arheoloģisko pieminekļu situācijas plāns.

1 – 1. pilskalns (muižas vieta), 2 – 2. pilskalns (kapsēta), 3 – Užuļu kapulauks, 4 – postīts kapulauks un senpilsēta (?), 5 – šķēpu atraduma vieta (pēc Merkevičius A. Kalnelio archeoloģiskajiem ..., pav. 1)

un Vilkaušes satekas. Diemžēl šis pilskalns ir norakts grantī. Daži autori uzskata, ka tas noticis 19. gs. vidū, bet citi - 20. gs. vidū. Pēc vietējo iedzīvotāju stāstiem 1. pilskalns bijis 95 m garš un 35 m plats, rietumu pusē lēzens. Pilskalna plakums līdzens, ar slīpumu uz austrumu pusi. Uz dienvidiem no pilskalna bijis ap 3 m augsts un ap 250 m garš paugurs - priekšpils (?). Pie pilskalna tas ir bijis platāks, bet dienvidu pusē 15 m plats. Dienvidu un rietumu pusē var saskatīt grāvju paliekas - tie aizsargāja šeit bijušo pili tur, kur nebija dabisko šķēršļu - upīšu.

Kad 1989. gadā tika sakārtota grantsbedru - 1. pilskalna teritorija, bijušā pilskalna DR malā tika uzbūvēts 12 x 19 m liels un 3-4,5 m augsts paugurs, bet uz DA no tā - 40 m garš, 14-15 m plats un 1,5-2 m augsts paugurs.

1990. gada arheoloģiskajos izrakumos (izpētīti 90 m³) konstatēti ar 16.-17. gs. datējams bijušās muižas vietas kultūrslānis ar atradumiem - ripas un akmensmasas keramika, dobie un plāksnes krāsns podiņi ar glazūru, dzelzs loga restes, bronzas apkalums, smilšakmens vārpstas skriemelis. Pētījumu laikā konstatēti muižas saimniecības ēkas pamati. Atradumi, pēc kuriem varētu datēt pilskalnu ar dzelzs laikmetu, netika iegūti.

Kalnjeles 2. pilskalns atrodas 500 m uz ziemeļiem no 1. pilskalna, 500 m uz ziemeļrietumiem no Sidabres upītes labā krasta, 200 m uz ziemeļiem no Jonišķu-Žagares šosejas.

Pilskalns ierīkots savrupā paugurā ar 4-6 m augstām malām. Tā plakums ir ovāls, iegarens Z-D virzienā, 70 x 45 m liels. Dienvidu pakājē ir bijis 4 m plats un 1 m dziļš grāvis, kas tagad dabā vairs nav saskatāms.

Uz ziemeļiem no pilskalna, 1 m aiz aizmilzušā grāvja, līdz 3 m augstā zemes pacēlumā ierīkota priekšpils. Priekšpils plakums ir ovāls, iegarens Z-D virzienā, 130 x 40 m liels.

Uz D, A un DA no pilskalna atradusies 5-6 ha liela senpilsēta.

1990. gada arheoloģisko izrakumu laikā 2. pilskalna dienvidu pakājē izdarīts kādreizējā grāvja griezumā (izpētīti 20 m³), bet senpilsētas austrumu daļā izpētīta 60 m² liela platība un konstatēti līdz 90 cm biezs kultūrslānis ar apmesto un ripas keramiku, dzelzs nazi, īlenu, piesi, veseri.

2003. gada arheoloģiskās apzināšanas ekspedīcijas laikā apzināta senpilsētas teritorija uz dienvidiem no 2. pilskalna. Konstatēti līdz 10-30 cm biezs kultūrslā-

nis, kur iegūta ar 12.-13. gs. datējama keramika, māla apmetuma fragmenti, zobena maksts bronzas uzgalis, sudraba stienītis un tā fragments, rotkaļa veseris, pakavsaktas ar zoomorfiem galiem sagatave, 17. gs. monētas. Šīs monētas un savrup savākta, ar 16.-17. gs. datējama keramika liecina, ka šeit tajā laikā pastāvējis ciemats.

Vēl viens objekts, kas ietilpst Kalnjeles (Sidabrenes) arheoloģisko pieminekļu kompleksā, ir 1990. gadā pētīt sāktais **Užupju kapulauks**. Tas atrodas Kalnjeles ziemeļu daļā. Šobrīd Užupju ciemata sētas ir pārvietotas.

Kapulauks atrodas ap 600 m uz dienvidaustrumiem no Kalnjeles 1. pilskalna, ap 30 m uz rietumiem no Vilķaušes upītes (tagad nomeliorēta) kreisā krasta. Tas ierīkots ap 100 x 70 m lielā, zemā, dabiskas izcelsmes paugurā. Pa kapulauka vidu iet elektrolīnija, bet gar rietumu malu - lauku ceļš.

Senāk, rokot granti un apstrādājot zemi, šajā paugurā konstatēti cilvēku kauli un dažādi atradumi. Daži atradumi nonākuši Zeimeles "Zemgales" muzejā. Pēckara gados kolhozs kapulauka teritorijā kādu brīdi raka smiltis un granti, bet vēlāk meliorācijas laikā bedres tika nolīdzinātas, tāpēc šobrīd paugurs ir kļuvis zemāks, mainījies savu sākotnējo izskatu.

1990. gada izrakumu laikā izpētīta 390 m² liela platība. Kapulauka centrālajā daļā izpētīti seši skeletkapi un iegūti daži savrupatradumi.

Mirušie guldīti 40-60 cm dziļās bedrēs ar noapaļotiem stūriem, ar galvu uz ZR un DA, izstieptā stāvoklī, dažādi novietotām rokām. Pie dažiem kauliem konstatētie akmeni liecina, ka daļa mirušo apbedīta šķirstos. Senlietas pie mirušajiem netika konstatētas. Tikai kapā nr. 2 uz mirušā krūtīm konstatēti divu dzelzs rotadatu fragmenti. Senlietas kapos nav saglabājušās, jo vairākums skeletu ticis postīts, apstrādājot zemi.

Kapulaukā savrup savāktas dažas senlietas: dzelzs uznavas cirvis, divi dzelzs uznavas šķēpu gali, dzelzs naža un bronzas aproces fragments. Kapulauks pēc atradumiem datējams ar 1. g.t. otro pusi.⁸

Pētījumu vēsture

Intereses par Zemgales pilskalniem pirmsākumi meklējami 19. gadsimtā. Par tiem pirmie sāka interesēties baltvācu un Krievijas pētnieki. Bez citiem Ziemeļzemgales pilskalniem viņi savos darbos pieminējuši arī dažus Lietuvas Zemgales pilskalnus, t.sk. Sidabreni.

Pirmais, kas mēģināja lokalizēt Zemgales pili (ari Sidabrenes pili), bija K. F. Vatsons (1822). Viņaprāt, Sidabrenes pils atradusies Rietumzemgalē (tag. Dobeles raj. rietumu daļā).⁹

Cits pētnieks - J. Dēriņš Sidabrenes pili lokalizēja tagadējā Kalnjeles ciemata vietā, uz dienvidiem no Sidabres un Vilķaušes upītes satekas. To, ka šeit varēja atrasties Sidabrenes pils vieta, pēc viņa domām, apliecina 1426. gada dokumentā (par Livonijas un Lietuvas lielkunigaitijas robežas noteikšanu) pieminētais Sidabres kalns.¹⁰ Viņam vēlāk piekritis arī A. Bīlenšteins.¹¹

Latviešu izcelsmes pētnieks M. Šiliņš Sidabrenes pili lokalizēja citā vietā - pie Lielplatonas ciemata, Sidrabes upes krastā (tag. Jelgavas raj. dienvidu daļā). Viņš balstījās uz Zaļās muižas skolotāja Jansona piezīmēm, ka šajā vietā senāk atradusies latviešu vecākā Sudrabiņa pils, kuru vēlāk nopostījuši vācieši. Trūkstot pietiekami pārliecinošiem argumentiem (autors norādīja, ka pils paliekas vairs nav konstatējamas), M. Šiliņš, lai apstiprinātu savu viedokli, apgalvoja, ka zemgaļu apdzīvotā teritorija nevarēja atrasties tālāk uz dienvidiem no toreizējās Kurzemes guberņas un Lietuvas robežas. Pilskalns pie Jonišķiem, viņaprāt, varēja veidoties, zemgaļiem atstājot Sidabreni un pārceļoties uz Lietuvu.¹²

Kalnjeles pilskalns (ciemats dēvēts par Gurķiem) atzīmēts F. Pokrovska 19. gs. beigās sastādītā Kaunas guberņas arheoloģisko pieminekļu kartē.¹³

Šis pilskalns minēts arī Lietuvas arheologa P. Tarasenkas darbā.¹⁴

Latviešu arheologs E. Brastiņš 20. gs. 20.-30. gados sastādīja Latvijas pilskalnu katalogus. Viens no tiem veltīts Zemgalei un Sēlijai (1923). E. Brastiņš, oponentējot A. Bīlenšteina, Sidabrenes pili lokalizēja Incēnu pilskalnā, jo, viņaprāt, pie tag. Jonišķiem nav nekāda pilskalna, bet Incēniem par labu runā tur sastopamie vietvārdi, kā Sudrabbirze, Sudrabiņu mājas, Sudrabkalni u. c.¹⁵

19. gs. beigās - 20. gs. pirmajā pusē Kalnjeles (Sidabrenes) pilskalni netika ne arheoloģiski pētīti, ne arī plašāk aprakstīti.

Plašāk Lietuvas Zemgales pilskalni apzināti un aprakstīti tikai pēc 2. pasaules kara. 20. gs. 60. gados novadpētnieks J. Šļavs apzināja Jonišķu rajona arheoloģiskos pieminekļus, arī Kalnjeles (Sidabrenes). Pēc viņa domām, Sidabrenes pilskalns atradies uz dienvidiem no Sidabres un Vilķaušes satekas. Pilskalns norakts grantī 1949. gadā, bet tā paliekas - 1965. gadā. Citā pilskalnā, kas atrodas uz ziemeļiem no pirmā, bijis elku kalns.¹⁶ J. Šļavs savācis savrupatradumus, par kuriem dati pagaidām nav publicēti (māla apmetuma fragmenti, plāksnes krāsns podiņi ar glazūru, keramikas fragmenti, māla pannas kājiņa, dzīvnieku kauli - glabājas ŽŽM).

Vēlāk pilskalnu apzināja A. Tautavičs (1968, LII).¹⁷

20. gs. 70. gados publicētā J. Ozola rakstā Sidabrenes pils vieta, balstoties uz iepriekš minēto pētnieku secinājumiem, ir norādīta pie Jonišķiem, Kalnjeles ciematā.¹⁸

Pirmie plašākie arheoloģiskie izrakumi Kalnjeles pieminekļos norisēja 1990. gadā (vad. A. Merkēvičs). Tajā laikā pētījumi veikti abos pilskalnos, senpilsētā un Užupju kapulaukā (kopā izpētīti 570 m²). Noteikta šo pieminekļu hronoloģija - 5.-13. gadsimts. Pētījumu rezultāti ir publicēti.¹⁹ Datus par 1. pilskalnu papildina 1990. gada arheoloģisko izrakumu laikā savāktie ar 14. gs. (?) un 16.-18. gs. datējamie atradumi: ripas un akmensmasas keramika, dobo un plāksnes krāsns podiņu fragmenti (dati par tiem pagaidām nav publicēti) (9. att.).

Trūcīgo arheoloģisko materiālu papildina 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā 2. pilskalna senpilsētā savāktie savrupatradumi (dzelzs šķēpu gali, spieķadata, bronzas ažiurs piekariņš, sprādze). Par šiem atradumiem materiāls ir publicēts.²⁰ 2002. gadā JIKM nonāca sudraba stienītis,²¹ 2002.-2003. gadā savrupatrasta, ar 16.-17. gs. datējama jauno laiku keramika (7. att.), 2003. gadā - dzelzs piesis ar konisku dzelksni (4. att.: 5).²²

Datus par 1. pilskalnu papildina 1997. gadā šajā vietā (uz uzbērtā paugura un tā tuvumā) savākti daži savrupatradumi - jauno laiku ripas keramika, dzelzs sārņi, profilēta krāsns dzegas podiņa ar tumši zaļu glazūru fragments (8. att.).²³

2003. gadā JIKM un KU BRIAI (vad. E. Vasiļausks), kā arī LII pētnieki (vad. dr. R. Jarockis)

teritorijā, kur bija iegūti iepriekš minētie atradumi, veica arheoloģisko apzināšanu, lai pārbaudītu, vai šeit ir saglabājušies nebojāti kultūrslāņi, un noskaidrotu, cik liela varēja būt Kalnjeles senpilsētā. Pētītais objekts atrodas pie Kalnjeles 2. pilskalna, uz D un DA no tā. Tika izpētīti trīs šurfi 1 x 3 m lielumā un ar metāldetektoru pārbaudīts izarts lauks Ramībes ielas nr. 2 un nr. 3.

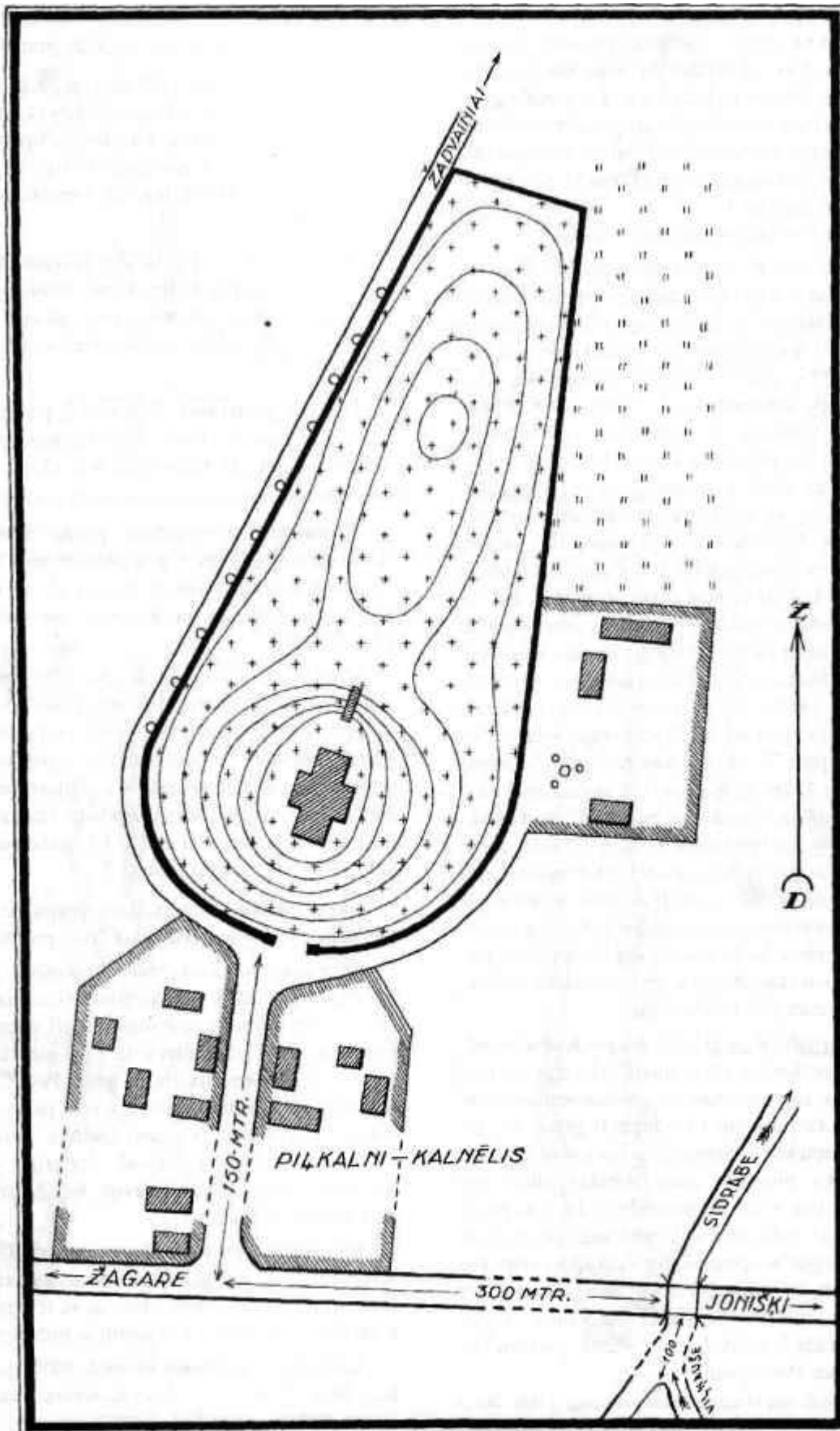
1990.-2003. gadā kopumā izpētīti 573 kvadrātmetri. Vairākums atradumu glabājas JIKM,²⁴ daži - ŽŽM, viens - ŠAM.

Datus par Kalnjeles (Sidabres) pilskalniem sniedz arī 1942.-1943. gada pilskalnu apzināšanas ekspedīcija Latvijas arheologa P. Stepiņa vadībā. Tās laikā tika apzināti četri Lietuvas Zemgales pilskalni - Zagares Raktis, Zvelgaiču, Lēkavas, Kalnjeles (Sidabrenes).²⁵ Tas ir papildu avots dažos strīdīgos jautājumos par Kalnjeles (Sidabrenes) pilskalniem (2., 3. att.). P. Stepiņš bija pirmais profesionālais arheologs, kurš apzināja postītos Kalnjeles pilskalnus, tāpēc viņa piezīmes ir ļoti svarīgas, lokalizējot šos pilskalnus un Sidabrenes pils vietu. Ekspedīcijas pārskatā var rast atbildes uz dažiem diskutējamiem jautājumiem: vai vispār bija 1. pilskalns un, ja bija, kad tas tika norakts.

P. Stepiņa pārskatā neatrodam vēlāk Lietuvas arheoloģiskajos izdevumos valdošo uzskatu (balstās uz J. Šļava pētījumiem), ka Kalnjeles 1. pilskalns ir norakts 1949. gadā, bet tā paliekas - 1965. gadā,²⁶ jo P. Stepiņš 1942. gada ekspedīcijas laikā šajā vietā pilskalnu vai tā paliekas nekonstatēja: "Sidabres un Vilķaušes satekā, kas atrodas apm. 100 m uz D no

2. att. Sidabrenes pilskalns no dienvidaustrumiem. P. Stepiņa foto

3. att. Sidabrenes pilskalns. F. Viksnas zīmējums

tā sauktā Sidabres tilta, zeme ir pavisam līdzena un vieta zema, kaut gan ir izmantojama un tiek izmantota kā tīrums. Nav arī nekādu pazīmju, kas liecinātu, ka šeit kādreiz būtu bijis kāds kalns, kas norakts granti." Ka šeit varēja atrasties pilskalns, neizdevās savākt pietiekami pārlicinātos datus arī arheoloģiskajai ekspedīcijai, kas 1990. gadā strādāja Kalnjelē. Šeit iegūtie atradumi datējami ar 16.-17. gs.,²⁷ bet dažu priekšmetu datēšana ar dzelzs laikmetu ir strīdīga.

Šī iemesla dēļ P. Stepiņš apgalvoja, ka Sidabrenes pils atradās ierīkotās kapsētas dēļ stipri deformētajā 2. pilskalnā. To, ka šeit bijis pilskalns, apstiprina arī 1990. gada arheoloģisko izrakumu dati (tas datēts ar 5—13. gs.).²⁸ Var likties dīvaini, ka vēlāk (1987) autors, balstoties uz J. Šļavu, mainīja savu viedokli un norādīja, ka Sidabrenes pils atradās 1. pilskalnā: "Zemgaļu pilskalns, kas atrodas Latvijas teritorijā, 1926. g. uzmēroja un aprakstīja ģeogrāfa ekspedīcija, bet jau pagājušā gadsimtā senatnes pētniekam A. Bīlenšteinam bija zināms, ka Lietuvā atrodas vēl trīs zemgaļu pilskalni: Zagares, Rakes un Sidabrenes. Tad arī pirmos divus uzmēroja, bet Sidabrenes pilskalnu un tam piederīgas arheoloģiskās senvietas relatīvi nesen aprakstīja izcilais lietuviešu novadpētnieks Juozs Šļavs rakstu krājumā "*Kraštotyra*" (Viļņa, 1969). Šis pilskalns atrodas apmēram 3 km uz rietumiem no Jonišķiem starp Sidabres un Vilķaušes upēm."²⁹ No šī citāta redzams, ka autors nepiemin ne 1926. gada pilskalnu apzināšanas ekspedīcijas vadītāja uzvārdu, ne paša 1942. gadā vadīto ekspedīciju. Laikposmā, kad tika publicēts raksts, citēt brīvvalsts laika arheologu uzvārdus bija aizliegts (bieži 20. gs. 70.-80. gadu izdevumu atsaucēs uz avotiem ir norādīts nevis autors, bet izdevuma nosaukums); iespējams, ka šī iemesla dēļ P. Stepiņš nepieminēja arī savu ekspedīciju un neizteica savu viedokli par Sidabrenes pils lokalizāciju.

Tātad, vispārīnnot savāktos datus par Kalnjeles pilskalniem, nav skaidrs, vai ir bijis 1. pilskalns vai nav. Ja tas ir bijis, tad, balstoties uz rakstītajiem avotiem, var secināt, ka pilskalns ticis norakts grantī 19. gs. vidū (tam nepiekrīt P. Stepiņš: "... bet tomēr grūti iedomāties, ka pilskalns būtu norakts gluži bez pēdām.. Pie tam vēl grūti iedomāties, ka tieši pagājušā gadsimta vidū ceļa uzdambēšanai grants būtu lietota pārāk plašos apmēros, bet tieši ap šo vietu var skaidri redzēt, ka ceļa uzbērumam zeme ir ņemta gar abām ceļa malām"³⁰). Paliēk neskaidrs, kāpēc J. Šļavs norāda 1. pilskalna norakšanas precīzu laiku - 1949. un 1965. gadu.

Arheoloģiskie atradumi

Kā jau minēts iepriekš, atradumi, kas savākti 1990.-2002. gadā, ir publicēti.³¹ Apskatīsim tikai

jaunus npublicētus atradumus, kas iegūti 1990.-2003. gadā. Tie iedalāmi vairākās grupās.

Ieroči. Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā 2003. gadā atrasts zobena maksts bronzas uzgalis (4. att.: 3), kas pieder III b tipam (pēc V. Kazakēviča tipoloģijas) un ir datējams ar 11.-13. gadsimtu. Līdzīgi uzgaļi Zemgales teritorijā ir atrasti Bauskā, Ceraukstes Podiņos un Vecsaulē.³²

Rotas. Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā 2003. gadā ir atrasta 3. tipa (pēc E. Brivkalnes tipoloģijas) bronzas pakavsaktas ar zvērgalvu galiem sagatave (4. att.: 4). Šās saktas ir datējamas ar 12.-13. gadsimtu.³³

Jātnieka piederumi. Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā 2003. gadā ir atrasts dzelzs piesis ar konisku dzelksni (4. att.: 5), kas datējams ar 12. gs. - 14. gs. sākumu.³⁴

Darbarīki. Šī atradumu grupa ir visdaudzskaitlīgākā. Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā 2003. gadā ir atrasts rotkaļa dzelzs *veseris* (5. att.). Līdzīgs ir zināms Tērvetes pilskalnā - tas datējams ar 13. gadsimtu.³⁵

Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā 2003. gadā ir atrasts pelēka šifera galodas fragments (6. att.: 2). Līdzīgs ir konstatēts 1990. gada pētījumu laikā.³⁶ Pētnieki uzskata, ka izejmateriāls - pelēkais šiferis importēts no Skandināvijas (Norvēģijas), bet *galodas* darinātas uz vietas. Līdzīgi atradumi zināmi Tērvetes pilskalnā un ir datējami ar 11.-13. gadsimtu. Šeit tie veido 70% visu atrasto galodu.³⁷

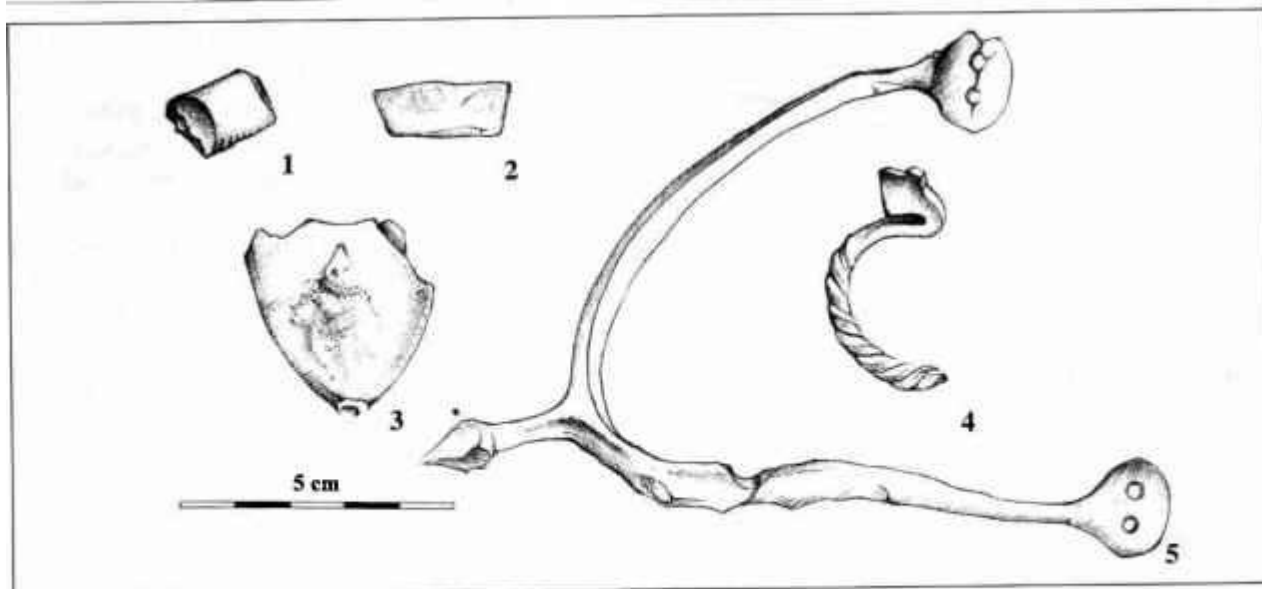
Numismātika. Šī atradumu grupa pēc hronoloģiskajiem posmiem iedalāma divās grupās.

Agrākajam posmam pieder Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā 2002.-2003. gadā atrasts *liets sudraba stienītis ar segmentveida griezumam*, kā arī stienīša fragments (4. att.: 1). Stienītis ir 11,7 cm garš, tā svars - 105,95 g, ar vienu iecirtumu galā. Pēc Z. Duksas, šo atradumu var datēt ar 12. gs. otro pusi - 13. gadsimtu. Tādi stienīši ir atrasti Lietuvā, Latvijā (divi no tiem zemgaļu apdzīvotā teritorijā - Auros, Mežotnē), Baltkrievijā, Krievijā, bij. Austrumprūsijā, Ukrainā, Polijā.³⁸

Šeit stienīši varēja nokļūt, pateicoties tirdzniecībai. To apstiprina 8.-13. gs. arheoloģiskais materiāls - gar seno ceļu, kas gāja gar Sidabres upīti, ir iegūts pietiekami daudz atradumu, kas saistīti ar tirdzniecību.³⁹

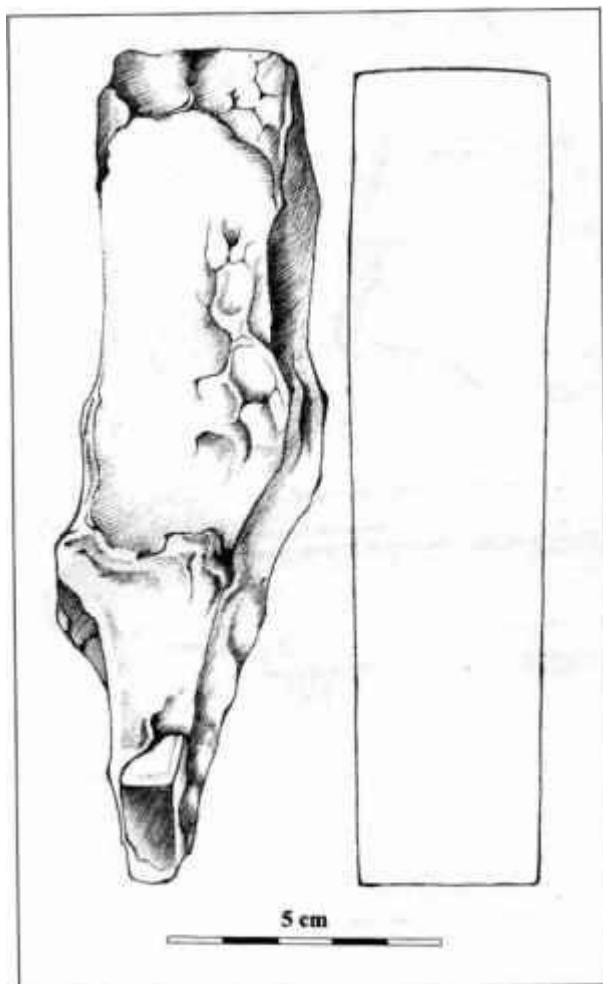
Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā 2003. gadā ir atrasti daži 17. gs. vidus Jana Kazimira Vasas Lietuvas un Polijas vara *šiliņi*.

Keramika veido vislielāko atradumu grupu. 1990.-2003. gadā Kalnjelē savāktā keramika iedalāma divos posmos.

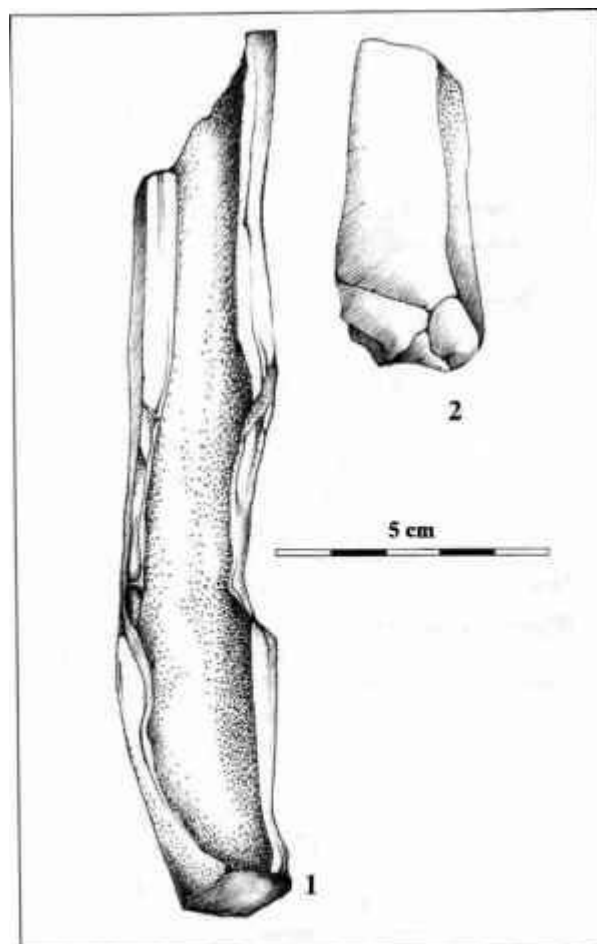
4. att. 2003. gada izrakumu materiāls Kalnjeles (Sidabrenes) 2. pilskalna senpilsētā.

1 – stieniņa fragments, 2 – plāksnītes fragments, 3 – zobena maksts uzgalis, 4 – pakavsaktas sagatave, 5 – piesis.
1 – sudrabs, 2–4 bronza, 5 – dzelzs. JIKM inv. nr. AR 16: 44, 49, 42, 46, 53. V. Bardauskaites zīmējums

5. att. 2003. gada izrakumu materiāls Kalnjeles (Sidabrenes) 2. pilskalna senpilsētā.

Rotkāļa dzelzs veseris. JIKM inv. nr. AR 16: 48. V. Bardauskaites zīmējums

6. att. 2003. gada izrakumu materiāls Kalnjeles (Sidabrenes) 2. pilskalna senpilsētā.

1 – kaula fragments ar apstrādes pazīmēm, 2 – galodas fragments. JIKM inv. nr. AR 16: 47, 50.
V. Bardauskaites zīmējums

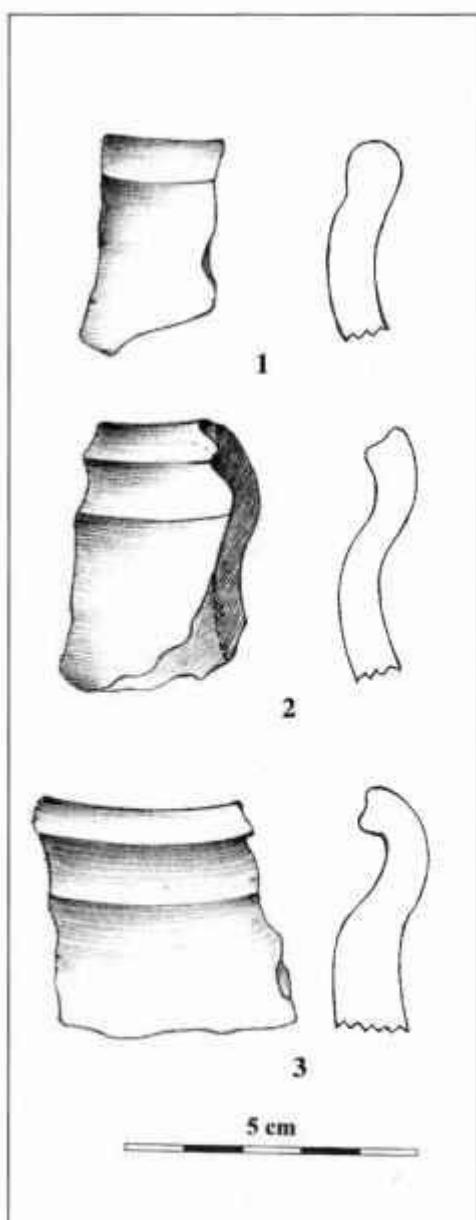
Ar *vēlo dzelzs laikmetu* (11.-13. gs.) datējama keramika 2003. gadā nav savākta lielā skaitā (pārsvarā trauku malas). Trauki bijuši ar biežām malām un dažādiem piejaukumiem. Šī keramika atrasta Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā.

Vēlo viduslaiku - jauno laiku sākuma posmam pieder jauno laiku keramikas lauskas. Vieniem traukiem augšmala ir bijusi profilēta (bieži pašā augšā ir rieva), citiem - taisna. Māla masas krāsa ir brūna, ar piejaukumiem. Šī keramika ir atrasta pie abiem pilskalniem (7. att., 8. att.: 1, 2). Keramika ar līdzīgi profilētu augšmalu konstatēta, arī pētot Jonišķu un

Žagares viduslaiku pilsētu kultūrslāņus. Šeit ta ir datēta ar 16.-17. gadsimtu.⁴⁰

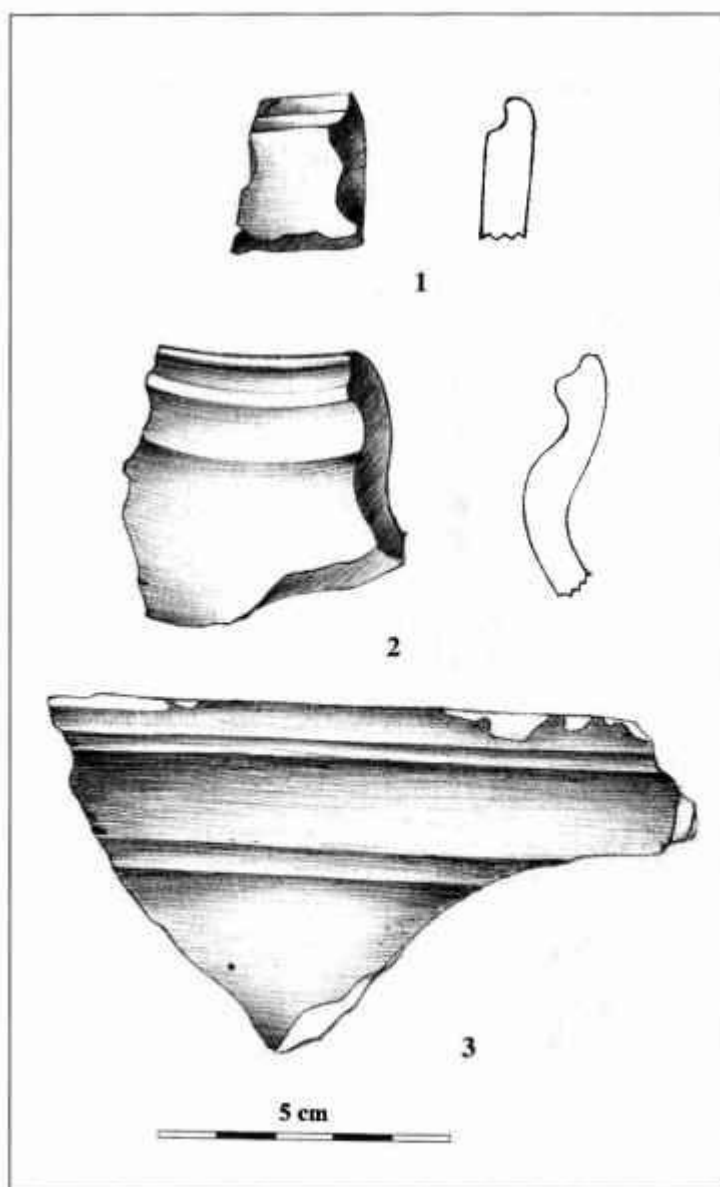
Kalnjeles 1. pilskalna tuvumā 1990. gada arheoloģisko izrakumu laikā atrasta ripas keramika ar plānām malām un glazūru. Trauku augšmala ir atliekta uz ārpusi, zaļa un raiba glazūra ir iekšpusē, māla krāsa - pelēka, brūna (9. att.: 3). Līdzīga keramika iegūta arheoloģiskajos izrakumos Jonišķos un Žagarē.⁴¹ Tā ir datējama ar 16. gs. beigām - 17. gadsimtu.

1. pilskalna tuvumā 1990. gadā atrasta akmensmasas keramikas trauka augšmala. Tā ir nedaudz at-

7. att. 2002.-2003. gada savrupatradumi Kalnjeles (Sidabrenes) 2. pilskalna senpilsētā. 16.-17. gs. keramika.

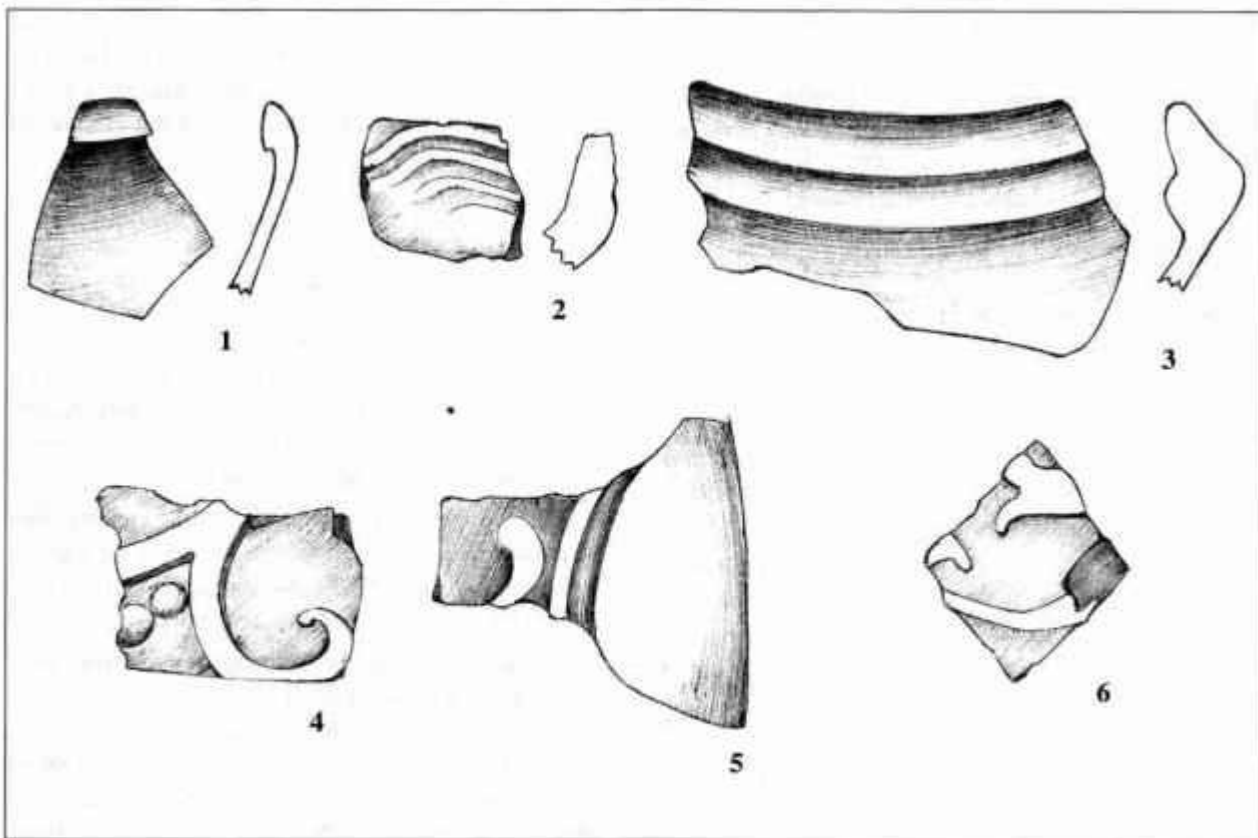
V. Bardauskaites zīmējums

8. att. 1997. gada savrupatradumi Kalnjeles (Sidabrenes) 1. pilskalna (?) teritorijā.

1, 2 - keramika (16.-17. gs.), 3 - krāsns dzegas podiņa fragments (17. gs. otrā puse - 18. gs.). JIKM inv. nr. AR 16: 41, 40, 39.

V. Bardauskaites zīmējums

9. att. 1990. gada atradumi Kalnjeles (Sidabrenes) 1. pilskalna (?) teritorijā.

1 – akmensmasas keramikas lauska, 2, 3 – keramika (14. (?) – 17. gs.), 4–6 – plāksnes krāsns podiņu fragmenti (17. gs.). JIKM inv. nr. AR 16: 36, 37, 38, 34, 32, 35. V. Bardauskaites zīmējums

liekta uz ārpusi, 3,1 x 3,7 cm liela, glazūras krāsa sarkana (9. att.: 1). Šīs keramikas izcelsme ir meklējama Polijā (Boguslovicos). Tā datējama ar 17.-18. gadsimtu.⁴²

Krāsns podiņi. Kalnjeles 1. pilskalna tuvumā 1990. gadā atrasti daži plāksnes podiņu fragmenti ar zaļu glazūru. Tie ir ornamentēti ar augu motīviem (9. att.: 4-6). Šādi podiņi ir datējami ar 17. gadsimtu.

Atrasti arī dobo podiņu fragmenti (maliņas). To māla masas krāsa ir brūna. Fragmenti ir 3,9 x 4, 2,3 x 7,1, 2,3 x 6 cm lieli. Šos podiņus var datēt ar 16.-17. gadsimtu.

1. pilskalna tuvumā vēl atrasts profilēta krāsns dzegas podiņa apakšdaļas fragments. Tā glazūra - tumši zaļa, māla krāsa - brūna, izmēri - 5,5 x 10,9 cm (8. att.: 3). Līdzīgi krāsns podiņi savākti 1994. gada arheoloģiskajos izrakumos Jonišķu vecpilsētā (Upītes iela nr. 3).⁴³ Šie krāsns podiņi datējami ar 18. gadsimtu.

Pēdējā laikā, papildinoties datiem, dažus jautājumus var no jauna interpretēt: par Kalnjeles apdzīvotības posmiem, arheoloģisko pieminekļu

lielumu, par to, vai bijusi apdzīvotības kontinuitāte pēc 1290. gada, vai bijusi atsevišķa Sidabrenes zeme.

Kalnjeles (Sidabrenes) arheoloģisko pieminekļu kultūrslāņu hronoloģija un to lielums

Balstoties uz 2003. gadā veiktajiem arheoloģiskajiem pētījumiem, var izdarīt dažus secinājumus. Kalnjeles 2. pilskalna senpilsētas (vai dienvidu priekšpils) teritorija ir lielāka, nekā tika domāts iepriekš. Šī teritorija stiepjas paugurā 200-300 m uz dienvidiem un austrumiem no pilskalna, abās Ramībes ielas pusēs (tagad kopējā senpilsētas teritorija sasniedz 5-6 ha). Paugurs, kas atrodas uz dienvidiem no pilskalna, kopā ar to veido zemesragu, kura augstākajā vietā (vidū) ierīkots pilskalns. Pēc A. Merkēviča domām, šajā vietā (Ramībes iela nr. 2, 3, šurfi nr. 1, 2), kur 2003. gadā veikti arheoloģiskie izrakumi, varēja atrasties dienvidu priekšpils. Šis paugurs - dabiskais zemes pacēlums dienvidu pusē bija tikai 1 m, bet citās pusēs ap 3 m augsts. Tas agrāk, pēc viņa domām, stiepies līdz

Sidabres upītei, tālāk līdz 1. pilskalnam, bet, iegūstot granti ceļu būvei, tas ticis noraksts.⁴⁴ Surfa nr. 3 tuvumā (uz A no pilskalna) atradās senpilsēta.

2003. gadā pētītie laukumi attiecināmi uz diviem periodiem:

- 1) vēlais dzelzs laikmets (11.-13. gs.),
- 2) vēlie viduslaiki un jauno laiku sākums (16.-17. gs.).

Pēc savāktajiem datiem var konkretizēt Kalnjeles 2. pilskalna tuvumā esošo kultūrslāņu horizontos un to izplatību. Ir izdalāmi četri horizonti.

1. *horizonts*. Ar 5.-9. gs. datējami lontūrslāņi konstatēti uz ZA no pilskalna, kur atrasta apmestā keramika un 1997. gadā iegūts savrupatradums - dzelzs uznavas šķēpa gals ar profilētu lapu.

2. *horizonts*. Ar 11.-13. gs. (14. gs. ?) datējami kultūrslāņi konstatēti lielākā teritorijā - uz D, A un ZA no pilskalna.

Var domāt, ka 13. gs. beigās Sidabrenē apmetušies bēgļi no Tērvetes, Dobeles un Raktēs. Iespējams, Sidabrenes senpilsēta pietrūka vietas viņu izmitināšanai, tāpēc tā paplašināta D un A virzienā. Lai pārbaudītu šo hipotēzi, nepieciešami plašāki izrakumi.

3. *horizonts*. 16.-17. gs. slāņi ir izplatīti paugurā uz D un A no pilskalna. Šie slāņi ir saistāmi ar Kalnjeles ciematu.

Daļu keramikas, kas atrasta pilskalna ZA piekābē, A. Merkēvičs datējis ar 16.-17. gs. un saistījis ar šajā vietā pastāvējušām Jonišķu pilsētas dzīvojamām ēkām.⁴⁵ Bet, pēc mūsu domām, tā ir datējama ar agrāku periodu - 13.-14. gs., jo tāda keramika atrasta blakus esošā (uz D no Sidabrenes) Jurgaiču pilskalna senpilsēta un ir attiecināma tieši ar šo periodu.⁴⁶ Līdzīga keramika konstatēta arī Žagares Žvelgaiču kalnā. Tātad, balstoties uz iepriekš teikto, nevar domāt, ka ar 16.-17. gs. datējami kultūrslāņi atradās uz ZA no pilskalna.

2. pilskalna tuvumā savāktā 16.-17. gs. keramika ir hronoloģiski līdzīga (16.-18. gs.) keramikai, kas atrasta 1. pilskalna tuvumā, kur tolaik atradās muiža. Šīs vietas kopā veido viduslaikiem - jauniejiem laikiem raksturīgu dzīvesvietas kompleksu - muiža, baznīca un ciemats (pilsētiņa?). Nākotnē vajadzētu precizēt ciemata kultūrslāņu izplatību un veikt izrakumus Kalnjeles kapu kapličas vietā.

4. *horizonts*. 19.-20. gs. keramika ir konstatēta uz D un A no pilskalna, vietā, kur arī tagad saglabājušās 19. gs. - 20. gs. pirmās puses etnogrāfiskās koka celtnes.

Jaunie arheoloģiskie atradumi (gan savrupatradumi, gan pētījumu laikā iegūtie) ļauj apgalvot, ka Kalnjeles arheoloģisko pieminekļu teritorija ir lielāka nekā pašlaik aizsargājamā. Nākotnē vajadzētu

veikt arheoloģiskos izrakumus 1. pilskalna tuvumā un teritorijā aiz tā - uz ziemeļiem, 2. pilskalna un Sidabres upītes virzienā, lai varētu noteikt, vai šajā vietā saglabājušies kultūrslāņi un ar kādu laikposmu tie datējami.

Sidabre 10.-13. gs. Zemgales tirdzniecības ceļu sistēmā

Šobrīd ir savākts pietiekams arheoloģiskais materiāls, uz kuru balstoties var lokalizēt senos zemgaļu ceļus, kas izmantoti 12.-13. gs., kā arī noteikt Sidabrenes vietu Zemgales tirdzniecības ceļu sistēmā. Vēsturisko avotu par šo jautājumu nav.

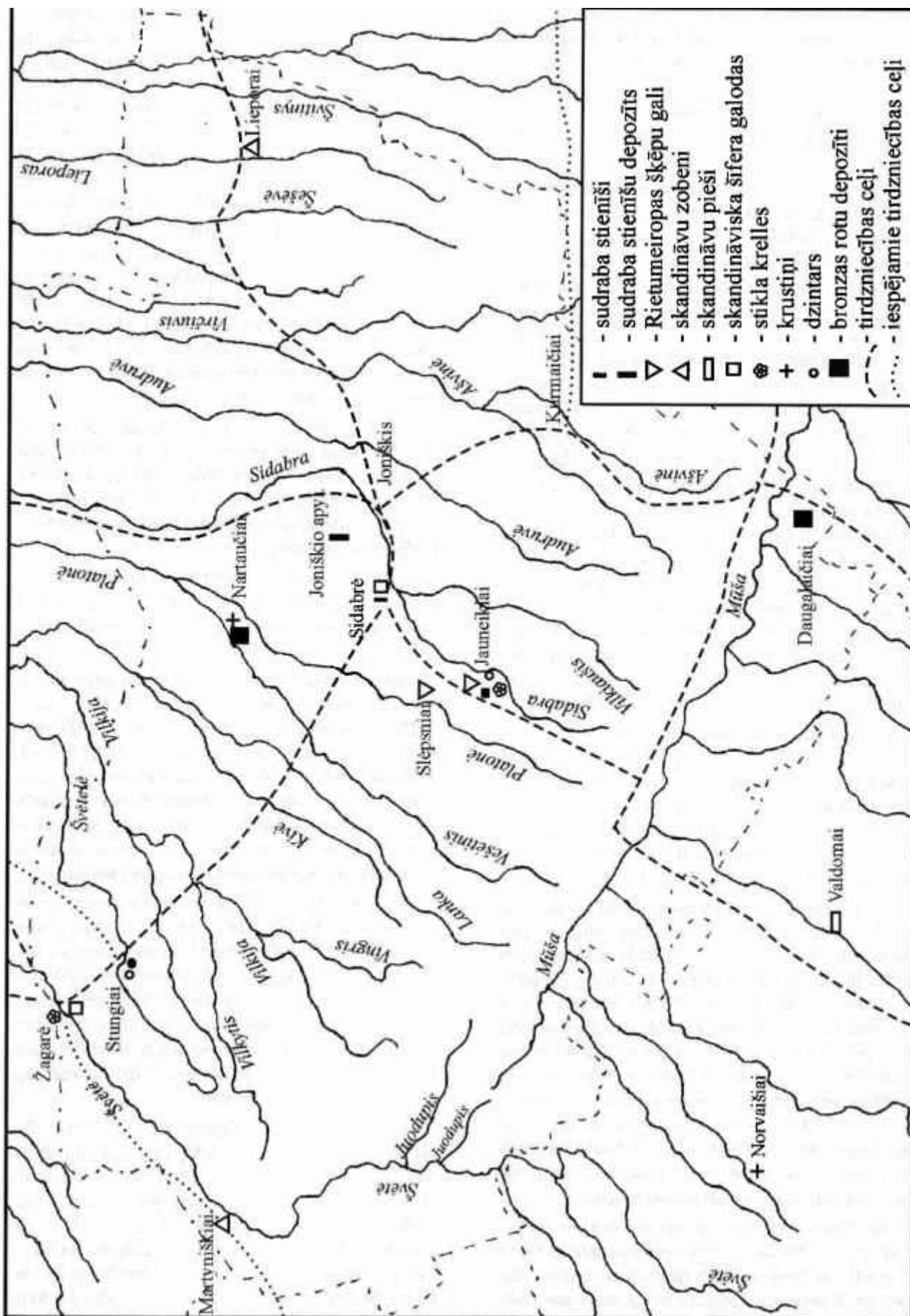
Pēc vēsturiskiem avotiem ir zināms, ka karagājieni parasti tika organizēti februārī - aprīlī un augustā - septembrī.⁴⁷ Tātad šai laikā varēja ceļot arī citu iemeslu dēļ, piemēram, tirdzniecības nolūkā.

Zemgales līdzenuma reģionam ir raksturīgs blīvs upju tīkls. Upes un upītes kā ūdens avots un orientieris satiksmei, neapšaubāmi, ietekmēja līdzenuma dzīvesvietu formēšanās specifiku. Šeit tās dabiski veidojās kā iegarenas, gar upi ejošas joslas.⁴⁸ Ģeogrāfs un ekoloģis R. Kunsks ir konstatējis, ka Mūsas baseinā auglīgākās un zemkopībai piemērotākās ir velēnu karbonātu augsnes. To joslas atrodas gar upju ielejām. Konstatēts, ka dabas apstākļi upju baseinā, kas nodrošināja iedzīvotājiem satiksmi, zvejniecības bāzi un auglīgu augsni, ietekmēja to, ka līdzenuma upmalas bija periodiski apdzīvotas, sākot ar akmens laikmetu.⁴⁹

Lielākās Zemgales upes izmantotas kā ūdensceļi. Nav ziņu par mazāku upju izmantošanu. Pašreiz grūti pateikt, vai satiksmei izmatotas arī mazākās upes, jo to lielākā daļa 20. gs. 60-70. gados nomeliorēta. Kautas tomēr darīts, apstiprina dažādi apstākļi. Pirmkārt, vikingu laikā (8.-12. gs.) ūdenslīmenis bijis par 1 m augstāks. Otrkārt, 11.-12. gs. Austrumbaltijas ainavu veidoja meži - 55-56%, lauki - 20-23%, iekšējie ūdeņi (ezeri un purvi) - 22-24%.⁵⁰ Lielā mežu platība ietekmēja to, ka gruntsūdeņi bija augstāk, bet pavasaros ūdens nenotecēja tik ātri kā tagad - tātad mazās upītes bija lielākas, platākas un dziļākas.

Upju un upīšu krasti izmantoti kā sauszemes ceļi, jo senāk upes bija vienīgās, kas veidoja vietējās drenāžas sistēmu.

Bez *Daugavas ūdens un sauszemes ceļa* zemgaļiem svarīgs bija *Lielupes ūdens un sauszemes ceļi* (skandināvu rakstītajos avotos šī upe dēvēta par *Seimgol*, Indriķa hronikā - *Misa*, Atskaņu hronikā - *Semegaller Aa*, pārējos avotos - *Semigallorum flumen* vai *Semigallera*), kurš īpašu nozīmi ieguva 10. gs. beigās - 11. gs. sākumā. Lielupes ūdens un sauszemes ceļš sazarojās divās daļās - Mūsā un Mēmelē.

10. att. Ar tirdzniecību saistģtu priekģmetu atradumu vietas Jonišķu rajonā. E. Vasiļauska zģmķjums

Mūsu gadījumā svarīgs ir Mūsas atzarojums, kas virzījās Dienvidzemgalē, augštaišu un žemaišu ziemeļu apdzīvotās teritorijās. Pie Krojas ietekas arī Mūsas ceļš sazarojās divās daļās. Viens atzarojums gar Mūsu augšup gāja rietumu virzienā un savienojās ar Mītavas (Jelgavas)-Sidabres-Šauļu, Ventas ceļu (10. att.).

Sidabres ceļš stiepās Z-D virzienā. Sidrabes (liet. *Sidabra*) upītes nosaukuma izcelsme saistāma ar vārdu *sudrabs*. Tā sakne saskan ar citu valodu saknēm, piemēram, angļu - *silver*, vācu - *Silber*, lietuviešu - *sidabras*, krievu - *серебро*. Tā kā šis vārds, iespējams, nav baltu cilmes, tas laikam ir pārmantots no skandināviem, ar kuriem 9.-11. gs. norisa visaktīvākā tirdzniecība. Var domāt, ka sudrabs dienvidzemgaļu zemēs ienāca pa Sidabres upīti un gar tās krastu ejošo ceļu. Iespējams, ka ceļš ieguva "Sudraba upes vai ceļa" vai vienkārši Sidabres nosaukumu. Tā ietek Platonē, kura savukārt - Lielupē pie Jelgavas.⁵¹

Par kādreizējās tirdzniecības apjomiem liecina pie šī ceļa savāktie arheoloģiskie atradumi, saistīti ar tirdzniecību. Daudz to iegūts, pētot *Jauneiķu* kapulauku: dzelzs svāriņu paliekas un atsvariņš (10.-11. gs.),⁵² latgaliskas izcelsmes karavīra aprocēs (9.-11. gs.),⁵³ Rietumeiropas izcelsmes dzelzs šķēpa gals, kura uznavu rotā šaurā leņķī sakārtotu paralēlu līniju ornamenti (9. gs.),⁵⁴ dzintars,⁵⁵ kurš, iespējams, šeit nokļuvis no Kurzemes, kā arī no Austrumu zemēm nākušās 8.-12. gs. stikla krelles.⁵⁶

Papildu datus par tirdzniecību pa šo ceļu 11.-13. gs. sniedz citi atradumi: ar 11. gs. datējams kalnu sudraba stienīšu depoziāts (atklāts pie *Jonišķiem*; precīza atraduma vieta nav zināma),⁵⁷ 12. gs. piekariņu (ari krustiņu) depoziāts (atrasts *Nartauču* ciemā).⁵⁸ Tātad Sidabres ceļš īpašu nozīmi Zemgales tirdzniecības ceļu sistēmā ieguva 11. gs. sākumā.

Pie šī ceļa bija izveidojies dienvidzemgaļu tirdzniecības centrs *Sidabrene*, kurā, neraugoties uz izrakumu nelielo apjomu, ir atrasti daži ar tirdzniecību saistīti priekšmeti. To vidū iepriekš minētais lietuviešu izcelsmes lietais sudraba stienītis ar segmentveida griezumam un stienīša fragmenti, skandināviskas izcelsmes pelēkā šifera galodu fragmenti. Kā liecina arheoloģiskais materiāls, Sidabrene bija nozīmīgs amatniecības centrs. Šeit notika kaula apstrāde; atrastā pakavsaktas sagatave un divu veidu dzelzs veseri liecina, ka šeit 12.-13. gs. strādāja arī rotkalis. No šī zemgaļu administratīvā - politiskā - ekonomiskā centra ceļi tālāk gāja dažādos virzienos.

No Sidabrenes ceļš gar Sidabri augšup gāja uz dienvidiem - Mūsas virzienā, pēc tam gar Kulpi vai Viļķvedī - uz Šauļu zemes tirdzniecības centriem (Jurgaičiem, Bubjiem, Lupoņiem u. c), tālāk gar Dubīsu - uz centrālo Žemaitiju. Iespējams, ka pa šo ceļu 1290. gadā daļa Sidabres zemgaļu devās uz Lietuvu.

No Sidabrenes caur tagadējo Jonišķu pilsētas centru (šeit atrodas ar 7.-11. gs. datējams kapulauks) ceļš gāja dienvidaustrumu virzienā uz citu nozīmīgu Sidabres zemes tirdzniecības centru *Kurmaičiem-Linksmēniem*, kas atrodas Ašvīnes vidustecē. Šo arheoloģisko pieminekļu kompleksu veido trīs kapulauki: 3.-4. gs. uzkalniņkapulauks, kas atrodas Ašvīnes labajā krastā (šeit atrastas arī ar 16.-17. gs. datējamās senlietas), 5.-13. gs. kapulauks, kas situēts Ašvīnes kreisajā krastā, kā arī dobumakmens, kas atrodas pie Kurmaiču kapu kapličas. Diemžēl šie pieminekļi nav plašāk pētīti, taču daži savrupatradumi ļauj domāt, ka te, iespējams, bijis nozīmīgs dienvidzemgaļu tirdzniecības centrs. Interesanti atzīmēt, ka šeit, kā arī ap Žagari, Jonišķiem ir fiksēta liela ar 16.-18. gs. datējamu monētu depoziāta koncentrācija.⁵⁹ Tas liecina par seno ceļu kontinuitāti vēlākajos laikos.

Ceļš gar Ašvīni dienvidu virzienā gāja līdz Mūsai, tad savienojās ar Sidabres ceļu un gar Kulpi tālāk virzījās uz Šauļu zemes centriem. Ka šeit varēja pastāvēt ceļš, liecina tas, ka šajā virzienā 16. gs. - 19. gs. vidū gāja senais ceļš no Jonišķiem caur Meškuičiem uz Šauļiem.

Iespējams, ka uz austrumiem no Kurmaičiem ceļš gāja uz tagadējiem *Pašvitiņiem* (Pelanišķu pilskaļns). Diemžēl arheoloģiskā materiāla, lai apstiprinātu šo iespēju, trūkst.

No Sidabrenes ceļš ziemeļaustrumu virzienā gāja caur *Lieporiem* — *Zeimeli uz Mežotni*⁶⁰ un savienojās ar Daugavas ceļu, bet rietumu virzienā - uz *Žagares* zemes centru. Interesanti, ka pa šo līniju 1426. gadā tika nosprausta jauna robeža starp Lietuvas lielkuniģaitiju un Livoniju. Kā orientieri šī ceļa apzīmēšanai ir pieminēti Sidabres (Kalnēlē) un Raktē (Žagarē) kalni un četri ciemati.⁶¹ Interesanti, ka šis ceļš sakrīt ar tagadējo Jonišķu-Žagares šoseju.

No Žagares tālāk ceļi gāja ziemeļaustrumu virzienā uz *Tērveti* un pēc tam uz *Mītavu*, ziemeļrietumu virzienā - uz *Dobeli*.⁶² Par to, ka tika izmatots Dobeles-Tērvetes-Žagares ceļš, netieši liecina rakstītie avoti. Atskaņu hronikā vēstīts, ka Tērvetes zemgaļi 1285./1286. gadā, vairs nevarēdami atvairīt livoniešu uzbrukumus, pārvietojās uz Rakti, bet 1289. gadā Dobeles zemgaļi tāda paša iemesla dēļ nodedzināja savu pili un arī devās uz Rakti.⁶³

Var apgalvot, ka no Žagares gāja vēl viens tirdzniecības ceļš gar *Svētes* upi lejup caur zemgaļu centru Sileni līdz Svētes ietekai Lielupē (dažus kilometrus uz ziemeļiem no Jelgavas). Šis ceļa posms sakrīt ar tagadējo ceļu Žagare-Ūziņi-Vilce-Jelgava. Cits šī ceļa posms no Žagares gāja dienvidrietumu virzienā līdz *Ventai* - augšup pa Svētes upi, pēc tam lejup pa Dabikini, līdz tirdzniecības ceļiem, kas atradās pie Ventas vai tās pietekām (*Papile*, *Pavirvīte-Gudi*, *Grieze* u. c). Šis ceļš stiepās pa diezgan reti apdzīvotām

zemēm. Tas sakrīt ar seno Žagares-Kropju-Akmenes-Mažeiku ceļu. To precīzi lokalizēt posmā līdz Ventai nav iespējams, jo trūkst arheoloģiskā materiāla.

Par senajiem tirdzniecības ceļiem liecina daži vietvārdi. Piemēram, Vircavas upītes nosaukums ir somugru izcelsmes. R. Rimantiene uzskata, ka tādi vietvārdi izveidojās, somugriem tirgojoties ar baltiem. Somugri savus slānekļa izstrādājumus mainīja pret baltu dzintaru, bet pie upītēm ierīkoja nometes. Iespējams, ka šo sakaru dēļ izveidojies Vircavas nosaukums. Ka viens ceļa posms gar šo upīti varēja būt izmantots tirdzniecībai arī vēlākos laikos, liecina Vircavas lejtece atrastas, ar tirdzniecību saistītas senlietas - svariņi (Lielvircavas Mazroķi).⁶⁴ Trūkst datu, kas liecinātu, ka tirdzniecības un satiksmes vajadzībām izmantota Vircavas augštece un vidustece.

Kā liecina arheoloģiskais materiāls, Zemgalē tirdzniecība visur nebija vienlīdz intensīva. Pēc atradumiem, kas saistīti ar tirdzniecību, Zemgalē var izdalīt trīs reģionus: visaktīvāk tirgojās Austrumzemgale, otrajā vietā var ierindot Rietumzemgali, bet trešajā - Dienvidzemgali, pie kuras piederēja arī Sidabrenes novads.

Vai iedzīvotāji palika dzīvot Sidabrē pēc 1289. gada?

1290. gads, kad tika ieņemta pēdējā zemgaļu pils Sidabre, ir uzskatāms par Zemgales iekarošanas noslēgumu.

Daži pētnieki apgalvo, ka pēc krustakariem Zemgale palika neapdzīvota. Taču daži savrupatradumi no Kalnjeles apkārtnes liecina, ka daļa iedzīvotāju tomēr palika te dzīvot. Viens no tiem ir 11,6 cm garš uznavas šķēpa gals ar nelielu rombveida formas lapu, kas pāriet 8,7 cm garā uznavā, kuras apakšā ir caurumiņš.⁶⁵ Šis šķēpa gals pēc formas ir datējams ar 14. gadsimtu.⁶⁶ Šo apgalvojumu apstiprina arī Kalnjeles senpilsēta, Slēpsņu kapulaukā atrasti pieši, kam dzelzšņu vietā ir ritenītis.⁶⁷ Tie ir datējami ar 13. gs. beigām - 14. gadsimtu.⁶⁸

Ka Kalnjele un citas Dienvidzemgales vietas (piemēram, Pelanišķi) varēja būt apdzīvotas arī 14. gs. pirmajā pusē, apstiprina vēsturnieka R. Jurgaiša pētījumi. Viņš Kalnjele mēģina lokalizēt Šauļu zemes pili *Kulen*, *Kula* (izmainīta Kalnjeles forma), bet uz austrumiem blakus esošā Pelanišķu pilskalnā - *Businnne*, *Bussike*, *Basyne*, *Basin* (Bučūnu pili). Tam, pēc autora domām, nerunā pretī daži fakti.

Kad bija ieņemta Sidabres pils, Livonijas ordeņa dienvidzemgaļu zemēs nenostiprinājās. Tikai vēlāk Livonijas dienvidos tika izveidota ordeņa aizsardzības sistēma, uzbūvētas Mežotnes (1321), Dobeles (1335), Tērvetes (1339) pilis, kuras pēc lietu-

viešu uzbrukumiem ātri tika atjaunotas un nostiprinātas. Šajā laikposmā ir vērojama jaunu aizsardzības sistēmu ierīkošana arī Lietuvā. Tāpēc jau 14. gs. 20.-30. gados, ņemot vērā Sidabres izdevīgo stratēģisko stāvokli, šeit, iespējams, bijusi lietuviešu pils.

Ziemeļlietuvai līdzenumi nebija labvēlīgs faktors nocietinājumu ierīkošanai. Tā laikā pastāvīgu karu apstākļos ierīkot labi nocietinātu pili, turklāt vēl pierobežā nebija vienkārši. Iespējams, ka vairāk vai mazāk tika izmantoti agrākie zemgaļu nocietinājumi, tāpēc Šurpes - Pelanišķu, kā arī Sidabres - Kalnjeles piļu turpmākā izmantošana ir iespējama.

To, ka Kuļas pils varēja atrasties Kalnjeles pilskalnā, apstiprina 1348. gada karagājiena virziens - ordeņa karaspēks Šauļu zemē iebruka no rietumiem vai ziemeļrietumiem, t. i., no Žagares puses, ja par sākumpunktu uzskata kā orientieri pieminēto *Swente*, kura var sakrist ar Svētes (liet. *Svėte*) upi, kura tek caur Žagari.

Lietuviešu mēģinājumu nostiprināties dienvidzemgaļu zemēs, iespējams, atspoguļoja arī Ģedimīna tituli. Vēstulēs viņš sevi titulēja arī par Zemgales valdnieku. Par lietuviešu pretenzijām uz dienvidzemgaļu zemēm var spriest pēc viņu centieniem 14. gs. 20.-30. gados nostiprināties uz ziemeļiem no Mūsas un šeit izveidot aizsardzības placdarmu pret iespējamām Livonijas ordeņa uzbrukumiem.⁶⁹

Ka novads apdzīvots 15. gs. pirmajā pusē, liecina 1426. gada robežlīgums, kurā, noteicot robežu starp Livoniju un Lietuvas lielkunigaitiju, 40 km posmā kā orientieri minēti četri ciemati.⁷⁰ To, ka novads nebija pilnīgi pamests, tāpat apliecina valdniecības dati (par to plašāk tālāk).

Vai bija Sidabres zeme?

Pētnieks V. Žulkus ir nonācis pie secinājuma, ka vikingu laikos baltu dzīvesvietu sistēma bija strukturalizēta: cilts teritorija tika dalīta atsevišķās zemēs (*terra*, *Lanā*), bet tās - mazākās teritorijās, kas dēvētas par *borgshunge*, *burchsukinghe*, *borgsokinge*, *borchsokinge*, *burcksuchung* vai *castellatura* (pilsnovadiem) un sastāvēja no nelielām pilīm un dažām apmetnēm, visbiežāk zemkopju ciematiem. *Burgeschungen* un *castellatura* ir minēti Kurzemes, Zemgales un Vidzemes 13.-16. gs. avotos.⁷¹

Latvijas Zemgales vēsturiskā ģeogrāfija ir plašāk pētīta, sākot ar 19. gs. otro pusi. To sekmēja pietiekams, salīdzinot ar Lietuvas Zemgali, vēsturisko avotu materiāls. Tikai pēdējā laikā detalizēti analizēti daži dienvidzemgaļu zemju lokalizācijas jautājumi.⁷²

Papildinoties materiālam, var no jauna interpretēt dažus vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumus, piemēram,

kam piederējusi Sidabres pils ar apkārtni - Žagarei,⁷³ Austrumzemgales zemei Upmalei,⁷⁴ vai arī tā bija atsevišķa zeme.⁷⁵

Jaunākie dati liecina, ka Sidabre nepiederēja ne Upmalei, ne Zagarei, bet bija atsevišķa zeme. Ka tā nepiederēja Upmalei, netieši liecina 1259. gada dokuments, kurā rakstīts, ka Surpenes un Gostagales novadi (atrodas uz austrumiem no Sidabres) pieder Zemgalei, nevis Upmalei.⁷⁶ Interesanti atzīmēt, ka šajā aktā, kā arī citos ir skaidri izdalāma Zemgale (tā hronisti dēvē Rietumzemgah) un Upmale (tā hronisti dēvē Austrumzemgali).⁷⁷

Ka varēja eksistēt atsevišķa Sidabres zeme, liecina arī šāds apstāklis - ja tā būtu piederējusi citai zemei, tad tai vajadzēja padoties kopā ar attiecīgās zemes centru - Žagari vai Mežotni, nevis turpināt pretoties. No 13. gs. krustakaru vēstures Zemgalē ir zināms, ka tad, kad tika iekarota atsevišķa zeme, avotos ir fiksēta tikai centrālās pils ieņemšana, bet par citu pili ieņemšanu ziņas nav sniegtas. Arī milzīgās Austrumzemgales zemes iekarošana 1219.-1220. gadā un 1272. gadā beidzās ar centrālās pils Mežotnes ieņemšanu, bet par pārējām datu nav. Šie apstākļi ļauj domāt, ka varēja pastāvēt atsevišķa Sidabres zeme.

Par dažiem aspektiem šīs problēmas risinājumā ziņas sniedz arī arheoloģiskie, 16.-18. gs. vēstures un valodniecības dati.

Tagadējā Jonišķu rajonā var izdalīt trīs 11.-13. gs. arheoloģisko pieminekļu koncentrācijas vietas (11. att.). Viena ir lokalizējama ap Žagari, kur pieminekļi koncentrējas galvenokārt 10 km uz R-DR-DA, bet daži atrodas uz Z no tās. Otra pieminekļu koncentrācijas vieta ir vērojama ap Sidabri - šeit pieminekļi fiksēti 10-15 km uz D, kā arī 5-7 km uz A un R. Trešā pieminekļu koncentrācijas vieta ir Jonišķu rajona austrumu daļā⁷⁸ - šos pieminekļus vajadzētu piešķirt Upmales zemes Plānes novadam.

Liela, gandrīz neapdzīvota teritorija bija rajona DR (starp Jonišķu, Šauļu un Akmenes raj.) un DA (starp Jonišķu un Pakrojas raj.) daļā - Mūsas augštecē un vidusteces baseinā. Interesanti, ka šeit koncentrējas dobumakmeņi,⁷⁹ kas, pēc pētnieka V. Žulkus domām, liecina, ka te bijušas neapdzīvotas starpcilšu teritorijas. Viņaprāt, šajās teritorijās (aiz kalniem, ūdeņiem, upju augštecēs, mežos) varēja atrasties mirušo pasaule. Šeit zilgmoja lieli meži, pletās purvi, tecēja avoti, kas deva sākumu vairākām upēm.⁸⁰ Tāds starpcilšu teritoriju raksturojums atbilst Jonišķu rajonam. Minētās teritorijas reti apdzīvotas arī tagad - tās ir purvainas, aizaugušas lieliem mežu masīviem. Balstoties uz to, var noteikt starpcilšu teritorijas un lokalizēt bijušo teritoriālo veidojumu robežas.

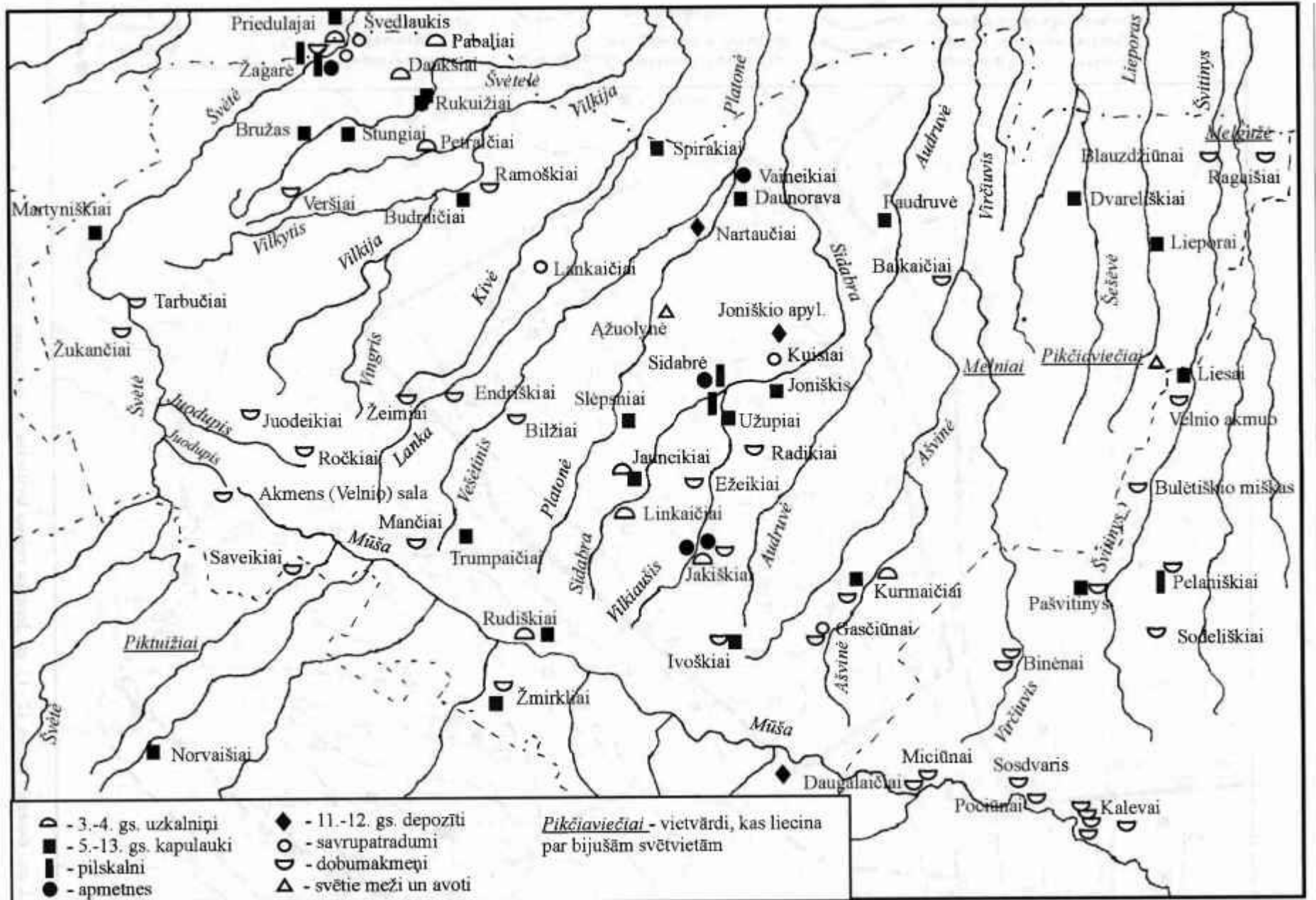
Sidabrenes zemes robežas var noteikt pēc šādiem arheoloģiskajiem pieminekļiem: ziemeļos - Jonišķu kapulauks (7.-11. gs.),⁸¹ Kuisi (8.-11. gs.),⁸² Kalnjeles (Sidabrenes) arheoloģisko pieminekļu komplekss (5.-13. gs.); rietumos - Slēpsņu kapulauks (8.-14. gs.),⁸³ Jauneiķu kapulauks (5.-11. gs.),⁸⁴ Trumpaiči (5.-13. gs.);⁸⁵ dienvidos - Rudišķu kapulauks (3.-13. gs.),⁸⁶ Žmirkļi (8.-16. gs. ?);⁸⁷ austrumos - Kurmaiču arheoloģisko pieminekļu komplekss (3.-13. gs.)⁸⁸ (12. att.).

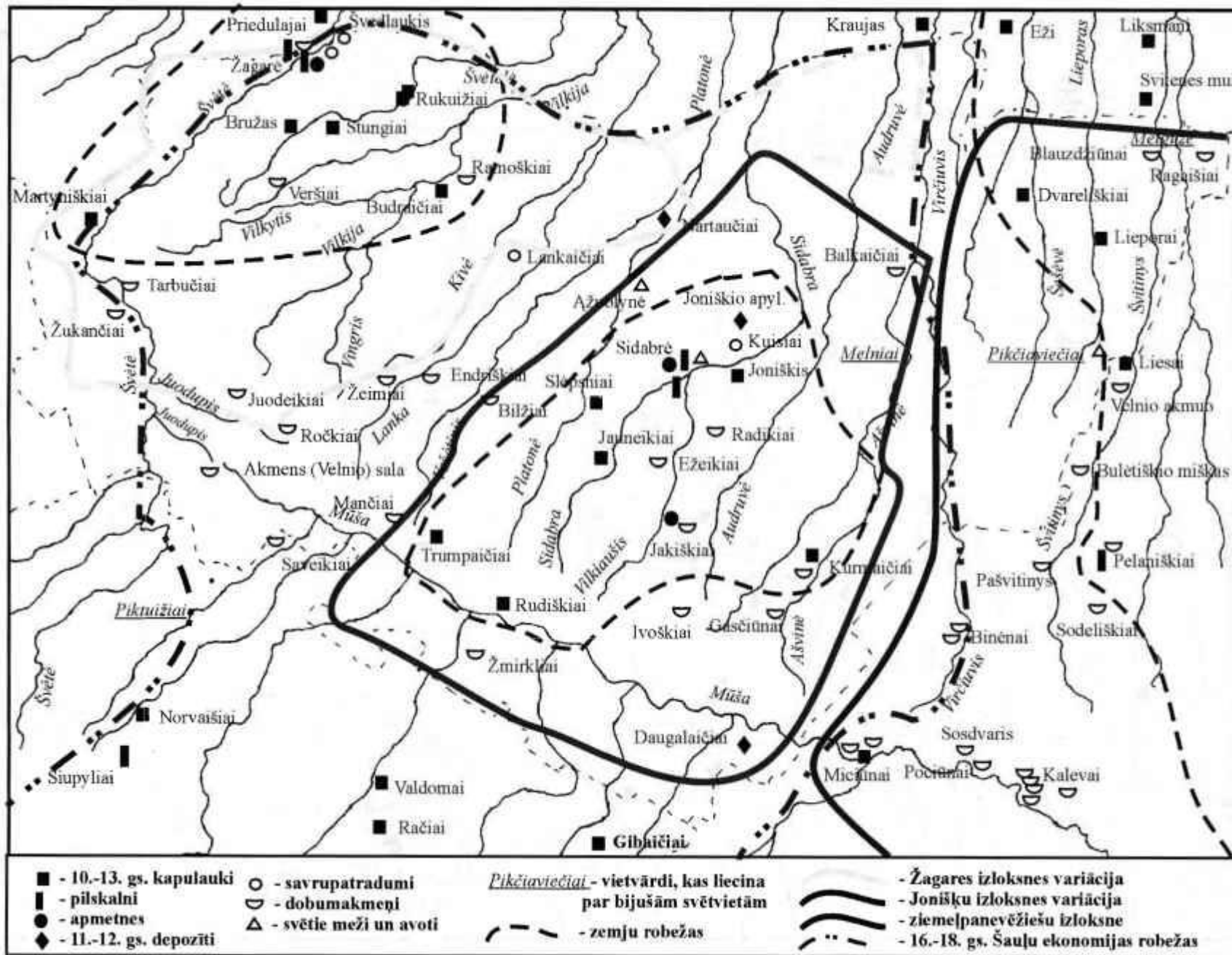
Šo vietu arheoloģiskie pieminekļi situēti dziļākās upītšu ielejās, t.i., vietās, kur reljefs ir vairāk viļņots. Pieminekļi nav konstatēti vietās, kur zemes virsma ir lēzena, bet upītšu ielejas nedziļas (piemēram, Ūķives, Vircavas, Mūsas augštecē baseins u. c.).

Starp Žagari un Sidabri neapdzīvota starpcilšu josla bija ap 10-20 km plata,⁸⁹ starp Sidabri un Tērveti (13. gs. sākuma rakstītos avotos ir minēts, ka Tērvete robežojas ar Upmali)⁹⁰ ziemeļos - 15-20 km. Atskaņu hronikā ir rakstīts, ka Sidabri atdalīja liels mežu masīvs. Pēc latviešu pētnieka V. Klišāna domām, šie meži atradās uz ziemeļiem no Sidabrenes pils.⁹¹ Sidabrenes zemes dienvidu robeža gāja līdz Mūsas upei.

Pastāv problēma ar teritoriju, kas atradās uz D-DR no Mūsas. Kā atzīst B. Salatkiene, Gruzdzu pagastā nav daudz arheoloģisko pieminekļu. Viņaprāt, apskatāmajā periodā šai teritorijai bija raksturīgs jaukts etniskais sastāvs. Šeit dzīvoja zemgaļi un žemaiši, taču dominēja zemgaļi.⁹² Ka zemgaļu pieminekļi bija izplatīti arī uz D-DA, apstiprina I. Vaškevičūtes pētījumi.⁹³ Pēc vēsturiskiem avotiem, uz dienvidiem no Sidabres atradās lietuviešu Šauļu zeme. Pēc mūsu domām, tā bija etniski jaukta zeme, kur blakus žemaišiem dzīvoja arī zemgaļi un kurai 12. gs. beigās - 13. gs. tika pievienotas zemgaļu apdzīvotās teritorijas, kas atradās uz dienvidiem no Mūsas.

Uz A-DA-ZA no Sidabres atradās Austrumzemgales (Upmales) Plānes novads. To atdalīja neapdzīvota starpcilšu teritorija - Mūsas vidusteces purvainā ieleja: A-ZA tā bija 10-15 km, bet DA - pat 20-30 km plata. Šeit, pēc V. Ramanauskaites-Ostašenkovienu pētījumiem, ar 11.-13. gs. datējami atradumi konstatēti tikai Micūnos (Mūsas kreisais krasts), bet tālāk uz DA ar 10.-13. gs. datējami atradumi ir savākti Šuķoņu, Stačūnu un Vēbaru kapulaukos (Krojas baseins).⁹⁴ Interesanti, ka šajā teritorijā ir konstatēta liela dobumakmeņu koncentrācija.⁹⁵ Arī šajā Jonišķu rajona daļā var lokalizēt senus elku kalnus, kuri galvenokārt koncentrējas bijušās Sidabrenes zemes austrumu daļā - Jakišķos, Ivošķos, Kurmaičos, Balkaičos. Šeit uz pauguriem stāv 19. gs. sākumā (?) būvētas kapu kapličas (precīzs to celša-

nas laiks nav noteikts), bet pie tam ir dobumakmeni.⁹⁶ Sidabres zemes austrumu robežas iezīmēšanai noderīgi arī tādi starpcilšu teritorijām raksturīgi vietvārdi kā, piemēram, Ašvīne, Melni, Melguže.⁹⁷

Balstoties uz arheoloģisko pieminekļu izplatību, var domāt, ka Vircavas upe un tās baseins atdalīja Austrumzemgali no Rietumzemgales. Interesanti, ka 16.-18. g. šī upe kalpoja par administratīvo robežu. Vircavas ieleja ir lēzena, un, pēc novadpētnieku fiksētiem datiem, upe (arī tās augštece) bieži pārplūda pavasaros vai pēc lielāka lietus.⁹⁸ Kā rāda arheoloģiskais materiāls, šī vieta nebija piemērota cilvēku dzīvei aizvēsturiskos laikos, to sāka izmantot tikai 16.-18. gs. (12. att.).

Risinot diskutējamo jautājumu, svarīgi ir valodnieku pētījumi. Interesanti, ka šīs teritorijas sakrīt ar augštaišu dialekta izloksnes variācijām. Pēc valodnieces J. Švambarites pētījumiem, Jonišķu rajonā ir izdalāmas trīs izloksnes variācijas - Zagares, Jonišķu un Krukju. *Zagares izloksnes variācijas* izplatības areāla ziemeļu robeža sakrīt ar Latvijas, rietumu - ar Akmenes rajona, dienvidu - ar Sauļu rajona administratīvajām robežām. Lielāki Zagares izloksnes variācijas punkti bez Zagares pilsētas ir Daukši, Daurava, Gaižaiči, Skaistgīre, Stunģi. Pēc J. Švambarites, šī izloksne, iespējams, robežojas ar Krukju izloksnes variāciju, bet pagaidām to saskares robeža nav precīzi noteikta. *Jonišķu izloksnes variācija* ir lokalizējama Jonišķos un apmēram 15-20 km rādiusā ap šo pilsētu dienvidu - Šauļu virzienā. Bez Jonišķiem citi lielāki punkti ir Barūni, Gasčūni, Gatauči, Linkaiči, Rudišķi, Stupuri, Ziniūni. Ziemeļos tās robeža iet gar Balkaičiem, Sarķiem, Tautgiņiem, rietumos - gar Žadvaiņiem, Buivīdžiem, Kīburjiem, Jankūniem, Vaišnoriem, austrumos - gar Mindaugiem, Pošupēm, Kepāliem, Medginiem, bet dienvidu robeža sakrīt ar Šauļu rajona robežu. Gan Zagares, gan Jonišķu izloksnes variācijas ir piešķiramas rietumaugštaišu šauļiešu izloksnei. Tālāk uz austrumiem sākās *Krukju izloksnes variācija*, kura aizņēma arī diezgan lielu Pakrojas rajona daļu. Tā ir piederīga augštaišu ziemeļpanevežiešu izloksnei.⁹⁹ Teritorijā uz dienvidaustrumiem (Līgumu pagastā) runā ziemeļpanevežiešu līgumiešu izloksnes variācijā¹⁰⁰ (12. att.).

Izlokšņu variāciju teritoriju sakrišana ar senāku administratīvo veidojumu teritorijām ļauj domāt par apdzīvotības kontinuitāti. Par tradīciju kontinuitāti liecina arī daži valodniecības dati. Interesanti ir valodnieku A. Jonaitītes, Z. Zinkēviča, J. Pabrēžas un novadpētnieka J. Šļava pētījumi. Zagares (īpaši Skaistgīres apkārtnē) izloksnes variācijā ir konstatēta konsonantisma īpatnība - t.s. *šlekiavimas* (liet.). Par tās centru uzskatāma Skaistgīre. *Šlekiavimas* - līdzskaņu s un **J**, z un **ž**, c un **č**, dz un **di** jaukšana,

nelikumsakarīga to lietošana. 1975. gada ekspedīcijas laikā dažos Zagares apkārtnes ciematos (Vērši, Zūri, Stunģi, Daukši) konstatēts, ka šeit līdzskaņi nav jaukti, bet salieti vienā starpskaņā. Pēc J. Šļava un Z. Zinkēviča domām, šādas starpskaņas ir pārmanotas no zemgaļu valodas. Šo īpatnību saglabājuši Zagares izloksnes variācijas pārstāvji līdz mūsdienām, bet Žeimeles - Linkuvas (iespējams, arī Skaistgīres) izlokšņu variāciju pārstāvji daļēji to zaudējuši un dažos vārdos lieto s, z, bet citos - š, ž. To, pēc J. Šļava atzinuma, apstiprina dažu piefiksētu vietvārdu formas: "Ziniūnai" (Jonišķu pag.) 18. gs. dokumentā ir rakstīts kā "Ziniūnai", bet "Zvliai" (Žeimeles pag.) - "Žilīai" u. c.¹⁰¹

Ziemeļpanevežiešu izloksnē (tai pieder arī Krukji), pēc Z. Zinkēviča domām, ir vērojamas dažas zemgaļu valodas paliekas. Tā ir Latvijas Zemgales reģionam raksturīgā anaptikse, kura konstatēta Žeimeles apkārtnē, kā arī uzsvara pārceļšana uz pirmo zilbi, kas īpaši sastopama tagadējo "pantinuku" teritorijā, kas liecina par zemgaļu substrāta ietekmi uz šīm augštaišu izloksnēm.¹⁰²

Ir svarīgi diskutējamā jautājuma risināšanā izmantot arī vēlākus - 16.-18. gs. vēsturiskos datus. Šajā periodā Jonišķu novads piederēja Šauļu apriņķim (no 16. gs. beigām - ekonomija). Pēc 18. gs. vēsturiskiem avotiem Šauļu ekonomijas rietumu robeža no Jaunās Zagares gāja gar Svētes upi (Senā Žagare palika Beržēnu apriņķim) garām Minčaičiem, Dilbiniem, Tarbučiem, Gaudiķiem, līdz tās iztekai pie Šakīnas (piederēja Beržēnu apriņķim), garām Mikaičiem, Ķaukliem, Piktuižiem, Norvaišiem, Šupīliem, Mažeikīem un tālāk virzījās uz dienvidiem. Austrumu robeža sākās pie Vircavas iztekas un gāja gar tās labo krastu garām Gedminiem, Miknūniem, Rimdzūniem, Ķivīliem, Giminēniem, Melniem, Pavirčuvei (piederēja Sauļu ekonomijai), Vaišnoriem, Drasutaičiem un Girminiem (piešķirami Šauļu ekonomijas Zagares traktam), tālāk uz ziemeļiem līdz pat Kurzemes un Zemgales hercogistes robežai. Vircavas upe ir uzskatāma par senāko Šauļu ekonomijas un Upītes apriņķa (no 1843. g. Panevėžas apriņķis) robežu, kura nemainīgi saglabājās līdz 19. gs.¹⁰³ (12. att.). Pēc mūsu domām, šī upe par robežu kalpoja arī aizvēsturiskajos laikos. Tātad var runāt par tradīciju kontinuitāti - Vircava atdalīja Sidabri no Upmales jau 12.-13. gs. un bija senākā robeža starp Austrumzemgali un Rietumzemgali.

Interesanti atzīmēt, ka 18. gs. Zagares trakta austrumu robeža¹⁰⁴ sakrīt ar Zagares izloksnes variācijas austrumu robežu,¹⁰⁵ par citām pagaidām datu nav. Nākotnē vajadzētu izpētīt arī Šauļu ekonomijas traktu, bijušo pētāmā teritorijā, robežas.

Pēc valodnieku domām, atsevišķu dialektu veidošanos ietekmēja vairāki faktori. Feodālisma periodā,

kad novads bija ļoti saskaldīts, bija labvēlīgi apstākļi valodnieciskai diferenciacijai, jo dažādiem feodāļiem piederošu zemes īpašumu iedzīvotāji maz kontaktēja.¹⁰⁶ Iespējams arī, ka liela ietekme, kā rāda kartogrāfiskais materiāls, bija dabas un senāku vēstures procesa faktoriem.

Tātad 12.-13. gs. zemju robežas sakrīt ar 16-19. gs. administratīvo veidojumu un 20. gs. fiksētām izlokšņu un izlokšņu variāciju robežām. Jonišķu izlokšnes variāciju var saistīt ar Sidabrenes zemi, Žagares izlokšnes variāciju - ar Žagares zemi, bet Krukju izlokšnes variāciju un vēlāko Upītes apriņķi - daļēji ar Upmales zemi.

Tādējādi var domāt, ka tagadējā Jonišķu rajona izlokšņu variācijas, kā arī Šauļu ekonomijas ziemeļdaļas trakti veidojās uz 12.-13. gs. zemgaļu administratīvo veidojumu pamata.

Interesanti, ka vēlāk Kurzemē, kā arī Žemaitijā muižas un draudžu centri veidojās bijušo lielākas vai vidējas nozīmes aizvēsturisko centru tuvumā.¹⁰⁷ To var piemērot arī Sidabrei, jo vēlāk - 16. gs. Jonišķos veidojās draudzes centrs un muiža, kas liecina par bijušā centra kontinuitāti no aizvēsturiskiem laikiem līdz viduslaikiem.¹⁰⁸

Tātad, balstoties uz iepriekš teikto, var domāt, ka 11.-13. gs. ir pastāvējusi atsevišķa dienvidzemgaļu zeme Sidabre.

Secinājumi

1. Zemgaļu Sidabrenes pils rakstītajos avotos ir pieminēta 1289.-1290. gadā. 1290. gadā tā tika pamesta - daļa iedzīvotāju devās uz Lietuvu, daļa

pec Mītavas komtura pavēles tika aizsūtīta uz tagadējās Jelgavas apkārtni.

2. Pētnieki par Sidabrenes pils lokalizāciju interesējas, sākot ar 19. gs. vidu. Vairākums pētnieku atzīst, ka tā atradās Lietuvā, tagadējā Kalnjeles ciematā, 3 km uz ZR no Jonišķiem.
3. Kalnjeles arheoloģisko pieminekļu kompleksu veido divi pilskalni, senpilsēta, Užupju kapulauks. Tie ir stipri postīti cilvēka darbības rezultātā. Plašāki pētījumi šeit notikuši 1990. gadā, bet 2003. gadā veikti arheoloģiskās apzināšanas darbi. Pētījumu laikā noteikta precīza šo pieminekļu hronoloģija - 5.-13. gs. un 16.-20. gadsimts. Papildu datus par Kalnjeles (Sidabrenes) arheoloģiskajiem pieminekļiem sniedz jaunākie savrupatradumi un arhīvos atrastie pārskati (piemēram, 1942. gada P. Stepiņa vadītās ekspedīcijas pārskats rada šaubas, vai bija 1. pilskalns). Arheoloģiskais materiāls ir līdzīgs kā citos pētītos zemgaļu pieminekļos.
4. Sidabrenes zeme iekļāvās starptautiskā tirdzniecībā. Tomēr šim novadam nebija svarīga loma zemgaļu tirdznieciskajās aktivitātēs.
5. Jaunākie arheoloģiskie atradumi ļauj domāt, ka, noslēdzoties krustakariem, ne visi iedzīvotāji pameta Zemgali - daļa 14.-15. gs. palika dzīvot uz vietas.
6. Jautājumā par to, kam piederēja Sidabrenes pils - Žagares vai Upmales zemēm, vai arī bija atsevišķa Sidabrenes zeme, arheoloģijas, vēstures un valodniecības materiāli liecina, ka 11.-13. gs. pastāvēja atsevišķa Sidabrenes zeme.

SAĪSINĀJUMI

AE - Arheoloģija un etnogrāfija
ATL - Archeologiniai tyrimai Lietuvoje
JKM - Jonišķu vēstures un kultūras muzejs
KU BRIAI - Klaipēdas universitātes Baltijas reģiona
vēstures un arheoloģijas institūts
LA - Lietuvos archeologija

LII - Lietuvos vēstures institūts
MADA - Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai,
sērija A
ŠAM - Šauļu "Aušros" muzejs
VU AK - Viļņas universitātes Arheoloģijas katedra
ŽŽM - Žeimeles "Zemgales" muzejs

ATSAUCES

- ¹ Atskaņu hronika. - Rīga, 1998. - 11210.-11312. rinda.'
- ² Turpat. - 11428.-11459. rinda.
- ³ Turpat. - 11457.-11606. rinda.
- ⁴ *Henrikas Latvis, Hermanas Vartberge.* Livonijos kronikos. - Vilnius, 1991. - P. 174.
- ⁵ *Jurgaitis R.* Kur stovejo Bučiūnių pilis // Žiemgala. - 2003. - Nr. 1. - P. 9-15.
- ⁶ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Begründet von F. G. Bunge, forgesetzt von H. Hildebrand. - Riga, 1881. - Bd. VII - Nr. 472, 473.
- ⁷ *Tyla A., Miškinis A.* Jonišķis // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. - Vilnius, 1981. - T. 4. - P. 69; *Merkevičius A.* Kalnelio (Sidabres) km. piliakalnių, Jonišķio raj., aplinkos tyrimai ataskaita / LH RF 1 Nr. 1707. - Vilnius, 1990. - P. 3.
- ⁸ *Merkevičius A.* Kalnelio archeologiniai paminklai // LA. - Vilnius, 1998. - T. 15. - P. 381-386; *Merkevičius A.* Kur stovejo Sidabros pilis? // Sidabrė (Jonišķis). - 1990. - 17. VIII. - P. 3-4.
- ⁹ *Atgāzis M.* Tērvetes senvietas, to pētniecības gaitu sakums un dažī senvietu hronoloģijas jautājumi // AE. - Rīga, 2000. - 20. laid. - 4. att. (sk. 15. atsauci - *Watson K. F.* Darstellung der alten Eintheilung von Kurland, wie die Deutschen solche vorfanden; nach Urkunden aus dem dreyzehnten Jahrhundert und nach den ältesten Chronisten // Jahresverhandlungen der Kurländischen Gessellschaft für Literatur und Kunst. - Mitau, 1822. - Bd. 2. - S. 288, Karte I, Taf. II).
- ¹⁰ *Döring J.* Wo die Stelle der 1290 zerstörten Semgallerburg Sydobre wohl zu suchen sein dürfte // Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Mitau, 1881. - Mitau, 1882. - S. 65-70.
- ¹¹ *Bielenstein A.* Über die Lage alten Semgallenburg Sidabre // Magazin herausgegeben von der lettischen Gesellschaft. - Mitau, 1883. - Bd. 17. - S. 118-119; *Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volkstames und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. - St. Petersburg, 1892.
- ¹² (Ditleba Alnpeķes) Rīmju hronika / Latviski M. Šiļņa. Ar piezīmējumiem, vēsturīgu pārskata karti un fotogrāfiskiem ieskatiem uz pilskalniem. - Rīga, 1893. - 174.-175. lpp.
- ¹³ *Покровский Ф.* Археологическая карта Ковенской губернии. — Вильно, 1899.
- ¹⁴ *Tarasenka P.* Lietuvos archeologijos medžiaga. - Kaunas, 1928.
- ¹⁵ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme. - Rīga, 1926. - 20. lpp.
- ¹⁶ *Šliavas J.* Kai kurios pastabos žiemgalių klausimu // Krastotyra. - Vilnius, 1967. - P. 54-58; *Šliavas J.* Kai kurie Jonišķio rajono archeologiniai paminklai // Krastotyra. - Vilnius, 1969. - P. 92-97; *Šliavas J.* Sventos Brigitos kalnas // Sidabrė (Jonišķis). - 1998. - 26. XI. - P. 3; *Šliavas J.* Dvariuko kalnelis // Sidabrė (Jonišķis). - 1998. - 3. XII. - P. 3.
- Tautavičius A.* 1968 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita / Jonišķio, Kauno, Kėdai-niū, Pakruojo, Panevėžio, Pasvalio, Radviliškio, Šiaulų raj. / LH RF1 Nr. 258.
- ¹⁷ *Ozols J.* Die vor- und frugeschichtlichen Burgen Semgallens // Commentationes Balticae. - Bonn, 1971. - Bd. XIV/XV, H. 3. - S. 141.
- ¹⁸ *Merkevičius A.* Kalnelio archeologiniai .. - P. 381—388.
- ¹⁹ *Vasiliauskas E.* Nauji duomenys apie Kalnelio (Sidabres) piliakalnius // Vomta. - 2000. - 20. VII. -

- Nr. 14. - P. 4-5; *Stepiš P.* Lietuvos Žiemgalos piliakalniai // LA. - Vilnius, 2003. - T. 24. - P. 238, pav. 13.
- ²¹ JIKM in. GEK Nr. 9997.
- ²² JIKM in. GEK Nr. 10100.
- ²³ JIKM in. GEK Nr. 9421-9423 (AR 16: 39-41).
- ²⁴ JIKM in. GEK Nr. AR 16: 1-53.
- ²⁵ *Stepiš P.* Lietuvos Žiemgalos .. - P. 229-240; *Vasiliauskas E.* Kur buvo Sidabres pilis? // Sidabre (Joniškis). - 2002. - 29. I. - Nr. 11. - P. 3; *Vasiliauskas E.* Nauji duomenys .. - P. 4-5.
- ²⁶ //
- ²⁷ *Sliavas J.* Kai kurie .. - P. 93.
- Merkevičius A.* Kalnelio archeologiniai .. - P. 381-388.
- ²⁸ Turpat. - 382.-383. lpp.
- ²⁹ *Stepiš P.* Dūmaka tinas brīvo zemgaļu Sidabrene // Dabas un vēstures kalendārs 1988. gadam. - Rīga, 1987. - 155.-157. lpp.
- ³⁰ Turpat.
- ³¹ *Vasiliauskas E.* Nauji duomenys .. - P. 4-5; *Stepiš P.* Lietuvos Žiemgalos .. - P. 238, pav. 13.
- ³² *Kazakevičius V.* Iš velvojo geležies amžiaus baltij ginklu. istorijos (kalaviju makstij gali[apkalai] // LA. - Vilnius, 1998. - T. 15. - P. 298-300.
- ³³ *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas // AE. - Rīga, 1974. - 11. laid. - 125. lpp., 3. att.: 14-23, 26, 27.
- ³⁴ *Mugurevičs E.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.-15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. - Rīga, 1977. - 81. lpp., XXXIII tab.: 5; *Шноре Э. Д.* Асотское городище. - Рига, 1961. - С. 32-33, рис. 44: 2.
- ³⁵ *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE. - Rīga, 1964. - 6. laid. - 94. lpp., 10. att.: 4.
- ⁶ *Merkevičius A.* Kalnelio archeologiniai.. - P. 384, pav. 6: 3; publikācijā ir nepareizi norādīts materiāls - melns smilšakmens.
- ³⁷ Latvijas PSR arheoloģija. - Rīga, 1974. - 238. lpp.
- ³⁸ *Duksa Z.* Pinigai ir ju. apvarta // LMK IX-XIII a. - Vilnius, 1981. - T. II. - P. 105, 109.
- ³⁹ Sk.: *Duksa Z.* Pinigai.. - P. 100-102; *Kuncienē O.* Prekybiniai ryšiai IX-XIII amžiais // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai 1-XIII a. - Vilnius, 1972. - P. 149-254; *Kuncienē O.* Prekyba // LMK IX-XIII a. - Vilnius, 1981. - T. II. - P. 49-82; *Vasiliauskas E.* Žiemgalos prekybiniai keliai ir centrai VIII-XII a. // LA. - Vilnius, 1999. - T. 18. - P. 79-99.
- ⁴⁰ *Vasiliauskas E.* Archeologiniai žvalgomieji tyrimai Jonišio mieste // ATL 2001 metais. - Vilnius, 2002. - P. 224-226, pav. 38: 4, 6; *Vasiliauskas E.* Archeologiniai žvalgomieji tyrimai
- Zagareje // ATL 2001 metais. - Vilnius, 2002. - P. 227-228.*
- ⁴¹ *Vasiliauskas E.* Archeologiniai žvalgomieji tyrimai Jonišio mieste. - P. 224-226; *Vasiliauskas E.* Archeologiniai žvalgomieji tyrimai Žagarėje. - P. 227-228.
- ⁴² Konsultėja VU AK dr. A. Kuncevičs. Autors pateicas par sniegto informacijū.
- ⁴³ JIKM in. GEK Nr. 9324.
- ⁴⁴ *Merkevičius A.* Kalnelio (Sidabres) km. .. - P. 3; *Merkevičius A.* Kalnelio archeologiniai .. - P. 383.
- ⁴⁵ *Merkevičius A.* Kalnelio archeologiniai .. - P. 383, pav. 5: 4, 5, 7-9.
- ⁴⁶ *Stankus J.* Jurgaičių piliakalnio gyvenvietė // ATL 1990 ir 1991 metais. - Vilnius, 1992. - P. 56; *Sa-latkienė B.* Jurgaičiu. piliakalnio archeologiniai tyrimai // Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos. - Šiauliai, 2000. - P. 22.
- ⁴⁷ *Mugurevičs E.* Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā // AE. - Rīga, 1961. - 3. laid. - 65. lpp.
- ⁴⁸ *Zemgali senatnē/ Žiemgaliai senovėje. - Rīga, 2003. - 39. lpp.*
- ⁴⁹ *Kunskas R.* Lygumu. kraštoves kilme ir raida // Lygumai. Stačiūnai. - Vilnius, 2001. - P. 35-36.
- ⁵⁰ *Bukantis A.* Nejprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI-XX amžiuose. - Vilnius, 1996. - P. 14. *Vasiliauskas E.* Žiemgalos prekybiniai .. - P. 79-88.
- ⁵² *Vaškevičiūtė I.* Jauneikių (Joniškio raj.) V-XI a. kapinynas (5. Ranku papuošalai, kiti radiniai) // MADA. - 1987. - Nr. 4 (101). - P. 77-78.
- ⁵³ Turpat. - 73. lpp.
- ⁵⁴ *Vaškevičiūtė I.* Jauneikiu. (Joniškio raj.) V-XI a. kapinynas (2. Ginklai) // MADA. - 1986. - Nr. 2 (95). - P. 48.
- Vaškevičiūtė I.* Jauneikiu. (Joniškio raj.) V-XI a. kapinynas (3. Galvos ir kaklo papuošalai) // MADA. - 1987. - Nr. 1 (98). - P. 26-27.
- ⁵⁶ Turpat. - 27. lpp.; *Kuncienė O.* IX-XUI a. stiklo karoliai Lietuvoje // LA. - Vilnius, 1981. - T. 2. - P. 79, 83.
- ⁵⁷ *Duksa Z.* Pinigai .. - P. 100, 102.
- ⁵⁸ *Kuncienė O.* Prekybiniai .. - P. 188-192.
- ⁵⁹ *Vasiliauskas E.* Nauji duomenys apie XVI-XVIII a. monėtas Jonišio rajone // Voruta. - 2001. - 24. XI. - Nr. 22 (496). - P. 7.
- ⁶⁰ v
- Tautavičius A.* Siauliių zeme ir Šiauliai (V-XV a. archeologijos duomenimis) // Siauliių miesto istorija (iki 1940 m.). - Šiauliai, 1991. - P. 11; *Genys J.* Trade routes and trade centres in Western Lithuania during the early Middle Ages // Archaeologia Baltica. - Vilnius, 1997. - T. 2. - P. 146, pav. 1, 2.

- Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Begründet von E. G. Bunge, fortgesetzt von H. Hildebrand. - Riga, 1881. - Bd. VII. - Nr. 472, 473.
- ⁶² *Vasiliauskas E.* Ziemgalos prekybiniai .. - P. 91.
- ⁶³ Atskaņu hronika. - 10123.-10125., 11403.-11405. rinda; *Gudavičius E.* Paskutinysis žiemgalių sukilimas // *Ziemgalos krašto praeitis*. - Kaunas, 1999. - T. 2. - P. 34.
- ⁶⁴ *Vasiliauskas E.* Ziemgalos prekybiniai .. - P. 88, 90-91.
- ⁶⁵ JIKM in. GEK Nr. 1303 (AR 12).
- ⁶⁶ *Vasiliauskas E.* Ziemgala XII-XIII a. // *Ziemgala*. - 2003. - Nr. 2. - P. 8.
- ⁶⁷ *Merkevičius A.* Kalnelio archeologiniai .. - P. 384, pav. 6: 1; *Vasiliauskas E.* XII-Xm a. žiemgalių laidojimai // *LA*. - Vilnius, 2001. - T. 21. - P. 348-349, pav. 11.
- ⁶⁸ *Mugurevičs E.* Interactions between indigenous and western culture in Livonia in the 13th to 16th centuries // *From the Baltic to the Black sea (studies in Medieval archaeology)*. - London, 1997. - Fig. 10: 4; *Zabiela G.* Lietuvos medinės pilys. - Vilnius, 1995. - P. 131, pav. 117: 1.
- ⁶⁹ *Jurgaitis R.* Kur stovėjo .. - P. 9-15.
- ⁷⁰ *Jarockis R.* Lietuviškosios Ziemgalos dalies apgyvendinimo raida XIII-XIV amžiuje // *LA*. - Vilnius, 2003. - T. 24. - P. 9.
- ⁷¹ *Zulkus V.* Kuršių kaimai XI-XV a. // *LA*. - Vilnius, 1999. - T. 18. - P. 135-136.
- ⁷² Ziemgali senatne .. - 83.-90. lpp.; *Jarockis R.* Some aspects of urban development of two manor-boroughs in Žagarė in the 13th - 16th centuries // *LA*. - Vilnius, 2001. - T. 21. - P. 359, 363.
- ⁷³ *Sliavas J.* Kai kurios .. - P. 55-56; *Zinkevičius Z.* Lietuvių kalbos istorija. Lietuvių kalbos kilmė. - Vilnius, 1984. - T. I. - P. 355.
- ⁷⁴ *Bielenstein A.* Die Grenzen .. - S. 145, Karte III; *Mugurevičs E.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. - 16. gs. vidus) // *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. - Rīga, 1999. - 67. lpp., 8. att.
- ⁷⁵ Ziemgali senatnē .. - 88. lpp.
- ⁷⁶ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Begründet von F. G. Bunge, fortgesetzt von H. Hildebrand. - Riga, 1881. - Bd. III. - Nr. CCCXXXVHL
- ⁷⁷ Turpat.
Vasiliauskas E. Kada apsigyveno žmonės Joniškio rajone? // *Sidabrė (Joniškis)*. - 2001. - 30. X. - Nr. 111.-P. 3.
- Dati par dažiem akmeņiem ir publicēti (sk.: *Matulis R.* Istoriniai akmenys. - Vilnius, 1990. - P. 51). Pēdējā laikā papildinājušies dati par jaunatklātiem dobumakmeņiem Jonišķu rajonā. Informāciju sniedza V. Vaitkus, A. Zalys, R. Vainekiene. Autors izsaka pateicību par sniegto informāciju. Daļa jauno datu ir publicēta (*Vasiliauskas E.* Iš seniausios Žagarės ir Skaistgirio praeities // *Sidabrė (Joniškis)*. - 2001. - 25. IX. - Nr. 96. - P. 3; *Vasiliauskas E.* Nauji akmeninių kirvių radiniai Joniškio rajone // *ATL 2000 metais*. - Vilnius, 2002. - P. 211-212; *Vaitkus V., Vasiliauskas E.* Nauji archeologiniai paminklai Žagarės apylinkėse // *ATL 1998 ir 1999 metais*. - Vilnius, 2000. - P. 547).
- ⁸⁰ *Zulkus V.* Tarpgentines dykros ir mirusiųjų pasaulis balhų pasaulėžiūroje // *Vakaru, baltų, archeologija ir istorija*. - Klaipėda, 1989. - P. 111, pav. 1.; *tulkus V.* Mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje (archeologijos duomenimis) // *Žemaičių praeitis*. - Vilnius, 1993. - T. 2. - P. 30.
- Šapaitė A.* Viduriniojo geležies amžiaus kapūs Joniškėje // *ATL 1994 ir 1995 metais*. - Vilnius, 1996. - P. 122-124; *Aleliūnas G.* Žvalgomieji tyrinėjimai Joniškėje 1996-1997 metais // *ATL 1996 ir 1997 metais*. - Vilnius, 1998. - P. 365; *Vasiliauskas E.* Archeologijos žvalgomieji tyrinėjimai Joniškio mieste.. - P. 226.
- Arheologiskais piemineklis šajā vieta pagaidām nav atrasts, bet muzejā glabājas dzelzs uznavas šķēpa gals ar vītollapasveida lapu, kas iegūts šī ciemata apkārtnē. Šķēpa gals 20. gs. ticis apstrādāts par nazi - mehāniski noasināts, uznavā pārgriezta pa vidu un tajā ar naglām piestiprināts kāts. Atradums glabājas JIKM in. GEK Nr. 10179.
- Lietuvos TSR archeologijos atlasās. - Vilnius, 1977. - T. III. - P. 105.
- ⁴ *Vaskevičiūtė I.* Jauneiknų (Joniškio r.) V-XI a. kapinynas (1. Laidosena. Darbo įrankiai) // *MADA*. - 1985. - Nr. 2 (91). - P. 48-57; *Vaskevičiūtė I.* Jauneiknų.. (2. Ginklai) // *MADA*. - 1986. - Nr. 2 (95). - P. 48-57; *Vaskevičiūtė I.* Jauneiknių .. (3. Galvos ir kaklo papuošalai) // *MADA*. - 1987. - Nr. 1(98). - P. 20-30; *Vaskevičiūtė I.* Jauneiknių (Joniškio r.) V-XI a. kapinynas (4. Krūtinės papuošalai) // *MADA*. - 1987. - Nr. 2 (99). - P. 25-38; *Vaskevičiūtė I.* Jauneiknių .. (5. Rankų, papuošalai, kiti radiniai) // *MADA*. - 1987. - Nr. 4 (101). - P. 71-81.
- Arheologiskais piemineklis šajā vietā pagaidām nav lokalizēts, bet ŠAM glabājas daži 5.-13. gs. un 16-17. gs. atradumi (ŠAM in. Nr. 402, A39, GEK 1511, GEK 65848).
- ⁶ *Ramanauskaitė-Ostašenkoviene V.* Rudiškių senkapio radiniai // *Ziemgala*. - 2002. - Nr. 2. - P. 3-9.

- Lietuvos TSR kultūros paminkhļ sarašas. - Vilnius, 1973. - P. 114. (Neraugoties uz to, ka literatūrā norādīts, ka tas ir datējams ar 8.-16. gs., tomēr nav skaidrs, kurā muzejā glabājas atradumi.)
- Lietuvos TSR archeologijos atlasās. - Vilnius, 1977. - T. m. - P. 64; *Tebelškis P.* Linksmēnu (Kurmaičiļ) kapinyno tyrinejimai 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. - Vilnius, 2000. - P. 290.
- Pēc novadpētnieka J. Šļava pierakstītām piezīmēm no Sidabrenes uz ZR (Žagares virzienā) atradies Ozolu (liet. *A&uolynės*) mežs, kas dēvēts arī par Svēto mežu (sk.: *Šliavas J.* Sventos Brigitos kalnas // Sidabrē (Joniškis). - 1998. - 26. XII. - P. 3). Tas liecina par šīs vietas svētumu un to, ka šeit varēja atrasties starpcilšu teritorija.
- Mugurēvičs Ē.* Novadu .. - 67. lpp.
- Klišāns V.* Neapdzīvotas un mazapdzīvotas zemes Zemgalē un tai pieguļošajās teritorijās 13. gs. // Feodālisma problēmas Baltijā. - Rīga, 1993. - 10. lpp.
- Salatkienė B.* Gruzdziiļ seniūnijos archeologijos paminklai // Gruzdziai. - Vilnius, 1999. - P. 39.
- Vaškevičiūtė I.* Piētines Žiemgalos ribos // Žiemgala. - 1999. - Nr. 1. - P. 2-7.
- Ramanauskaitė-Ostasenkoviene R.* Archeologijos paminklai // Lygumai. Stačiūnai. - Vilnius, 2001. - P. 53-56; *Vasiliauskas E.* XII-XIII a. žiemgalhļ.. - P. 348.
- Daži dati par dobumakmeņiem ir publicēti agrāk (sk.: *Matulis R.* Istoriniai .. - P. 60-64). Pēc 2003. gadā izdevniecības "Versmes" organizētās ekspedīcijas (piedalījās šī raksta autors un R. Jurgaitis) papildinājās dati par jaunatklātiem dobumakmeņiem Micūnos, Sosdvarē, Pocūnos, Kalevos.
- Pētnieks S. Šimaitis domā, ka ap Jonišķiem esošām vairākām kapu kapličām ir sakrāla kristietības nozīme: "Jonišķu baznīcai ir novēlēti 8 pienākumi.. Acīmredzot minētie 8 pienākumi ir saistīti ar novēlējumu nodibināt 8 kapličas.. Kalnjeles, Milvīdžu, Balkaiču, Pošupju, Kurmaiču, Jakišķu, Jauneiķu un Ivošķu. Kapliču skaits ir prasmīgs, gandrīz astoņstūrainas zvaigznes simbols, kas simbolizē sabiedrību un tās zemi. Eiropēiskajā kultūras simbolikā "8" nozīme savienojumu starp dabu un garīgo, profano un mūžīgo" (sk.: *Šimaitis S.* Kalnelis // Sidabre (Joniškis). - 1997. - 02. VII. - Nr. 51. - P. 2; *Šimaitis S.* Du seniausieji Jonišķio-Skaistgirio-Žagarēs žemiiļ aprašymai // Sidabrē (Joniškis). - 1999. - 3. IV. - P. 3). Bet arheoloģiskie dati liecina pavisam ko citu. Vairākās iepriekš minētās vietās ir bijuši 3.-13. gs. pieminekļi - kapulauki, dzīvesvietas un mitoloģiskie objekti, t.i., šīs vietas bija apdzīvotas arī aizvēsturiskos laikos. Pēc mūsu domām, vairākums kapliču dibināts bijušo elku kalnu vietās vai citās svētvietās - tāda kristietības sludinātāju prakse ir zināma arī citās Lietuvas vietās.
- Piemēram, žemaišu novadus - Jaunodavu un Kaltinēnus no Kražju zemes atdalīja Ašvijas upe un Svētais mežs (sk.: *Žulkus V.* Mirusiujiļ .. - P. 30).
- Mačiulis J.* Kivyliai. - Vilnius, 1996. - P. 19.
- Joniškio šnektiļ pratimai ir tekstai / Atb. red. J. Svambarytė. - Šiauliai, 2001. - P. 13-14.
- ' *Garšva K.* Lygumiļ šneкта // Lygumai. Stačiūnai. - Vilnius, 2001. - P. 571, 574.
- ' *Pabrėia J.* Žagares šnektos fonetinēs ypatybēs // Žagare. - Vilnius, 1998. - P. 781-787; *Šliavas J.* Dēl kai kuriiļ žiemgaliu. kalbos ypatybiu // Žagarē. - Vilnius, 1998. - P. 787-790; *Zinkevičius Z.* Lietuviu. kalbos istorija. Iki pirmujiļ raštiļ. - Vilnius, 1987. - T. II. - P. 260.
- Zinkevičius Z.* Lietuviu. kalbos istorija. Lietuviļ kalbos kilmė. - Vilnius, 1984. - T. I. - P. 357; *Zinkevičius Z.* Lietuviļ kalbos istorija. Iki pirmujiļ raštiļ. - P. 260; *Zinkevičius Z.* Lietuviļ kalbos dialektologija. - Vilnius, 1994. - P. 63.
- ' *Blaszczyk G.* Powiat Szavreiski w XVII-XVIII wieku (ze studiow nad podzialami administracyjno-terytorialnymi Żmudzi) // Acta Baltica-Slavica. - 1990. - T. XIX. - P. 163-177.
- ' Turpat. - 177. lpp.
- Joniškio šnektiļ .. - P. 13.
- ' *Zinkevičius Z.* Lietuviu. kalbos dialektologija. - P. 15.
- Žulkus V.* Kuršiiļ.. - p. 146.
- Jarockis R.* Lietuviškosios Žiemgalos .. - P. 12-13.

NEW RESEARCH ON THE ARCHAEOLOGICAL SITES OF SIDABRENE (KALNELIS)

Summary

The Semigallian castle of Sidabre (Sidabrene) is mentioned in written sources in 1289-1290. In 1290 it was abandoned: some of the residents left for Lithuania, while others, on the order of the Commander of Mitau, were sent to the present area of Jelgava.

Researchers have been interested in locating the castle of Sidabre already from the mid-19th century. The majority of researchers agree that it was situated in present-day Lithuania, in the village of Kalnelis, 3 km NW of Joniskis.

The complex of archaeological monuments at Kalnelis consists of two hillforts, an early town site and the pre-Christian cemetery of Uzupiai (Fig. 1). These have been badly damaged as a result of human activities. The most extensive excavation was conducted here in 1990. (The excavation material has been published.) In 2003, archaeological survey work was conducted here. In the course of this research, the precise chronology of these monuments was established: 5th-13th and 16th-20th centuries. Additional data on the archaeological sites of Kalnelis (Sidabre) comes from several stray finds and reports found in archives (for example, in the

report of an expedition led by R. Stepins in 1942 doubts are expressed as to the existence of the first hillfort) (Figs. 2, 3). The archaeological material is similar to that obtained from other excavated Semigallian sites (Figs. 4-9).

The latest archaeological finds suggest that after the end of the crusade, not all the inhabitants left, part of the population remaining here during the 14th-15th centuries.

The archaeological material indicates that trade was not equally intensive throughout Semigallia. In terms of the distribution of finds connected with trade, three regions can be distinguished in Semigallia: trade was most active in eastern Semigallia, with western Semigallia in second place and southern Semigallia third. The district of Sidabre belonged to the last mentioned region (Fig. 10).

There is a long-standing debate about whether the castle of Sidabre belonged to the land of Zagare or Upmale, or whether there was a separate land of Sidabre. Archaeological, historical and linguistic data indicate that in the 11th-13th centuries there existed a separate land of Sidabre (Figs. 11, 12).

FIGURE CAPTIONS .

Fig. 1. Location plan of the archaeological monuments of Kalnelis (Sidabre).

1 - 1st Hillfort (location of the manor);
2 - 2nd Hillfort (graveyard); 3 - Uzupiai pre-Christian cemetery; 4 - destroyed cemetery site and early town (?); 5 - findspot of spearhead (after *Merkevičius A.* Kalnelio archeologiniai..., Fig. 1)

Fig. 2. Sidabre Hillfort from the SE. *Photo by P. Stepinš*

Fig. 3. Sidabre Hillfort. *Drawing by F. Viksna*

Fig. 4. Material excavated in 2003 at the early town site next to the 2nd Kalnelis (Sidabre) Hillfort. 1 - fragmentary bar; 2 - fragmentary plaque; 3 - bronze sword scabbard chape; 4 - semi-manufactured penannular brooch;

5 - spur. 1 - silver, 2 - bronze, 5 - iron. JIKM in. AR 16: 44, 49, 42, 46, 53. *Drawing by V. Bardauskaite*

Fig. 5. Material excavated in 2003 at the early town site next to the 2nd Kalnelis (Sidabre) Hillfort. Iron jewellery smith's hammer. JIKM in. AR 16: 48. *Drawing by V. Bardauskaite*

Fig. 6. Material excavated in 2003 at the early town site next to the 2nd Kalnelis (Sidabre) Hillfort. 1 - bone fragment with traces of working; 2 - fragmentary whetstone. JIKM in. AR 16: 47, 50. *Drawing by V. Bardauskaite*

Fig. 7. Stray finds from 2002-2003 in the early town site next to the 2nd Kalnelis (Sidabre) Hillfort. 16th-17th century pottery. *Drawing by V. Bardauskaite*

Fig. 8. Stray finds from 1997 in the territory of the 1st Kalnelis (Sidabre) Hillfort (?). 1,2- pottery (16th-17th cent.); 3 - fragmentary cornice stove tile (2nd half of the 17th-18th cent.) JIKM in. AR 16: 41, 40, 39. *Drawing by V. Bardauskaite*

Fig. 9. Finds from 1990 in the territory of the 1st Kalnelis (Sidabre) Hillfort (?). 1 - sherd of stoneware; 2, 3 - pottery (14th (?) - 17th cent.); 4-6 - fragmentary stove tiles (17th

cent.) JIKM in. AR 16: 36, 37, 38, 34, 32, 35. *Drawing by V. Bardauskaite*

Fig. 10. Distribution of finds of artefacts related to trade in Joniškis District. *Drawing by E. Vasiliauskas*

Fig. 11. 3rd-13th century archaeological monuments in Joniškis District. *Drawing by E. Vasiliauskas*

Fig. 12. 12th-13th century Semigalhan lands in Joniškis District. *Drawing by E. Vasiliauskas*

BAIBA VASKA

PROCESI ZEMGAĻU ORNAMENTĀ VIDĒJĀ UN VĒLAJĀ DZELZS LAIKMETĀ

Strādājot ar latgaļu un kuršu vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku ornamentu, problēmas sagādāja neizpētītais zemgaļu ornamenti. Zemgaļu kultūra ir ļoti būtisks fenomens baltu kultūras areālā, un, to neievērojot, par daudzām lietām rodas neprecīzi priekšstati. Savukārt vidējam dzelzs laikmetam izlēmu pievērsties tādēļ, ka daudzi būtiski procesi, kas norisinās vēlā dzelzs laikmeta ornamentā, nav izprotami, ignorējot iepriekšējā perioda tradīcijas.

Tā kā zemgaļu ornamenti nav pētīti, mans uzdevums, sākot šo darbu, bija iegūt vispārēju priekšstatu par procesiem tajā, detalizētākus pētījumus atstājot priekšdienām. Strādājot ar zemgaļu ornamentu, problēmas sagādā tas, ka trūkst pētījumu par atsevišķām senlietu kategorijām. It sevišķi tas attiecas uz rotaslietām. Ir vairāki pētījumi, kas apskata atsevišķas priekšmetu grupas plašākā kontekstā. Rauls Šnore jau 1930. gadā izstrādājis Latvijai raksturīgo rotadatu klasifikāciju,¹ pēdējā laikā poļu zinātniece Anna Bitnere-Vroblevska (*Bitner-Wroblewska*) publicējusi pētījumu par migrāciju perioda stopsaktām Baltijas jūras reģionā.² Viktorijas Bebres raksts veltīts zemgaļu dzeramajiem ragiem,³ bet Emīlijas Brīvkalnes - Tērvetes pilskalnā atrastajām saktām.⁴

Latvijas arheoloģiskajā literatūrā ir tikai daži pētījumi par atsevišķiem zemgaļu kapulaukiem⁵ un dzīvesvietām,⁶ tādēļ ir apgrūtināta atsevišķu rotu un ornamenta veidu lokalizācija un to kop-

sakarības bieži ir grūti nolasāmas, grūtības sagādā arī to kārtojums uz laika skalas. Darbā izmantots materiāls no LU Latvijas vēstures institūta un Latvijas Vēstures muzeja fondiem, Kurzemes provinces muzeja katalogs (KPM) un Rīgas Doma muzeja katalogs (RDM), kas glabājas Latvijas Vēstures muzejā, kā arī publikācijas. Kā salīdzināmais materiāls izmantotas Lietuvā publicētās rotaslietas.⁷

Pētot ornamentu, jāreķinās ar tā diezgan sarežģīto saturu un saistību ar senlietu formām. Kā zināms, ornamenti var būt gan plastiski, gan plakans, ģeometriski un saistīti ar dabas formām - augu un dzīvnieku pasauli. Tas sastāv no elementiem un motīviem, kuriem iespējama simboliska nozīme, bet visumā ornamenti var būt arī tīri dekoratīvi. Svarīga ir ornamenta kompozīcija. Tā var būt gan pavisam vienkārša, gan ļoti sarežģīta. Ornamenti var kalpot par pamatu priekšmeta formai vai arī to pilnīgi pārveidot, noslēpjot funkcionālās detaļas un uzirdinot tā virsmu. Un pēdējais - izpildījuma tehnikas, kas var visai būtiski izmainīt ornamenta raksturu. Visas šīs ornamentu raksturojošās kategorijas katra par sevi pārstāv atšķirīgas jomas, piemēram, kompozīcija saistīta ar māksliniecisko ieceri, motīvi var nest idejisko slodzi, bet tehnikas saistītas ar praktisko izpildījumu.

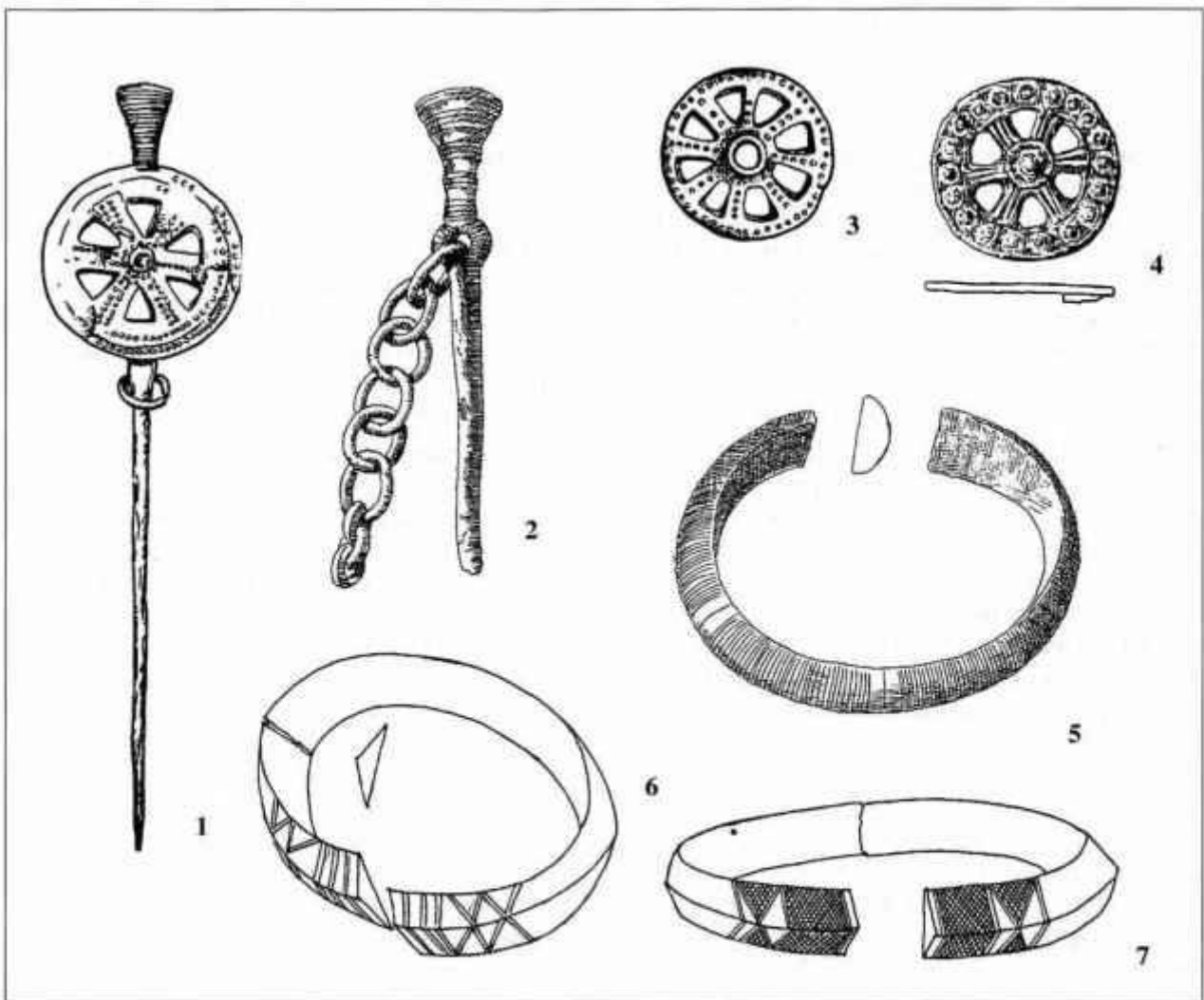
Apskatot zemgaļu ornamenta attīstību tik ilgā periodā, novērojamas izmaiņas iepriekš minēto kategoriju lietojumā. Kādā noteiktā laikposmā par dominējošo kļūst viena no minētajām kategorijām vai arī zināms to kopums. Var būt arī tā, ka kāda kategorija

vienu laikā ir saistīta ar vienu priekšmetu grupu, piemēram, rotadātām, bet cita tajā pašā laikā ar citu, piemēram, aprocēm. Tā kā viena raksta ietvaros nav iespējams izanalizēt visas priekšmetu grupas ar tām raksturīgo ornamentu, apskatītas tikai atsevišķas parādības, kas piesaistījušas īpašu interesi.

Zemgaļu, tāpat arī visā Latvijas materiālā novērojams, ka vēlāka laika ornamentā sastopamas agrāku periodu ornamenta iezīmes. Baltu cilšu kultūrām vispār raksturīga cieša turēšanās pie ornamenta, ko veido sīku štancētu elementāru ģeometrisku figūru kombinācijas. Interesanti, ka šī parādība, kas Baltijas jūras reģionam raksturīga migrāciju perioda sākumā un saistīta ar Sēsdalas (*Sdsdala*) stilu jeb horizontu (4. gs. - 5. gs. sākums),⁸ Latvijas teritorijā kļūst aktuāla daudz vēlāk - laikā, par ko B. Salins saka, ka Skandināvijā šis sīko štancēto ģeometrisko

figūru lietojums atkal aktualizējas arābu ietekmē (6.-8. gs.).⁹ Par štancētā ornamenta aktualizēšanos Vēndelas perioda sākumā runā arī N. Obergs (*Āberg*).¹⁰ No B. Salina atzīmētajiem štancēto ornamenta figūru paraugiem¹¹ tikai atsevišķi pirmā veida paraugi raksturīgi Latvijai attiecīgajā periodā. Līdz mums nonānk arī zvaigžņveida figūras, kuras 4. gs., nākot no Skandināvijas, sasniedz prūšu zemes un redzamas uz saktām ar zvaigžņveida pēdu.¹² Iespējams, ka tieši ar šī stila ietekmēm jāsaista arī virsmas noplacinājums, kas ir tik raksturīgs visām vēlākajām baltu cilšu rotām Latvijā.

Tomēr ir arī periodi, kad vietējo cilšu materiālā kultūra visumā iekļaujas pārējās Eiropas kontekstā. Šāds periods, kā atzinis Valdemārs Ģinters, ir agrais dzelzs laikmets jeb romiešu periods.¹³ Sekojošais migrāciju periods ir daudz complicētāks, un, lai gan šim

1. att. Agrā dzelzs laikmeta senlietu un ornamenta veidi, kas saglabājas vidējā dzelzs laikmeta sākumā.

1 – riteņadats no Zvārdes Grīnertiem (LA, 41. tab.: 20; A 9031: 1), 2 – adats ar kona galvu no Jaunsvirlaukas Ciemaldes (KPM 1982, 9), 3 – ritenītis no Vecauces Lozberģiem (*Zemītis G. Solārās...*, 2. att.: 2), 4 – ripassakta ar riteņa motīvu no Vecsaules Čapāniem (KPM 1274/XII, 67), 5 – lentveida aproce ar pussfērisku griezumu no Katlakalna Pļavniekkalna, sa. (RDM I 310), 6 – lentveida aproce ar trīsstūrveida griezumu no Katlakalna Pļavniekkalna 3. kapa (RDM I 197 i), 7 – lentveida aproce ar trīsstūrveida griezumu no Kokmuižas depoziāta (KPM 639)

laikam raksturīgas inovācijas, tās tomēr diezgan ātri tiek pārstrādātas un pielāgotas vietējam ģeometriskajam stilam. Viss jaunais, arī ornamentā, sākotnēji parādās Latvijas dienvidrietumos, šajā gadījumā zemgaļiem un kuršiem, kuru kultūrā vidējā dzelzs laikmeta sākumā daudz kopīga, kā to jau atzīmējis Rauls Šņore 1930. gadā.¹⁴ Daudz kopīga arī zemgaļiem un žemaišiem - to vairākkārt pasvīturojuši lietuviešu arheologi.¹⁵ Šķiet, ka kopīgais žemaišu un zemgaļu Imltūrā iezīmējas daudz spilgtāk un noteiktāk, nekā tas ir gadījumā ar kuršiem.

Vidējais dzelzs laikmets

Agrā dzelzs laikmeta parādības zemgaļu vidējā dzelzs laikmeta rotu formās un ornamentā

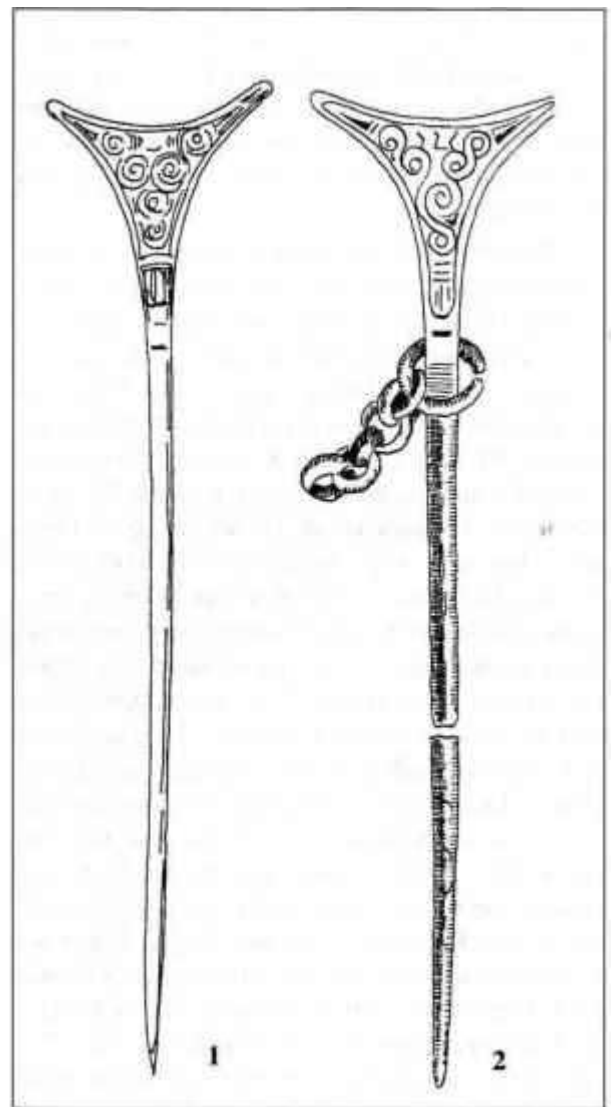
Pirms pievērsties inovācijām, ir vērts apstāties pie parādībām, kas tieši mantotas no iepriekšējā perioda. Tā kā ornaments ir cieši saistīts ar virsmu, kuru tas rotā, tad šai gadījumā būtu jāsaņem ar senlietu formām. Tās ir lentveida aproces ar pussfērisku (1. att.: 5) un trīsstūrveida griezumam (1. att.: 6, 7) un rotadatas ar kona galvu (1. att.: 2). Romiešu periodu mazliet izmainītā formā pārdzīvojušas arī nedaudzas riteņadatas (1. att.: 1). Riteņa motīvs, ko parasti saista ar saules kultu,¹⁶ zemgaļiem ir tik nozīmīgs, ka parādās laiku pa laikam, piemēram, ar 5.-7. gs. ir datēts ritenītis no Vecauces pagasta Lozberģiem (1. att.: 3), bet ar 10. gs. datētas ripassaktas ar šo motīvu nāk no Mežotnes pilskalna un Vecsaules Capāniem (1. att.: 4). Vēl viena senlietu forma, kam, iespējams, pirmsākumi meklējami romiešu periodā, ir krustadatas.

Aproces ar pussfērisku griezumam un loka rievojumu (1. att.: 5), kas var būt gan vienkāršas, gan sakārtotas grupās, zemgaļu kultūrā tālāku attīstību nepiedzīvo. Latgaļu kultūrā no tām ir izveidojušās dobās aproces ar loka rievojumu, bet kuršiem tās kļūst par pamatu vēlā dzelzs laikmeta raksturīgajām lentveida aprocēm. Jautājums, vai no lentveida aprocēm ar trīsstūrveida griezumam izveidojas zemgaļiem raksturīgās manšeta aproces, pašreizējā izpētes līmenī paliek neatbildēts, tomēr jau 6. gs. sākumā sastopams to variants ar garenvalnīti. Arī ornaments uz šīm aprocēm atsevišķos gadījumos līdzīgs vēlākajam manšeta aproču rotājumam.

Ornaments, kas pārdzīvo romiešu periodu, ir vienkāršs rievojums, taisnas vienlaidu līnijas, kas var būt arī dubultotas, šādu līniju veidoti krusti, tīkliņa ornaments, kā arī štancētu sīku aplīšu rindas (1. att.: 1, 3, 5-7).

Ar migrāciju periodu saistīti rotu veidi, ornamenta tehnikas un motīvi

Runājot par migrāciju periodu, kas Latvijas arheoloģiskajā materiālā sakrīt ar vidējā dzelzs laikmeta sākumu, bet atsevišķi netiek izdalīts, jāsaņem, ka senlietu formās un ornamentācijā tas iezīmējas diezgan nepārprotami. Īstenībā šajā laikā nav iespējams izprast ne senlietu formas, ne procesus ornamentā, norobežojoties tādā salīdzinoši šaurā reģionā kā Zemgale. Kopsakarības parādās, tikai aplūkojot materiālu plašākā kontekstā, vismaz visa baltu areāla robežās. Sākot ar 5. gs., baltu cilšu areālā - Latvijā galvenokārt zemgaļiem un kuršiem parādās virkne jauninājumu, kuri saistīti ar ģermāņu pasauli, kas stiepjas no Skandināvijas līdz Melnajai jūrai. Jauninājumi juveliermākslā parādās kompleksi - rotkaļu tehnisko paņēmienu lietojumā un ornamenta motīvos.

2. att. Trīsstūrveidatās ar spirāļu motīvu.

1 – Bukaišu Lielogļi, sa. (A 12592: 6), 2 – Katlakalna Pļavniekkalns (RDM I 230 a)

Šajā laikā parādās jaunas ornamentācijas iespējas, kas saistītas ar slīpgrebuma tehniku, kā arī tādi ornamenta motīvi kā spirāle un zvērgalva. Spirāle īstenībā nāk no ļoti reducēta klasiskā vīnstīgas motīva, kas ziemeļģermāņu vidē tiktāl pārstrādāts, ka zaudējis antīkajai mākslai raksturīgās lapas. Arī slīpgrebuma tehnika pazīstama jau Romas provinču mākslā, bet Latvijā tā parādās, aktualizējoties ģermāņu kultūras loka ietekmēm, kur tā visspilgtāk manifestējas slavenajā Nīdamas depoziņā no Šlēsvigas-Holšteinas apgabala. Latvijas vidējā dzelzs laikmeta materiālā slīpgrebuma tehnikas ietekmes analizējis Valdemārs Ģinters.¹⁷ Lietuvas materiālā šī parādība izpaužas daudz spilgtāk nekā Latvijā. Šajā sakarībā īpaši varētu minēt pazīstamo Taurapils kunigaiša apbedījumu.¹⁸ Tāpat kā Latvijā, arī Lietuvā slīpgrebums atrodams jostas sprādžu rotājumā.¹⁹

Gan spirāle, gan zvērgalva zemgaļu areālā, vismaz Latvijas daļā, pavīd tikai garāmejojot. Trīsstūradatas ar dubultspirāļu ornamentu Latvijā atrastas četrās vietās. Divas atradumu vietas ir zemgaļu teritorijā - Katlakalna Pļavniekkalnā un Bukaišu Lielogļos (2. att.: 1, 2), pārējās divas ir kuršu zemēs. Spirāles faktiski nokļāj visu adatas plakano virsmu. Šāds spirāļu lietojums redzams uz klasisko ģermāņu loksaktu galvām.²⁰

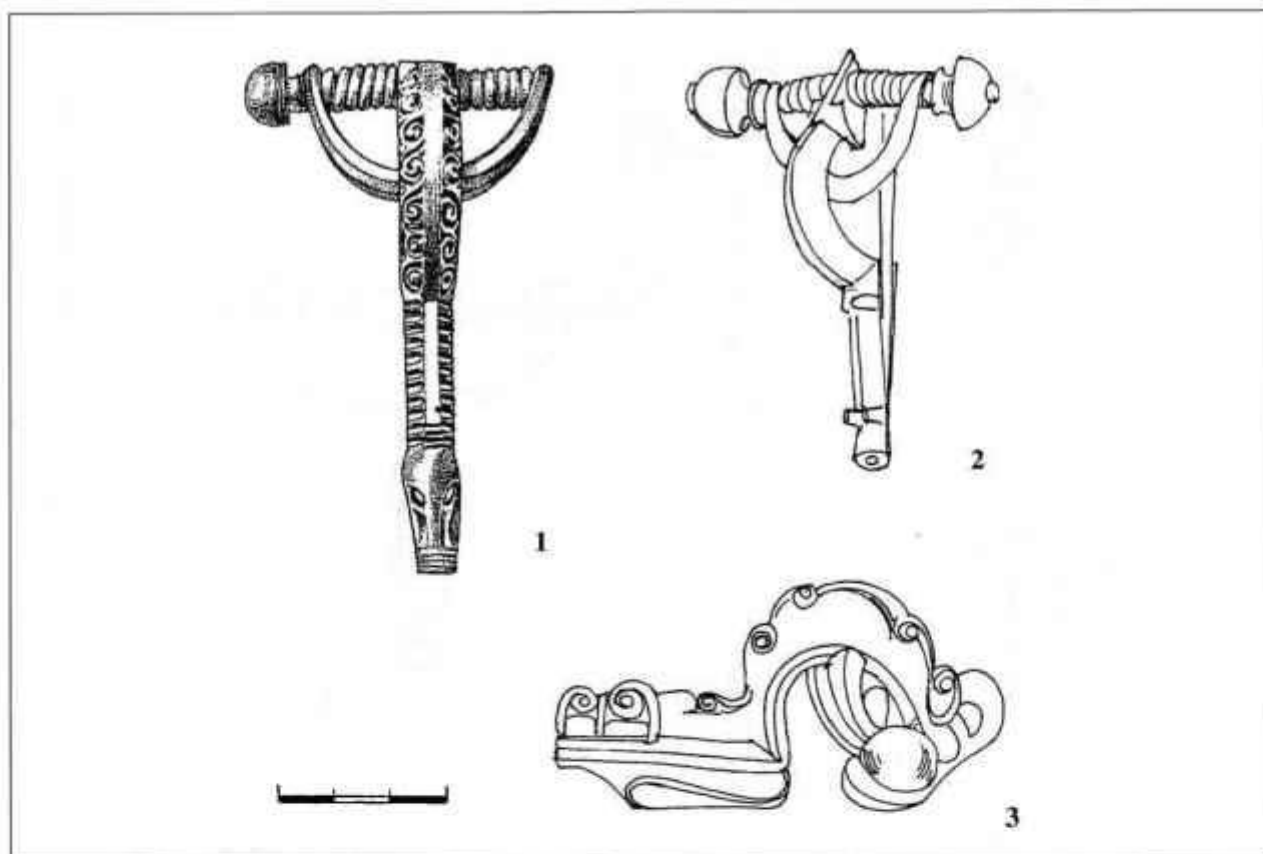
Viena stopsakta ar zvērgalvu un spirālēm zemgaļu teritorijā iegūta Ezeres pagasta Griezes Dzirnavu kapulaukā (3. att.: 1), tā ir savrupatradums, attiecas uz 6. gs. sākumu un importēta no prūšu apdzīvotās teritorijas.²¹ Tai ļoti līdzīgas saktas atrastas Plinkaigales kapulauka 106. kapā un Vidģiru (*Vidģiriai*) kapulauka 30. kapā Lietuvā.²² Kakužēnu Mīklas kalna kapulaukā atrastas divas zvērgalvu saktas. Viena no tām iegūta 17. apbedījumā (3. att.: 3), ko J. Graudonis datē ar 7.-8. gs. un uzskata, ka sakta ieviesta no Skandināvijas.²³ Ticamāk tomēr šķiet, ka arī šī sakta, spriežot pēc spirāļu ornamenta, datējama ar nedaudz agrāku laiku - 6. gs. un iekļaujas senprūšiem raksturīgajā saktu sērijā.²⁴ A. Bitnere-Vroblevska uzskata, ka tā ir līdzīga Daumenas-Tumjanu (*Daumen-Tumiany*) saktu grupai.²⁵ Šī sakta ir vienlaidu lējuma. Tās zvērgalvas purna daļa ar nāsīm izveidota no divām reljefām, slīpgrebuma veidotām spirālēm. No spirālēm izveidotas arī acis. Ar atsevišķām, paretī novietotām spirālēm rotāts neparastais saktas loks, kas noslēdzas ar asu šķautni. Slīpgrebuma spirāles šo saktu saista ar ģermāņu, nevis skandināvu zvēru stilu. Otra Kakužēnu Mīklas kalnā - 54. kapā atrastā stopsakta ar zvērgalvu (3. att.: 2) ir vienkāršāka pēc formas, ar griezumā apaļu purna daļu un nelieliem izaugumiem acu vietā. Šī sakta tāpat datējama ar 6. gadsimtu.²⁶ Atgriežoties pie migrāciju perioda, jāatzīmē, ka arī citas Zemgalē atrastās

tās stopsaktas, kuru skaits tomēr nav pārāk liels, iekļaujas A. Bitneres-Vroblevskas izdalītajā Samlandes horizontā, kas savukārt ietilpst plašākā areālā ap Baltijas jūru.²⁷

Tomēr slīpgrebuma tehnika parādās ne tikai attiecībā uz spirāļu ornamentu. Tās relikti sastopami trīsstūradatu ar pogu galiem reljefajā centrālās daļas izveidojumā, piemēram, adatām no Ziedoņskolas parka un Dobeles Bālu 3. kapa (4. att.: 1), un vēlākajās stopsaktas ar magoņpogaļu galiem, piemēram, no Zvārdes pagasta Kerkliņu 3. kapa (4. att.: 2). Tomēr tādas migrāciju periodam raksturīgas ornamentācijas tehnikas kā granulācija un nĵello zemgaļu ornamentā neparādās. Liela nozīme šajā laikā ir sudraba platējumam. Tas ir saistīts ar štancēto ornamentu un virsmas laukumu noplacināšanos. Zināma saistība ar granulācijas tehniku tiek saskatīta ļoti sīkā pērļu virknes motīva lietojumā platējumu ornamentācijā. Piemērs tam varētu būt sakta ar lāpstveida pēdu no Katlakalna Pļavniekkalnā kapulauka. Paralēli platējumam sastopams arī alvojums. Ornamentā tomēr vēl arvien turpinās no romiešu perioda mantotā rievējuma un gravētas vienlaidu līnijas lietojums.

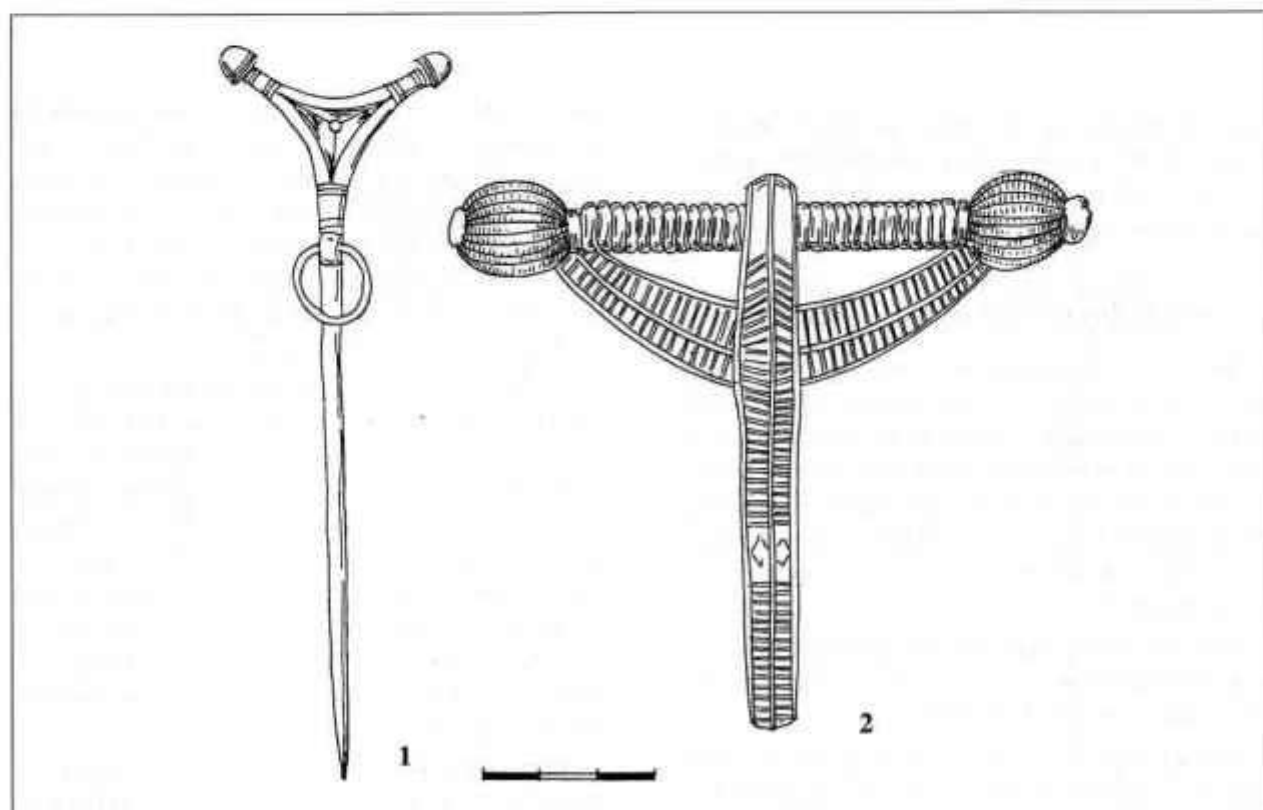
Vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu rotaslietu ornamentā dominē rotājošā funkcija, bet arī ar to zemgaļi ir rīkojušies taupīgi. Parastais rotājums ir sīki iecirtumi, gravētas vienlaidu līnijas vai rievās gar priekšmetu malām vai šķautnēm. Lai gan, jau sākot ar 5. gs., parādās atsevišķi motīvi, kuru konstrukcija un novietojums pieļauj simbolisku traktējumu, dominē vienkāršie rotājuma veidi. Vidējam dzelzs laikmetam raksturīgi arī ornamentālas formas priekšmeti. Šajā laikā tās ir galvenokārt rotadatu galvas un lunulveidīgie važturi, mazāk piekariņi, kas dominēja romiešu periodā.

Būtiska šī perioda parādība ir ļoti reljefie pogu gali kā adatām (5. att.: 1, 2), tā stopsaktām (5. att.: 3), kas vērojami plašākā areālā arī ārpus baltu teritorijas. Pastāv uzskats, ka šīs galu pogas nāk no migrāciju periodā ģermāņu teritorijā plaši izplatītajām loksaktām (pirkstu saktām). Stopsaktas ar šādiem galiem iziet no aprites, bet adatām gali vēlāk noplacinās, kā tas redzams adatai no Bēnes Kaijukroga. Paralēli Msstūradatām ar šādu galu formu sastopamas krustadatas ar rombveida atvērumu galvas vidusdaļā (5. att.: 2). Tās tomēr iekļaujas vienotā stilistikā ar iepriekš apskatītajām trīsstūradatām. Jāsaka, ka trīsstūradatas ar pogu galiem ir vienas no nedaudzajām senlietām ar mazliet izstieptām proporcijām un neparasti izsmalcinātu un elegantu formu. Vēlāk adatu galvas kļūst masīvākas un šī izsmalcinātība un elegance pazūd. Trīsstūradatu galvas centrālajai plaknei noplacinoties, tā nereti tiek rotāta ar vienkāršu ģeo-

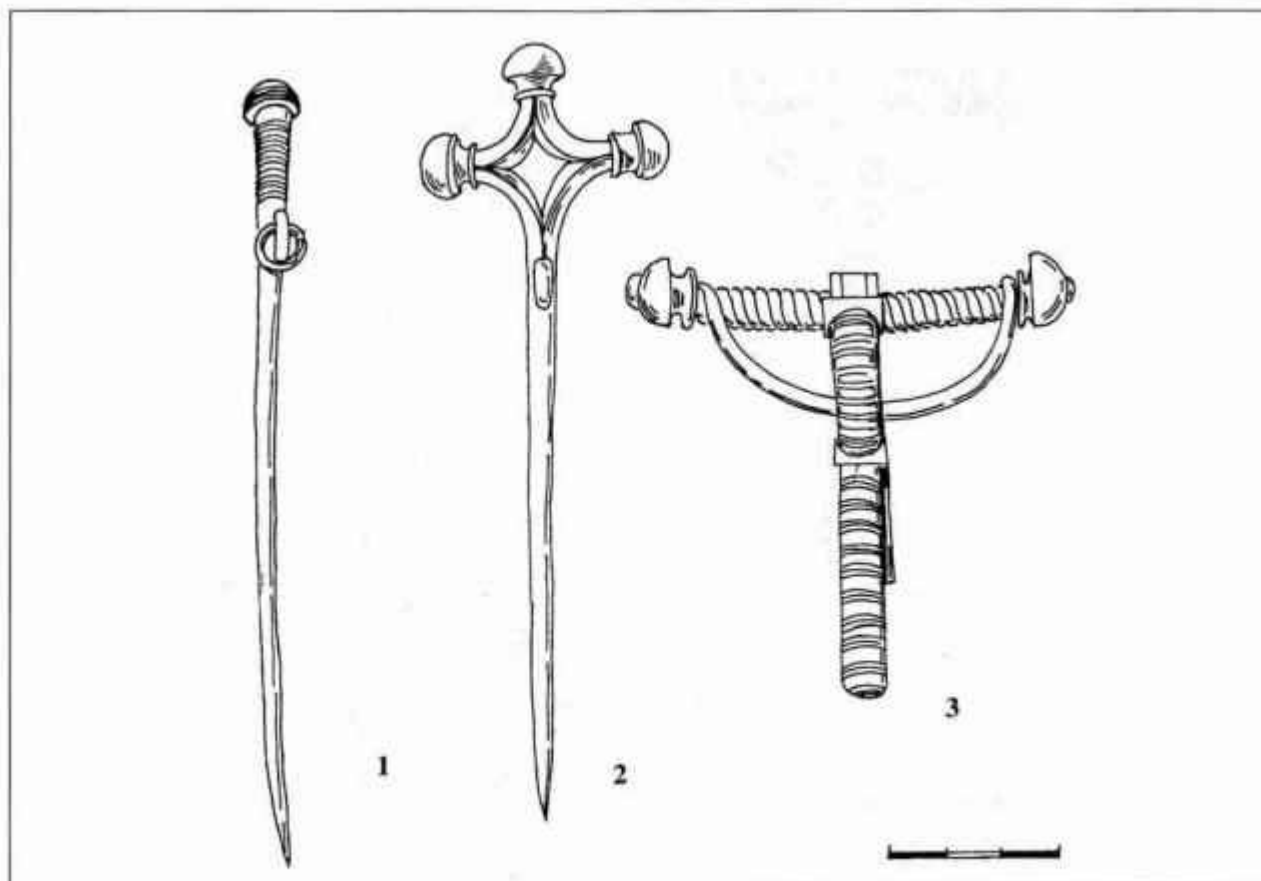
3. att. Stopsaktas ar zvērgalvām.

1 – Griezes Dzirnava (Virse I. Par dažiem atradumiem..., 3. att.: 1; A 10097), 2 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, 54. kaps, 3 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, 17. kaps

4. att. Senlietas ar špgrēbuma tehnikas pēdām.

1 – trīsstūradata no Dobeles Bāļu 3. kapa (A 4191), 2 – stopsakta no Zvārdes Kerkliņiem (RDM 165 / 5 XII)

5. att. Senlietas ar puslodveida pogu galiem.

1 – rotadeta no Ziedoņskolas parka 8. kapa (A 10750: 2), 2 – krustadeta no Dobeles Bāju 2. kapa (A 3034), 3 – stopsakta no Rubas Rūsīšiem, sa. (A 9510: 1)

metrisku ornamentu, piemēram, uz vienas ar 7. un 8. gs. miju datētas adatas no Čunkāniem-Dreņģeriem redzama saulīte, bet uz otras - trīsstūrī izkārtota saulīšu grupa.²⁸

Ornaméntalas formas rotas (krustadatas)

Krustadatas no ornamenta pētniecības viedokļa ir vairāk interesantas ar savu ornaméntalo formu, mazāk - ar ornamenta motīviem un virsmas apdares paņēmieniem to rotājumā. Krustadatas ar ripu galiem ir viens no nozīmīgākajiem rotu veidiem zemgaļu un kuršu kultūrā. Lietuvā tiek izšķirti septiņi šo krustadatu tipi,²⁹ kuršu materiālā tās sastopamas 8.–12. gadsimtā.³⁰

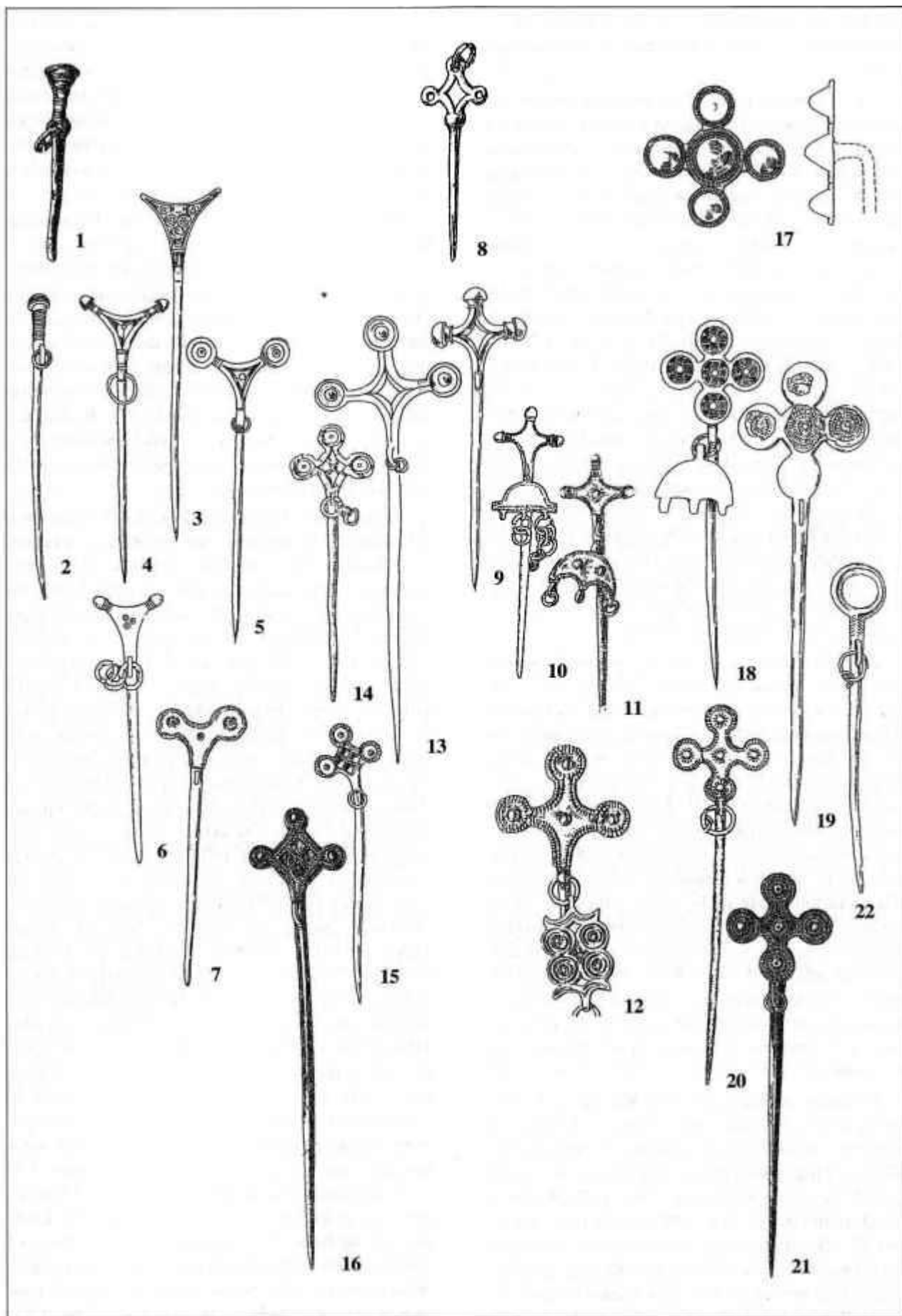
Faktiski varētu runāt par trīs galvenajiem krustadatu tipiem, kuri ir pārstāvēti zemgaļu materiālā, bet to izplatības robežas ir plašākas.

Pirmais tips (6. att.: 9-13). 6.-8. gadsimts. Zemgaļiem un žemaišiem raksturīgas krustadatas. Noteicošais motīvs šajās adatās ir rombs, nevis krusts, kā to varētu domāt, spriežot pēc nosaukuma. Adatas

galvu veido rombs, kura viena virsotne turpinās kā adatas kāja, bet trīs pārējās noslēdz puslodveida pogu gali. Adatām ir divi galvenie varianti. Pirmajam variantam centrālā romba vidū ir rombveida atvērums (6. att.: 9), bet otrajam rombs ir slēgts, to veido vienlaidu plāksne (6. att.: 10). Abiem variantiem ir apakšvarianti, kur galu pogas nomainītas ar noplacinātām ripām (6. att.: 12, 13).

Lietuvas arheoloģiskajā literatūrā šī tipa pirmais variants ar puslodveida pogu galiem un rombveida atvērumu adatas galvas centrā (*kiauriakryimiai smeigtukai su pusrutulio formos buoželeimis*) parasti tiek apskatīts atsevišķi no pārējiem diviem krustadatu tipiem. Īstenībā tas ir pareizāk nekā latviešu arheoloģiskajā literatūrā, kur tos apskata kopā, jo gan to forma, gan ģenēze tomēr ir atšķirīga. Taču arī lietuviešu literatūrā rodas sarežģījumi terminoloģijā, ja runa ir par šī adatu tipa otro variantu, kur centrālo rombu veido vienlaidu plāksne.

Pirmā tipa krustadatas jau no paša sākuma ir vienlaidu lējuma. To galva sākotnēji ir reljefa un ažuāra. Galvas centrālā romba malām ir rombveida griezumus, kas varētu būt radies slīpgrubuma

6. att. Rotadatas

Design by Sancho76©

tehnikas iespaidā un kas šīs adatas stilistiski tuvina vienlaicīgajām trīsstūradatām ar puslodveida pogu galiem.

Kā jau iepriekš minēts, krustadatu izcelšanās tiek saistīta ar agrā dzelzs laikmeta adatām, tomēr šis process nav tik viennozīmīgs, kā tas ir attiecībā uz riteņadatām. R. Šņore saskata šo adatu līdzību ar agrā dzelzs laikmeta adatām ar rombveida atvērumu centrā un trīs apaļām, noplacinātām austiņām stūros, kurām centrā ir apaļi caurumi.³¹ Latvijā šāda adata atrasta kuršu teritorijā Asītes pagasta Jaunarajos (6. att.: 8).³² Lai gan šādu adatu nav daudz, dažas atrastas arī citur Latvijā, tāpat Igaunijā un Lietuvā. Lietuviešu arheologs M. Mihelberts tās datē ar B2/C1 vai B1c perioda sākumu, kas atbilst 3. gadsimtam. Lai gan šo adatu forma pieļauj iespēju, ka no tām varētu būt radušās adatas ar pogu galiem un rombveida atvērumu centrā, tomēr jāatzīmē, ka abas adatas šķir trīs gadsimtu ilgā laikposmā, kad krustadatas ar rombu centrā nav zināmas. Tādēļ būtu jāpieļauj, ka šo krustadatu ģenēzē nav izslēdzama zināma trīsstūradatu ietekme; attiecībā uz adatu galu skaitu varētu teikt, ka vienkārši pāra vietā stājies trīskāršojums. Iespējams, ka patiesība tomēr ir sarežģītāka un pirmā tipa krustadatu sākotne meklējama starp romiešu perioda riteņadatu formām.

Lai gan 8. gs. izplatītas abu variantu adatas, tomēr otrais variants sastopams ilgāk, līdz pat 9. gs., kad tam raksturīgās galu podziņas kļūst mazākas un plakanākas. Otrā varianta krustadatu centrālā romba plakne nereti tiek rotāta. Rotājums no sīkām svītriņām gar romba malām novērojams uz adatas no Cunkāniem-Dreņģeriem.³³ Šāda adata ar centrā novietotu koncentrisku aplīšu motīvu nāk no žemaišiem piederošā Požeres kapulauka 100. kapa Lietuvā, bet uz tā paša kapulauka 125. kapa adatas sīki aplīši izkārtoti krusta veidā.³⁴ Šāds ornaments, kā jau minēts, redzams arī uz Cunkānu-Dreņģeru trīsstūradatām. Abu šo motīvu kombinējums redzams uz adatas no Zvārdes Kerkliņiem Rīgas Doma muzeja kolekcijā. Visā krustadatu lietošanas vēsturē saskatāms paralēlisms ar trīsstūradatām gan attiecībā uz to galiem, gan rotājuma paņēmieniem, kā atzīmējis jau R. Šņore.³⁵

Vēl viena raksturīga parādība, kas saista šos abus vidējā dzelzs laikmeta adatu veidus, ir puslodveida pogu galu aizvietojušs ar reljefām, slīpgrebuma tehnikai tuvā paņēmienā izveidotām ripām - tas notiek 8. un 9. gs. mijā, spriežot pēc adatas no Cunkāniem-Dreņģeriem³⁶ (6. att.: 14). Faktiski var runāt par atsevišķu šī krustadatu tipa variantu. Šādas adatas gan ir tikai nedaudzas un nav atrastas zemgaļu teritorijā. Latvijā tāda zināma no Krustpils Mantas kalniņa, bet Ābeļu Boķos iegūta adata ar slēgtu rombu centrā - abas adatas nāk no sēļu teritorijas (6. att.: 13, 15).

Vēlāk izveidojas vēl viens šo adatu variants. Krustadatu galu ripas kļūst plakanas un galva tiek pārklāta ar platējumu, kas atkal tās tuvina trīsstūradatām. Zemgaļu teritorijā - Dobeles Ošos konstatēta šāda adata (6. att.: 12) ar plakanām galu ripām un sudraba platējumu.³⁷ Tai līdzīga ir II grupas adatas Lietuvas kuršu teritorijās, kas datētas ar 8. gs. beigām - 9. gs. pirmo pusi.³⁸

Otrais tips (6. att.: 16). 8. gadsimts. Krustadatas ar rombu centrā, kas krustveidā sadalīts, veidojot četrus mazākus, iedziļinātus rombus. Izplatītas Zemgalē un Austrumlatvijā. Šīs krustadatas tieši saistītas ar iepriekš minētajām krustadatām ar trīs ripu galiem, un to ģenēzi arī varētu atvasināt no pamatformas ar puslodveida pogu galiem. Zināmu tuvību šīm adatām var saskatīt arī ar krustadatām ar četriem ripu galiem, kas, iespējams, savā laikā ļāva R. Šņorem uzskatīt, ka tām ir kopīga izcelsme.³⁹ Sadalīto romba motīvu, kas ir šo adatu galvas centrā, parasti saista ar apsētā lauka simboliku.

Trešais tips (6. att.: 18-21). 7.-11. gadsimts. Krustadatas ar četriem ripu galiem, domājams, izveidojušās no romiešu perioda rozetveida adatām.⁴⁰ Šīm adatām ir divi varianti. Pirmajam variantam (VI grupa pēc Lietuvas arheoloģijas atlanta⁴¹) raksturīgā galvas forma, kam pamatā piecas krustveidā izkārtotas ripas, atrodama starp romiešu perioda beigu un vidējā dzelzs laikmeta pirmā perioda adatām. Romiešu perioda adatām visas piecas to galvu veidojošās ripas gandrīz pilnībā aizņem reljefi koni, iespējams, vēlīns tutulu pārveidojums. Tie saglabājas arī daļai vēlāko šī veida krustadatu, gan kļūstot ievērojami mazāki un aizņemot vairs tikai ripu centrālo daļu. Apkārt tutuliem atrodami rievoti koncentriski gredzeni. Atšķirībā no vidējā un vēlā dzelzs laikmeta adatām rotadatu kāja piestiprināta galvai tās centrā, veidojot taisnu leņķi, un tālāk noliekta. Kāja parasti darināta no dzelzs. Šīs adatas Latvijas zemgaļu teritorijā atrastas Zvārdes Grīnertos, lai gan kļūdaini uzskatītas par piekariņiem, jo korozijas rezultātā pilnīgi sairuši adatas kāja (6. att.: 17). V. Ģinters tās attiecina uz vidējā dzelzs laikmeta I posmu - 400.-600. gadu.⁴² Lietuvas materiālā tās ir pārstāvētas nedaudz lielākā skaitā, arī romiešu perioda beigās. Sarku kapulauka 8. kapā tās tiek datētas ar 4. gs. - 6. gs. sākumu, bet Maudžoru - ar 4.-5. gadsimtu. Šāda adata atrasta arī Lietuvas zemgaļu teritorijā - Jauneiķu kapulauka 464. kapā, kas tiek datēts ar 5.-7. gadsimtu.⁴³ Tuvību romiešu perioda rozetveida adatām norāda adatas piestiprinājuma veids saktas galvai, kas vēlāk izzūd. Sastopamas arī šāda veida saktas, tās parasti atrod 7.-8. gs. žemaišu vīriešu apbedījumos.⁴⁴

Spriežot pēc iepriekš minētajiem datējumiem, apmēram 6. gs. beigās - 7. gs. zemgaļu teritorijā adatu izgatavošanas paņēmienos noticis lūzums. Saglabājas gan krusta ideja, kas veidots no piecām ripām, taču pilnībā mainās adatas konstrukcija - tagad adatas galvas apakšējā ripa tieši piestiprināta kājai un adatas viscaur darinātas no bronzas. Kuršu zemēs šis process norisinās savādāk - kuršu adatām vēl arvien galva atlieta atsevišķi un pēc tam piestiprināta kājai. Vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu adatām pilnīgi pazūd izceltie koni ripu centrā.

Zemgaļiem raksturīgo vidējā dzelzs laikmeta trešā tipa krustadatu rotājumu var sadalīt divos variantos atkarībā no to galvas centrālās daļas noformējuma. Pirmais variants ir ar koncentriskiem gravētiem riņķiem, kas rotā ripas. Ripas novietotas ļoti tuvu, tās saskaras ar malām (6. att.: 18, 19). Šādas adatas raksturīgas galvenokārt zemgaļiem un žemaišiem 7.-9. gadsimtā. Adatas var būt gan ar sudraba platējumu un rievotiem valnīšiem (6. att.: 19), gan vienkāršas brozas adatas ar iegravētiem riņķiem, vienādiem visās piecās galvu veidojošās ripās (6. att.: 18).

Otrais variants ir ar koncentriskiem riņķiem galu ripās, bet ar izliektu rombu galvas centrālajā daļā, kurai vidū mazāks riņķītis (6. att.: 20). Šī varianta adatas, gan ar koniem ripu un adatas centrā, vairāk raksturīgas kuršiem (VI grupa pēc Lietuvas arheoloģijas atlanta⁴⁵). Zemgaļiem riņķu centrā parasti pussfērīks apaļš izcilnis. Rombu ar izliektiem sāniem iespējams saistīt ar krustadātām ar rombeveida atvērumu centrā (pirmais tips). Šī adatu tipa vieta vidējā dzelzs laikmetā ir diezgan neskaidra. Rodas iespaids, ka šī veida adatas zemgaļiem vidējā dzelzs laikmetā ir salīdzinoši retas. Doma muzeja kolekcijā esošā adata ar četriem ripu galiem un sudraba platējumu no Bauskas apriņķa (6. att.: 20) līdzīga adatai ar trīs ripu galiem no Dobeles Ošiem (6. att.: 12). Adata no Bauskas atrasta neparastā komplektā ar važturiem un važiņām, kuru galos divas riņķadatas. Līdz ar to šo adatu varētu datēt ar 8.-9. gs., bet visticamāk - ar 9. gadsimtu. Žemaišiem piederošajā Zviļņu kapulaukā šāda adata tiek datēta ar 7.-8. gadsimtu.⁴⁶

Vēlajā dzelzs laikmetā zemgaļu nēsātajām krustadātām izveidojas variants ar plakanu galvu, diezgan īsiem galiem, kuru ripas rotātas ar trīs koncentriskiem rievotiem valnīšiem, un centrālo rombu, ko ierāmē divi rievoti valnīši (6. att.: 21). Šādas krustadatas nēsātas 10.—11. gadsimtā.⁴⁷ Jau līdz 20. gs. 30. gadiem Latvijā bija atrasts ap 100 šādu krustadatu, no tām 70 zemgaļu teritorijā.⁴⁸ Adatas ar koniem ripu centrā, kas atrastas Mežotnes kapulaukā un datētas ar 10.—11. gs.,⁴⁹ iespējams, jāsaista ar kuršiem.

12.-13. gs. valkātas dzelzs krustadatas, kuru pamatā rombs, ko rotā volūtas, kas darinātas sudraba inkrustācijas tehnikā.

Bez krustadātām kopš 8. gs. sastopamas arī riņķadatas (6. att.: 22), kuru izcelšanās tiek saistīta ar spieķadātām. Kaut arī zināmu spieķadatu ietekmi nevarētu noliegt, šīs adatas neapšaubāmi iekļaujas iepriekš apskatīto zemgaļu adatu stilistikā. Interesanti, ka stilistiski šīs adatas vislīdzīgākās krustadātām ar ažuņu centrālo rombu un pogu galiem, kaut arī parādās tad, kad pēdējās jau iziet no aprites.

Sadalot rotadatu galvas sastāvdaļās, vispirms iegūstam trīs ģeometriskas figūras, kas veido adatu centru, - tās ir trīsstūris, rombs un rīnkis. Adatu galus savukārt veido tādas figūras kā puslodveida poga ar variācijām un ripa. Analizējot tālāk, gan trīsstūru un rombu, gan ripu centrā var būt trīs figūras: neliels noapaļots izcilnis, tāds pats iedziļinājums un trešais variants, kas ir visnozīmīgākais, - izcelts kons. Virsmas apdare ir trīs veidu: 1) reljefs - slīpgrebums jeb rombeveida griezumums, 2) gluda plakana plāksne, 3) platējums. Savukārt ornamentāciju veido rievoti valnīši jeb pērļu rindas motīvs vai arī vienkāršas taisnas vai slīpas gravētas līnijas. Visas šīs pazīmes ir savā starpā saistītas, un tās sasaista arī aplūkotās adatas vienotā kompleksā. Protams, laika gaitā, sākot ar 6. gs. un beidzot ar 11. gs., notiek izmaiņas, bet tās vairāk vai mazāk skar visu kompleksu. Diemžēl datēšanas iespējas ir ierobežotas, un tas pašlaik neļauj izstrādāt šo sistēmu detalizētāk.

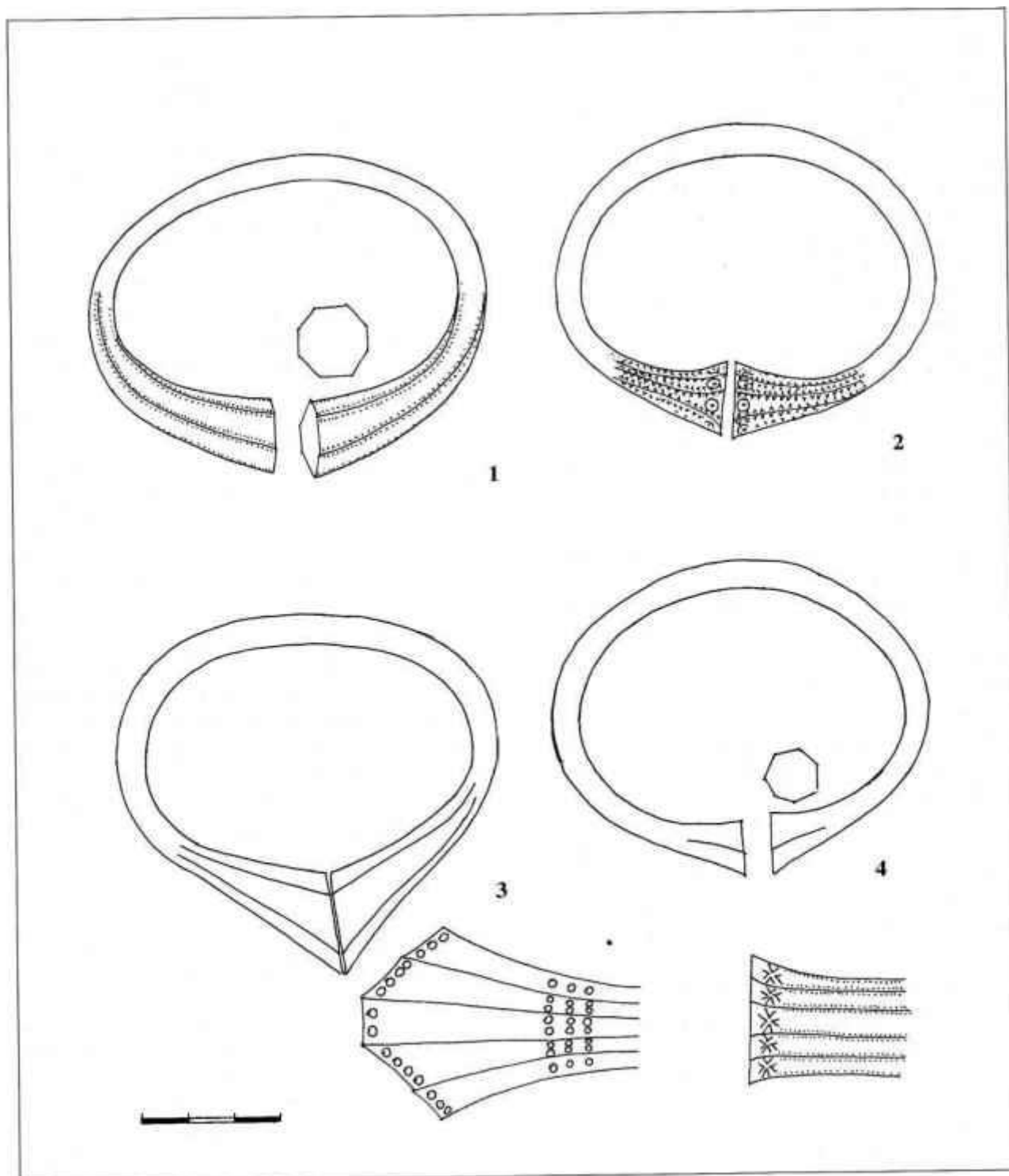
Stilistiski rotadatas ir viena no visinteresantākajām senlietu kategorijām baltu kultūrās. Pirmkārt jau ar to milzīgo anahronismu, salīdzinot ar apkārtnējo pasauli, un bieži grandiozajiem izmēriem, kas pārsniedz funkcionāli izmantojama priekšmeta robežas. Tieši šīs pārāk lielās adatas bieži saistītas ar sieviešu pasauli, un ideja, ka to formā var slēpties ar auglības kultiem saistīti simboli, varbūt nemaz nav neticama.

Masīvas plakanas virsmas rotājums ar štancētu ornamentu (aproces)

Aproces ir priekšmetu forma, kas vistiešāk saistīta ar sīka štancēta ornamenta lietojumu. Vidējā dzelzs laikmetā parādās aproces ar vāļu galiem (7. att.: 1-4). Tās romiešu perioda ģermāņu pasaulē izgatavotas no zelta un izmantotas kā karaliskās regālijas.⁵⁰ Zemgaļu materiālā aproces parasti ir no bronzas. Tā kā aproces ar vāļu galiem nav sevišķi biežs atradums apbedījumos, iespējams, ka tās tomēr uztveramas kā zināms statusa simbols, tikai saistīts

ar zemāku sabiedrisko rangu jeb vidusslāni. Lai gan aproces ir salīdzinoši masīvas, tomēr to ornamentācija ir diezgan pieticīga - sīki robiņi gar aproces šķautņu malām, kas aproces galā noslēdzas ar trīsstūra veidā izkārtotām ieštancētām pusaplocēm (Katlakalna Pļavniekkalns, 23. kaps), ar saulītēm (Rubas Rūsīši, II uzkalniņa 2. kaps; Kokmuižas de-

pozīts, kat. nr. 636; Katlakalna Pļavniekkalns, 1. kaps un savrupatradums (sa.), nr. I 278, 279), ar četru kāšišu zvaigznītēm (7. att.: 4; Dobeles Oši, 39. kaps), ko, iespējams, var saistīt ar B. Saliņa atzīmētajām krustveidā figūrām. No pārējām atšķiras Katlakalna Pļavniekkalna 23. kapā iegūtā aproce (7. att.: 3). Tai loka paplatinājuma sākumā uz katras

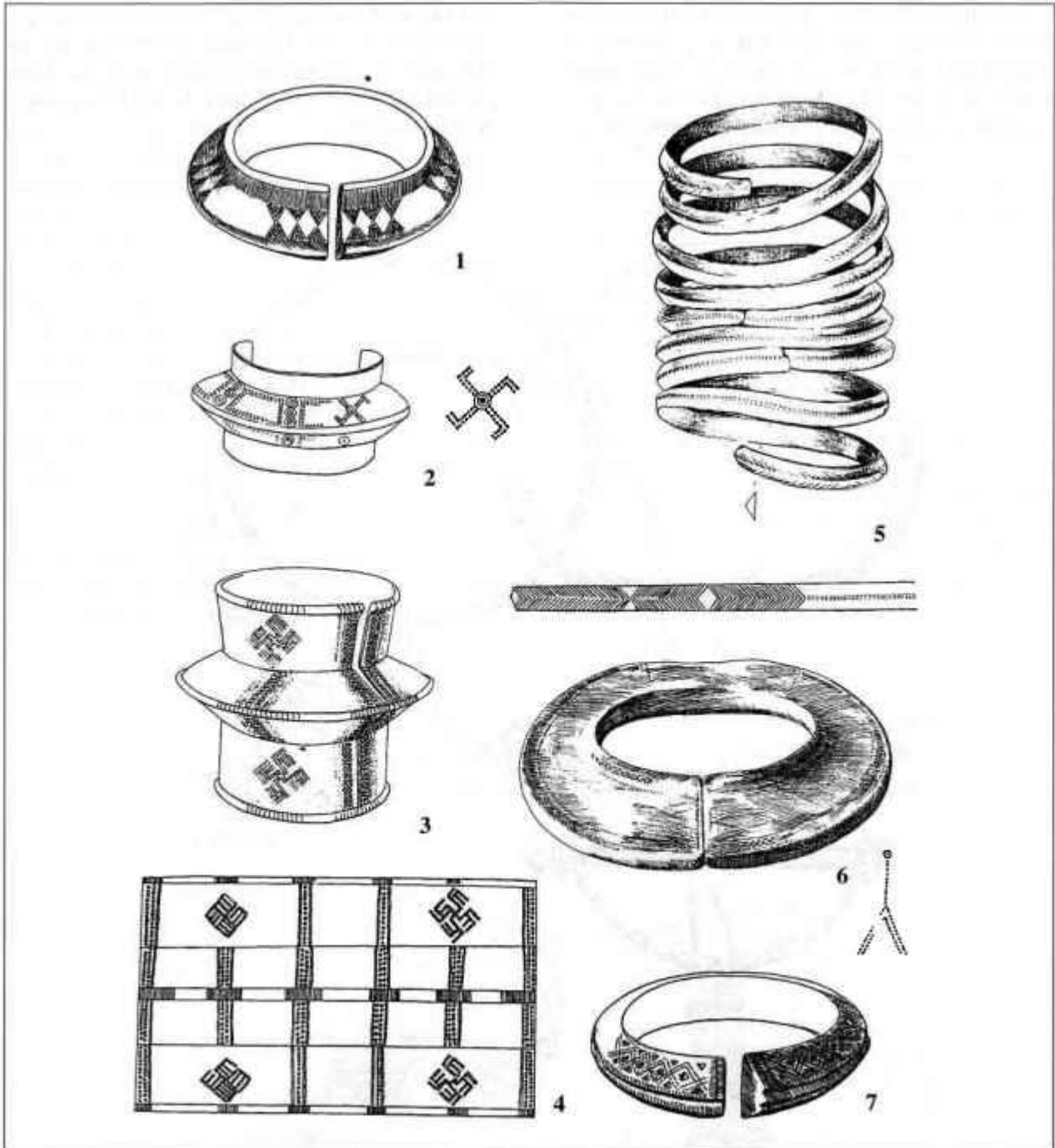
7. att. Aproces ar skaldņotiem vāļu galiem.

1 – aproce no Kokmuižas depozīta (KPM 632), 2 – aproce no Rubas Rūsīšu II uzkalniņa 2. kapa (A 10078: 76), 3 – aproce no Katlakalna Pļavniekkalna 23. kapa (A 6692), 4 – aproce no Dobeles Ošu 39. kapa (A 4099)

šķautnes trīs rindās pa diviem aplīšiem. Aplīši novietoti arī aproces galos. Aprocēs ar vāļu galiem parādās migrāciju periodā Skandināvijā tipiskais sīka štancēta dekora izvietojums rindās gar priekšmetu šķautnēm un malām. Skandināvijā gan tās ir loksak-tas, bet iespējams, ka tieši zemgaļu aprocēm ar vāļu galiem raksturīgais šķautņojums ir izraisījis šo

parādību. Dobeles Baļu 1. kapa viena šada aproce ir ar fasetējumu (9. att.: 5).

Arī uz masīvajām aprocēm ar vidusšķautni un trīsstūrveida griezumu redzami līdzīgi ornamenta motīvi: sīkie iecirtumi gar šķautnēm (Katlakalna Pļavniekkalns, sa., A 6946), saulītes (Katlakalna Pļavniekkalns, 17. kaps, sa., I 280, 281), pusaploces,

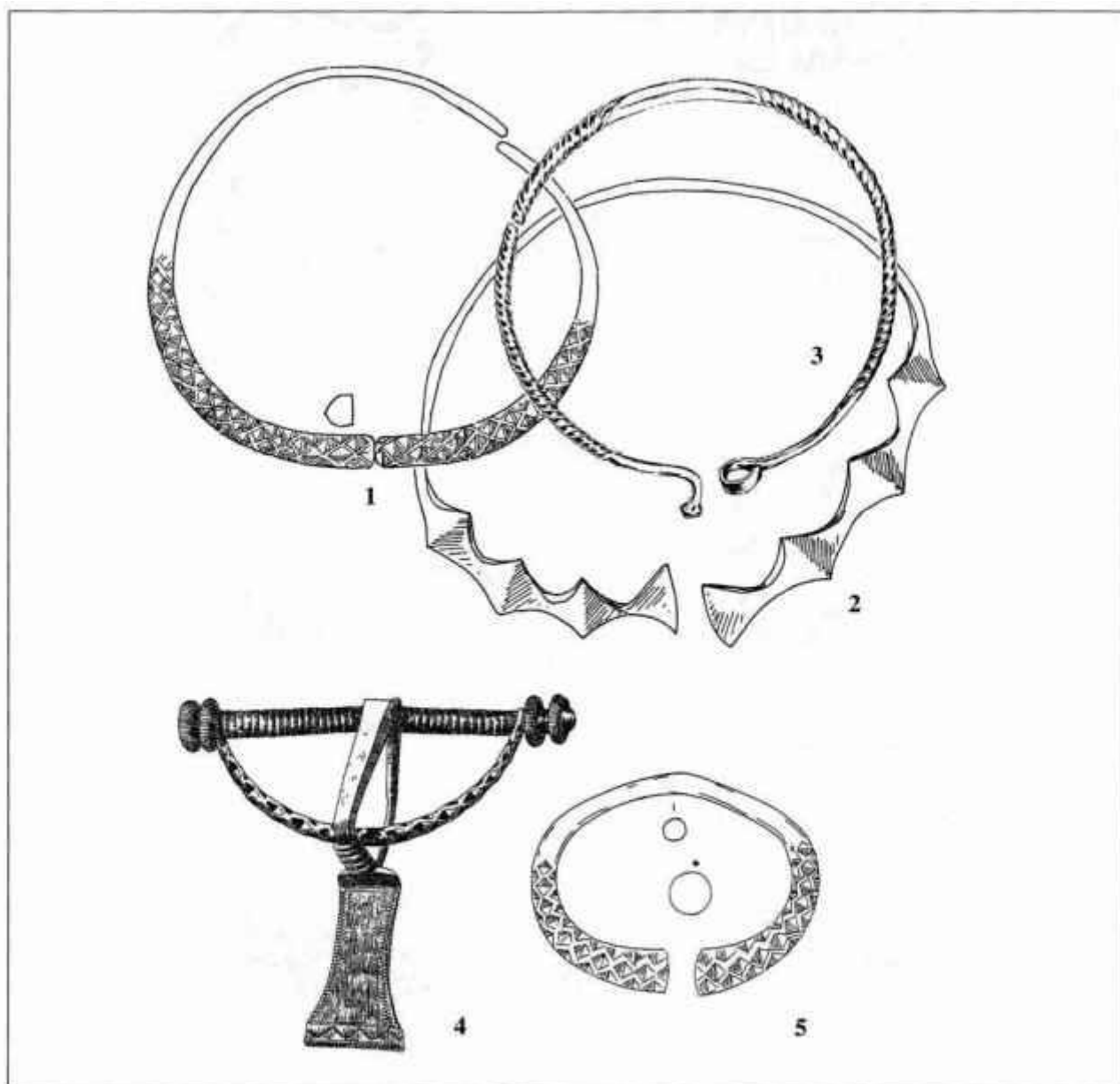

8. att. Aprocēs.

1 – masīvā aproce ar izceltu vidusšķautni no Jaunsvirlaukas Ciemaldes (KPM XVIII 1982, 5), 2 – maņšeta aproce no Kakužēniem (*Zemītis G. Solārās...*, 3. att.), 3 – maņšeta aproce no Kakužēniem (*Zemītis G. Solārās...*, 3. att.), 4 – iepriekšējās aproces ornamenta shēma (*Graudonis J. Lielupes krastos...*, 53. att.), 5 – spirālaproce no Čunkānu–Dreņģeru 111. kapa (VI 250/ 476), 6 – karavīra aproce no Jaunsvirlaukas Ciemaldes (KPM 1095), 7 – masīvā aproce no Jaunsvirlaukas Ciemaldes (KPM 1144/ XII 3)

kas novietotas vertikāli pret aproces šķautni un sakārtotas grupās (Kokmuižas depozijs, kat. nr. 638, Rubas Rūsīši, sa., A 9510: 3, 4, 5, A 10078: 29) vai pa divām izvietotas divās rindās, veidojot ķēdei līdzīgu rakstu (Katlakalna Pļavniekkalns, 2. kaps). Atsevišķos gadījumos, kā, piemēram, uz aproces no Kakužēniem, redzami rūtoti trīsstūri (8. att.: 1).⁵¹ Uz vienas aproces no Ziedoņskolas parka redzams ornaments no četrām sīku trīsstūrišu rindām, kas loka centrālajā daļā noslēdzas ar tā saukto dieva zīmes motīvu. Šis motīvs Baltijā nonāk no ģermāņu teritorijām un, kaut arī zināms jau 6. gs., īpašu popularitāti iemanto vēlajā dzelzs laikmetā. Tas pie-saistījies arī ģermāņu un skandināvu pētnieku uz-

manību. Jau pagājušā gadsimta sākumā B. Salins oponentē viedoklim, ka šis ornamenta motīvs tieši saistāms ar gotiem, kas tiek pamatots ar Teodoriha mauzoleja kimationu Ravennā. Uz B. Saliņu atsau-cas arī E. Brastiņš, kas devis dieva zīmes nosauku-mu šim motīvam latviešu tradīcijā. G. Zemītis to sauc par jumtiņu un uzskata, ka tas ir viens no trim šīs zīmes variantiem. Visi trīs zīmes varianti zinā-mi jau bronzas laikmetā. 10. gs. šis motīvs saistīts ar lībiešu apgabaliem, kur nokļuvis acīmredzot skandināvu ietekmē, bet vēlajā dzelzs laikmetā tas sastopams arī kuršiem un latgaļiem. Kaut gan Zem-galē tas ir zināms, tomēr šķiet, ka tik lielu popula-ritāti tur neiegūst.

9. att. Senlietas ar fasetējumu un tordējumu.

1 – kaklariņķis ar fasetējumu no Katlakalna Pļavniekkalna, sa. (RDM I 292), 2 – kaklariņķis ar rombveida skaldnēm no Mūrnieku depozieta (*Urtāns V. Senākie...*, 65. att.: 2), 3 – tordēts kaklariņķis no Čunkānu–Dreņģeru 111. kapa (VI 250/473), 4 – stopsakta no Zvārdes Kerkliņiem (RDM III 278/ 165, 1906), 5 – aproce no Dobeles Bāļu 1. kapa (A 4190)

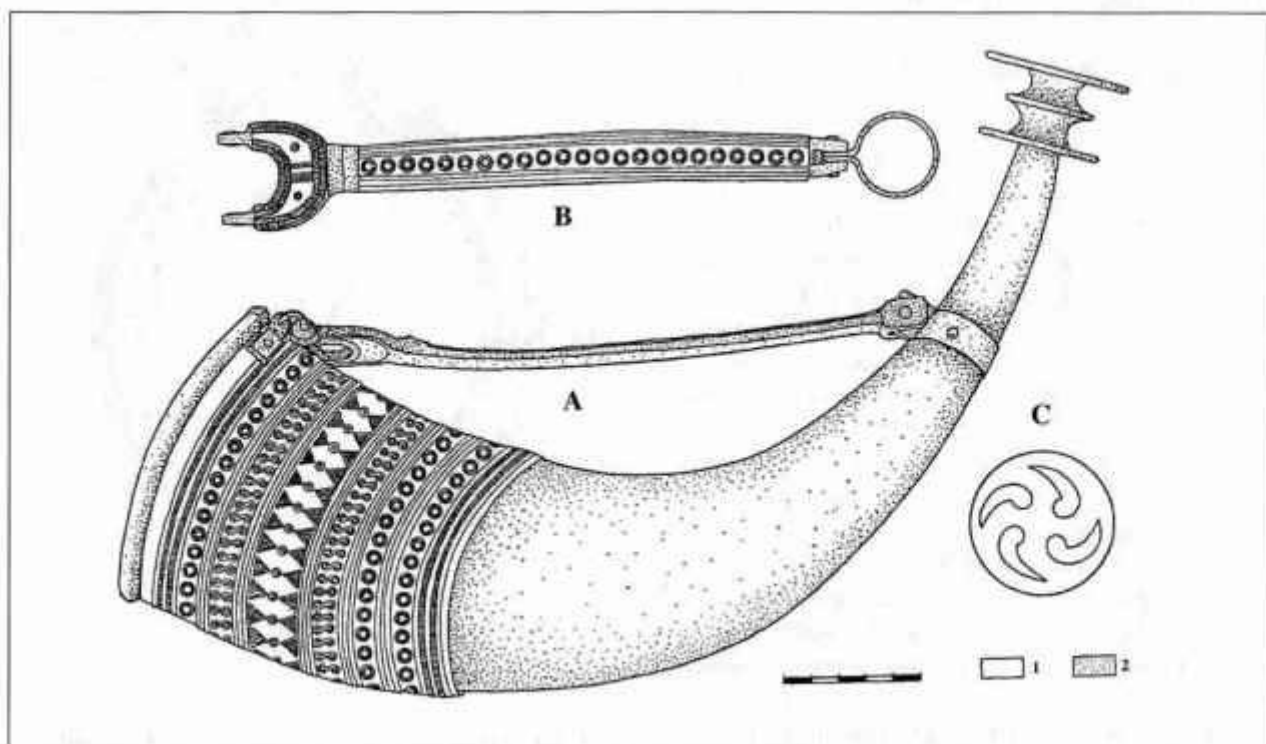
Uz dobajām manšetaprocēm atrodamas josliņas no saulītēm, kas vēlāk kļūst par latgaļu manšetaproču ornamenta raksturīgu sastāvdaļu (8. att.: 2). 7.-8. gs. dobās manšetaproces vairāk sastopamas Lietuvā, zemgaļu un žemaišu teritorijā.⁵² Svastika, kas redzama uz Kakužēnu aprocēm, nav sevišķi bieži sastopams ornamenta motīvs, arī uz vēlākajām latgaļu aprocēm tā neparādās, uz tām nav arī dīvainās rombveida figūras, kas blakus svastikai redzama uz Kakužēnu aproces (8. att.: 3, 4), bet tai ļoti līdzīga atrodama uz aproces no Požeres kapulauka 58. kapa.⁵³ Iespējams, šī figūra ir neveiksmīgs jeb neizprasts sasaistītās jeb sapītās svastikas attēlojuma mēģinājums; šādas svastikas redzamas uz vienlaicīga langobardu sarkofāga, kas pirms 2. pasaules kara atradies Valsts muzejā Berlīnē.⁵⁴ Jāsaka, ka uz zemgaļu un žemaišu dobajām manšetaprocēm redzama diezgan liela svastiku un rombveida figūru variāciju daudzveidība, kas tās atšķir no latgaļu aprocēm, kur daudz stingrāk ievērota ornamenta sistēma.⁵⁵

Pēc 8. gs. valkāto spirālaproču ornamenti ir ļoti vienkārši (8. att.: 5). Tie ir sīki punktiņi gar aproču šķautnēm vai līklocis, kas novietots abpus šķautnēm un veido rombus. Gan rombu motīvs, gan aproces spirāles forma tiek saistīta ar čūskas atveidu, jo atsevišķos gadījumos aproču gali izveidoti čūskas galvas formā. Aproces ar čūsku galvām Eiropā valkātas jau romiešu periodā. Zemgaļu masīvās trīsviju spirālaproces nēsājuši arī vīrieši. Šai gadījumā ornamenti vēl vienkāršāks - sīki punktēta līnija, kas ierāmē zonas uz aproces loka, atstājot brīvus tās galus un loka centrālo daļu.

Atsevišķos gadījumos atrodamas karavīra aproču agrās formas, kā, piemēram, Cunkānos-Dreņģeros, bet vēlāk, iespējams, latgaļu ietekmē, tās sastopamas atkārtoti. Tagad tie ir to vēlāki varianti, kā Jaunsvirlaukas Ciemaldē (8. att.: 6). Karavīra aprocēm raksturīgais motīvs, kas sastāv no jumtiņa ar izstieptu virsotni un saulītēm noslēgumā, zināms jau no 6. gs., kad tas redzams uz sudraba kalariņķa ar presninātiem cilindriskiem galiem no Podžu depozieta.⁵⁶ Lai gan minētais motīvs atsevišķos gadījumos sastopams zemgaļu materiālā, tādu popularitāti kā pie latgaļiem tas negūst. G. Zemītis uzskata, ka zemgaļiem raksturīgs šī motīva variants, kas iezīmēts ar vienu līniju atšķirībā no divām, kas tipiskas latgaļiem. Diemžēl, lai gan latgaļiem tiešām raksturīgas divas līnijas, ar vienu līniju iezīmētu motīvu nevar piešķirt kādai konkrētai kultūrai, tas vienkārši ir šī motīva pamatforma. Bez tam atrastas arī vairākas masīvās aproces ar pinuma vai rombu ornamentu, kas raksturīgs laikam pēc 10. gs. un saistāms ar skandināvu ietekmēm (8. att.: 7).

Fasetējums un tordējums

Kaklariņķiem jau no 5. gs. bez iepriekš apskatītā dominē nevis štancēts vai gravēts ornamenti, bet masīvāki virsmas apstrādes paņēmieni, kā tordējums (9. att.: 3) un fasetējums (9. att.: 1, 2), kas rada dekoratīvu efektu, pateicoties gaismēnu spēlei. Fasetējums atsevišķos gadījumos atrodams arī aprocēs (9. att.: 5) un stopsaktu stiegru rotājumā, piemēram,

10. att. Dzeramais rags no Čunkāniem-Dreņģeriem (Bebre V. Dzeramo ragu..., 2. att.)

uz 7. gs. stopsaktas ar noplacinātu pēdu Dobeles Ošu 22. kapā un Zvārdes Kerkļņos (9. att.: 4). Šai laikā parādās arī trisinājums, kas vēlākajos gadsimtos ir viens no dominējošiem ornamentācijas paņēmieniem.⁵⁷

Ornamenta kārtojums rindās

Jau 8.-9. gs. parādās sīku štancētu ornamenta motīvu kārtojums rindās. 8. un 9. gs. sastopami bagātīgi rotāti dzeramie ragi, kuriem ar štancētu ornamentu rotāts augšējās malas sudraba vai bronzas apkalums. Ornamenta motīvi visā apkaluma platumā izkārtoti rindās. Slavenākais un greznākais rags (10. att.) atrasts Bauskas Čunkānu-Dreņģeru kapulaukā.⁵⁸ Šādi ornamentēti dzeramo ragu apkalumi nāk arī no Jaunsaules Šiliņiem⁵⁹ un Aizkraukles Lejasbitēniem.⁶⁰ Lielākā skaitā tie atrasti Lietuvā.⁶¹ Šis kompozīcijas paņēmieni vēlajā dzelzs laikmetā izmantots nažu maksts apkalumos. Uz apkaluma no Tērvetes atšķirībā no dzeramā raga redzams ornaments, kas sastāv no trīslāsišu trīsstūrišiem un saulītēm un veido dubultrindas. Tas atšķiras no Jaunsaules Šiliņu naža maksts.⁶² Iespējams, ka sākotnēji nažu makstīm raksturīgā ornamenta sistēma veidojusies uz vīriešu šaurajiem kaujas nažiem domātajām makstīm un tikai pēc tam to pārņēmušas sievietes. Līdzīgi kārtots ornaments vērojams arī uz vienlaicīgajām lībiešu nažu makstīm.

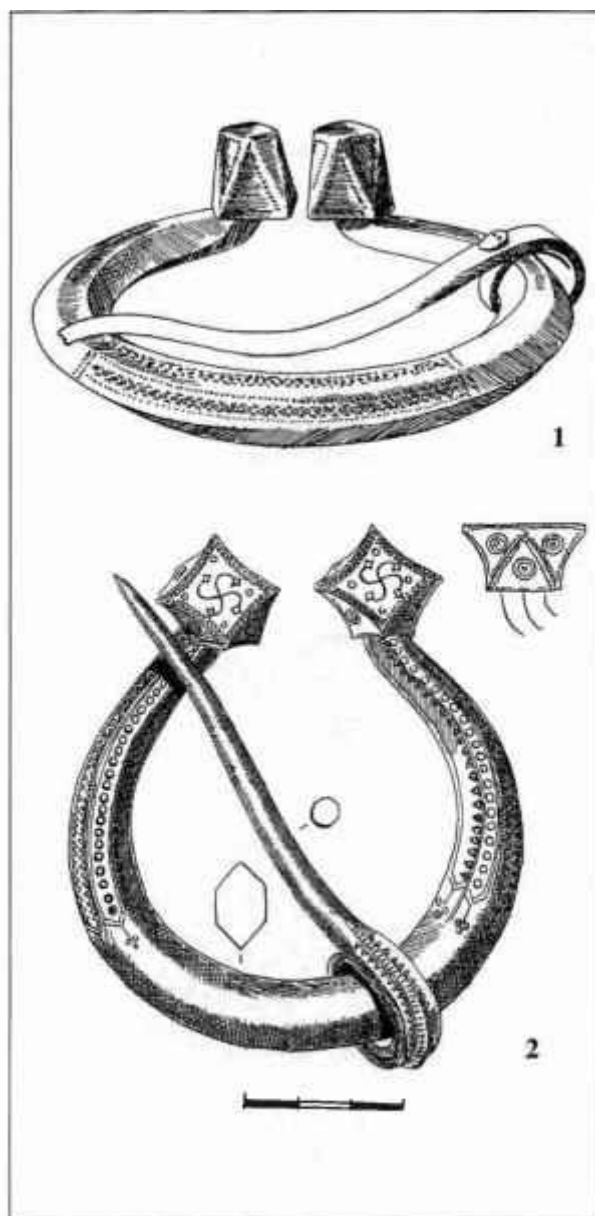
Vēlais dzelzs laikmets

Rotaslietas, ornamenta kārtojums, motīvi un tehnikas

Vēlajā dzelzs laikmetā notiek izmaiņas valkāto rotaslietu sastāvā. Parādās tādas jaunas senlietu formas kā pakavsaktas un plāksnessaktas.⁶³ No ornamenta viedokļa interesi izraisa masīvās pakavsaktas ar augsti izceltiem skaldņotiem galiem. Atsevišķos gadījumos uz saktu galiem redzams saulītes motīvs, svastika vai maģiskais mezgls. Sastopamas arī pakavsaktas, kurām ar štancētu ornamentu ir rotāta daļa loka (11. att.: 1, 2). Uz 12.-13. gs. pakavsaktām ar vāļu galiem redzami spirāles motīvi. Tas ir diezgan neparasti šajā laikā. Vienīgais izskaidrojums varētu būt, ka tie ir klasiskā vīnstīgas motīva pārstrādāti fragmenti, tāpat kā vidējā dzelzs laikmetā. Tikai tagad te varētu meklēt romānikas vai Bizantijas ornamenta ietekmi. Vēlajā dzelzs laikmetā atkal aktualizējas tāds motīvs kā zvērgalva. Šai laikā tas sastopams uz aprocēm un pakavsaktām. Aproces ar zvērgalvām Zemgalē atrastas tikai atsevišķos gadījumos, toties pakavsaktas ir salīdzinoši parasta senlietu forma. Tas ļāvis

A. Vijupam Zemgalei raksturīgās pakavsaktas izdalīt kā atsevišķu variantu (II 1).⁶⁴ Lai gan pastāv viedoklis, ka pakavsaktas ar zvērgalvām izveidojušās uz vietas, šķiet, ka tomēr to pirmsākumi jāmeklē 10. gs. Gotlandes saktās ar lauvas galvām.⁶⁵ Zemgaļu un vispār Baltijai raksturīgo saktu zvērgalvas neapšaubāmi ir lauvas galvu motīva vienkāršojuma un zināmas ģeometrizācijas sekas. Lai gan nevar izslēgt zināmu stilistisku kopību zvērgalvas motīva lietojumā baltu kultūrās, kas ļāvis lietuviešu pētniecei A. Bliujienei pat runāt par baltu zvēru stilu,⁶⁶ tomēr vietējo amatnieku izstrādājumi nesasniedz tik augstu mākslinieciskās nobeigtības un amatnieciskās prasmes līmeni, kāds tas ir lielai daļai skandināvu izstrādājumu.

Piekariņi kļūst populāri galvenokārt 12. gs., kad tajos saskatāma daudz līdzīga ar lībiešu piekariņiem.

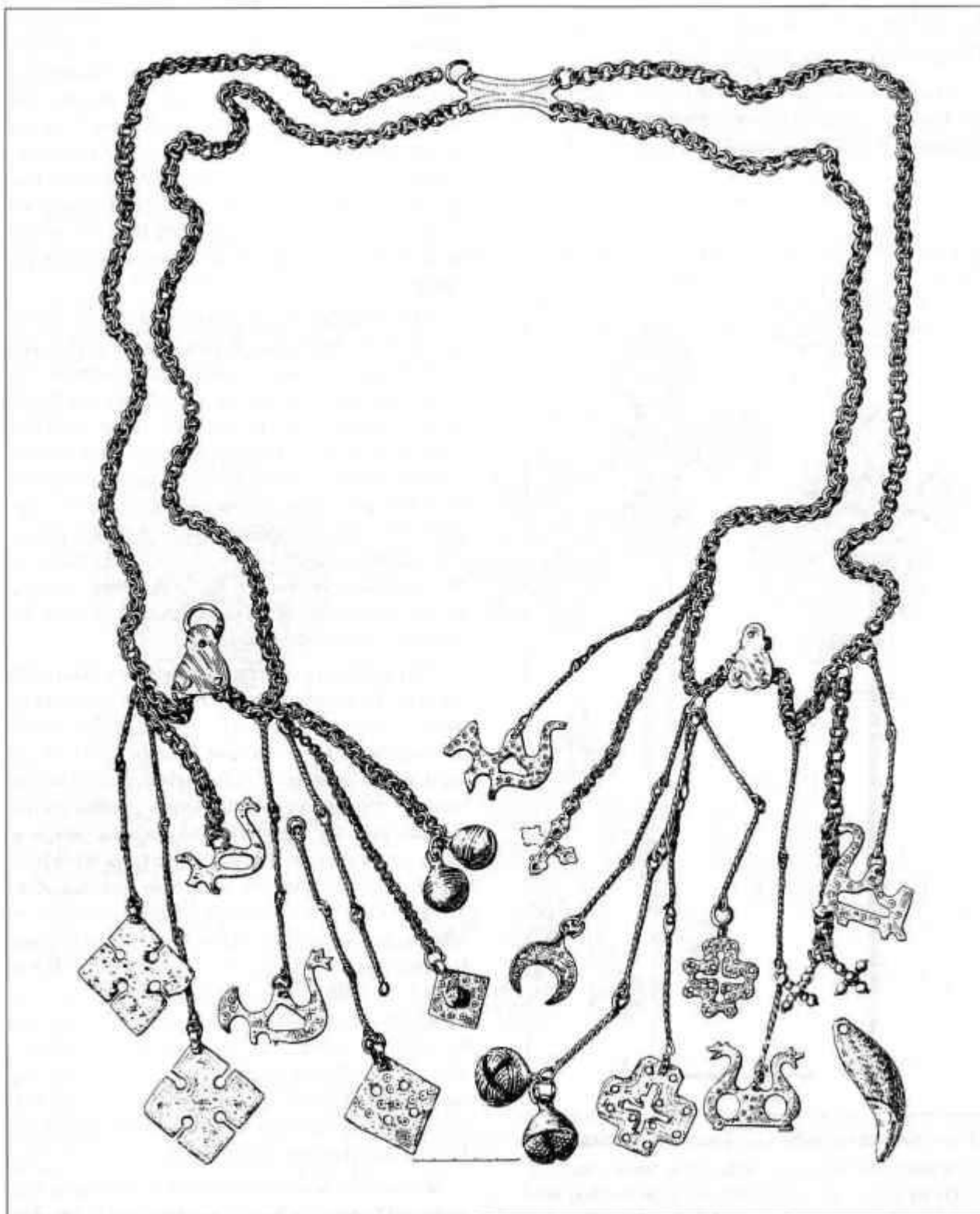

11. att. Pakavsaktas no Jaunsvirlaukas Ciemaldes.
1 – KPM 1094, 2 – KPM 1984

Tie ir putniņi - gan reljefie, gan plakanie, kas parasti rotāti ar saulītēm. Parādās arī lunulas un krustiņi, turklāt visi šie piekariņi var atrasties viena važiņu rotas komplekta ietvaros, kā, piemēram, Ciemaldes Podiņu 14. kapā (12. att.).⁶⁷ Perioda beigās sastopami arī apaļie vairogveida un rombeveida

piekariņi, piemēram, Tērvetes pilskalna, kur tie iegūti virsējos slāņos.

Pēc 10. gs. populāra kļūst inkrustācijas tehnika, kad dzelzs priekšmeti tiek rotāti ar sudraba inkrustācijām (tausēšana). Parasti tie ir karavīru piederumi, ieroči vai zirglietas. Diezgan populārs ir sudraba lentes

12. att. Piekariņu kaklarota no Ciemaldes Podiņiem (LA, 56. tab.: 1; A 10178: 14)

pinuma motīvs, kurš papildināts ar šauru sudraba līniju gar malām, kā tas redzams uz iemauktu detaļas no Tērvetes pilskalna vai Rubas Rūsīšiem-Debešiem. Ar sudrabu inkrustētās bronzas zirglietas migrāciju perioda sākumā saistītas ar Sēsdalas stilu kā viens no tā komponentiem.⁶⁸ Zemgaļiem vēlajā dzelzs laikmetā ar sudrabu inkrustētās arī rotadatu galvas.

Ar kristīgo simboliku saistītas rotaslietu kategorijas

Vissenākās no šādiem priekšmetiem ir riteņadatas, kas tieši saistītas ar Romas provinču mākslas ievērojumiem un kristīgo simboliku. Pats par sevi daudz

13. att. Krusta simbols, kas saistīts ar rotadātām.

1 – krustiņš no Vīgantes mežniecības Sēlpils pagastā (RDM III 2746), 2 – krustadatu no Vecsaules Čapāniem (KPM 1263), 3 – krustadatu no Mežotnes kapulauka, sa. (A 9629: 30)

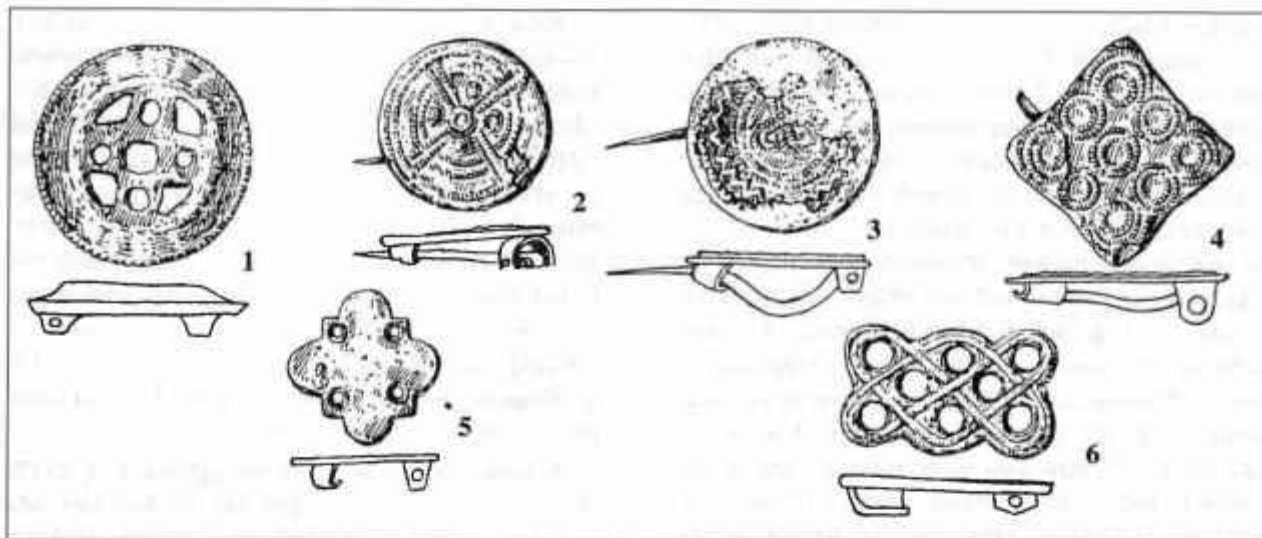
senākais saules simbols riteņa veidā Romas provinču mākslā ir ieguvis kristīgu saturu un nereti riteņa spieķu vietā redzama Kristus monogramma.⁶⁹ Domājams, ka zemgaļiem tas tomēr saistāms ar saules kultu, bez kristīgās simbolikas klātbūtnes.

Otrreiz krusta motīvs parādās krustadatu formā. Interesanti, ka šajā gadījumā krusta kā simbola ietekme krustadatu ģenēzē neparādās, vismaz ne skaidri nolasāmā veidā. To, ka pēc 10. gs. tā tomēr ir saskatīta, it kā apstiprina adatu no Vecsaules Čapāniem (13. att.: 2), kurai galvu veido tipisks pareizticīgo krustiņš (13. att.: 1), līdzīgs tiem, ko Ēvalds Murgurēvičs saista ar Piedņepras apgabaliem,⁷⁰ lai gan tā virsmas apdarē saskatāmas arī parasto krustadatu iezīmes (13. att.: 3). Vairāk šādu adatu atrasts Lietuvā, kuršu apgabalos, bet arī centrālajā Lietuvā (VII grupa pēc Lietuvas arheoloģijas atlanta)⁷¹ – un līdz ar to tās nav īsti piešķiramas kādam etniskam grupējumam.

Krusts saistās arī ar plāksnessaktām un piekariņiem. Ļoti interesantas ir plāksnessaktas (14. att.: 1-6). Daļēji tās atkārtoti rotadatu galvu veidolus, bet sastopamas vēl citas formas – rombs un rombveida krusts; vistīrākā veidā tas redzams saktās no Tērvetes pilskalna. Šķiet, ka arī rombveida saktām pirmsākumi meklējami krusta motīvā. Plāksnessaktu virsmu klājis platējums. Arī uz plāksnessaktām sastopams koncentrisku riņķu rotājums, bez tam izmantots maģiskā mezgla motīvs. Tāpat kā rotadatu galvas, arī plāksnessaktas ir interesantas drīzāk nevis ar virsmas rotājumu, kas lielai daļai ir gājis zudumā, bet gan ar to ornamentālo formu.

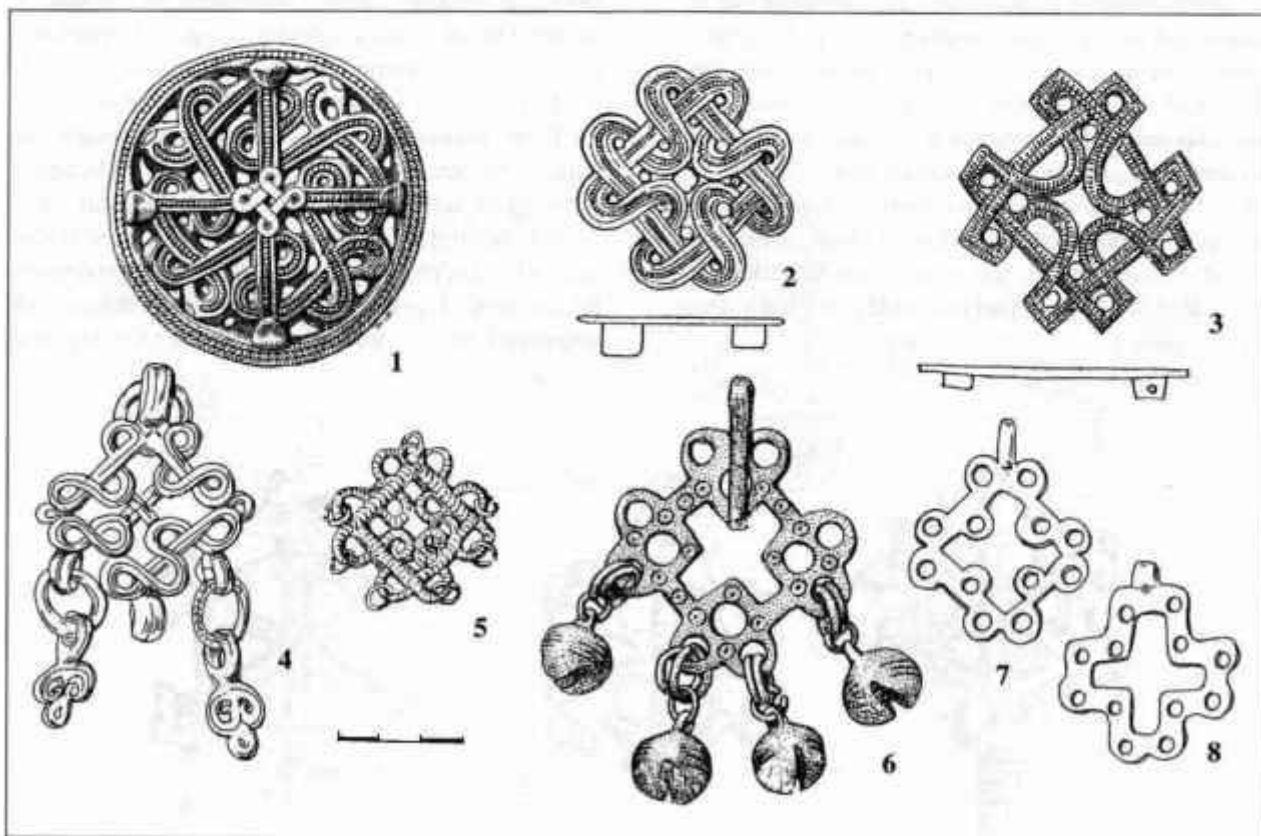
Šajā gadījumā interesi izraisa ažūrā krustveida sakta no Cunkāniem-Dreņģeriem, kas izveidota kā rievotas lentes pinums (15. att.: 2). Sakta atrasta M. Atgāza izrakumos. Autors šo saktu datē ar 11. gs. un uzskata, ka tā nav vietējas izcelsmes.⁷² Līdzīgs, tikai vēl sarežģītāks rievotās lentes pinuma motīvs redzams uz Somijā raksturīgajām apaļajām saktām ar ažūru virsmu, kas saistītas ar vikingu laika zvēru stilu, bet ar stipri ģeometrizzētu ornamentu sastopamas arī 11. gadsimtā.⁷³ Vienu no šīm somu saktām, kam pinums, Jai gan sarežģītāks, ļoti līdzīgs Cunkāņu saktai, publicējis B. Salins (15. att.: 1), diemžēl bez tuvākas atraduma vietas norādes un datējuma, tikai piebilstot, ka tā ir vēla.⁷⁴ Cunkāņu saktai tuva, bet ne analoga sakta nāk no Daugmales pilskalna (15. att.: 3). Šai saktai atšķirībā no iepriekšējās, kurai pinuma šķautnes ir noapaļotas, tās veido asus stūrus. Pēdējai analoga sakta atrasta Gotlandē, bet bez tuvākas atraduma vietas norādes.⁷⁵

Šāda veida ažūri krustiņi atrasti lībiešu un sēļu zemēs (15. att.: 5), kur tiek datēti ar 12. gs., bet, spriežot pēc bronzas sastāva, tie ir ievesti.⁷⁶ Dažos

14. att. Plāksnessaktas.

1 – ažūrā sakta no Ciemaldes (LA, 58. tab.: 2; KPM 1107), 2 – ripassakta ar slīpo krustu no Mežotnes piļskalna (LA, 58. tab.: 11; CVVM 6409: 150), 3 – ripassakta ar maģiskā mezgla motīvu no Mežotnes apmetnes (LA, 58. tab.: 12; CVVM 64609: 216), 4 – rombveida (četrstūrainā) sakta ar aplīšu motīvu no Tērvetes apmetnes (LA, 58. tab.: 6; VI 23: 13), 5 – rombveida sakta no Vecsaules Čapāniem (LA, 58. tab.: 7; KPM 907), 6 – ažūrā sakta ar pinuma motīvu no Mežotnes (LA, 58. tab.: 4; A 9615: 1)

15. att. Rotas, kuru pamatā krustveida pinums.

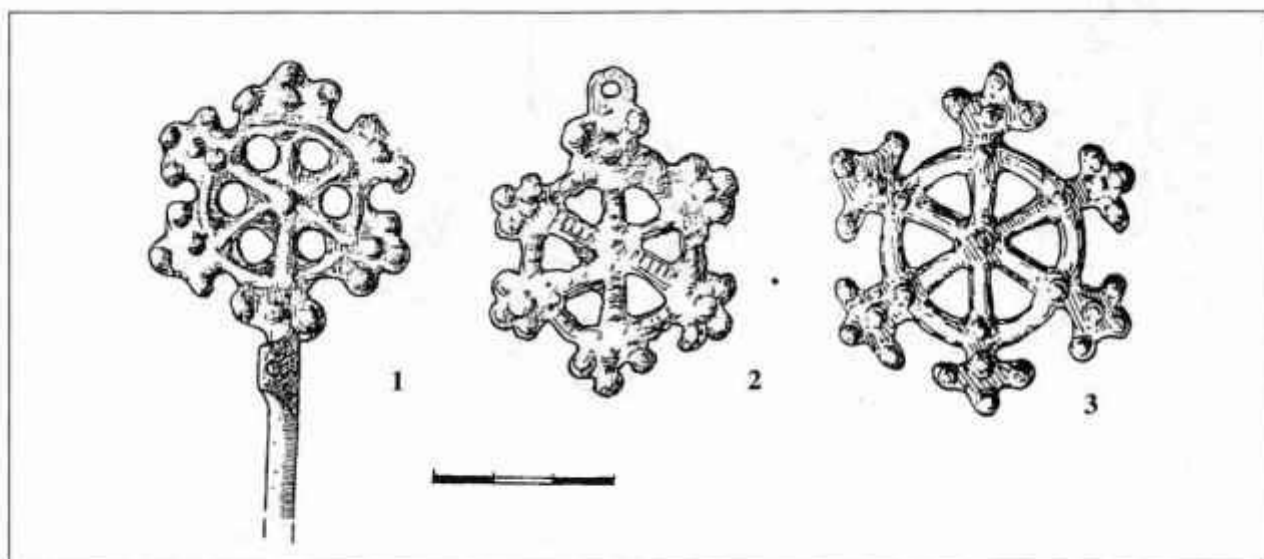
1 – somu apaļā sakta (*Salin B. Altgermanische...*, Abb. 217), 2 – krustveida ažūrā sakta no Čunkāniem–Dreņģeriem (*Atgāzis M., Bebre V. Pētījumi...*, 3. att.: 11), 3 – krustveida ažūrā sakta no Daugmales (A 13186: 1), 4 – važturis no Sakkola–Pajamaki, Somija (*Kivikoski E. Die Eisenzeit...*, Taf. 123, Abb. 1114), 5 – važturis no Mārtiņsalas pils (*Mugurēvičs E. Krustiņveida...*, 1. att.: 24), 6 – važturis no Igaunijas (*Eesti esiajalugu*, joon. 236: 9), 7 – krustiņveida piekariņš no Jaunsvirlaukas Ciemaldes 22. kapa (KPM 1205/ VII), 8 – krustiņveida piekariņš no Jaunsvirlaukas Ciemaldes 26. kapa (KPM 1241/ XII, 3)

gadījumos tie izmantoti par važturiem. Šādā veidā tie lietoti arī Somijā (15. att.: 4),⁷⁷ Karēlijā⁷⁸ un Igaunijā (15. att.: 6).⁷⁹ Visās trīs vietās šādi važturi sastopami arī vienkāršotā plāksnes variantā. Tā kā šis motīvs vispār šķiet somu izcelsmes un nāk no saktām, kas ir agrākas, iespējams, ka pēc saktu parauga izveidojas važturi un tikai pēc tam piekariņi. Šī motīva atdarinājumi redzami plakanajos ažūrajos krustveida piekariņos, turklāt vairākos deģenerācijas līmeņos. Latvijā atrasti 19 šādi krustiņi 14 vietās, spriežot pēc bronzas sastāva, tie ir vietējie darinājumi.⁸⁰ Zemgaļu teritorijā tie atrasti Ciemaldes kapulauka 22. un 26. kapā un Ceraukstes Podiņu 10. un 14. kapā.⁸¹ Vistuvākais oriģinālam ir krustiņš no Jaunsvirlaukas Ciemaldes 22. kapa (15. att.: 7). Krustiņā, kas nāk no Jaunsvirlaukas Ciemaldes 26. kapa un šajā ķēdē pieder vienam no pēdējiem posmiem, nezinot starpposmus, sakta vairs nav atpazīstama (15. att.: 8). Ir izveidojies plakans krustiņš ar pareizas ģeometriskas formas simetrisku krustveida izgriezumu ar taisnām malām un neprecīzi izvietotiem apaļiem caurumiem, kas mijas ar saulīšu ornamentu.

Interesantākais ir tas, ka zemgaļu teritorijā nav atrastas saktas ar šāda motīva vienkāršojumiem. Iespējams, ka 11. gs. vēl nebija aktualizējies process, kad tiek izgatavotas viena veida rotadatu galvas, plāksnessaktas un piekariņi (16. att.: 1-3); pastāv arī otra iespēja - šajā laikā krusta motīvs nebija aktuāls. Lai gan jārūnā par procesiem, kas notikuši citā kultūras areālā, šķiet, šai gadījumā mums ir darīšana ar kādu senāku motīvu, kas krusta simbola ietekmē ieguvis attiecīgo formu, procesa noslēgumā nokļūdamas arī Zemgalē.

Krustveida saktas atrastas arī Tērvetes pilskalnā. Tās izgatavotas no dzelzs vai bronzas. Visām Tērvetē iegūtajām saktām ir bijis sudraba platējums, kas lielākoties nodrupis. Līdz ar to mums pieejama tikai saktu ornamentāla forma, bet rotājums, kas, spriežot pēc atsevišķajiem gadījumiem, kad platējums saglabājies, šīm saktām ir diezgan variabls un interesants, saistīts ar kādu no lielajiem motīviem, gājis zudumā. E. Brivkalne krustveida saktas iedala trīs tipos. Turpmāk tās tiks apskatītas, balstoties uz E. Brivkalnes klasifikāciju. Visas Tērvetes saktas nāk no 11.-13. gs. slāņiem, diemžēl tuvāks datējums, kas šajā gadījumā ir būtisks, nav pieejams.

Krustveida saktas ar rombu galiem. I tips (17. att.: 1, 2). Šīs saktas izgrieztas no kvadrātveida plāksnes. Tērvetes pilskalnā atrastas četras saktas. Tās bijušas platētas, bet platējums nav saglabājies. Zināmi arī šāda veida piekariņi, piemēram, kaklarotā no Ciemaldes Podiņu 14. kapa, kas datēts ar 12. gadsimtu. Piekariņiem ļoti labi saskatāms izgatavošanas paņēmieni, kvadrātveida plāksnei vispirms zināmā attālumā no centra izveidojot (ieurbjot vai iesitot) četrus simetriskus apaļus caurumus un tad izgriežot krusta galus. Iespējams, šādi izgatavotas arī Tērvetes saktas. Ārpus zemgaļu teritorijas - galvenokārt Vidzemē, bet arī Kurzemē atrasti šāda veida krustiņi ar nedaudz izliektiem rombu galiem, ko Ē. Mugurēvičs sauc par noapaļotiem rombveida galiem. Šie krustiņi datējami ar 13.-14. gadsimtu.⁸² Krustiņi atrasti arī Igaunijā un Krievijā, kur tie ir agrāki. Igaunijā šāda veida krusti rotā specifiskos apaļos igauņu piekariņus no Kumnas sudraba depozieta, kas satur 11.-13. gs. monētas; šie piekariņi tiek attiecināti uz 12. gadsimtu.⁸³ Šķiet, ka visagrākie

16. att. Ornamentālas formas priekšmetu grupa, kuru apvieno riteņveida (rozetes) motīvs.

1 – rotadate no Zvārdes Kerklīņiem (RDM III 271/ 165, 1906), 2 – piekariņš no Jaunsvirlaukas Ciemaldes (KPM 1209 a? XII, 4), 3 – ažuŗa sakta no Mežotnes muižas (LA, 58. tab.: 3; KPM 1776)

(10. gs.) šāda veida sudraba krustiņi - gan ar noapaļotiem, nevis rombeveida galiem - zināmi Birkā.⁸⁴ Tie izgriezti no apaļas, nevis kvadrātveida plāksnītes, kā to darījuši zemgaļi. Domājams, tie izgatavoti, izmantojot līdzīgu tehnisko paņēmieni kā Podiņu krustiņiem, t. i., sudraba plāksnītē vispirms izurbjot vai izsītot četrus simetriskus apaļus caurumus centrā tuvumā. Krustiņi rotāti ar štancētu aplīšu ornamentu, tie atrasti sieviešu kapos un tiek saistīti ar 10. gs. bīskapa Unni kristīgo misiju Birkā.⁸⁵

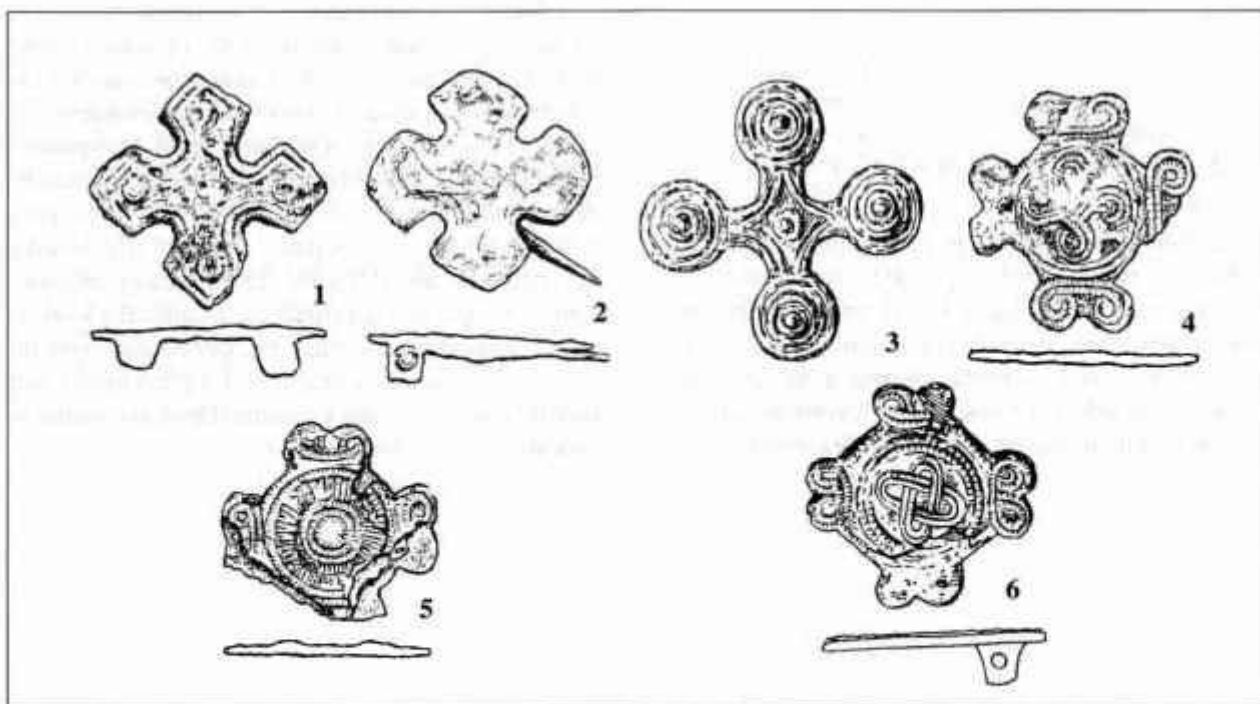
Krustveida saktas ar noapaļotiem galiem. II tips (17. att.: 3). Tās izveidojušās no zemgaļiem vēlajā dzelzs laikmetā raksturīgajām krustadatu galvām, kas labi redzams saktā no Čapāniem,⁸⁶ līdz ar to arī virsmas rotājums, kad tas ir saglabājies, analogs attiecīgajam krustadatu variantam.

Krustveida saktas ar volūtu galiem. III tips (17. att.: 4-6). Mežotnes pilskalnā šāda saktā atrasta 12. gs. slānī (17. att.: 6). Šīs saktas raksturīgas galvenokārt kuršiem, un agrākās tiek datētas ar 9-10. gadsimtu.⁸⁷ Tērvetē atrastas piecas saktas, uz divām daļēji saglabājies platējums. Šī tipa saktām krusta galos volūtas, bet dominējošā ir romba, nevis krusta forma. Vienai saktai centrā cilpveida krusts (17. att.: 4). Šādi darināts krustiņš atrasts Rīgā.

Otrai saktai koncentrisks, no aplīem veidots motīvs, kas atgādina sauli ar visu radiālo starojumu (17. att.: 5). Uz Mežotnes pilskalnā iegūtās saktas redzams maģiskais mezgls (17. att.: 6). Kājau iepriekš minēts, pēc 12.-13. gs. zemgaļu teritorijā atrastas šāda veida krustadatas, kas darinātas arī no dzelzs, ar sudraba inkrustāciju; iespējams, ka šajā gadījumā krustadatas izveidojušās no saktām, nevis otrādi.

Krusta motīvs Vidusjūras reģionā saktu un piekariņu formā apbedījumos zināms no 5. gadsimta. Krustveida saktas 6.-7. gs. lietotas atsevišķos Vidusjūras reģionos, vēlāk - Franku valstī, bet 8-10. gs. tās sastopamas Karolingu valsts ziemeļrietumu daļā, sakšu un frizu teritorijās. Tās it kā seko kristianizācijas gaitai Eiropā.⁸⁸ 10. gs. krusta motīvs sastopams arī vikingu laika un agro viduslaiku skandināvu materiālā. Piemēram, iepriekš minētie krustveida piekariņi no Birkas, kuru saistība ar kristīgo misiju tiek diskutēta.

Istenībā tā ir ļoti interesanta problēma - pēc agrā dzelzs laikmeta jau otro reizi Latvijas arheoloģiskajā materiālā parādās ar kristīgo reliģiju saistīti simboli, kas lietoti pagāniskā vidē. Jautājums, cik lielā mērā šie krusta simboli zemgaļu vidē ir saistīti ar kristīgās reliģijas ietekmi, pagaidām paliek neatbildēts, jo nav

17. att. Krustveida plāksnessaktas.

1 - I tipa saktā ar valnišu un pogu ornamentu no Tērvetes pilskalna (*Brīvkalne E. Tērvetes saktas*, 8. att.: 8; VI 24: 232/ 58), 2 - I tipa saktā no Tērvetes pilskalna (*Brīvkalne E. Tērvetes saktas*, 8. att.: 9; VI 24: 460 / 55), 3 - plāksnessaktā krustadatu galvas veidā (II tips) no Vecsaules Čapāniem (LA, 58. tab.: 5; KPM 907), 4 - III tipa saktā ar cilpveida krusta motīvu no Tērvetes pilskalna (*Brīvkalne E. Tērvetes saktas*, 8. att.: 1; VI 24: 727/ 55), 5 - III tipa saktā ar koncentrisku ornamentu no Tērvetes pilskalna (*Brīvkalne E. Tērvetes saktas*, 8. att.: 2; VI 24: 1004/ 57), 6 - III tipa saktā no Mežotnes pilskalna ar maģiskā mezgla motīvu (LA, 58. tab.: 9; I 64609: 58)

rakstīto avotu, kas liecinātu par zemgaļu cilšu jebkādu saskari ar kristīgo baznīcu pirms vācu iebrukuma.

Jāpieļauj, ka romiešu periodā kristietības saistība ar riteņa motīvu netika saskatīta un, iespējams, nebija pat zināma. Visticamāk, riteņa motīvs atbilda šajā laikā valdošajiem pagāniskajiem priekšstatiem un kultiem un tika uztverts kā saules simbols.

Bez ornamentāla formā veidotām rotaslietām vēlajam dzelzs laikmetam vispār raksturīgs skaidri nolasāmu simbolu lietojums ornamentā. Līdztekus krusta motīvam tā ir svastika, maģiskais mezgls, karavīra aproču simbols un tā sauktā dieva zīme. Jādomā, ka arī krustam šajā laikā bija simboliska nozīme, kaut gan tas varbūt nebija saistīts ar kristīgo reliģiju.

Šāda kristīgo un pagānisko motīvu līdzāspastāvēšana šajā laikā bija vērojama arī citviet Eiropā. Tur kristīgā rituāla piederumi bieži tika rotāti ar priekristīgajiem simboliem jeb, precīzāk, tie tika inkorporēti kristīgajā simbolikā. Interesanti, ka baltu apdzīvotajā teritorijā šajā laikā novērojams apgriezts process - kristīgā simbolika ienāk pagāniskā vidē bez ideoloģiskā seguma.

Secinājumi

Runājot par ornamentu zemgaļu kultūrā, nav iespējams strikti nodalīt periodus, bet pārmaiņas notiek pakāpeniski: vienam senlietu tipam izzūd, to nomaina cits, taču kopējā attīstības līnijā pārrāvumi nav novērojami.

Migrāciju periodā (5. gs.) zemgaļu kultūrā saglabājas atsevišķas romiešu perioda formas. Jauninājumi, kas parādās šajā laikā, kā zvērgalvas un spirāļu motīvs, ātri izzūd, nedaudz ilgāk noturas slīpgrebuma tehnika. Šajā periodā vērojama saistība ar kuršiem, parādās priekšmeti, kas ievesti no prūšu zemēm, senlietas un arī ornamenti iekļaujas Sam-

landes horizonta, kas saistīts ar Sesdālas stilu Skandināvijā.

6.-9. gs. raksturīga diezgan izteikta stilistiska viengabalainība, novērojama samērā cieša saistība ar žemaišu kultūru Lietuvā. Dominē vietējās formas, kas radušās, pārstrādājot iepriekšējam periodam raksturīgās. 6. gs. ornamentā parādās daži jauni motīvi, kas Skandināvijā zināmi jau no romiešu perioda. 6. gs. sakrīt ar Vendēlas perioda sākumu, kad Skandināvijā paralēli zvēru stilam atkal aktualizējas štancēta ģeometriskā ornamenta lietojums. 7. gs. parādās trisinājums, kura izcelsme paliek neskaidra, bet 8. gs. - ornamenta kārtojums joslās, kas saistās ar dzeramo ragu apkalumu rotājumu, un daži jauni motīvi, piemēram, ar ģermāņu pasauli saistāmais S veida motīvs. 8.-9. gs. zemgaļu un pat žemaišu senlietu formas kalpo par pamatu latgaļu klasiskā ornamenta stila radīšanas procesā.

10. gs. aktualizējas saistība ar kuršiem. Atkal sastopamas zvērgalvas, kas tagad gūst lielāku atsaucību. 11. gs. parādās skandināvu un somu izcelsmes priekšmeti, kas 12. gs. tieši ietekmē vietējās formas. M. Atgāzis uzskata, ka to iespējams skaidrot ar ģeogrāfiju - ar ārējo tirdzniecību saistīta iedzīvotāju slāņa izveidošanās.⁸⁹ 12. gs. aktualizējas saistība ar lībiešiem un latgaļiem, kā arī, iespējams, kuršiem, kas saglabājas vēl 13. gadsimtā.

Efektīgākās rotaslietas, kas saistītas ar vīriešu pasauli, vidējā dzelzs laikmetā sastopamas visumā nelielā skaitā un neveido masveida sērijas, kā tas novērojams latgaļiem. Diemžēl pilnīgu pārskatu pār zemgaļu kultūru nav iespējams iegūt ļoti postīto apbedījumu dēļ. Spriežot pēc atsevišķajiem sudrablietu atradumiem, to skaits varēja būt ievērojami lielāks. Līdz ar to, iespējams, zemgaļu ornamentikā pavērtos pavisam cita aina. Tā kā parasti amatniekiem, kas apstrādā dārgmetālus, ir augstāka kvalifikācija, iespējams, ka mūsu priekšstati par zemgaļu ornamentu būtu daudz bagātāki. Kā pierādījums tam varētu kalpot slavenais Čunkānu-Dreņģeru dzeramā raga sudraba apkalums.

ATSAUCES

- ¹ Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli, 1. - Rīga, 1930. - 39. lpp.
- ² Bitner-Wroblewska A. From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. - Warszawa, 2001.
- ³ Bebre V. Dzeramo ragu atradumi Latvija 8.-12. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk - AE). - Rīga, 1996. - 18. laid. - 43. lpp.
- ⁴ Brīvkalne E. Tērvetes saktas // AE. - Rīga, 1974. - 11. laid. - 121.-140. lpp.
- ⁵ Atgāzis M., Bebre V. Pētījumi Čunkānu-Dreņģeru kapulaukā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk - ASM). - Rīga, 1986. - 19.-25. lpp.; Atgāzis M. Dreņģeru-Čunkānu kapulauka pētniecība // ASM 1986 un 1987. - Rīga, 1988. - 33.-40. lpp.; Atgāzis M. Pētījumi Čunkānu-Dreņģeru kapulaukā un aizsardzības izrakumi Plūdoņu H apmetnē // ASM 1988 un 1989. - Rīga, 1990. - 34.^13. lpp.; Atgāzis M. Pētījumi Dreņģeru-Čunkānu kapulaukā un pārbaudes izrakumi Stelpes Berķu kapusalā // ASM 1990 un 1991. - Rīga, 1992. - 23.-30. lpp.; Atgāzis M. Dreņģeru-Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi // ASM 1992 un 1993. - Rīga, 1994. - 23.-30. lpp.; Atgāzis M. Izrakumi Dreņģeru-Čunkānu kapulaukā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rietumzemgalē // ASM 1994 un 1995. - Rīga, 1996. - 16.-24. lpp.; Stepiņš P. Senkapī "Liepu kalnā" Rubas pag. Rūsīšos-Debešos // Senatne un Māksla. - 1939. - Nr. 1. - 45.-62. lpp.; Šnore E. Jauni vidējā dzelzs laikmeta kapu atradumi Zemgalē // Senatne un Māksla. - 1937. - Nr. 3. - 84.-90. lpp.; Caune A. Jaunsaules Šiliņu kapulauks // AE. - Rīga, 1987. - 15. laid. - 45.-55. lpp.
- ⁶ Ģinters V. Senā Mežotne. 1938. g. izrakumi pilskalnā un kapulaukā // Senatne un Māksla. - 1939. - Nr.1. - 64.-97. lpp.; Ģinters V. Senā Mežotne. 1939. g. izrakumi // Senatne un Māksla. - 1939. - Nr. 4. - 15.^15. lpp.
- ⁷ Vaškevičiūte I. Šukonių kapinynas (Pakruoju rajonas, Lygumil aplinkē) // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 2000. - T. 20. - P. 159-224; Vaškevičiūte I. Stungiių kapinynas // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 2000. - T. 20. - P. 225-262.
- ⁸ Bitner-Wroblewska A. From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. - P. 117-120.
- ⁹ Salin B. Die Altgermanische Thierornamentik. - Berlin, 1904. - S. 155.
- Aberg N. Förhistorisk Nordisk ornamentik. - Stockholm, 1923. - S. 108.
- Salin B. Die Altgermanische Thierornamentik. - Abb. 358, 359.
- ¹² Bitner-Wroblewska A. From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. - Pl. XXXVIII, XXXIX.
- Ģinters V. Senlatviešu simbolikas problēmas // Ieskatītais un atzītais. - Stokholma, 1963. - 203.-233. lpp.; Ģinters V. Kāds vidējā dzelzs laikmeta ornaments // Senatne un Māksla. - 1937. - Nr. 2. - 39. lpp.
- ¹⁴ v Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. - 39. lpp.
- Vaškevičiūte I. Etnokultūrine žiemgaliu sritis // Lietuvos archeologija. - Vilnius 2000. - T. 20. - P. 145.
- ¹⁶ Zemitis G. Solaras un lunāras simbolikas izpausmes Latvijas arheoloģiskajā materiālā // Ornaments Latvijā. Materiāli mākslas vēsturei. - Rīga, 1994. - 19. lpp.
- ¹⁷ Ģinters V. Kāds vidējā dzelzs laikmeta ornaments. - 39. lpp.
- ¹⁸ Tautavičius A. Taurapilio kumgaikščio kapās // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 1981. - T. 2. - P. 18.
- ¹⁹ Butenas E. Sagtys iš rytu Lietuvos pilkapiu (tipai, paskirtis) // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 1999. - T. 18. - P. 37, pav. 1, 2.
- ²⁰ Salin B. Die Altgermanische Thierornamentik. - Abb. 128, 134.
- ²¹ Virse I. Par dažiem atradumiem Vērgales Ošenieku kapulaukā // Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas. - Rīga, 2002. - 195. lpp.
- ²² Turpat; Bliujiene A. The origin and the main ornamentation features of the curonian animal style // Prehistoric art in the Baltic Region. Acta Academia artium Vilnensis, 20. - Vilnius, 2000. - Fig. 1, 2.
- ²³ Graudonis J. Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. - Rīga, 2003. - 58. lpp., 23. att.
- ²⁴ Dr. hist. I. Virses mutvārdu konsultācija.
- ²⁵ Bitner-Wroblewska A. From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. - P. 84.
- ²⁶ Graudonis J. Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. - 58. lpp., 37. att.
- ²⁷ Bitner-Wroblewska A. From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. - Pl. n.

- Atgāzis M. Dreņģeru-Čunkānu kapulauka pētniecība // ASM 1986 un 1987. - 7. att.: 7, 9.
- ²⁹ Lietuvos TSR archeoloģijas atlasās, IV: I-XIII radi-
niai. - Vilnius, 1978. - P. 83-87, žem. 49: 2-6.
- ³⁰ Bliujienē A. Vikingu epochos kuršu papoušalu orna-
mentika. - Vilnius, 1999. - P. 149, 157.
- ³¹ Snore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. -
39. lpp.
- ³² Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwas 500. n.
Chr. - Tartu, 1938. - S. 27, Abb. 28: 2.
- ³³ Atgāzis M., Bebre V. Pētījumi Čunkānu-Dreņģeru ka-
pulaukā. - 3. att.: 5.
- ³⁴ Tautavičius A. Požeres plokštinis kapinynas // Lietu-
vos archeologija. - Vilnius, 1984. - T. 3. - P. 110,
pav. 17, 19.
- ³⁵ Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. - 39. lpp.
- ³⁶ Atgāzis M. Dreņģeru-Čunkānu kapulauka pētniecība //
ASM 1986 un 1987. - Rīga, 1988. - 7. att.: 5.
- ³⁷ Latvijas PSR arheoloģija (turpmāk - LA). - Rīga,
1974. - 42. tab.: 9, 11, 41. tab.: 17.
- ³⁸ Lietuvos TSR archeoloģijas atlasās, IV: I-XIII radi-
niai. - P. 83-87, žem. 49: 2.
- ³⁹ Snore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. - 39. lpp.
- ⁴⁰ I. Vaškevičūtes mutvārdu konsultācija.
- ⁴¹ Lietuvos TSR archeoloģijas atlasās, IV: I-XIII radi-
niai. - P. 83-87, žem. 49: 2-6.
- ⁴² Ģinters V. Latviešu kultūra senatne. - Rīga, 1937. -
XXV tab.: 9, 10.
- ⁴³ Vaškevičiūtē I. Jaunekiu. (Joniškio raj.) V-XI a. ka-
pinynas (Krūtinēs papuošalai) // Lietuvos TSR
Mokslu akadēmijas darbai. A sērija. - Vilnius,
1987. - P. 33, pav. 5: 1.
- ⁴⁴ Vaitkunskenē L. Zvilu kapininas // Lietuvos arche-
oloģija. - Vilnius, 1999. - T. 17. - P. 172, pav. 186: 2.
- ⁴⁵ Lietuvos TSR archeoloģijas atlasās, IV: I- XHI radi-
niai. - P. 83-87, žem. 49: 2-6.
- ⁴⁶ Vaitkunskenē L. Zvilu kapininas. - P. 172, pav.
186: 2.
- ⁴⁷ LA. - 57. tab.: 2.
- ⁴⁸ Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. - 39. lpp.
- ⁴⁹ LA. - 57. tab.: 1.
- ⁵⁰ Lund Hansen U. Gold rings - symbols of sex and
rank. Necklaces and bracelets in scandinavian and
continental Europe from the late roman and migra-
tion periods // KVHHA Konferenser 51. - Stock-
holm, 2001. - P. 157-188.
- Graudonis J. Lielupes krastos pirms gadu simtiem.
Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. -
69. lpp., 53., 54. att.
- Tautavičius A. Манжетообразные браслеты в
Литве // Studia archaeologica in memoriam Harri
Moora. - Tallinn, 1970.- Lk. 197-201.
- Tautavičius A. Požeres plokštinis kapinynas // Lietu-
vos archeologija. - Vilnius, 1984. - T. 3. - P. 93-
118, pav. 16.
- Scheltema F. A. v. Die Kunst unsere Vorzeit. - Leip-
zig, 1935. - S. 179, Taf. LXXVUI.
- Vaska B. Latgaļu manšetaproču ornaments // AE. -
Rīga, 1996. - 18. laid. - 137. lpp.
- Urtāns V. Senākie depoziiti Latvijā. - Rīga, 1977. -
153. lpp., 60. att.
- [?] Urtāns V. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā //
Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, III. - Rīga,
1962. - 69. lpp.
- ' Bebre V. Dzeramo ragu atradumi Latvijā 8.-12. gs. -
43. lpp.
- ' Caune A. Jaunsaules Šiliņu kapulauks. - 48. lpp., 6. att.
- ' Latvijas senatne.VIII g. tūkst. pr. m. ē. - XII gs. Ceļve-
dis pa muzeja ekspozīciju. - Rīga, 1959. - 25. att.
- Simniskyte A. Geramieji ragai Lietuvoje // Lietuvos
archeologija. - Vilnius, 1998. - T. 15. - P. 185.
- Caune A. Jaunsaules Šiliņu kapulauks. - 48. lpp., 6. att.
- ' Brīvkalne E. Tērvetes saktas. - 132.-134. lpp., 7.,
8. att.
- ' Vijups A. Latvijas XIII-XVII gs. pakavsaktas kā ar-
heoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze). Promoci-
jas darbs. - Rīga, 1998. - 14. zīm.: 3.
- Carlsson A. Valve in the Parish of Eskelhem, Got-
land - a Chieftain's Farm Controlling the Paviken
Harbour // Pact 38. Sources and resources. Studies
in honour of Birgit Arrhenius. - 1993. - P. 137-
138, fig. 3a.
- ' Bliujiene A. The origin and the main ornamentation
features of the curonian animal style. - P. 131.
- ' LA. - 56. tab.: 1.
- ' Bitner-Wroblewska A. From Samland to Rogaland.
East-West connections in the Baltic basin during
the Early Migration Period. - P. 122-123.
- ' Ģinters V. Senlatviešu simbolikas problēmas. -
218. lpp., 5. att.
- ' Mugurēvičs Ē. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā
no 11. līdz 15. gs. //AE. - Rīga, 1974. - 11. laid. -
224. lpp., 1. att.: 1, 2.
- ' Lietuvos TSR archeoloģijas atlasās, IV: I-XIII radi-
niai. - P. 87, žem. 49: 9.
- ' Atgāzis M., Bebre V. Pētījumi Čunkānu-Dreņģeru ka-
pulaukā. - 23. lpp., 3. att.: 11.

- Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. - Helsinki, 1973. - S. 650, Abb. 658-660.
- ⁷⁴ *Salin B.* Die Altgermanische Thierornamentik. - S. 90, Abb. 217.
- Thunmark-Nylen L.* Die Wikingerzeit Gotlands. II: Typentafeln. - Stockholm, 1998. - Taf. 74: 5.
- ⁷⁶ *Mugurevičs E.* Krustiņveida piekariņi Latvija laika no 11. līdz 15. gs. - 222. lpp.
- ⁷⁷ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. - S. 107, Taf. 89, Abb. 786, S. 138, Taf. 123, Abb. 1114.
- ⁷⁸ *Седов В.* Финно-угры и балты в эпоху средневековья. - Москва, 1987. - Табл. XV: 8,10.
- ⁷⁹ Eesti esiajalugu. - Tallinn, 1982. - Joon. 236: 9.
- ⁸⁰ -
- Mugurevičs E.* Krustiņveida piekariņi Latvija laika no 11. līdz 15. gs. - 222. lpp.
- ⁸¹ Turpat. - 222. lpp., 1. att.: 24, 25, 26.
- Turpat. - 227. lpp., 2. att.: 18, 19.
- ⁸³ Eesti esiajalugu. - Joon. 245; *Tõnisson E.* Kumna ho-beaare // Studia arhaeologica in memoriam Harri Moora. - Tallinn, 1970. - Lk. 219, joon. 2: 10.
- ⁸⁴ *Gräslund A.* Kreuzanhänger, Kruzifix und Reliquiar - Anhänger // Birka II: 1. Systematische Analysen der Graberfunde. - Stockhohn, 1984. - S. 115, Abb. 12.
- ⁸⁵ Turpat. - 115. lpp.
- ⁸⁶ LA. - 58. tab.: 5.
- ⁸⁷ *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas. - 132.-134. lpp., 7., 8. att.
- ⁸⁸ *Müller-Wille M.* The cross as a symbol of personal christian belief in a changing religious world // The world-view of prehistoric man Konferenser 40. Papers presented at a symposium in Lund, 5-7 May 1997. - Stockholm, 2001. - P. 179-196.
- ⁸⁹ M. Atgaža mutvārdu konsultācija.

PROCESSES IN SEMIGALLIAN DESIGN IN THE MIDDLE AND LATE IRON AGE Summary

Although pre-Christian cemeteries of the Semigallians have been quite extensively excavated in Latvia, nevertheless there is comparatively little published material, a complicating factor for design studies. Another cause of difficulty is the fact that Semigallian cemeteries have suffered much looting, evidently on account of the silver objects that occur there. Since it is known that precious metals were usually worked by more highly qualified craftsmen, it might be thought that precisely the most interesting and richest material has been lost.

Design as such is quite a complex field, involving the issues of artistic concept and of technique. In analysing the Semigallian material, it is seen that, from time to time, some different function comes to the fore as being characteristic. Particular periods are characterised by the use of particular techniques, particular design compositions and particular motifs. Predominating among the Semigallians, as in the other Baltic cultures, is geometric design, which is subordinate to artefact form and associated with flat surfaces. Markedly relief design is not characteristic of the Baltic tribes, nor are floral or zoomorphic motifs, which appear only sporadically.

In the Early Iron Age, the material culture of the Semigallians, like that of all the other Baltic tribes, fits into the context of the rest of Europe and is closely connected with provincial Roman culture. With the fall of the Roman Empire, the main contacts developed with the Germanic world. New decorative techniques and kinds of ornamentation now entered the Germanic cultural circle, stretching from the Baltic to the Black Sea. However, in the early part of the Migration Age, certain characteristic artefact forms and aspects of design were retained from the Roman Iron Age. Neither did all the novel features appearing in the Migration Age find a response and acceptance. This includes the animal head, which occurs in Semigallian material only on a few crossbow fibulae imported from the Prussian lands. However, this period in

particular is most important for the development of later Semigallian design, witnessing the advent of several new techniques and associated design motifs. In this connection, we can mention the techniques of engraving and plating, along with the majority of the punched geometric designs connected with these, which were in use henceforth, as well as faceting, which was also applied in the Late Iron Age. However, several characteristic Migration Age techniques (niello and granulation) did not reach Latvia.

It seems that in the 6th-9th centuries Semigallian culture was quite closed, but was very closely connected with the Samogitians. This time saw the development of the characteristic style of Semigallian jewellery, serving to distinguish it from the other Baltic cultures (except for the Samogitians). Continuing to develop were those design approaches and techniques characteristic in the 6th century. Changes took place in every century at this time, but the set of ornaments and design as such was not entirely replaced. The 8th century saw the appearance of a design consisting of parallel lines of fine punched motifs. This arrangement may be mentioned in conjunction with drinking horn mounts, which are found not only among the Semigallians, but also in Lithuania, and are connected with the ruling elite. It seems that during this whole period, the directions of earlier contacts were maintained: influences came from the south-west and south.

In the Late Iron Age, the main directions of influence changed. From the 10th century, certain Latgallian, Couronian, Scandinavian and Finnic influences appeared, growing stronger in later centuries, particularly in the 12th and 13th centuries. Although there is no written evidence of any Christian mission to Semigallia, after the 10th century we find a considerable number of artefacts connected with the symbol of the cross, these being items that the Semigallians have in common with the Couronians, Latgallians and Livs.

In the Middle Iron Age, fine punched ornamentation predominated, presumably of a

purely decorative character, along with ornamental artefact forms (triangular and cruciform pins), but in the Late Iron Age, though the latter were retained, very important became separate, relatively large design motifs with symbolic significance (such as the swastika and the magical knot). Also occurring are various chevron motifs: the 'God's sign' and the characteristic motif of the warrior's armband, although in the Semigallian milieu they never attained the popularity they had among the Latgallians and Couronians. Neither, it seems, was there any development of closed systems of design restricted to particular groups of artefacts, such as were characteristic of the Latgallians already in the Middle Iron Age, and among the Couronians starting from the Late Iron Age. Likewise, the animal heads, which became so

popular after the 10th century among the Couronians and Latgallians, were not so favoured among the Semigallians, although in the 12th century the Semigallians had also developed their own variant of the penannular brooch with animal-head terminals.

Semigallian design attained its greatest importance in the 8th and 9th centuries, when it was a source of influence for the development of the characteristic Latgallian design. Although it becomes very interesting in the Late Iron Age, it displays features reflecting the influence of the design of neighbouring tribes. It is possible to observe influences from Couronian, Liv, Latgallian and Scandinavian design, while features of Semigallian culture are much less pronounced in the material culture of the neighbouring tribes.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Early Iron Age artefact and design forms retained in the early part of the Middle Iron Age. 1 - pin with wheel-shaped head from Zvārde Grinerti (LA, Plate 41: 20; A 9031: 1); 2 - pin with conical head from Jaunsvirlauka Ciemalde (KPM 1982, 9); 3 - wheel from Vecauce Lozberģi (*Zemītis G. Solārās...*, Fig. 2: 2); 4 - disc brooch with wheel motif from Vecsaule Čapāni (KPM 1274/XII, 67); 5 - lenticular armband with semicircular section from Katlakalna Pļavniekkalns, stray find (RDM I 310); 6 - lenticular armband of triangular cross-section from Katlakalna Pļavniekkalns, Burial 3 (RDM I 197 i); 7 - lenticular armband with triangular cross-section from the Kokmuiža Hoard (KPM 639)

Fig. 2. Triangle pins with spiral motif. 1 - Bukaišu Lielogļi, stray find (A 12592: 6); 2 - Katlakalna Pļavniekkalns (RDM I 230 a)

Fig. 3. Crossbow fibulae with animal heads. 1 - Grieze Mill (*Virse I. Par dažiem atradumiem...*, Fig. 3: 1; A 10097); 2 - Jaunsvirlauka Kakuzēni, Burial 54; 3 - Jaunsvirlauka Kakuzēni, Burial 17

Fig. 4. Artefacts showing the use of engraving. 1 - triangle pin from Dobeles Bālas, Burial 3 (A 4191); 2 - crossbow fibula from Zvārde Kerklīpi (RDM 165/5 XII)

Fig. 5. Artefacts with hemispherical button terminals. 1 - dress-pin, from Ziedoni school park, Burial 8 (A 10750: 2); 2 - cruciform pin from Dobeles Balas, Burial 2 (A 3034); 3 - crossbow fibula from Ruba Rusisi, stray find (A 9510: 1)

Fig. 6. Dress-pins

Fig. 7. Armbands with polyhedral club terminals. 1 - armband from the Kokmuiža Hoard (KPM 632); 2 - armband from Ruba Rusisi, Barrow II, Burial 2 (A 10078: 76); 3 - armband from Katlakalna Pļavniekkalns, Burial 23 (A 6692); 4 - armband from Dobeles Osi, Burial 39 (A 4099)

Fig. 8. Armbands. 1 - solid armband with projected midrib from Jaunsvirlauka Ciemalde (KPM XVni 1982, 5); 2 - cuff-shaped armband from Kakuzēni (*Zemītis G. Solarie...*, Fig. 3); 3 - cuff-shaped armband from Kakuzēni (*Zemītis G. Solarie...*, Fig. 3); 4 - design layout of the previous armband (*Graudonis J. Lielupes krastos...*, Fig. 53); 5 - spiral armband from Cunkani-Drengeri, Burial 111 (VI 250/ 476); 6 - warrior's armband from Jaunsvirlauka Ciemalde (KPM 1095); 7 - solid armband from Jaunsvirlauka Ciemalde (KPM 1144/ XII 3)

Fig. 9. Artefacts with faceting and twisting. 1 - faceted neck-ring from Katlakalna Pļavniekkalns

kalns, stray find (RDM I 292); 2 - neck-ring with rhombic facets from the Mūrnieki Hoard (*Urtāns V. Senākie...*, Fig. 65: 2); 3 - twisted neck-ring from Čunkāni-Dreņģeri, Burial 111 (VI 250/473); 4 - crossbow fibula from Zvārde Kerkliņi (RDM TU 278/ 165, 1906); 5 - armband from Dobele Bālas, Burial 1 (A 4190)

Fig. 10. Drinking horn from Čunkāni-Dreņģeri (*Bebre V. Dzeramo ragu...*, Fig. 2)

Fig. 11. Penannular brooches from Jaunsvirlauka Ciemalde. 1 - KPM 1094; 2 - KPM 1984

Fig. 12. Necklace with pendants from Ciemalde Podiņi (LA, Plate 56: 1; A 10178: 14)

Fig. 13. Cross symbol in connection with dress-pins. 1 - cross from Vlgante Forestry, Sēlpils Parish (RDM III 2746); 2 - cruciform pin from Vecsaule Čapāni (KPM 1263); 3 - cruciform pin from Mežotne Cemetery, stray find (A 9629: 30)

Fig. 14. Plate brooches. 1 - openwork brooch from Ciemalde, (LA, Plate 58: 2; KPM 1107); 2 - disc brooch with slanting cross from Mežotne Hillfort (LA, Plate 58: 11; CVVM 6409: 150); 3 - disc brooch with magical knot motif from Mežotne settlement site (LA, Plate 58: 12; CVVM 64609: 216); 4 - rhombic (square) brooch with circle motif from Tērvete settlement site (LA, Plate 58: 6; VI 23: 13); 5 - rhombic brooch from Vecsaule Čapāni (LA, Plate 58: 7; KPM 907); 6 - openwork brooch with plait motif from Mežotne (LA, Plate 58: 4; A 9615: 1)

Fig. 15. Ornaments based on a cruciform plait. 1 - Finnish circular brooch (*Satin B. Altgermanische...*, Fig. 217); 2 - openwork cruciform

brooch from Čunkāni-Dreņģeri (*Atgāzis M., Bebre V., Pētījumi...*, Fig. 3: 11); 3 - openwork cruciform brooch from Daugmale (A 13186: 1); 4 - chain-holder from Sakkola-Pajamaki, Finland (*Kivikoski E. Die Eisenzeit...*, Taf. 123, Abb. 1114); 5 - chain-holder from Mārtiņšala Castle (*Mugurēvičs Ē. Krustiņveida...*, Fig. 1: 24); 6 - chain-holder from Estonia (*Eesti esiajalugu...*, Fig. 236: 9); 7 - cruciform pendant from Jaunsvirlauka Ciemalde, Burial 22 (KPM 1205/ VII); 8 - cruciform pendant from Jaunsvirlauka Ciemalde, Burial 26 (KPM 1241/ XII, 3)

Fig. 16. Group of artefacts of ornamental form, having in common the wheel (rosette) motif. 1 - dress-pin from Zvārde Kerkliņi (RDM HI 271/ 165, 1906); 2 - pendant from Jaunsvirlauka Ciemalde (KPM 1209 a? XII, 4); 3 - openwork brooch from Mežotne Manor (LA, Plate 58: 3; KPM 1776)

Fig. 17. Cruciform plate brooches. 1 - Type I brooch with ridge and button design from Tērvete Hillfort (*Brīvkalne E. Tērvetes saktas*, Fig. 8: 8; VI 24: 232/ 58); 2 - Type I brooch from Tērvete Hillfort (*Brīvkalne E. Tērvetes saktas*, Fig. 8: 9; VI 24: 460/ 55); 3 - plate brooch in the form of the head of a cruciform pin (Type II), from Vecsaule Čapāni (LA, Plate 58: 5; KPM 907); 4 - Type III brooch with looped cross motif from Tērvete Hillfort (*Brīvkalne E. Tērvetes saktas*, Fig. 8: 1; VI 24: 727/ 55); 5 - Type HI brooch with concentric design from Tērvete Hillfort (*Brīvkalne E. Tērvetes saktas*, Fig. 8: 2; VI 24: 1004/ 57); 6 - Type ET cruciform brooch with magical knot motif from Mežotne Hillfort (LA, Plate 58: 9; I 64609: 58)

ИЛОНА ВАШКЯВИЧЮТЕ

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОГРЕБАЛЬНОГО ОБРЯДА В ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ ЗЕМГАЛЕ*

Материальная и духовная культуры в западной и восточной частях Земгале различаются. Особенно много различий отмечено в материале могильника Павирвите. Этот могильник как его исследователями, так и другими археологами причислен к могильникам земгалов. Но высказывается и мнение, что могильник был оставлен куршами или жемайтами, иногда говорится лишь о «сильном влиянии земгалов».

Цель этой статьи — представить более широкий обзор могильника Павирвите, сравнить найденный в нем материал с материалом других земгальских и куршских памятников.

Могильник Павирвите находится на юго-западной оконечности Земгале, на левом берегу р. Венты, у места впадения р. Вирвите (рис. 1). Могильник обнаружен в 1965 г., когда здесь начал работу песчаный карьер. Исследование памятника началось в 1977 г. и продолжалось несколько лет. За это время было исследовано свыше 3000 кв. м., обнаружено 183 захоронения, среди них 38 поздних погребений ХУП-ХУШ вв. и 145 погребений IX-XIII вв. (Сьок^швейпё, ЗилайкаНе, 1978, 174-181;

СьобётвИепё, 1980, 95-97; УаškeуlсшгД 1984, 111-114; 1986, 106-107). Последние и будут детально представлены в статье.

Из 145 погребений — 115 с труположением и 30 с трупосожжением, т. е. 78% умерших были похоронены по обычаю, принятому в Земгале, и 22% — по чуждому земгалам обряду.

Погребения с труположением на территории могильника не составляют отдельной группы. Всех умерших хоронили, придерживаясь принципа хронологической очередности, — между погребениями с труположением находятся и погребения с трупосожжением. Рядом хоронили и мужчин, и женщин, и богатых, и бедных.

В северной части могильника обнаружены поздние захоронения. Подобное явление, когда спустя 200—300 лет для захоронений вновь используют территорию старого могильника, характерно для всей территории Земгале. Поздние погребения обнаружены в могильниках Шукеняй, Мельдиняй и Валдамай. В то же время это явление не наблюдается на территориях других балтских этносов.

* Доклад и статья подготовлены на основе работы автора "Laidosenos upatumai Vakaru. Žiemgaloje", опубликованной в т. 26 издания «Lietuvos archeologija» (Vilnius, 2003, 29-52).

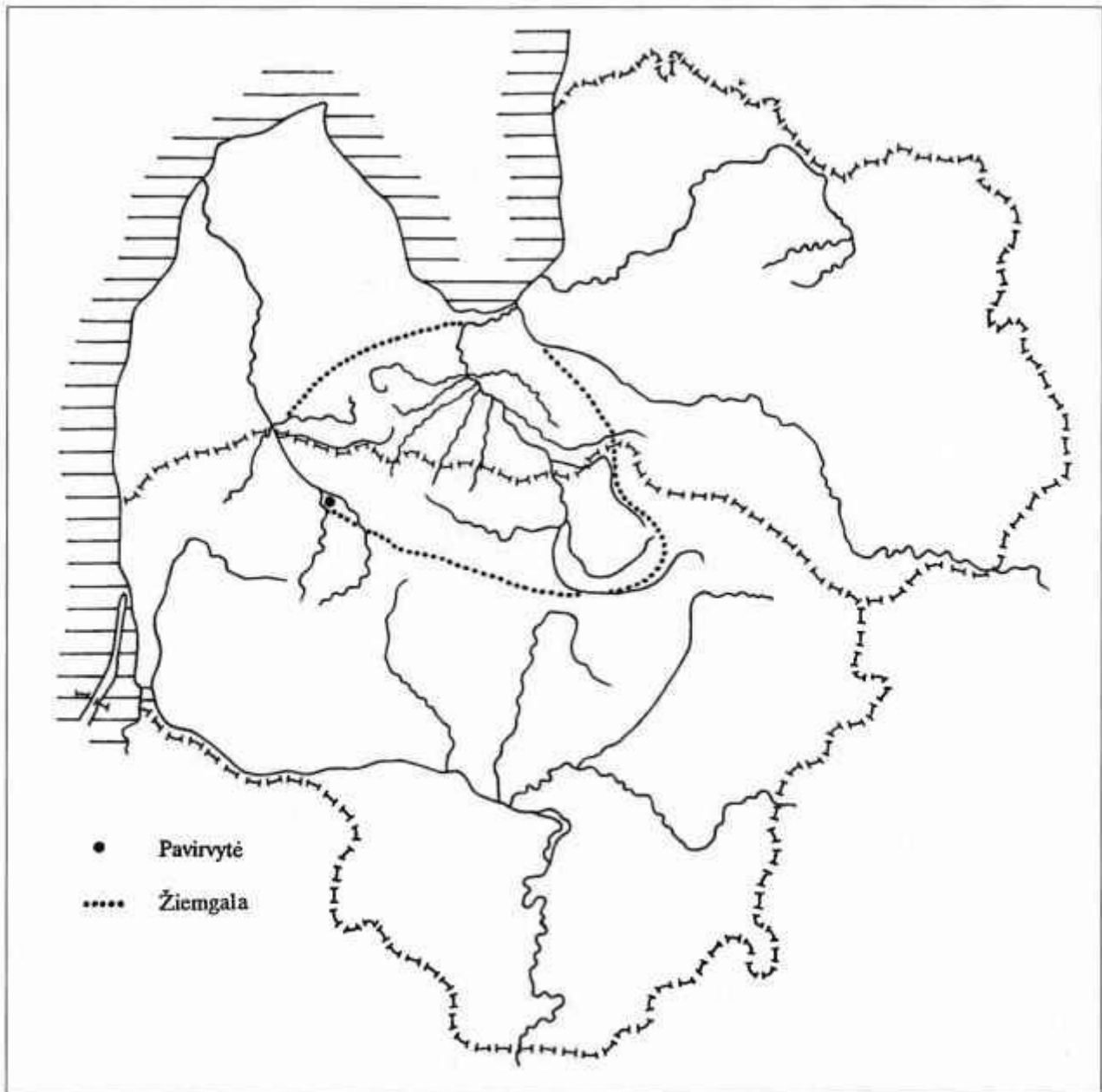

Рис. 1. Могильник Павирвите. Рисунки в статье — И. Кершулите

Археологи обнаружили могильник Павирвите сильно разрушенным: южная часть могильника была уничтожена полностью, остальная территория значительно пострадала от сельскохозяйственных работ.

Погребений, которые могли бы дать исчерпывающую информацию, очень мало. Все погребения по степени информативности распределены в три группы:

1-я группа — погребения, которые не несут никакой информации, ясно только, что эти погребения — с труположением, однако установить — женское это погребение или мужское уже не возможно.

2-я группа — погребения, которые могут дать минимум информации, т.е. ясны пол умершего, направление положения трупа, однако комплект инвентаря не полный;

3-я группа — погребения, несущие полную информацию.

Итак, погребения 1-й группы составляют 31,8% всех захоронений, погребения 2-й группы — 46,6% и 3-й группы — 21,6%.

Тела умерших похоронены в вытянутом положении, на спине, со сложенными на груди руками. Часть умерших погребена в долбленых гробах. В могильных ямах обнаружены остатки пепла. Иногда положение пепла ориентировано

конкретно — он расположен у головы либо у ног умершего, либо в середине погребальной ямы.

В некоторых погребениях обнаружены камни. Камни небольшие и каких-либо конструкций не составляют. Каменные конструкции очень характерны для погребений куршей. По погребальному обряду могильник Павирвите в общих чертах мало отличается от других могильников Земгале.

Совсем другая ситуация вырисовывается при анализе следов обряда ориентировки тел погребенных. В Земгале преобладал обычай ориентировать в захоронениях тела мужчин и женщин в противоположные стороны, но существовал и обычай тела молодых девушек ориентировать в противоположную сторону по отношению к положению тел взрослых женщин (Вашкеугёшгё, 2000а, 227).

На первый взгляд, ориентировка тел могильника Павирвите не свидетельствует о соблюдении этого обряда, но процентный анализ ориентировки погребений показывает обратное: 63,4% мужчин похоронены головой на юго-восток, а 63,1% женщин — головой на север и северо-запад.

Очевидно, при захоронении 63% умерших была сохранена земгальская традиция, т.е. тела мужчин и женщин располагали головами в противоположные стороны. Процентное соотношение показывает, что этот обычай понемногу исчезал, в чем просматривается влияние куршей, которым этот обряд не свойственен — они хоронили всех своих умерших головой на юг или юго-восток (С^аЩакё-Вшёшепё, Вшёпав, 2002, 12; ЗГапкш, 1995, 16; 2002, 206; ВгасшИепё, 2002, 117).

Инвентарь и его расположение в погребальной яме также важны при решении вопросов, связанных с тем или иным этносом. Всем без исключения балтским племенам свойственен богатый погребальный инвентарь. Земгалы — одно из племен, отличающихся очень богатым погребальным инвентарем: в мужских захоронениях обязательно обнаруживаем оружие, орудия труда и богатые украшения, в женских — орудия труда и украшения. Общеизвестно, что и куршей хоронили с богатым инвентарем. Различия все же существовали, особенно в порядке расположения инвентаря.

Мужчин в Павирвите хоронили с оружием. Само оружие не отличается разнообразием — только копья и широкие боевые ножи. Подобное оружие обнаружено и в других

земгальских памятниках — Юнейкяй, Шукеняй, Стунгяй, Дренгеры-Чунканы и т.д. (Vaškevičiūtė, 1986a, 43; 2000a, 233; 2000b, 168; Atgāzis, 1994, 29^10).

Установлено, что в IX—XII вв. у земгалов существовал обычай хоронить мужчин с 2—3 копьями, 93% всех копий — втульчатые, с плоским пером, без четкого перехода от пера

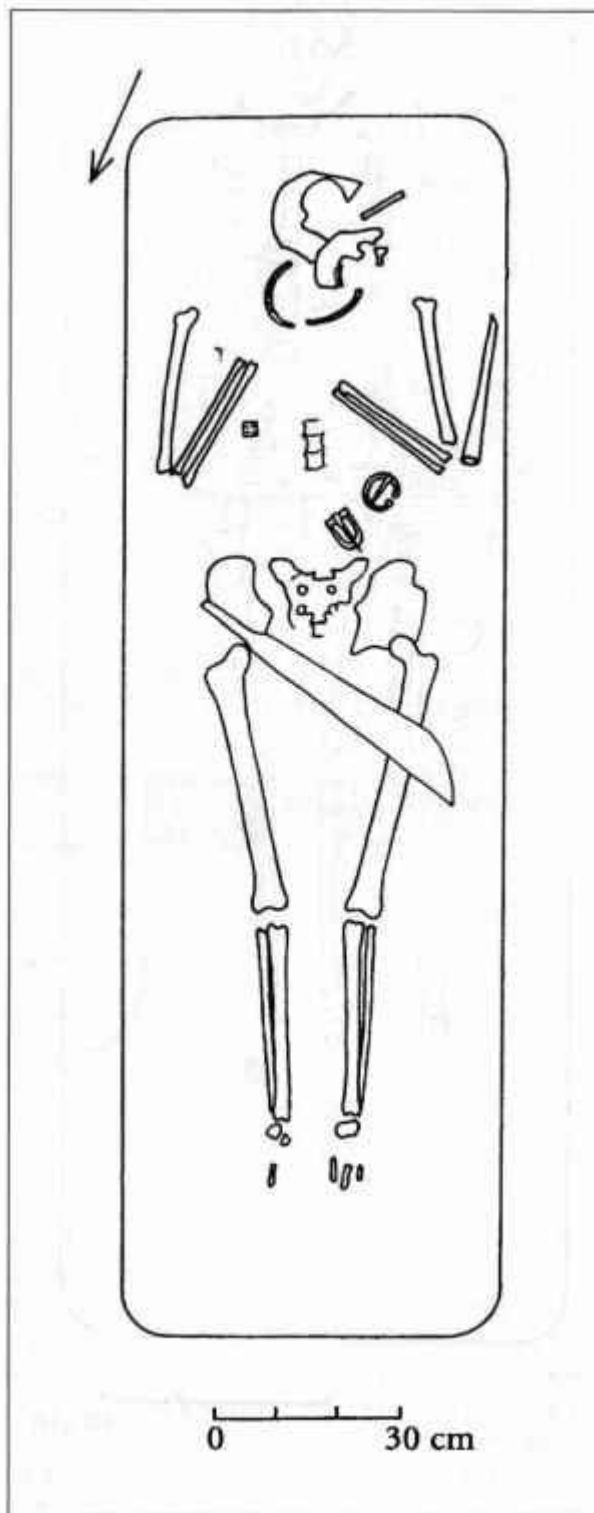

Рис. 2. Павирвите. Погр. № 10

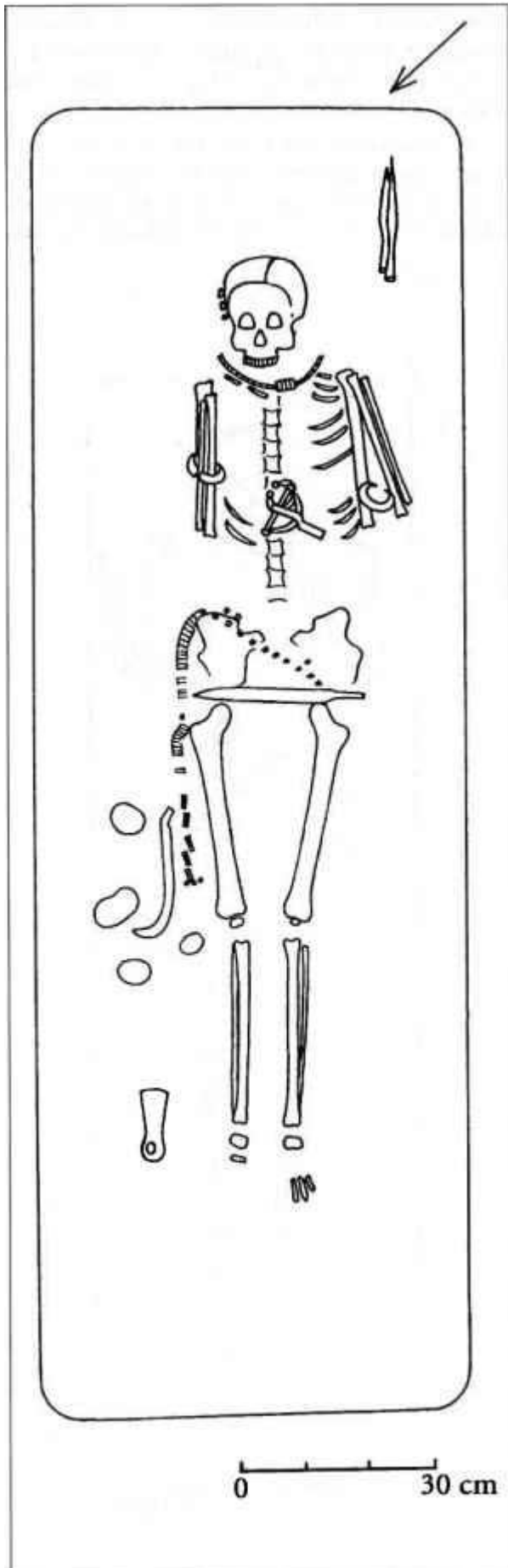

Рис. 3. Павирвите. Погр. № 22

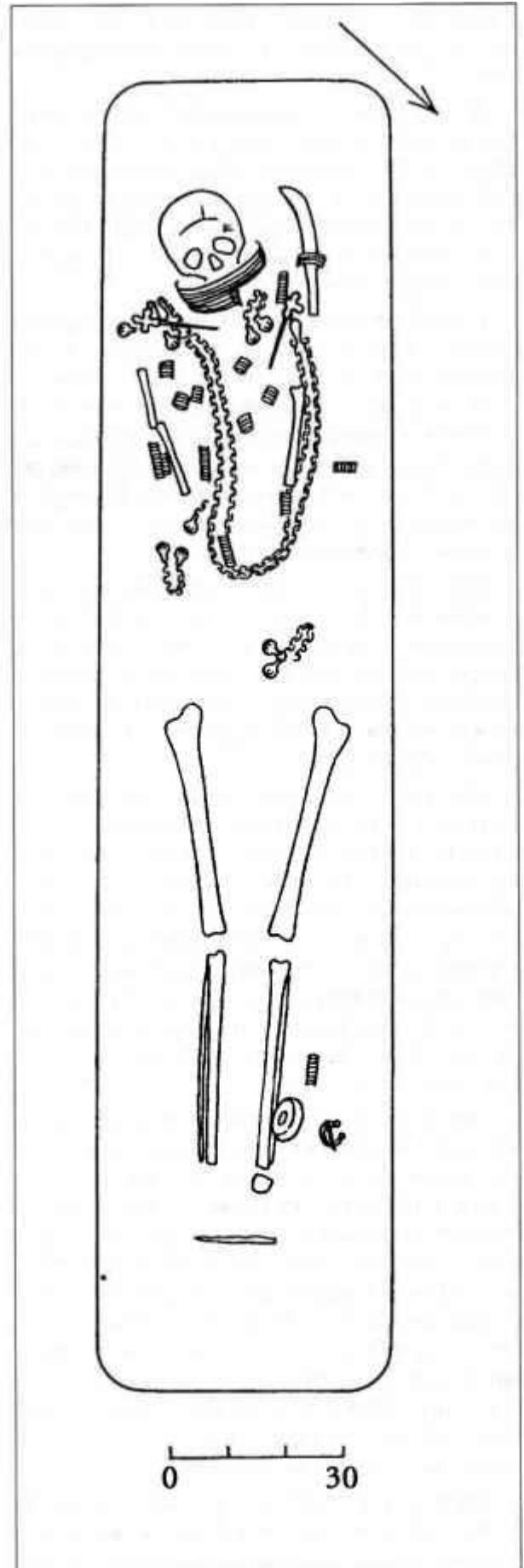

Рис. 4. Павирвите. Погр. № 144

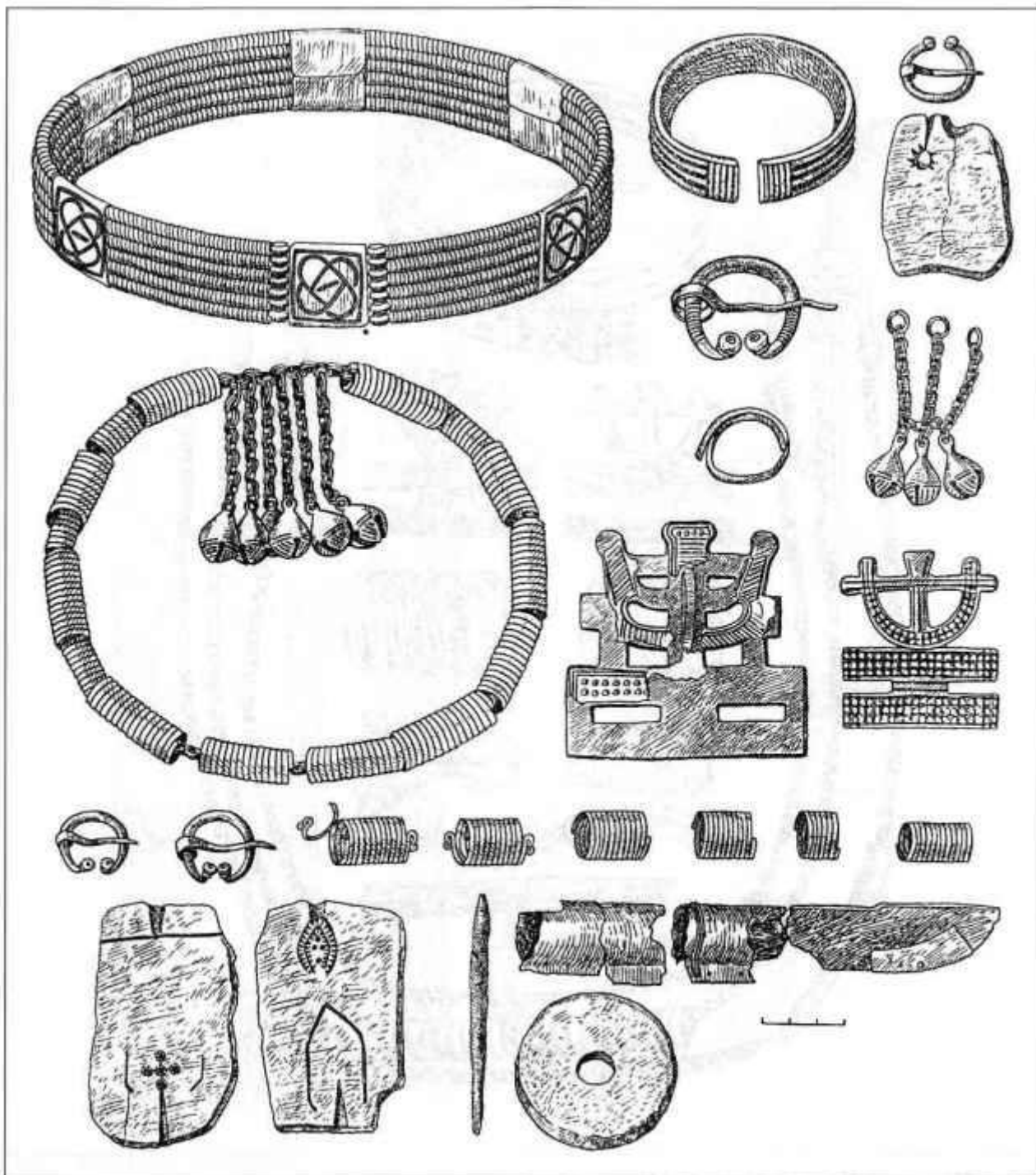

Рис. 5. Павирвите. Инвентарь погр. № 135

к втулке. Самый распространенный вид копий — копьё лаврообразной и иволистообразной формы. При этом почти до конца XI в. земгалы пользовались копьями лаврообразной формы, т. е. гораздо длиннее, чем у соседей (УаҗкеУіспіё, 2000Б, 149, 169).

В могильнике Павирвите мужчины, как правило, погребены лишь с одним копьём (2/3 всех погребений). С одним копьём мужчин хоронили курши. (Земгалы по традиции хоронили

мужчин с 2—3 и даже большим количеством копий.) Однако сами копьё указывают, что здесь преобладали «земгальские» копьё, т. е. втульчатые копьё с плоским пером без выраженного перехода от пера к втулке. Следовательно, мужчины общины Павирвите пользовались земгальскими копьёми, но в погребения их клали по куршскому обычаю.

То же можно сказать и о боевых ножах. Преобладают широкие боевые ножи-мечи. Их

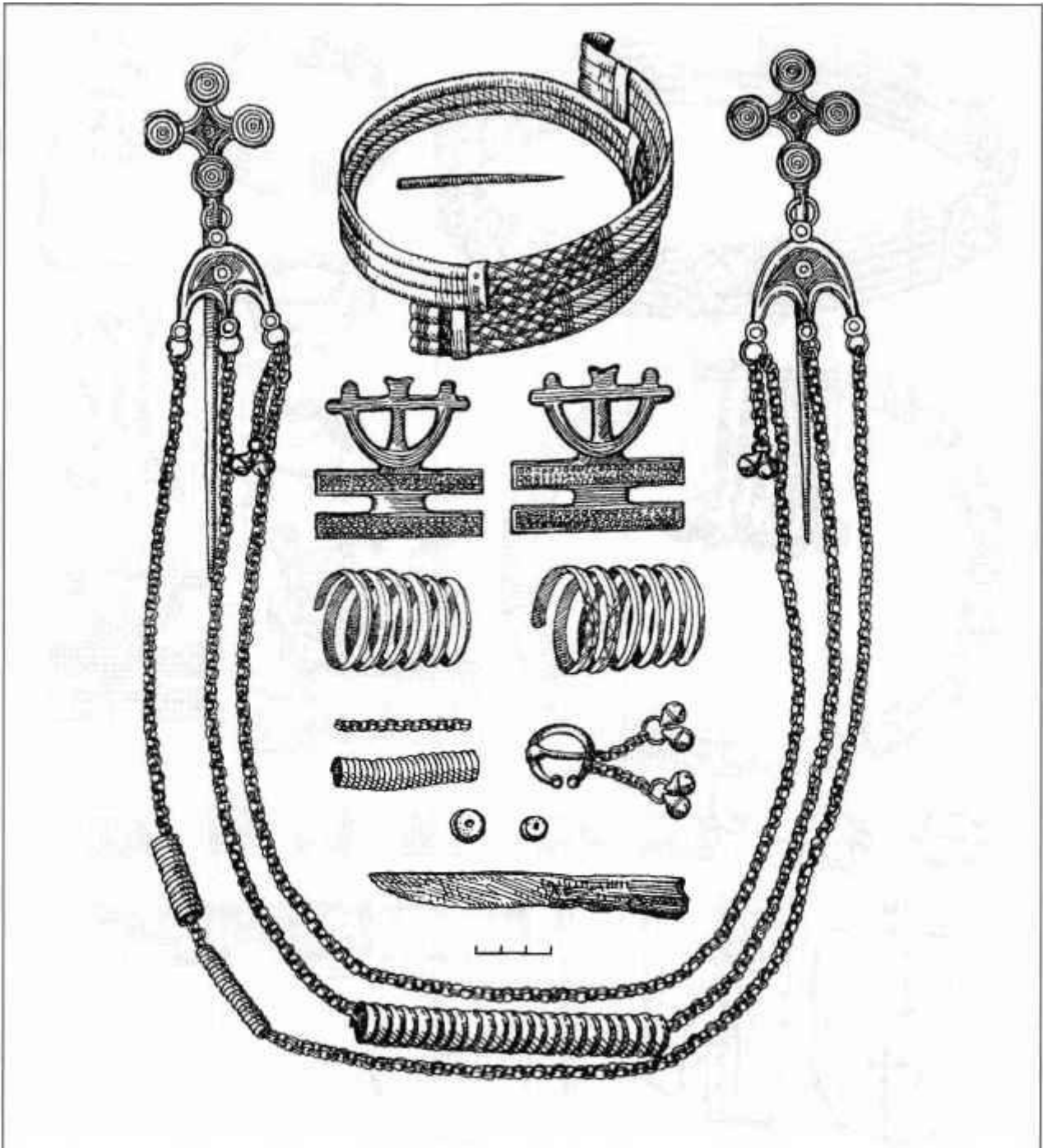

Рис. 6. Павирвите. Инвентарь погр. № 141

расположение в погребениях соответствует земгальским традициям, т.е. ножи-мечи положены поперек тазовых костей (рис. 2, 3). В других земгальских погребениях наблюдаем ножи без ножен и труп мужчины, не опоясанный кожаным ремнем. В этом же могильнике обнаружены прикрепленные к кожаному ремню широкие боевые ножи-мечи в ножнах (рис. 3).

Очевидно, и в данном случае мы наблюдаем проникновение на земгальскую территорию

куршских традиций. Из изложенного следует вывод, что для мужчин общины Павирвите было свойственно земгальское оружие и иногда их погребение велось по земгальским традициям, но носили оружие мужчины, скорее всего, по куршским обычаям. Следует также заметить, что мечей, характерных для куршей, в Павирвите не обнаружено. Несколько мечей было найдено в погребениях с трупосожжением.

Различны в погребениях куршей и земгалов и орудия труда. В погребениях земгалов они не

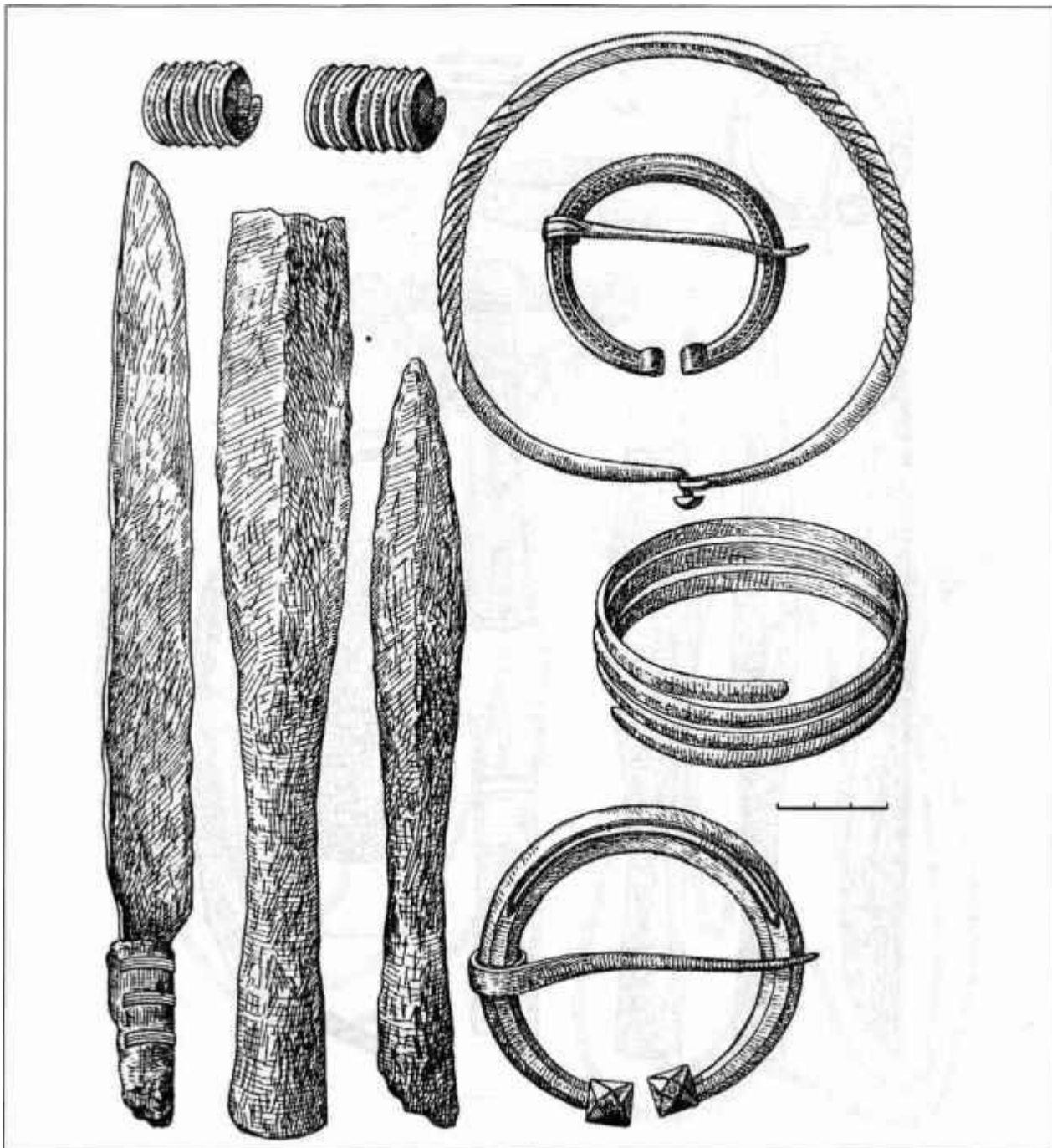

Рис. 7. Павирвите. Инвентарь погр. № 76

многочисленны, в основном, это только ножи и шилья. У куршей орудия труда гораздо богаче: это, зачастую миниатюрные пряслица, косы, серпы (Бгапкив, 1995, 75; СМашалё-Вигёшепё, ВШёпав, 2002, 18-26). В могильнике Павирвите обнаружены орудия труда, свойственные земгалам. Отсутствуют миниатюрные орудия, нет серпов или кос (исключение составляет единственный экземпляр из погр. № 22, рис. 3). Только в женских погребениях обнаружено большее количество пряслиц (рис. 4).

Анализ орудий труда позволяет сделать вывод, что и в этой области при преобладании в общине земгалов земгальских традиций заметно проникновение и некоторых куршских обычаев.

Многочисленные украшения в погребальном инвентаре свойственны и земгалам, и куршам. Но и здесь существуют некоторые различия. Куршские женщины для головного убора использовали специальные булавки, а с IX—X вв. — фибулы. В могильнике Павирвите не обнаружено ни одного погребения, где

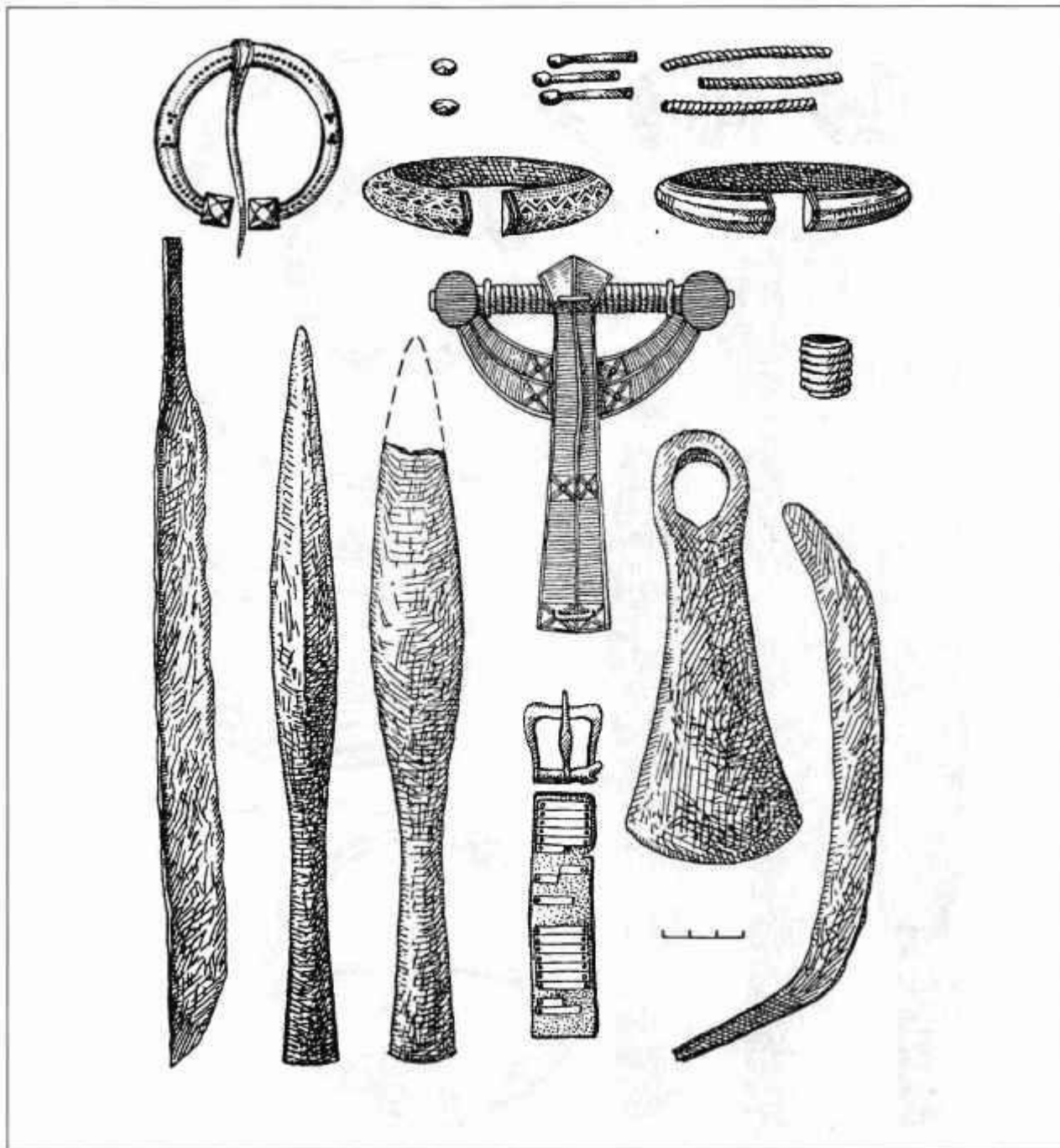

Рис. 8. Павирвите. Инвентарь погр. № 22

женщина была бы похоронена в таком головном уборе, но встречается много погребений женщин, похороненных в венках. Венки, как известно, очень характерны для земгалов (рис. 5).

То же можно сказать и о шейных гривнах. У куршей вообще было мало нефункциональных украшений. В могильнике Павирвите погребения с шейными гривнами составляют 12% всех погребений. Сходный процент, 10—15%, погребения с шейными гривнами составляют и в других земгальских могильниках (Уаške-

улšlė, 2004, 60). Все обнаруженные гривны характерны для земгалов. Это гривны с петелькой и крючком, с петельками на концах и сложные гривны (рис. 6). Последний тип гривен характерен исключительно для земгалов (БРА, 1974, 214; Уаške^сннė, 2000с, 26). При этом бус обнаружено гораздо больше, чем в других земгальских памятниках.

В Земгале мужчины и женщины носили разные украшения: женщины — две соединенные цепочками булавки, мужчины — фибулы, в IX—XII вв. чаще всего подковообразные (с

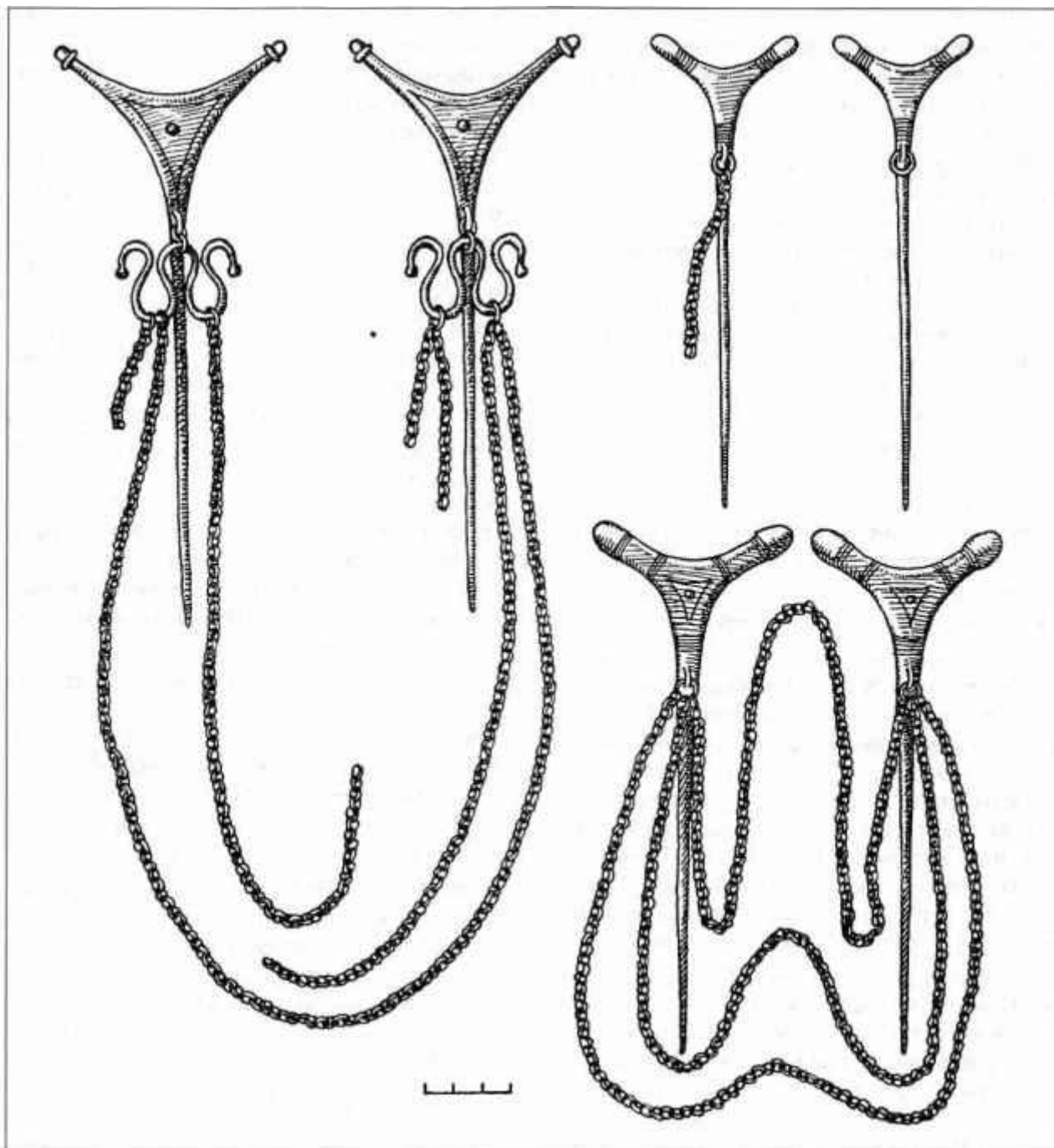

Рис. 9. Павирвите. Булавки из погр. № № 9, 43, 68

цилиндрическими или многогранными концами, рис. 7). В мужских погребениях обнаружены фибулы именно такого типа. Лишь в погр. № 22 обнаружена арбалетовидная фибула, характерная для куршей (рис. 8), в других погребениях найдены подковообразные фибулы с цилиндрическими или многогранными концами. Это свидетельствует о том, что мужчины носили земгальские фибулы. Женщины общины Павирвите носили крестовидные булавки и булавки с треугольными концами (рис. 6). Такие булавки были самыми распро-

траненными в Земгале. Только в погр. № № 9, 43, 68 обнаружены булавки, не характерные для земгалов, но носили их соединенными между собой цепочками, т. е. придерживаясь земгальских традиций (рис. 9). Куршские женщины тоже носили булавки, но по одной, и сами булавки были гораздо крупнее.

Нагрудные украшения в могильнике указывают на то, что в общине Павирвите преобладали земгальские традиции и, хотя близость куршей и влияла на некоторые типы украшений, это влияние их не ослабило.

Анализ захоронений и расположения инвентаря в погребениях позволяет сделать вывод, что могильник Павирвите оставила община земгалов, которой не чужды были отдельные элементы куршской культуры.

Куршские поселения располагались на расстоянии 25—30 км. от земгальских. Общины были связаны между собой хозяйственно-торговыми отношениями. Все это не могло не отразиться в быту, обычаях, культуре. Этим может быть объяснено как появление куршского погребального инвентаря в погребениях земгалов, так и появление на территории могильника Павирвите куршских погребений. Меньше всего куршское влияние проявилось в духовной культуре земгалов. Переняв некоторый бытовой инвентарь, земгалы не переняли чужих обычаев: расположение в погребениях заимствованного у куршей инвентаря соответствует земгальским традициям.

Интересно отметить, что куршское влияние более заметно в мужских погребениях.

Из всех погребений с труположением выделяется погр. № 22 — захоронение мужчины с не характерным для земгалов инвентарем. Это и коса, и арбалетовидная фибула с маковидными концами (куршского типа), и браслеты не свойственной земгалам формы. Однако в мужском погребении имеется широкий боевой нож-меч, который по земгальскому обычаю положен поперек тазовых костей (рис. 3). Это типичное погребение, которое показывает, как мирно могут «сосуществовать» две традиции.

В могильнике Павирвите обнаружено и 30 погребений с трупосожжением. Они составляют 22% всех погребений. Погребения с трупосожжением найдены не в отдельном месте могильника, а среди погребений с труположением. Это говорит о том, что община была единой. В куршских могильниках территории погребений с труположением и трупосожжением не смешиваются (Згапкш, 1995, 16; СтраШакё-ВШёшепё, ВиПёпав, 2002, 15; 8гапки8, 2002, 219).

Анализ инвентаря погребений с трупосожжением позволяет сделать вывод, что кремнированные усопшие не земгалы, а курши. Можно выделить четыре группы погребений с трупосожжением. Известно, что у куршей в XI—XIII вв. не было единого постоянного типа погребений (Stankus, 1995, 16; Vārnas, 1984, 111). В могильнике Павирвите погребения с трупосожжением идентичны куршским. То же можно сказать и о погребальном инвентаре. Часть инвентаря повреждена, но сохранившиеся вещи — двулезвийные мечи, черешковые копья с шипами, широколезвийные топоры, фибулы, ремни — характерны для куршей.

Таким образом, можно сделать вывод, что могильник Павирвите оставила община земгалов, им принадлежит 78% захоронений. Близость куршей влияла на погребальные традиции земгалов, однако влияние не было значительным и не смогло изменить земгальских традиций, не способствовало переходу земгалов от обычая труположения к трупосожжению.

Погребения с трупосожжением принадлежат куршам. Это показывает, что в общину земгалов понемногу проникали курши. Установлено, что множество погребений с трупосожжением — мужские. По-видимому, курши-мужчины по не известным пока причинам селились среди земгалов.

Могильник Павирвите — не исключение. Процесс консолидации племен накануне становления государственности отражается и в материале других памятников, особенно, расположенных на границах территорий племен. Так, куршский могильник Бандужай отражает традиции скальвий (Stankus, 1995, 101), в материале земгальского могильника Шукеняй (Vaškevičiūte, 2000b, 185) ощущается влияние аукштайтов, латгальский могильник Айзкрауклес-Леясбитене свидетельствует о наличии земгальского влияния, а земгальский могильник Рубас Русиши — куршского (A. Rādiņš, 1995, 10).

ЛИТЕРАТУРА

- Atgāzis M., 1994: Dreņģeru-Čunkānu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8.-9 gs. zemgaļu apbedījumos // *Arheoloģija un etnogrāfija*. 17. Rīga, 29-40.
- Bračiulienē R., 2002: Slengiu kapinynas // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Vilnius, 117.
- Cholodinskienė A., Striaukaitė A., 1978: Pavirvytės-Gudių (Akmenės r.) senkapio tyrinėjimai 1977 metais // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais*. Vilnius, 174-181. *
- Cholodinskienė A., 1980: Pavirvytės-Gudių (Akmenės r.) senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais*. Vilnius, 95-97.
- Gintautaitė-Butėnienė E., Butėnas E., 2002: Laiviių kapinynas // *Lietuvos archeologija*. 22. Vilnius, 9-198.
- LPA, 1974: Latvijas PSR archeoloģija. Rīga.
- Radiņš A., 1995: Latgaliai // *Baltių archeologija*. 3(6). Vilnius, 2-12.
- Stankus J., 1995: Bandužiių kapinynas // *Lietuvos archeologija*. 12. Vilnius.
- Stankus L., 2002: Genčiių II kapinynas // *Lietuvos archeologija*. 22. Vilnius, 199-242.
- Vārnas A., 1984: Griezės plokštinis kapinynas // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982 ir 1983 metais*. Vilnius, 108-111.
- Vaškevičiūtė I., 1984: Pavirvytės-Gudių plokštinio kapinyno tyrinėjimai 1983 metais // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982 ir 1983 metais*. Vilnius, 111-114.
- Vaškevičiūtė I., 1986: Pavirvytės-Gudių plokštinio kapinyno tyrinėjimai 1984 metais // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*. Vilnius, 106-107.
- Vaškevičiūtė I., 1986a: Jauneikhų (Joniškio r.) V-XI a. kapinynas. (2. Ginklai) // *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. Sėrija A. 2(95). Vilnius, 43-51.
- Vaškevičiūtė I., 2000a: Stungiių kapinynas // *Lietuvos archeologija*. 20. Vilnius, 225-262.
- Vaškevičiūtė I., 2000b: Sukioniių kapinynas (Pakruojo rajonas, Lyguma. apylinkė) // *Lietuvos archeologija*. 20. Vilnius, 159-224.
- Vaškevičiūtė I., 2000c: Rozetiniai smeigtukai // *Istorija*. 43. Vilnius, 25-27.
- Vaškevičiūtė I., 2004: Žiemgaliai V-XII amžiais. Vilnius.

Ilona Vaškevičute (Ilona Vaškevičiute)

DAZAS APBEDĪŠANAS TRADĪCIJU ĪPATNĪBAS ZEMGALES RIETUMDAĻĀ Kopsavilkums

Materiālā un garīgā kultūra Zemgales rietumu daļā un austrumu daļā ir atšķirīga. Īpaši daudz atšķirību vērojams Pavirvītes kapulauka materiālā. Lielākā daļa pētnieku uzskata, ka Pavirvītes kapulauks ir saistāms ar zemgaļiem, taču pastāv arī uzskats, ka tajā apbedīti kurši.

Pavirvītes kapulauks atrodas Zemgales dienvidrietumu daļā, Ventas kreisajā krastā (1. att). Pavisam kapulaukā izpētīta 3000 m² liela teritorija un atsegti 183 apbedījumi, no kuriem 38 ir vēlāki un datējami ar 17.-18. gs., bet pārējie 145 apbedījumi datējami ar 9.-13. gadsimtu. No šiem 145 apbedījumiem 115 ir skeletkapi, bet 30 - ugunskaņi. Tas nozīmē, ka 78% mirušo apbedīti pēc zemgaļiem raksturīgām tradīcijām, bet 22% - pēc tiem svešām paražām.

Skeletapbedījumi Pavirvītes kapulauka teritorijā neveido atsevišķu grupu. Visi mirušie apbedīti pēc vienota hronoloģiskā principa. Izņēmums ir vēlākie apbedījumi, kuri ierakti kapulauka ziemeļu daļā. Šāda parādība, ka agrākos kapulaukus izmanto pēc 200-300 gadu ilga pārtraukuma, raksturīga visai Zemgales teritorijai.

Mirušie kapā guldīti uz muguras, rokas sakrustotas virs krūtīm. Daļa mirušo guldīta izdobtos koka šķirstos. Kapu bedrēs konstatēti pelni. Atsevišķos apbedījumos atsegti arī akmeņi, taču noteiktas konstrukcijas tie neveido. Akmeņu konstrukcijas apbedījumos raksturīgas kuršu kapulaukiem.

Zemgaļiem ir raksturīga sieviešu un vīriešu apbedījumu pretēja orientācija. Pirmajā acūmirklī šķiet, ka šī tradīcija Pavirvītes kapulaukā nav ievērota, taču procentuālie aprēķini rāda, ka 63,4% vīriešu apbedīti ar galvu dienvidaustrumu virzienā, bet 63,1% sieviešu - ar galvu uz ziemeļiem, ziemeļrietumiem. Tātad 63% mirušo apbedīti pēc zemgaļiem raksturīgām tradīcijām. Procentuālās attiecības liecina par pakāpenisku vietējo tradīciju izžušanu. Šajā gadījumā acūmredzama ir kuršu ietekme, kuriem šādas tradīcijas nebija raksturīgas.

Visām baltu ciltīm raksturīgs bagātīgs kapa inventārs. Galvenā piedeva zemgaļu vīriešu apbedījumos ir ieroči, līdzīgi arī darbarīki un rotas. Zemgaļu sievietēm kapā līdzīgi darbarīki un

rotas. Arī kuršiem kapa inventārs ir bagātīgs. Galvenās atšķirības vērojamas kapa inventāra sastāvā un tā izvietojumā kapā. Pavirvītes kapulaukā apbedīto vīriešu ieroči ir vienvēidīgi - šķēpi un platie kaujas naži. 9.-13. gs. zemgaļu vīriešu kapos parasti likti 2-3 šķēpu gali. 93% no visiem atrastajiem šķēpu galiem ir uznavas šķēpi ar plakanu asmeni, tiem nav vērojama izteikta pāreja no asmens uz uznavu. Pavirvītes kapulaukā vīriešu apbedījumos likti tikai viens šķēps (2/3 apbedījumu). Šī tradīcija raksturīga arī kuršu vīriešu apbedījumos, taču kapos atrastie šķēpu gali ir tipiski zemgaļiem. Pēc zemgaļu tradīcijām kapos likti arī platie kaujas naži, t. i., šķērsām gūžas kauliem (2., 3. att.). Citos zemgaļu apbedījumos atrasti naži bez makstīm un mirušais vīrietis kapā guldīts bez ādas jostas. Pavirvītes kapulaukā ir apbedījumi, kur atrastas pie ādas jostām piestiprinātas makstis ar kaujas nažiem - zobeniem. Acūmredzot šajos apbedījumos ievērotas kuršu tradīcijas, tomēr vīriešu kapos atrastie ieroči ir raksturīgi zemgaļiem.

Atšķirīgi ir kuršu un zemgaļu darbarīki, taču Pavirvītes kapulaukā iegūtie ir tipiski zemgaļiem. Starp senlietām nav miniatūro rīku, kā arī sirpju un izkapšu. Vienīgais izņēmums ir 22. kaps (3. att.). Pavirvītes kapulaukā vairāk nekā parasti sieviešu apbedījumos atrasti vērpjamo vārpstu skriemeļi (4. att.). Apskatot kapulaukā iegūtos darbarīkus, autore secina, ka šajā reģionā pārsvarā ievērotas zemgaļu tradīcijas, taču atsevišķas kuršu tradīcijas pakāpeniski sāka iespieties zemgaļu sabiedrībā.

Gan zemgaļu, gan kuršu kapu inventāram raksturīgs bagātīgs rotu klāsts. Kuršu sievietes galvas rotām izmantojušas speciālas adatas, bet no 9.-10. gs. - saktas, taču kapulaukā nav atrasts neviens sieviešu apbedījums ar šādu galvas rotu. Konstatēti vairāki kapi, kur sievietes apbedītas ar vainagiem (5. att.). Sieviešu apbedījumos atrastie kaklariņķi raksturīgi zemgaļiem (6. att.). Zemgaļu sievietes un vīrieši lietojuši dažādas rotas. 9.-12. gs. sievietes parasti nēsājušas pie apģērba piespraustas divas rotadatas, kuras savienotas ar važiņu, bet vīrieši - saktas, visbiežāk pakavsaktas (7. att.). Kapulaukā vīriešu apbedījumos konstatētas tieši pakavsaktas. Izņēmums ir 22. kaps, kurā atrasta sakta, kas raksturīga kuršiem (8. att.). Pavirvītes kapulaukā apbedītās sievietes nēsājušas divu veidu rotadatas -

krustadatas un trisstūradatas (6. att.). Tās raksturīgas zemgaļiem. Zemgaļiem netipiskas rotadatas at-
rastas 9., 43., 63. kapā, taču tās nēsātas zemgaļiem
raksturīgā veidā (9. att.). Arī kuršu sievietes lietoju-
šas rotadatas, taču tās pēc izmēriem bija lielākas.

Apbedījumu analīze un inventāra izvietojums ka-
pā ļauj secināt, ka Pavirvītes kapulaukā apbedītie pie-
derējuši zemgaļu sabiedrībai, kurā pakāpeniski sāka
iespieties kuršu kultūrai raksturīgie elementi. Vis-
mazāk kuršu tradīciju ietekme jūtama garīgajā
kultūrā.

Pavirvītes kapulaukā konstatēti 30 apbedījumi,
kur mirušie dedzināti. Kapu inventāra analīze
apstiprina, ka apbedīti kurši, nevis zemgaļi.

Apkopojot materiālu, jāsecina, ka Pavirvītes
kapulaukā apbedītie ir zemgaļi, kas veido 78%
apbedījumu. Kaimiņos dzīvojošie kurši ietekmēja
zemgaļu tradīcijas, taču šī ietekme nebija tik
spēcīga, lai mainītu zemgaļu tradīcijas.

ATTĒLI

1. att. Pavirvītes kapulauks. *Attēlus šajā rakstā
zīm. Ilona Keršulīte*
2. att. Pavirvītes kapulauka 10. kaps
3. att. Pavirvītes kapulauka 22. kaps
4. att. Pavirvītes kapulauka 144. kaps
5. att. Pavirvītes kapulauka 135. kapa inventārs

6. att. Pavirvītes kapulauka 141. kapa inventārs
7. att. Pavirvītes kapulauka 76. kapa inventārs
8. att. Pavirvītes kapulauka 22. kapa inventārs
9. att. Pavirvītes kapulauka 9., 43., 68. kapā atra-
stās rotadatas

GUNITA ZARIŅA

GALVENĀS TENDENCES
LATVIJAS VIDĒJĀ UN VĒLĀ
DZELZS LAIKMETA
IEDZĪVOTĀJU
PALEODEMOGRĀFIJĀ

Dzelzs laikmets bija laiks, kad parādījās un plaši ieviesās dzelzs darbarīki un ieroči. Tas ievadīja jaunu vēsturiskās attīstības posmu, kura laikā strauji progresēja zemkopība un lopkopība, attīstījās amatniecība, izvērsās plaši starptautiski tirdzniecības sakari.

Līdztekus ekonomiskā potenciāla straujajam pieaugumam norisinājās sociālās noslāņošanās procesi, vadoņu izvirzīšanās, karadraudžu veidošanās. Ar šiem procesiem bija saistīta arī visai dinamiska etniskā attīstība, kurā lielāku nozīmi nekā agrāk ieguva nevienmērīgās ekonomiskās attīstības izraisītās migrācijas. Tās izraisīja lielas pārmaiņas Eiropas etniskajā kartē.¹

Vidējā dzelzs laikmetā skaidrāk nekā iepriekšējos periodos izdalās atsevišķu cilšu īpatnības, kas parādās apbedīšanas veidā, būvēs, rotās, ornamentos, apģērbā, darbarīkos, ieročos, apbruņojumā, ticējumos un paražās. Pirmās drošākās rakstu avotu un sāgu liecības, kas attiecināmas uz vidējā un vēlā dzelzs laikmeta miju un vēlā dzelzs laikmeta sākumu, noteikti ļauj runāt par latgaļiem, kuršiem, zemgaļiem un, piesaistot 11.-13. gs. rakstītos avotus un arheoloģiskos datus, arī par sēļiem, latgaļiem, Baltijas somiem un lībiešiem.²

Šī raksta mērķis ir noskaidrot galvenās tendences Latvijas dzelzs laikmeta iedzīvotāju paleodemogrāfijā, cik to atļauj kapulauku arheoloģiskajos izrakumos iegūtais osteoloģiskais materiāls. Paleodemogrā-

fiskos pētījumus bija iespējams veikt V. Urtāna 1961.-1964. gadā arheoloģiski pilnīgi izpētītajam Lejasbitēnu kapulaukam, kas atradies Daugavas labajā krastā Ogres rajona Aizkraukles ciema teritorijā. Kapulauks attiecināts uz 3.-10. gadsimtu. Mirušie 3.-5. gs. apbedīti kolektīvajos uzkalniņos, vēlāk bedru kapos ap uzkalniņiem. Kapulauks intensīvāk izmantots no 7. gs., ko skaidro ar iedzīvotāju skaita pieaugumu.³ Pavisam kapulauka teritorijā atsegti 459 apbedījumi, no tiem dzimumu un vecumu bija iespējams noteikt 188 (41%) 7.-10. gs. apbedījumiem.

Salaspils Laukskolas 10.-13. gs. lībiešu kapulaukā V. Ģinters (1936.-1937. g.), A. Zariņa (1967.-1975. g.) izpētījuši 610 apbedījumus.⁴ Kapulaukā konstatēti trīs apbedījumu veidi - 426 skeletkapi, 165 ugunskapi un 19 simboliskie apbedījumi.⁵

Salaspils Laukskolas kapulauka skeletkapu osteoloģiskais materiāls bija ļoti slikti saglabājies, tāpēc vecumu varēja noteikt tikai 58 pieaugušajiem indivīdiem jeb 16,43% no pieaugušo apbedījumu skaita kapsētā. Bērniem, pateicoties rūpīgi savāktajam zobu materiālam, vecumu bija iespējams noteikt 72 indivīdiem jeb 40,9% bērnu apbedījumu.

Izrakumus Cunkānu-Dreņģeru 8.-11. gs. zemgaļu senkapos, kas atrodas Bauskas pagasta Dreņģeru māju zemē, vadījuši deviņi arheologi, strādājot 17 sezonas un izpētot 726 skeletapbedījumus.⁶ Paleodemogrāfiski bija iespējams pētīt 233 (32%) apbedījumus.

Apbedījumu dzimuma un vecuma struktūra noteikta pēc amerikāņu antropologa D. H. Ubelakera izstrādātās metodikas⁷ un Eiropas Antropologu asociācijas ieteikumiem.⁸ Demogrāfiskie rādītāji aprēķināti pēc G. Ačādi (*Acsādi*) un I. Nemeškēri (*Nemeškēri*) izstrādātajām iedzīvotāju mirstības sadalījuma tabulām.⁹ Zīdaiņu un 1-4 gadus vecu bērnu deficīts kapsētās kompensēts pēc F.V. Rēzinga (*Rösing*) un R. Jankauska metodikas.¹⁰ Iedzīvotāju reprodukcijas rādītāji aprēķināti pēc M. Henneberga izstrādātajām tabulām.¹¹ Kopējā mirstība aprēķināta pēc D. H. Ubelakera piedāvātās formulas.¹² Populāciju lielums noteikts pēc vairāku autoru (G. Ačādi un I. Nemeškēri,¹³ N. G. Gejvala,¹⁴ D. H. Ubelakera¹⁵) izstrādātajām formulām, un to struktūras rekonstruētas pēc C. H. Saivena piedāvātās shēmas.¹⁶

Viena no plaši diskutētajām problēmām ir apbedīto dzimuma sadalījums dzelzs laikmeta kapulaukos. Šeit jāatceras, ka vīriešu un sieviešu dzimuma proporcionalitāte ir bioloģiski determinēta. Pēc jaundzimušo reģistrācijas statistikas vidēji uz 100 meitenēm dzimst 105-107 zēni. Šī likumsakarība ir attiecināma uz visām tautām un visiem vēsturiskajiem periodiem.¹⁷ Tā kā zēnu mirstība ir augstāka, reproduktīvajā periodā dzimuma proporcijas izlīdzinās un tuvinās attiecībai 1:1. Šāda vīriešu un sieviešu attiecība parasti ir konstatējama arī paleopopulācijās, ja tās nav cietušas no karadarbības vai plašām migrācijām.¹⁸

Pētot vīriešu un sieviešu apbedījumu īpatsvaru, būtu jāņem vērā:

- cik pilnīgi ir izpētīts kapulauks, jo neliels izpētīto apbedījumu skaits var ienest gadījuma rakstura kļūdas dzimuma proporcijās;
- kāda ir osteoloģiskā materiāla saglabātības pakāpe; kā zināms, vīriešu skeleti ir masīvāki, augsnē labāk saglabājas un biežāk fiksējami arheoloģiskajos izrakumos.

Dzelzs laikmeta kapulaukos apbedīto dzimumu ir iespējams noteikt arī pēc bagātīgā arheoloģiskā materiāla - rotām, ieročiem, darbarīkiem. Tāpēc svarīgi ir salīdzināt, kā dzimuma proporcijas antropoloģiskajā materiālā atbilst arheoloģiskajiem datiem par dzimumu struktūru kapulaukos, ņemot vērā, ka antropoloģiskais materiāls iegūts tikai no daļas apbedījumu.

Pētīto vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauku arheoloģiskajā materiālā konstatēts būtisks vīriešu apbedījumu pārsvars. Lejasbitēnu kapulaukā maskulinizācijas indekss (vīriešu un sieviešu attiecība) pēc arheoloģiskā materiāla ir 2,2,¹⁹ Salaspils Laukskolas - 1,6 (1. tab.).²⁰ Tas nozīmē, ka starp kapulaukos apbedītajiem ir vērojams būtisks vīriešu pārsvars. Jāatzīmē, ka zināms vīriešu pārsvars ir novērots arī citos dzelzs laikmeta kapulaukos Latvijā. Tā Kristapiņu 8.-12. gs. kapulauka arheoloģiskais materiāls liecina, ka vīriešu un sieviešu apbedījumu attiecība ir 1,29,²¹ Nukšu 9.-12. gs. kapulaukā - 1,60,²² Kivtu 7.-12. gs. kapulaukā - 2,19.²³ Lai noskaidrotu dzelzs laikmeta sabiedrības attieksmi pret sieviešu apbedīšanu kapulaukos, būtiski ir salīdzināt zēnu un

1. tabula

Apbedīto dzimuma proporcijas Latvijas dzelzs laikmeta kapulaukos pēc arheoloģiskā materiāla (%)

Kapulauks un datējums, gs.	Vīrieši	Sievietes	Maskulinizācijas indekss	Zēni	Meitenes	Attiecība	Bērni	Nenoteiktie
Lejasbitēni 7.-10.	52,48	23,65	2,22	6,53	6,08	1,07	6,07	5,08
Kristapiņi 8.-12.	43,03	33,22	1,29	7,28	5,70	1,28	2,22	8,54
Kivti 7.-12.	53,15	24,32	2,19	18,92	3,6	5,26	-	-
Nukšas 9.-12.	47,93	29,95	1,60	8,76	6,91	1,27	1,38	5,07
Laukskola 10.-13.	35,74	22,13	1,61	14,75	7,21	2,05	6,06	14,10
Vampenieši I 10.-13.	29,80	30,80	0,97	12,63	15,15	0,83	9,09	2,53
Vampenieši II 10.-13.	27,59	20,70	1,33	6,90	18,10	0,38	5,17	1,55
Rauši 12.-14.	31,36	24,26	1,29	7,69	8,88	0,87	7,10	20,71

meiteņu proporcijas tajos. Pēdējos trijos minētajos latgaļu kapulaukos zēnu apbedījumu ir 1,27-5,26 reizes vairāk nekā meiteņu apbedījumu (1. tab.). Domājams, ka zināmā mērā šādas dzimumu proporcijas liecina par vīriešu sociāli augsto statusu latgaļu sabiedrībā. Iespējams, ka daļa no viņiem bija ienācēji šajā teritorijā. Acīmredzot ne visas sievietes un meitenes apbedītas kapulaukos, tās varēja aizvest sīrotāji. Nav izslēgts, ka eksistēja kāds alternatīvs apbedīšanas veids.

Lejasbitēnu kapulaukā vīriešu nospiedošais pārsvars parādās gan arheoloģiskajā (1. tab.), gan antropoloģiskajā materiālā (2. tab.), tātad tā ir objektīva šī kapulauka iezīme.

Kapulaukā pēc arheoloģiskajiem datiem ir apbedīts praktiski vienāds zēnu un meiteņu skaits - dzimuma attiecība ir 1,07 (1. tab.). Tas ļauj domāt, ka šajā kapulaukā vīriešu būtisko pārsvaru - 2,2 reizes - nevar skaidrot tikai ar vīriešu sociāli noteicošo lomu dzelzs laikmeta sabiedrībā.

Salaspils Laukskolas lībiešu kapulaukā kopumā, vērtējot pēc arheoloģiskā materiāla, apbedīts 1,6 reizes vairāk vīriešu nekā sievietes un 2,1 reizi vairāk zēnu nekā meiteņu (1. tab.). Iegūtā arheoloģiskā materiāla detalizētai analīzei apbedījumi iedalīti trīs hronoloģiski atšķirīgās grupās. I grupā iekļaujas apbedījumi, kas datējami ar 10. gs. beigām un 11. gs. pirmo

pusi, II grupā - ar 11. gs. otro pusi un 12. gs. pirmo pusi datējamie, III grupā - ar 12. gs. otro pusi un 13. gs. sākumu datējamie apbedījumi.²⁴

Salīdzinot vīriešu, sievietes un bērnu īpatsvaru hronoloģiskajās grupās pēc arheoloģiskā materiāla, var novērot šādas likumsakarības: pirmajā kapulauka pastāvēšanas gadsimtā apbedīts vienāds skaits vīriešu un sievietes (attiecība 1,0), meitenes apbedītas nedaudz vairāk kā zēni (attiecība 0,8). Sākot ar 11. gs. otro pusi, vērojama vīriešu apbedījumu īpatsvara palielināšanās (attiecība 1,7), kā arī zēnu apbedījumu krass pieaugums (attiecība 3,1), kas pēdējā hronoloģiskajā periodā kļūst vēl izteiktāks (vīriešu un sievietes apbedījumu attiecība 2,5, zēnu un meiteņu - 3,3) (3. tab.).

Salīdzinot antropoloģiskajā materiālā zēnu un meiteņu skaitu pa vecuma grupām, vērojams, ka vecumā līdz 5 gadiem tas ir 8 meitenes un 11,5 zēni, bet vecumā no 5 līdz 9 gadiem zēnu skaits būtiski palielinās (17,5), kamēr meiteņu skaits būtiski nemainās (10,5). Tātad atšķirības starp zēnu un meiteņu apbedīšanu parādās noteiktā vecumā, kas, domājams, ir saistīts ar zēnu ieskaitīšanu vīriešu kārtā.

Acīmredzot attieksme pret sievietes un vīriešu apbedīšanu Salaspils Laukskolas iedzīvotājiem nebija vienāda. Par to liecina arī kapulaukā atsegtie 165 ugunskaņi. No tiem 74 ir vīriešu, 37 sievietes un

2. tabula

Dzimuma proporcijas Latvijas dzelzs laikmeta kapulauku antropoloģiskajā materiālā, bērnu dzimums noteikts pēc arheoloģiskā materiāla (%)

Kapulauks un datējums, gs.	Vīrieši	Sievietes	Maskulinizācijas indekss	Zēni	Meitenes	Attiecība	Bērni	Nenoteiktie
Lejasbitēni 7.-10.	49,40	22,29	2,21	7,29	10,24	0,71	3,01	7,83
Laukskola 10.-13.	20,39	17,76	1,15	21,71	14,47	1,50	11,18	14,47
Čunkāni-Dreņģeri 8.-11.	35,14	24,77	1,42	-	-	-	17,12	22,97

3. tabula

Salaspils Laukskolas kapulauka apbedījumu dzimumu sadalījums hronoloģiskajās grupās pēc arheoloģiskā materiāla (%)

Hronoloģiskās grupas	Vīrieši	Sievietes	Maskulinizācijas indekss	Zēni	Meitenes	Attiecība	Bērni	Nenoteiktie
I	30,88	30,88	1,00	12,50	15,44	0,81	6,62	3,68
II	36,66	21,87	1,68	19,61	6,43	3,05	4,5	10,93
III	49,21	19,84	2,48	7,94	2,38	3,33	11,11	9,52

I - 10. gs. beigās - 11. gs. pirmā puse

II - 11. gs. otrā puse - 12. gs. pirmā puse

III - 12. gs. otrā puse - 13. gs. sākums

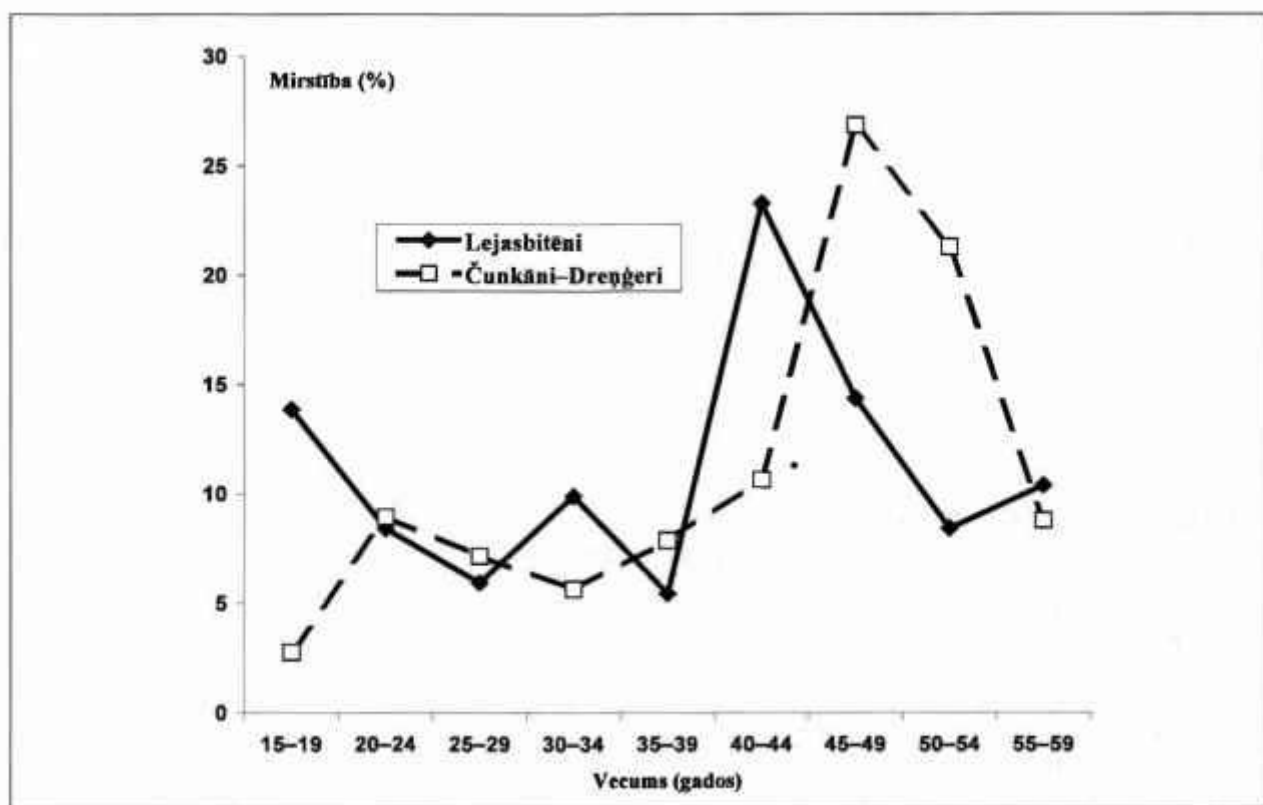
8 bērnu apbedījumi. 46 apbedījumiem dzimums nav noteikts.²⁵ Starp noteiktajiem ugunskaņiem vīriešu apbedījumu ir divas reizes vairāk nekā sievietes, bērnu apbedījumi ir tikai daži. Neskatoties uz ievērojamo nenoteikto ugunskaņu skaitu, manuprāt, vīriešu lielais pārsvars ugunskaņos liecina par viņu noteicošo lomu tā laika sabiedrībā. Kā zināms, ugunsapbedījumu ierīkošana bija daudz darbietilpīgāks process un prasīja lielākus materiālos resursus nekā apbedīšana skeletkaņos.

Zināmu skaidrojumu vīriešu augstajam īpatsvaram dzelzs laikmeta kapulaukos sniedz arī apbedīto vecuma struktūra. No Lejasbitēnu 7.-10. gs. vīriešiem 22,3% un Salaspils Laukskolas 10.-13. gs. vīriešiem 32,3% miruši 15-24 gadu vecumā. Augstais jaunu vīriešu apbedījumu īpatsvars kapulaukos liecina par bruņotiem konfliktiem, kurus var saistīt ar šo apdzīvoto vietu atrašanos Daugavas ūdensceļa tuvumā un laupīšanas draudiem. Nav izslēgts arī jaunu iedzīvotāju pieplūdums, kas izraisījis bruņotus konfliktus. Zināmā mērā tas varētu liecināt par ietekmes sfēru pārdali Daugavas ūdensceļa teritorijā un ar to saistītām militārajām aktivitātēm, kā arī par krustakaru sekām 12.-13. gadsimtā.

Otrs mirstības maksimums vīriešiem vērojams, sākot ar 40 gadu vecumu: 40-54 gadu vecumā miruši 46% Lejasbitēnu un 48% Salaspils Laukskolas vīriešu. Šis mirstības maksimums sakrīt ar vidējo

pieaugušo vīriešu mūža garumu Latvija dzelzs laikmetā. Tas svārstījās no 40 līdz 44 gadiem.

Pēc A. Radiņa domām, 8. gs. beigās un 9. gs. sākumā Daugavas vidustecē un augštecē izveidojās jauna ekonomiskā, politiskā un etniskā situācija. Tas bija saistīts ar skandināvu tirdznieciskajām aktivitātēm un slavonizācijas procesiem šajā reģionā. Šo notikumu ietekmē tika izjaukti pastāvošie sakari Daugavas augšteces, vidusteces un lejteces baltu cilšu starpā. Sekojošo periodu raksturoja cīņa par tiesībām kontrolēt Daugavas ceļu. Tajā sadūrās gan vietējo iedzīvotāju savstarpējās, gan viņu un jaunatnācēju intereses. Uzskata, ka 10. gs. Daugavas lejtecē ierodas jauni iedzīvotāji. Iespējams, ka tas bija vairākkārtējs process. Jaunatnācēji bija saistīti ar tāltirdzniecību, un viņu parādīšanās šajā kontrolei pār Daugavas ceļu tik nozīmīgajā vietā bija visai likumsakarīga.²⁶ Par ievērojamu iedzīvotāju pieplūdumu Domes salas augšgalā liecina arī E. Šņores vadībā 1966.-1974. gadā pētītie kapulauki - Vampenieši I, Vampenieši II un Rauši. Jāatzīmē, ka Vampeniešu I kapulaukā, kurā apbedīšana sākta 10. gs. pirmajā pusē, vīriešu un sievietes apbedījumu skaits pēc arheoloģiskajiem datiem ir proporcionāls (attiecība 0,97), bet Vampeniešu II un Raušu kapulaukā, kuri ir hronoloģiski nedaudz vēlāki, konstatēts vīriešu apbedījumu pārsvars (attiecība 1,33—1,29).²⁷ Tādējādi arī šajos lībiešu kapulaukos parādās Salaspils Laukskolas

1. att. Lejasbitēnu 7.-10. gs. un Čunkānu-Dreņģeru 8.-11. gs. vīriešu mirstības salīdzinājums

kapulaukā novērotais vīriešu apbedījumu īpatsvara pieaugums, tikai mazāk izteikts. Domājams, ka zināmā mērā tas saistīts ar urbanizācijas pirmsākumiem Daugavas lejtecē, kas izpaudās kā lielu tirdzniecības un amatniecības centru veidošanās pie nozīmīgākajiem ceļiem. Tā saskaņā ar numismātisko materiālu Daugmales loma starptautiskajā tirdzniecībā pieaug 10. gs. otrajā pusē, augstāko līmeni sasniedzot 11. gs. pirmajā pusē.²⁸

Pieaugušo vīriešu Čunkānu-Dreņģeru kapulauka antropoloģiskajā materiālā ir 1,42 reizes vairāk nekā sievietēm. Diemžēl daudzo postījumu dēļ ir problēmas ar dzimuma proporciju izvērtēšanu arheoloģiskajā materiālā. Vīriešu pārsvars šī kapulauka antropoloģiskajā materiālā varētu liecināt par migrācijas procesiem Zemgales teritorijā 8.-11. gadsimtā. Ari arheologs M. Atgāzis atzīmē, ka, neraugoties uz saimniecisko uzplaukumu un migrācijas procesiem 8. gs., kapulaukā šim gadsimtam tradicionāli piešķiramo kapu pārsvars ir pārāk liels,²⁹ kas varētu liecināt par iedzīvotāju pieplūdumu. Izvērtējot Čunkānu-Dreņģeru populācijas pieaugušo indivīdu mirstības sadalījumu, redzam, ka vīriešiem būtisks mirstības pieaugums parādās tikai 45-55 gadu vecumā. Atšķirībā no Laukskolas un Lejasbitēnu populācijām neparādās paaugstināta mirstība 15-24 gadu vecumā (1. att.).

Tas varētu liecināt, ka iedzīvotājiem tālāk no stratēģiski svarīgām vietām dzīves ritējums, iespējams, bija mierīgāks, migrācijas procesi nebija tik intensīvi, arī bruņoto aktivitāšu bija mazāk.

Zināmā mērā sievietes sociālo statusu Latvijas dzelzs laikmeta sabiedrībā raksturo arī pieaugušo iedzīvotāju prognozējamā dzīves ilguma rādītājs e°_{30} . Tas rāda, cik gadus vidēji vēl nodzīvos indivīds, kas sasniedzis 20 gadu vecumu. Iedzīvotāju vidējo mūža ilgumu no šī rādītāja var aprēķināt, tam pieskaitot 20

gadu. Vīriešiem pētītajās populācijās e°_{30} mainās robežās no 21,8 līdz 23,8 gadiem, bet sievietēm tikai no 14,0 līdz 15,9 gadiem un vidēji ir par 8 gadiem mazāks nekā vīriešiem (4. tab.). Līdzīga tendence vērojama Eiropā 2.-13. gs. kopumā. Lietuvā sievietes prognozējams dzīves ilgums ir par 4,0,³⁰ Zviedrijā par 3,9,³¹ Slovēnijā par 6,0,³² Maķedonijā par 9,3,³³ Vācijā par 6,9,³⁴ Ungārijā par 3,3³⁵ gadiem īsāks nekā vīriešiem (5. tab.).

Kopumā Viduseiropā salīdzinājumā ar Baltiju pieaugušo iedzīvotāju prognozējams dzīves ilgums 6.-11. gs. ir par 6,5 gadiem garāks vīriešiem un 4,2 gadiem garāks sievietēm. Lielāku mūža garumu var skaidrot ar relatīvi labākiem dzīves apstākļiem mierīgā lauku vidē un vienmērīgāku nodrošinājumu ar pārtiku labvēlīgākā klimatiskajā situācijā.

Lietuvas 2.-6. gs. kapulaukos apbedīts aptuveni vienāds vīriešu un sievietes skaits un nav novērojams Latvijā 7.-13. gs. kapulaukos konstatētais vīriešu apbedījumu pārsvars.³⁶ Ari Zviedrijas 9.-14. gs. kapsētās pieaugušo indivīdu dzimuma sadalījums ir vairāk vai mazāk proporcionāls, toties ir novērojama tendence vīriešus apbedīt kapsētas dienviddaļā un tuvāk baznīcas sienām, bet sievietes - kapsētas ziemeļdaļā.³⁷

Dzelzs laikmetā sievietēm Latvijā arī novērojami divi mirstības maksimumi: 15-24 gadu vecumā mirst 33-36% un 30-39 gadu vecumā 25-37% sievietes. Gan vienā, gan otrā gadījumā paaugstināta mirstība, domājams, saistāma ar dzemdību komplikācijām. Kā zināms, īpaši problemātiskas mēdz būt pirmās dzemdības, tāpēc jauno sievietes mirstība bija tik augsta. Tas liecina par pazeminātu imūnsistēmas darbību, ko izraisa nepietiekams un nekvalitatīvs uzturs bērnībā un pusaudža gados. Palīdzība, ko sievietes varēja saņemt dzemdībās, bija visai neliela.

4. tabula

Latvijas 7.-13. gs. iedzīvotāju paleodemografiskie rādītāji

Kapulauks	Prognozējams dzīves ilgums				Reproduktīvie rādītāji			Mirstība %
	e°	$(e^{\circ})^*$	$e^{\circ}20V$	$e^{\circ}20S$	Root	Ro	C	
Lejasbitēni	30,7	22,4	21,8	15,9	0,550	1,18	4,1	44,64
Laukskola	18,6	-	23,4	15,2	0,580	0,99	4,3	-
Čunkāni-Dreņģeri	30,9	23,3	23,8	14,0	0,573	1,22	4,3	42,92

Prognozējams dzīves ilgums:

e° - jaundzimušajiem,

$(e^{\circ})^*$ - jaundzimušajiem pēc 0-4 gadus vecu bērnu kompensācijas līdz 45% no pētīto indivīdu skaita,

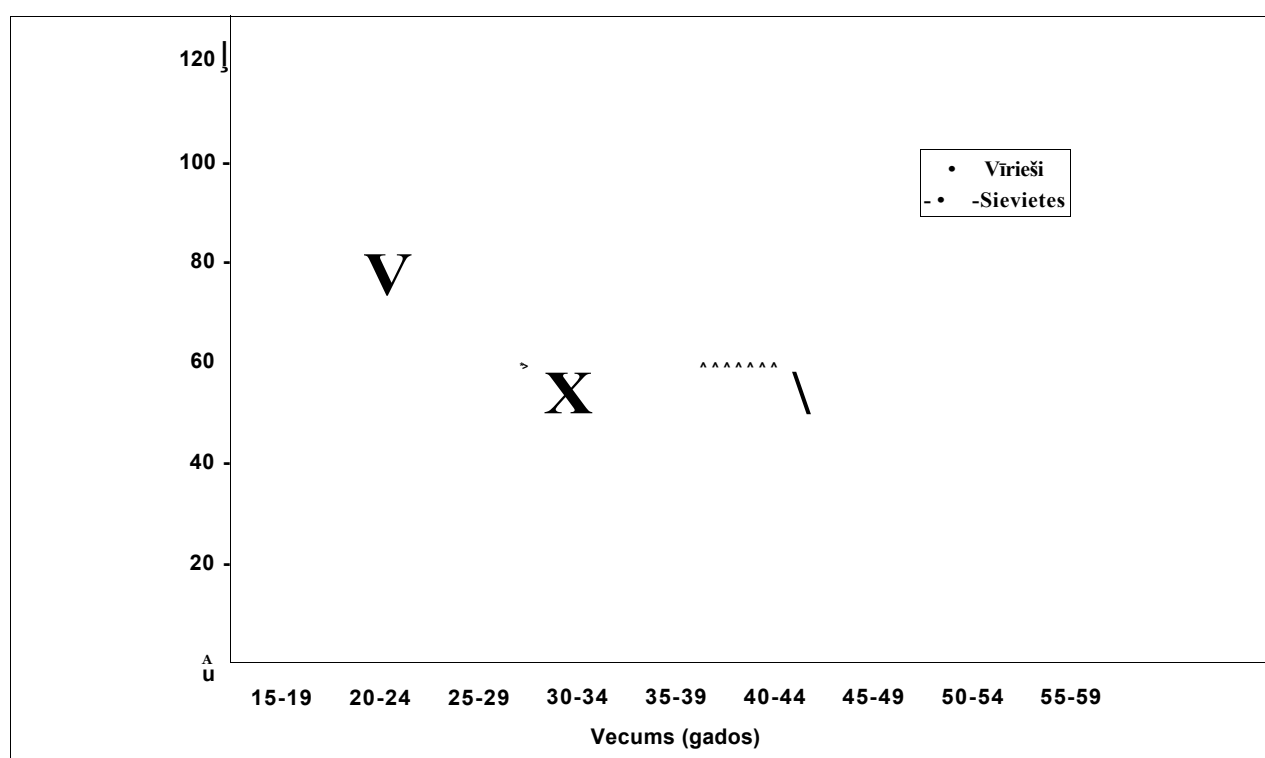
$e^{\circ}20V$ - divdesmit gadu veciem vīriešiem,

$e^{\circ}20S$ - divdesmit gadu vecām sievietēm,

C - vienai sievietei vidēji dzimušo bērnu skaits.

Eiropas 2.-13. gs. iedzīvotāju prognozējama dzīves ilguma radītāji

Nr..	Valsts	Apbedījumu vieta	Datē- jums, gs-	Pētījuma autors, gads	koriģēts	e°20 vīr.	e°20 siev.
1.	Lietuva	Marvele	2.-6.	R. Jankauskas, 2002	19,0	18,2	14,6
2.	Lietuva	Plinkaigalis	5.-6.	G. Cesnys, 1993	23,9	20,8	17,7
3.	Lietuva	Obeliai	5.-6.	G. Cesnys, 1988	22,6	20,4	15,5
4.	Polija	Wolin	9.-12.	J. Pionteks, 1990	21,6	—	-
5.	Zviedrija	VVesterhus	11.-14.	U. Högberg et al., 1987		19,2	18,7
6.	Zviedrija	Helgeandsholmen	13.-16.	U. Högberg et al., 1987	—	29,0	26,8
7.	Zviedrija	Löddkopinge	11.-13.	P. O. Persson, E. Persson	—	22,7	16,0
8.	Slovēnija	Bled-Grad	9.-10.	Seljak, Štefančič, 1999		25,8	23,3
9.	Slovēnija	Bled Pristava I	6.-7.	Seljak, Štefančič, 1999	—	24,7	12,4
10.	Slovēnija	Bled Pristava II	7.-10.	Seljak, Štefančič, 1999	—	31,5	21,8
11.	Slovēnija	Bodešče	8./9.-10.	Seljak, Štefančič, 1999	—	28,2	25,0
12.	Slovēnija	Mikulčice - Klasterisko	10.—11.	Stloukal, Hanakova, 1985	—	21,3	19,0
13.	Maķedonija	Ohrid- St. Erazmo	9.-11.	Štefančič, 1980	—	25,9	16,6
14.	Vācija	Rohustedd	8./9.-11.	Bach 1986	—	26,9	20,0
15.	Unārija	Zaldvar Castle	9.-10.	Acsadi et al., 1962	28,7	26,9	26,6

2. att. Lejasbitenu 7.-10. gs. iedzīvotāju izdzīvošanas varbūtība

Ar dzemdību pieņemšanu nodarbojās pieredzējušākas vecākas sievietes, ja iespējams, pirtī kā tīrākajā vietā.³⁸ Sieviešu neaizsargātība pret pēcdzemdību infekcijām noteica arī viņu zemāku izdzīvošanas varbūtību nekā vīriešiem reproduktīvajā periodā. Piemēram, Lejasbitēnu populācijā sievietēm 20-45 gadu vecumā izdzīvošanas varbūtība ir vidēji par 15% zemāka nekā vīriešiem (2. att.). Šī tendence Latvijā saglabājās līdz 19. gs. otrajai pusei, kad, uzlabojoties sociālekonomiskajai situācijai, dzemdību process kļuva drošāks.

Reproduktīvie rādītāji liecina, ka vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā sieviete vidēji (ieskaitot arī tās, kurām nebija bērnu) dzemdēja 4 bērnus (4. tab.), no kuriem 2,3 sasniedza reproduktīvo vecumu. Tīrais reproduktīvais temps jeb pēcnācēju skaits uz vienu vecāku paaudzes indivīdu R_0 ir 1,15 un liecina par lēnu iedzīvotāju skaita pieaugumu.

No 0 līdz 14 gadu vecu bērnu mirstība Lejasbitēnu un Čunkānu-Dreņģeru kapulaukā pēc antropoloģiskajiem un arheoloģiskajiem datiem svārstījās robežās no 21 līdz 29% no kopējā apbedījumu skaita (6. tab.). Domājams, ka tas ir pazemināts rādītājs un reāli, iespējams, bijis būtiski augstāks. Bērnu skeleti saglabājas daudz sliktāk nekā pieaugušo indivīdu, tāpat ne visi mirušie bērni tika apbedīti kapulaukos. Zviedrijā dzelzs laikmeta kapulaukos bērnu īpatsvars svārstās no 1 līdz 62% no kopējā apbedījumu skaita.³⁹ Tā Stokholmas apkārtnes kapulaukos bērnu apbedījumu bija mazāks par 10%, bet Fjelkinges 9-11. gs. vikingu ciema kapulaukā Dienvidzviedrijā 0-15 gadu vecu bērnu īpatsvars sasniedza 62% no kopējā apbedījumu skaita. Savukārt 61% no tiem miruši 0-3 gadu vecumā.⁴⁰

Plašs 6.-11. gs. iedzīvotāju paleodemogrāfiskais materiāls izpētīts Slovēnijā, Ungārijā un Maķedoni-

jā. Piemēram, Slovēnijas šī perioda kapulaukos līdz 14 gadu vecu bērnu īpatsvars svārstās no 42,7 līdz 58,0% no kopējā apbedījumu skaita.⁴¹

Ņemot vērā Latvijas vēsturiskās demogrāfijas datus,⁴² kuri parāda, ka no 0 līdz 4 gadu vecumam mirušo bērnu īpatsvars sasniedz 48,7% no visiem 1781. gadā mirušajiem Cesvaines latviešu draudzē un 52,9% no 1739. gadā mirušajiem Ikšķīles un Salaspils draudzē, mazo bērnu iztrūkums kapulaukos tika kompensēts, lietojot F. V. Rēzinga un R. lankauska piedāvāto metodiku un palielinot 0-1 gadus vecu bērnu īpatsvaru līdz 45% no kapulaukā apbedīto indivīdu kopuma. Tādā veidā bija iespējams atbrīvoties no gadījuma rakstura kļūdām jaundzimušo prognozējamā dzīves ilguma novērtējumā.

Iegūtās kompensētās jaundzimušo prognozējamā dzīves ilguma vērtības liecina, ka šis rādītājs 7.-13. gs. Latvijas iedzīvotājiem mainījies nedaudz - vidēji no 22 līdz 23 gadiem. Laukskolas populācijas jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums $e_0 = 18,59$ gadi (4. tab.), kas, iespējams, ir pazemināts lielums bērnu būtiskā pārsvara dēļ antropoloģiskajā materiālā.

No 72 bērniem, kuriem varēja noteikt vecumu, 30 (41,66%) ir 1-4 gadus veci. Tas liecina, ka šajā materiālā nepastāv mazo bērnu deficīta problēma, un rāda, ka šo bērnu īpatsvars kapulaukā ir augsts. Bērnu mirstība būtiski samazinās no 10 gadu vecuma. 10-14 gadu veci zēni veido tikai 15,91% un meitenes 12,12% no pētīto mirušo bērnu skaita.

R. Denisovas veiktie Ķivutkalna kapulauka paleodemogrāfiskie pētījumi liecina, ka bronzas laikmetā jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums bija 21,03 gadi.⁴³ Tātad 3000 gadu periodā šis rādītājs praktiski nemainās. Jaundzimušo prognozējamais dzīves ilgums Latvijā būtiski palielinās tikai 19. gs. otrajā pusē un pēc 1897. gada tautas skaitīšanas

6. tabula

Bemu un pusaudžu (0-14 gadu vecu) īpatsvars antropoloģiski pētītajos Latvijas 7.-13. gs. kapulaukos (%)

Kapulauks un datējums, gs.	Pēc arheoloģiskajiem datiem	Pēc antropoloģiskā materiāla	Pēc kompensācijas	D_{5-14} D_{20-00}
Lejasbitēni 7.-10.	24,56	21,24	43,88	0,250
Laukskola 10.-13.	33,33	54,93	—	—
Cunkāni-Dreņģeri 8.-11.	28,57	22,12	41,63	0,143

datiem sasniedz 42,6 gadus.⁴⁴ Latvijā iegūtie rezultāti sakrīt ar demogrāfa Massimo Livi-Bacci datiem par jaundzimušo prognozējamā dzīves ilguma izmaiņām pasaulē, sākot ar 10 000 gadiem pirms Kristus līdz 17. gs. pēc Kristus. Pēc viņa datiem, kas pamatā balstīti uz pieņēmumiem un secinājumiem, kas izdarīti no nekvantitatīvas informācijas, kura iegūta no paleoantropologu, arheologu un antropologu darbu rezultātiem, jaundzimušo prognozējama dzīves ilgums mainījies no 20 līdz 22 gadiem. Tā palielināšanās novērojama tikai 18. gs., sākoties demogrāfiskās pārejas procesam pasaulē.⁴⁵ Veicot R. Jankauska un F. V. Rēzinga piedāvāto 0-4 gadus veco bērnu kompensāciju, 0-14 gadu veco bērnu īpatsvars palielinājās līdz 43,9% Lejasbitēnu un 41,6% Čunkānu-Dreņģeru kapulaukā (6. tab.). Zēnu un meiteņu antropoloģiskais materiāls bija pārāk mazskaitlīgs, lai varētu salīdzināt viņu mirstību dažādos vecuma posmos.

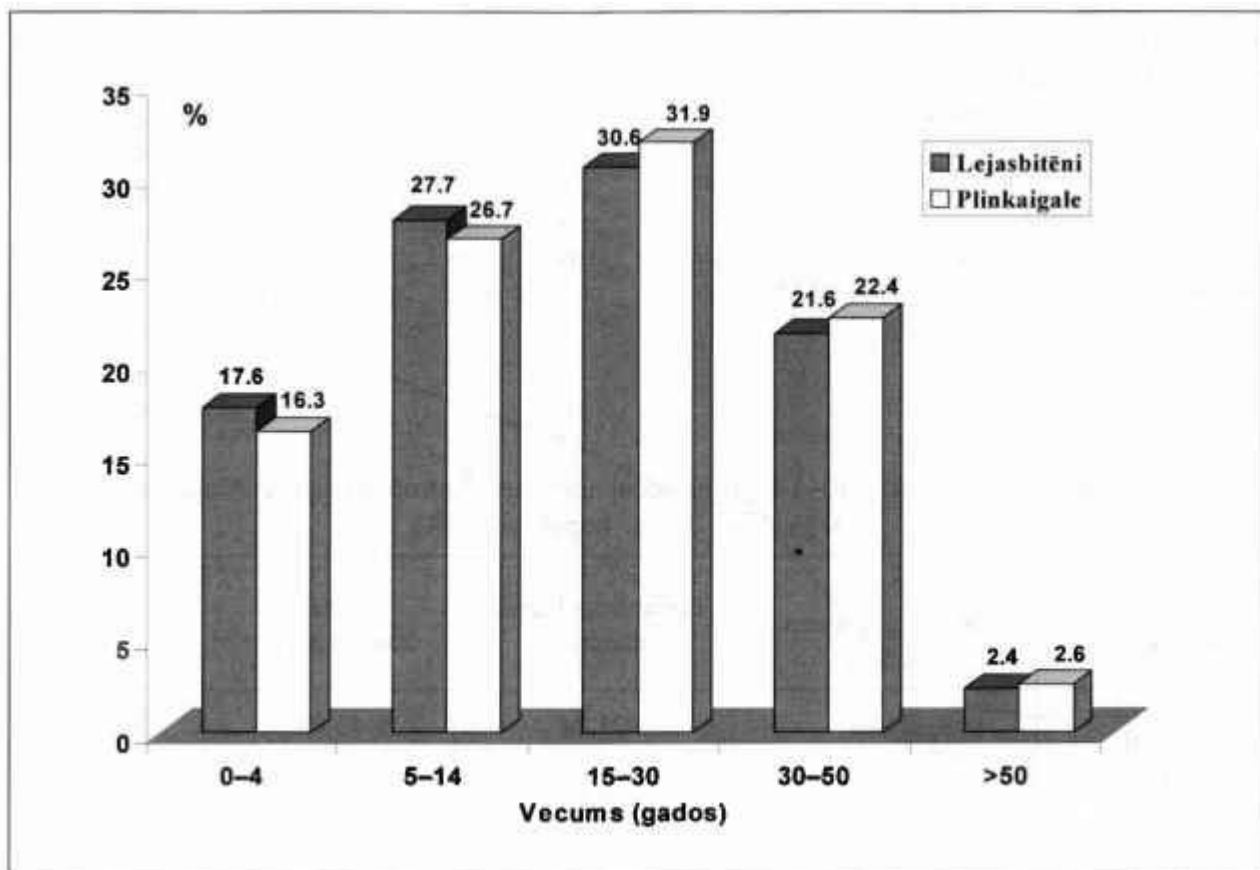
5-14 gadu vecu bērnu attiecība pret pieaugušo skaitu Lejasbitēnu un Čunkānu-Dreņģeru kapulaukā ir maza - no 0,14 līdz 0,25. Tas liecina par pusaudžu nelielu mirstību un populācijas sociālekonomisko stabilitāti.

Pilnībā arheoloģiski izpētītajam Lejasbitēnu kapulaukam ir iespējams aprēķināt to izmantojušās po-

pulācijas skaitlisko lielumu un sastāvu. Tajā bijuši 40-60 indivīdi, no kuriem vidēji 8 bija mazi bērni (līdz 5 gadu vecumam), 13 vecāki bērni (5-14 gadi), 14 jauni pieauguši cilvēki (15-30 gadi), 9 vecāki pieaugušie (30-50 gadi) un tikai 1 par 50 gadiem vecāks pieaugušais (3. att.).

Salīdzinot vīriešu un sieviešu proporcijas Lejasbitēnu populācijā, jāsecina, ka līdz 30 gadu vecumam ir vērojams sieviešu pārsvars, kas saistīts ar zēnu paaugstinātu mirstību bērnībā, bet pēc 30 gadiem sakarā ar sieviešu mirstību dzemdībās, nostiprinās vīriešu pārsvars. Iegūtie dati par dzelzs laikmeta iedzīvotāju populācijas iekšējo struktūru ir tuvi R. Jankauska pēc šīs pašas metodikas iegūtajiem rezultātiem par populācijas lielumu un vecuma struktūru Marveles 2.-6. gs. un Plinkaigales 5.-6. gs. kapulaukā Lietuvā. Populāciju lielums svārstījās no 30 līdz 80 indivīdiem. Pēc savas struktūras tās bija jaunas: Marveles 2.-6. gs. populācijā tikai 20,0% indivīdu bija vecāki par 30 gadiem, starp Plinkaigales 5.-6. gs. iedzīvotājiem tādi bija 25,0%. Savukārt 43,0-49,0% populāciju sastāva veidoja bērni vecumā līdz 14 gadiem.⁴⁶

Līdzīgi rezultāti iegūti arī par Volinas 9.-12. gs. populāciju Polijā. Tā bija 1000-2000 cilvēku liela agro viduslaiku pilsētas kopiena, no kuras iedzīvo-

3. att. Lejasbitēnu 7.-10. gs. un Plinkaigales 5.-6. gs. rekonstruēto hipotētisko populāciju salīdzinājums

tājiem tikai 19,0% bija vecāki par 30 gadiem un kurā jaundzimušo prognozējamais mūža garums bija 21,6 gadi.⁴⁷ Tādējādi Lejasbitēnu populācija, kurā bērni līdz 14 gadiem veidoja 45,3% un par 30 gadiem vecāki iedzīvotāji 24%, iekļaujas Baltijas un Polijas 2.-12. gs. iedzīvotāju populāciju raksturojošajos rādītājos. Acīmredzot šāds populācijas modelis bija vispār raksturīgs dzelzs laikmeta sabiedrībai. Arī Salaspils Laukskolas kapulauka lielākā daļa ir izpētīta, un, pēc aptuveniem aprēķiniem, to izmantojusi vismaz 40-70 cilvēku liela populācija, kuras iekšējo struktūru gan nav iespējams izvērtēt pieaugušo indivīdu nelielā skaita dēļ.

Tā kā Čunkānu-Dreņģeru kapulauka lielākā daļa nav izpētīta, diemžēl nebija iespējams aprēķināt populācijas apjomu un iekšējo struktūru.

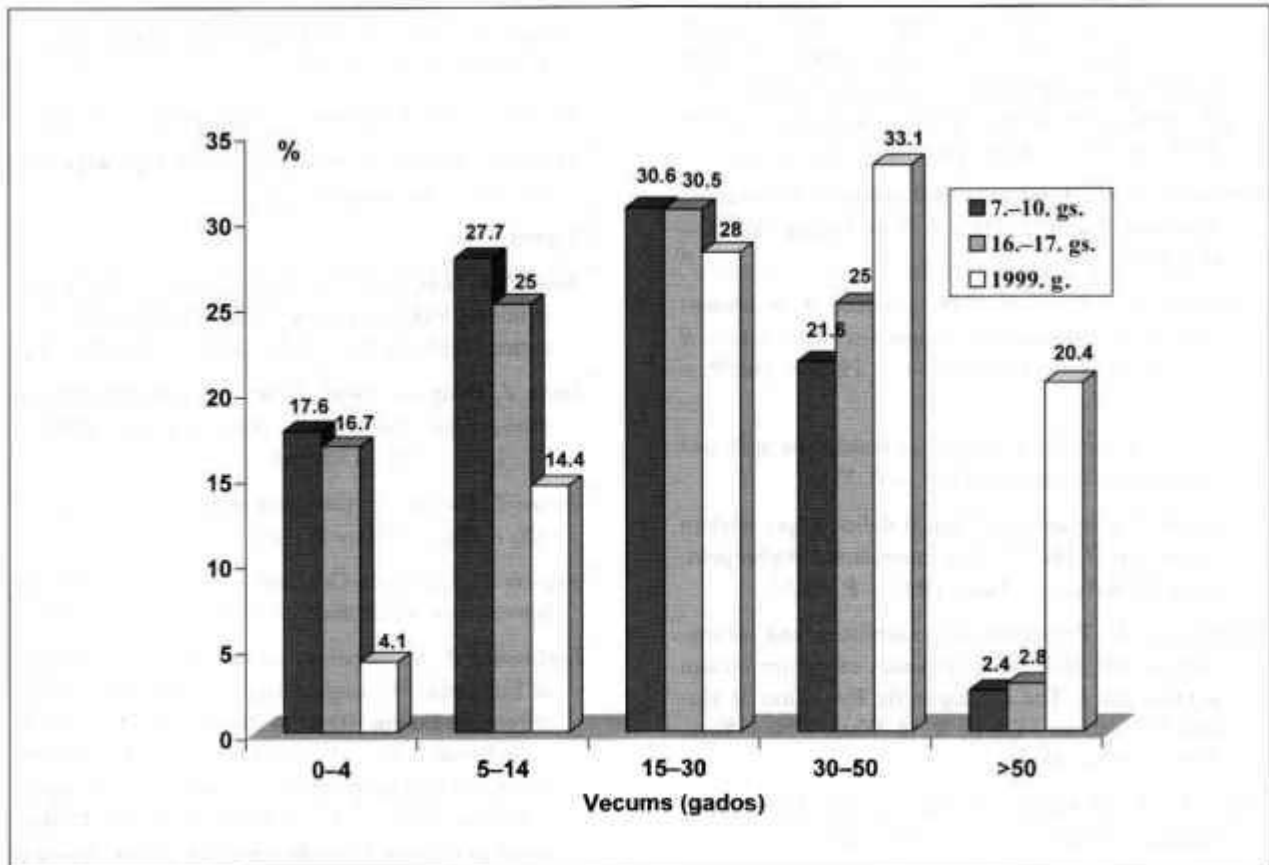
Latvijas lauku iedzīvotāju paleodemogrāfiskie rādītāji periodā no 7. līdz 18. gs. izmainās nedaudz, tāpēc arī pārmaiņas populāciju iekšējā struktūrā nav lielas. Daudziešu 16.-17. gs. iedzīvotāju populācijā salīdzinājumā ar Lejasbitēnu 7.-10. gs. iedzīvotājiem par 6,17% palielinājies par 30 gadiem vecāku indivīdu skaits un par 5,24% samazinājies līdz 20 gadu

vecu personu skaits. Lai gan abas populācijas bija gados jaunas (Lejasbitēnos tikai 24% iedzīvotāju bija vecāki par 30 gadiem, Daudziešos - 28,0%), salīdzinot ar vēl dzelzs laikmetu, 16.-17. gs. ir vērojama 30-50 gadu vecu indivīdu īpatsvara palielināšanās populācijās.

Krasa demogrāfiskās situācijas uzlabošanās pēc vēsturiskās demogrāfijas datiem Latvijā konstatējama 19. gs. otrajā pusē, kad Latvijā aizsākās demogrāfiskās pārejas process (4. att.).

Demogrāfiskā pāreja ir iedzīvotāju atražošanas procesa kvalitatīva izmaiņa, kuras pamatā ir jaundzimušo izdzīvošanas maksimāla nodrošināšana un kopējās dzimstības samazināšanās, pāreja no iedzīvotāju skaita strauja pieauguma uz stabilu, nelielu dabisko pieaugumu. Pārejas periodā īpaša nozīme ir sieviešu izglītības pakāpei, jo, attīstoties veselības aprūpei, viņas tieši ietekmē bērnu mirstību un mūža garuma palielināšanos.⁴⁸

Tikai 20. gs. beigās Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūra būtiski izmainās un tajā dominēja 30-50 gadu veci cilvēki, kā arī līdz 20% palielinās to iedzīvotāju daļa, kas ir vecāka par 50 gadiem.

4. att. Iedzīvotāju vecuma struktūras izmaiņas Latvijā no 7. līdz 20. gs.

ATSAUCES

- Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture. - Rīga, 1997. - 122. lpp.
- ² Atgāzis M. Vidējais dzelzs laikmets. 400.-800. g. // Latvijas senākā vēsture. - Rīga, 2001. - 233.-234. lpp.
- ³ Urtāns V. Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, etnogrāfu un folkloristu 1964. gada ekspeīcijām. - Rīga, 1965. - 24. lpp.
- ⁴ Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskola 1975. gada // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1975. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk - ASM). - Rīga, 1976. - 100.-103. lpp.
- Zariņa A. Salaspils Laukskolas lībiešu kapulauks 10-13. gs. - Manuskripts.
- ⁶ E. Vāle 1924. g. izpētījis 12 kapus, V. Ģinters 1928. g. - 3, P. Stepiņš 1936. g. - 1, E. Šturms 1937. g. - 12, Ā. Stubavs 1952. g. - 13, A. Caune un V. Bebre 1982. g. - 20, V. Bebre 1983.-1984. g. - 184, V. Bebre un M. Atgāzis 1984. g. - 33, M. Atgāzis 1985.-1991. g. - 419, M. Atgāzis 1994. g. - 27 kapus. Vēl 4 kapu inventāru postījuma vietā 1960. g. savācis Bauskas novadpētniecības muzeja zinātniskais līdzstrādnieks E. Krastiņš. Sk.: *Atgāzis M. Cunkānu-Dreņģeru kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi* // ASM 1992 un 1993. - Rīga, 1994. - 23.-24. lpp.; *Atgāzis M. Izrakumi Cunkānu-Dreņģeru kapulaukā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rietumzemgalē* // ASM 1994 un 1995. - Rīga, 1996. - 16. lpp.
- ⁷ Ubelaker D. H. Human skeletal remains: Excavation, Analysis, Interpretation. - Washington, 1989. - P. 63-91.
- ⁸ Schwidetzky I., Ferembach D., Stloukal M. Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons // Journal of Human Evolution. - 1980. - No. 9. - P. 517-549.
- ⁹ Acsádi G., Nemeskeri J. History of human life span and mortality. - Budapest, 1970. - P. 331.
- ¹⁰ Rosing F.W., Jankauskas R. Infant deficit in pre-modern burial sites // The 8th Tartu International Anthropological Conference. - Tartu, 1997. - P. 50-51.
- Henneberg M. Reproductive possibilities and estimations of the biological dynamics of earlier human populations // The Demographic Evolution of Human Populations / Ed. by R. H. Ward. - New York, 1976. - P. 41-48.
- ¹² Ubelaker D. H. Human skeletal remains: Excavation, Analysis, Interpretation. - P. 63-91.
- ¹³ Acsádi G., Nemeskeri J. History of human life span and mortality. - P. 331.
- ¹⁴ Gejvall N. G. Weterhus: Medieval population and church in the light of skeletal remains. - Lund, 1960.
- ¹⁵ Ubelaker D. H. Human skeletal remains: Excavation, Analysis, Interpretation. - P. 63-91.
- ¹⁶ Siven C. H. On reconstruction the (once) living population from osteological age data // International Journal of Anthropology. - 1991. - Vol. 6, no. 2. — P. 111-118.
- ¹⁷ Козлов В. И. Динамика численности народов. — 1969.-С. 116.
- ¹⁸ Brothwell P. R. Paleodemography // Brass W. (ed.) Biological aspects of demography. Society for the study of Human Biology, Symposium No. 10. - 1971. - P. 111-130.
- ¹⁹ Urtāns V. Pārskats par 1961. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā // LVM AA - 419; Pārskats par 1962. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā // LVM AA - 420; Pārskats par 1963. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā // LVM AA - 421; Pārskats par 1964. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā // LVM AA - 422.
- ²⁰ Zariņa A. Salaspils Laukskolas lībiešu kapulauks 10-13. gs. - Manuskripts.
- ²¹ Kuniga I. Kristapiņu kapulauks. - Rīga, 2000. - 10. lpp.
- ²² Шноре Э., Зейдс Т. Нукшинский могильник. — Рига, 1957. - С. 56-66.
- ^{23 v} Snore E. Kivtu kapulauks. - Rīga, 1987. - 31. lpp.
- ²⁴ Zariņa A. Salaspils Laukskolas lībiešu kapulauks 10-13. gs. - Manuskripts.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ Radīšs A. Daugavas ceļš un Daugmale // Cauri gadsimtiem: Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899-1979). - Rīga, 2000. - 101.-102. lpp.
- Snore E. Daugavas lībieši Doles sala // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk - AE). - Rīga, 1996. - 18. laid. - 111.-130. lpp.
- ²⁸ Berga T. Daugmales pilskalna monētas (8.-12. gs.) // AE. - Rīga, 1994. - 17. laid. - 41.-45. lpp.
- Atgāzis M. Dreņģeru-Cunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi. - 27., 29. lpp.
- ³⁰ Jankauskas R. Anthropology of the Iron age inhabitants of Lithuania // Ecological aspects of past human settlements in Europe. Biennial Books of EAA. - Vol. 2. - Budapest, 2002. - P. 129-142; Cesnys G. Paleodemografija ir antropoloģija // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 1988. - T. 6. - P. 89-99; Cesnys G. Plinkaigalio gyventojai. Paleodemografija, antropoloģija ir populiacine ģenētika // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 1993. - T. 10. - P. 182-208.

- ³¹ Högberg U., Iregren E., Siven C. H., Diener L. Maternal death in medieval Sweden: An Osteological and Life Table Analysis // Journal of Biosocial Science. - 1987. - No. 19. - P. 495-503; Persson P. O., Persson E. The Löddeköpinge Investigation 5. Report on the anthropometrics of the skeletons from the early medieval cemetery in Löddeköpinge (Scania, S. Sweden). University of Lund, Institute of Archaeology. Report series No. 19. - P. 1-30.
- ³² Seljak P. L., Stefancic M. Adult mortality and biodynamic characteristics in the early Middle ages population at Bled, Slovenia // Variability and Evolution. - 1999. - Vol. 7. - P. 65-77; Stloukal M., Hanáková H. Antropologický materiál z pohřebiště Mikulčice - Klastefisko // Památky archeologické. - 1985. - Nr. 76. - P. 540-588.
- ³³ Stefancic M. Demography of early Middle Ages Necropolis St. Erazmo near Ohrid // Collegium Anthropologicum. - 1980. - No. 4. - P. 213-220.
- ³⁴ Bach A. Germanen-Slawen-Deutsche. Anthropologische Bearbeitung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Rohnstedt, Kreis Sonderhausen.
- ³⁵ Acsádi G., Harsanyi L., Nemeskeri I. The population of Zalavar in the middle ages // Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. - 1962. - Nr. 14. - P. 113-141.
- ³⁶ Cesnys G. Paleodemography of iron age man in Lithuania // Historická demografie. - Praha, 1987. - Nr. 11. - P. 16-19.
- ³⁷ Cinthio H. Sex segregation and social stratification in an early medieval cemetery // Populations of the Nordic countries. Human population biology from the present to the Mesolithic. University of Lund, Institute of Archaeology. Report series No. 46. - 1990. - P. 271-276.
- Derums V. Baltijas sencilvēku slimības un tautas dzimniecība. - Rīga, 1988. - 165.-194. lpp.
- ³⁹ Welinder S. The cultural construction of childhood in Scandinavia 3500 BC - 1350 AD // Current Swedish Archaeology. - 1998. - Vol. 6. - P. 188.
- ⁴⁰ Helgesson B., Arcini C. A major burial ground discovered at Fjälkinge reflections of life in a Scania viking village // Lund Archaeological Review. - 1996. - No. 2. - P. 51-61.
- ⁴¹ Seljak P. L., Stefancic M. Adult mortality and biodynamic characteristics in the early Middle ages population at Bled, Slovenia. - P. 65-77.
- ⁴² Auns M. Cesvainieši 18. gadsimta otrajā pusē // Latvijas Arhīvi. - 2000. - Nr. 1. - 65.-89. lpp.; Liepiņa Dz. Vidzemes zemnieki un muiža. - Rīga, 1983. - 42.^17. lpp.
- ⁴³ Денисова Р. Я., Граудонис Я. Я., Гравере Р. У. Кивуткалнский могильник эпохи бронзы. - Рига, 1985. - С. 149-150.
- ⁴⁴ Звидриныны П. Уровень и динамика рождаемости и смертности в Латвии в период до Советской власти (1840—1940) // Ученые записи ЛГУ. Вопросы статистики III. — 1973. — С. 47—82.
- ⁴⁵ Liwi-Bacci M. A concise history of world population. - 1977. - P. 31.
- ⁴⁶ Jankauskas R. Anthropology of the Iron age inhabitants of Lithuania. - P. 129-142.
- ⁴⁷ Piontek J. Ecological structure of an early medieval tribal population: the Wolinian group, Western Pomerania, Poland // Population of the Nordic countries. Human population biology from the present to the Mesolithic. University of Lund, Institute of Archaeology. Report series No. 46. - 1990. - P. 239-249.
- ⁴⁸ Каница С. П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. — Москва, 1999. — С. 165.

THE MAIN TRENDS OF THE PALAEODEMOGRAPHY OF THE MIDDLE AND LATE IRON AGE INHABITANTS OF LATVIA

Summary

Palaeodemographic studies were possible for the 7th-10th century anthropological material from the cemetery of Lejasbitēni, totally excavated by Vladislavs Urtāns, the 8th-11th century cemetery of Čunkāni-Dreņģeri (excavations by Māris Atgāzis and Viktorija Bebre) and the 10th-13th century cemetery of Salaspils Laukskola (excavation by Anna Zariņa). A total of 455 individuals were included in the analysis.

In these cemeteries, the total number of male burials exceeded the number of female burials by a factor of 1.4-2.2, calculated according to archaeological and anthropological data.

22.3% of the 7th-10th century males at Lejasbitēni, and 32.3% of the 10th-13th century males at Salaspils Laukskola had died aged 15-24. The high proportion of young male burials at these cemeteries reflects armed conflict, which may be regarded as connected with the location of these populated places near the Daugava water-way and the increased threat from raiders. Neither may we exclude immigration leading to armed conflict. To some degree, this may reflect conflict over spheres of influence along the Daugava water-way and the military activities connected with this, as well as the consequences of the crusades of the 12th-13th centuries.

The population at Čunkāni-Dreņģeri shows a marked increase in male mortality only at the age of 45-55. In contrast to the Laukskola and Lejasbitēni populations, there is no increase in mortality in the age range of 15-24. Possibly, for this population, located further from strategically important places, life was more peaceful, and migration was less intensive, without military activities.

The social status of women in the Iron Age society of Latvia is characterised by adult life expectancy, e_{20}° . This indicates how many years longer those individuals will live who have reached the age of 20. For males in these populations, e_{20}° varies between 21.8 and 23.8 years, while for females the figure is only 14.0-15.8 years, with a mean 8 years less than the males. A similar trend

is seen in Europe as a whole in the 2nd-13th centuries.

The short lifespan of women was the consequence of high mortality in the age ranges of 15-24 (33.3-40.5%) and 30-39 (27.3-37.0%). In both cases, this is thought to be connected with complications at childbirth, evidence of reduced immune system activity resulting from inadequate nutrition in childhood. This points to women's relatively low social status in the Iron Age society of Latvia.

During her short life, a woman gave birth to a mean 4 children, of whom, considering infant mortality, a mean 2.3 individuals reached reproductive age. The potential gross reproductive rate for Middle and Late Iron Age populations $R_{pot} = 1.15$ indicates a small progressive increase. Life expectancy at birth, after compensation for 0-4-year-old children, was 22-23 years. The death rate varied in the range of 43-45 per thousand population.

The totally excavated cemetery of Lejasbiteni permits calculation of the size and structure of the population that used it. It consisted of a mean 40-60 individuals, of whom a mean 8 were small children (up to the age of 5), 13 were older children (aged 5-14), 14 were young adults (aged 15-30), 9 were older adults (aged 30-50), with only one adult more than 50 years old. Thus, the Lejasbiteni population was youthful, with only 24% of individuals older than 30. This data on the structure of an Iron Age population is close to that obtained by R. Jankauskas, using the same methodology, for population size and age structure among the 2nd-7th century inhabitants of Lithuania and a 9th-12th century population in Wolyn, Poland.

Very important for palaeodemographic analysis was the rich archaeological material, which permitted confirmation of the sex of adult burials and in certain cases also made possible demographic statistics for boys and girls. The statistics of Iron Age demography fit into the overall picture of demography in the Baltic and Poland. Adult life expectancy among the inhabitants of Central Europe is greater during this period.

FIGURE AND TABLE CAPTIONS

Fig. 1. Comparison of male mortality in the 7th-10th centuries at Lejasbitēni and in the 8th—11th centuries at Cunkāni-Drengeri

Fig. 2. Survival probability for the 7th-10th century inhabitants at Lejasbitēni

Fig. 3. Comparison of hypothetically reconstructed populations for the 7th-10th centuries at Lejasbitēni and the 4th-6th centuries at Plinkaigaliai

Fig. 4. Changes in age structure in Latvia from the 7th to the 20th century

Table 1. Sex proportions of burials at Iron Age cemeteries in Latvia, based on archaeological evidence (%)

Table 2. Sex proportions of burials at Iron Age cemeteries in Latvia, based on anthropological data, with children sexed according to archaeological evidence (%)

Table 3. Sex division of the burials at Salaspils Laukskola cemetery by chronological groups according to archaeological evidence (%)

Table 4. Palaeodemographic statistics for the 7th-13th century inhabitants of Latvia

Table 5. Life expectancy statistics for the 2nd-13th century inhabitants of Europe

Table 6. The proportion of children and adolescents (0-14 years old) at anthropologically studied 7th-13th century cemeteries in Latvia (%)

GUNTIS ZEMĪTIS

GAIDĒLU-VIDUČU KAPULAUKA VIETA JAUNSVIRLAUKAS UN SALGALES (SIDRABENES) PAGASTA ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU KONTEKSTĀ

Šobrīd Jaunsvirlaukas Gaideļu-Viduču kapulauks, kurā izpētīti 72 kapi, ir viens no trim visplašāk pētītajiem kapulaukiem Lielupes vidusteces rajonā (pārējie divi: Jaunsvirlaukas Ciemaldes kapulauks - pētīts 31 kaps K. Boja (27) un J. Graudoņa (4) vadībā, Kakužēnu Mīklas kalns - pētīti 76 kapi J. Graudoņa vadībā).

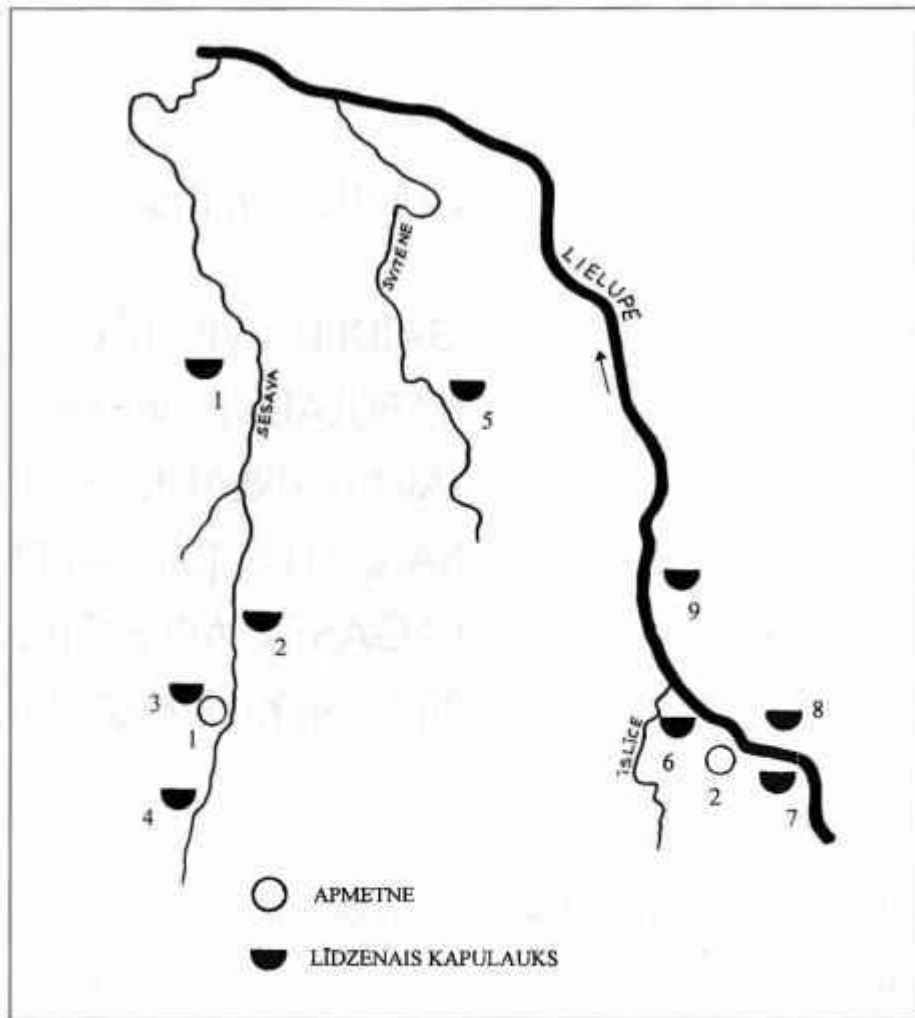
Gaideļu-Viduču kapulauks kļuva pazīstams 1926. gadā, kad Pieminekļu valde ieguva pirmās ziņas par šeit atrastām senlietām. 1929. gadā Valsts vēsturiskajam muzejam tika nodotas 14 vēlā un vidējā dzelzs laikmeta senlietas. 1967. gadā vairākus savrupatradumus - bronzas aproci, dzelzs šķēpa lapu, īso kaujas nazi, piesi šeit ieguva Latvijas vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija Māra Atgāza vadībā.¹ Kapulauks attiecas galvenokārt uz vidējo un vēlo dzelzs laikmetu (5.-12. gs.), lai gan pēc ziņām un savrupatradumiem izmantots arī bronzas un senākajā dzelzs laikmetā, bet starp Gaideļu-Viduču senkapiem un Šauvu mājām konstatēta viduslaiku kapsēta, kas postīta ar lielu rakumu. Uzartajā kapsētas daļā atrastas vairākas 16.-17. gs. monētas un citas tā laika senlietas.

Pirmie izrakumi Gaideļu-Viduču kapulaukā notika 1992.-1994. gadā Jura Urtāna vadībā, izpētot 24 apbedījumus.² 2002.-2003. gadā izrakumi veikti Gunta Zemīša vadībā. Šajos izrakumos līdz šim izpētīti 48 kapi.

Jaunsvirlaukas un Salgales pagasts atrodas Zemgales līdzenuma vidū, Lielupes vidusteces rajonā. Paleolīta beigās pie tagadējā Jaunsvirlaukas pagasta robežas ar Vecsvirlaukas pagastu atradās Baltijas ledus ezera krasta līnija.³ Tas noteicis arī šī novada ģeogrāfiskās īpatnības - reljefu, augsnes sastāvu utt. Lejpus bijušā Baltijas ledus ezera krasta līnijas praktiski nav arheoloģisko pieminekļu. 13. gs., kad šī novada piederību Zemgalei apliecina rakstītie avoti, spriežot pēc kapulauku izvietojuma, tieši šeit meklējama Zemgales robeža. Uz to norāda ziņas Atskaņu hronikā par Jelgavas pils celšanu, kas būvēta "tik tuvu zemgaļiem, ka šķīra to no tiem tik četras jūdzes".⁴

Šī raksta mērķis ir aplūkot, kā veidojās Zemgales novada robeža Lielupes vidusteces rajonā - Jaunsvirlaukas un Salgales (mūsdienās Sidrabenes) pagasta teritorijā, kā arī sniegt katra konkrētā laikmeta norišu atspoguļojumu Gaideļu-Viduču kapulauka materiālā.

Bronzas (1500.-500. g. pr. Kr.) un senākajā dzelzs laikmetā (500. g. pr. Kr. - 1. g.) galvenokārt apdzīvota Lielupes baseina dienvidu daļa, tomēr apdzīvotība sasniedza arī Jaunsvirlauku (Vedgu apmetne) un Lielupes pretējā - labajā krastā Salgales pagastu (Lieldālūžu apmetne). Bez tam ir norādes par kapiem ar pazemes akmeņu konstrukcijām Jaunsvirlaukas Klabatēnos.⁵ Iespējams, līdzīgs apbedījums konstatēts arī pie Šauvu mājām Jaunsvirlaukā.⁶ Šauvu zemē mūsdienās

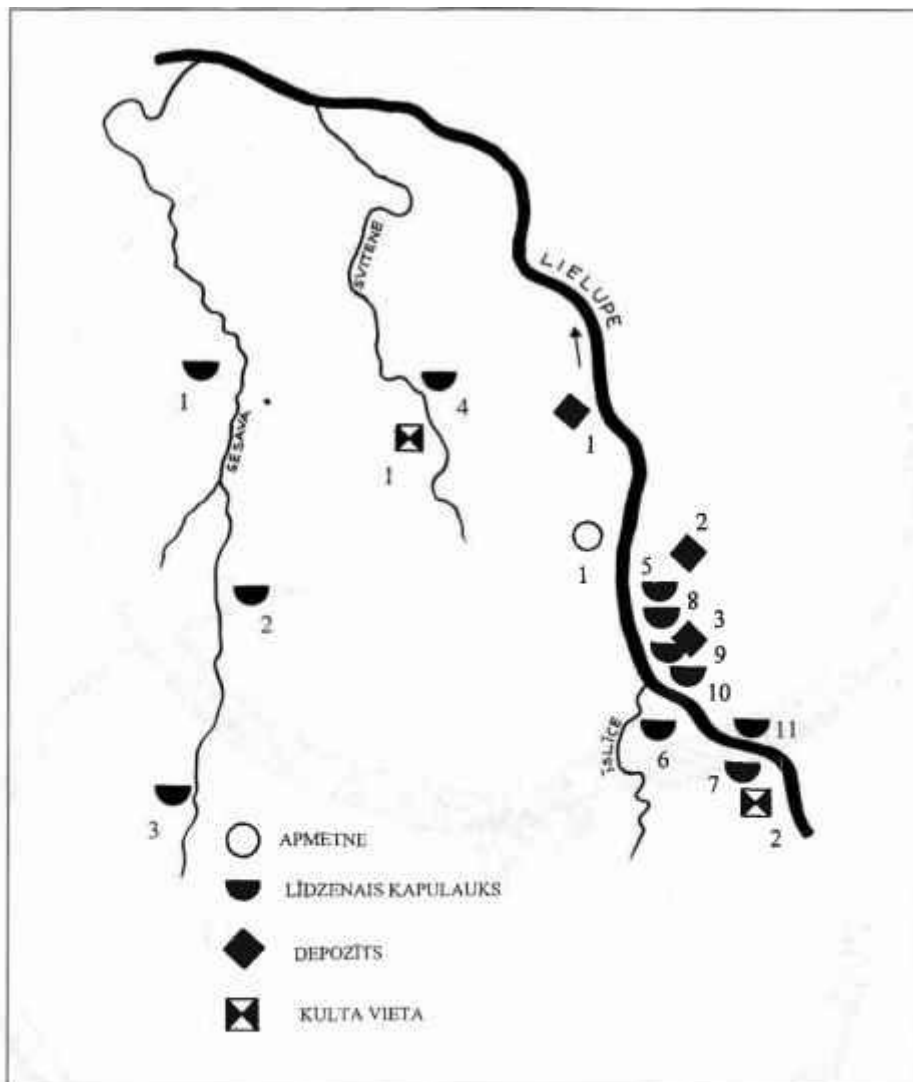
1. att. Vidējā dzelzs laikmeta arheoloģiskie pieminekļi Jaunsvirlaukas un Salgales pagastā.

Līdzenie kapulauki: 1 – Jaunzemji, 2 – Migaļas, 3 – Vecdunduri, 4 – Mazroķi, 5 – Gaideļi–Viduči, 6 – Kakužēnu Miklas kalns, 7 – Ciemalde, 8 – Diduļi, 9 – Mazgrauži.
 Apmetnes: 1 – Dunduri, 2 – Vedgas

atrodas Gaideļu-Viduču kapulauks, tā ka runa, iespējams, ir par vienu, hronoloģiski ļoti plašu nekropoli. Jaunsvirlaukas Migaļās - Migaļu kapu tuvumā atrasta bronzas rotadata. Adata izgatavota no bronzas, tās galvas plakanspirāle veidota no skārda lentes, apaļā kāta augšdaļa torēdeta. Šī tipa rotadatas tiek pieskaitītas Ziemeļvācijas formām, kas nelielā daudzumā nonākušas arī Austrumbaltijā. Adata datējama ar laiku no 1300. līdz 1100. g. pr. Kr.⁷

Agrajā dzelzs laikmetā, kad Rietumzemgalē izveidojas uzkalniņkapu kultūra, Lielupes baseins apdzīvots vāji. Droši zināms kapu uzkalniņš Svītenes Kalvēs (agrākais nosaukums Rubeņu Rozēni) augšpus Jaunsvirlaukas. Šeit atradies ap 0,5-1 m augsts uzkalniņš ar akmeņu riņķi pie pamatnes. Latvijas Vēstures muzejā nonākušas 3.-6. gs. senlietas. 1967. gadā M. Atgāza vadītā arheoloģiskā ekspedī-

cija, veicot pieminekļa apzināšanu, ieguva dzelzs šķēpa galu, uznavas cirvi, kā arī konstatēja cilvēku kaulus no postītiem kapiem.⁸ Tālāk uz ziemeļiem (lejup pa Lielupi) droši konstatētu uzkalniņkapu nav. Ir nedrošas ziņas par diviem iespējamiem kapu uzkalniem pie Jaunsvirlaukas Jaunbitēniem.⁹ Šeit atrasts galvaskauss un dažas "dzelzs lietiņas", kuras nav saglabātas, un līdz ar to nav iespējams šos uzkalniņus datēt. Nevar izslēgt, ka lēzenie pauguri ir viduslaiku kapsētas paliekas. Uzkalniņkapu trūkums tomēr nenozīmē, ka šī jau senākajā dzelzs laikmetā apgūtā teritorija bijusi neapdzīvota 1.-4. gadsimtā. Uzkalniņkapu kultūrai piederīgi ir divi kaklariņķi no Jaunsvirlaukas Ciemaldes (3. att.), kas datējami ar 3. gadsimtu.¹⁰ Iespējams, ka vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauks, kura vietā savukārt ierīkota kapsēta, kas tiek izmantota līdz mūsu dienām, izveidots vietā, kur

2. att. Vēlā dzelzs laikmeta arheoloģiskie pieminekļi Jaunsvirlaukas un Salgales pagastā.

Līdzene kapulauki: 1 – Jaunzemji, 2 – Migaļas, 3 – Mazroķi, 4 – Gaideļi-Viduči, 5 – Mazgrauži, 6 – Kakužēnu Mīklas kalns, 7 – Ciemalde, 8 – Lieldālūži, 9 – Vecpudžas, 10 – Salgales mācītājmuiža, 11 – Diduļi.

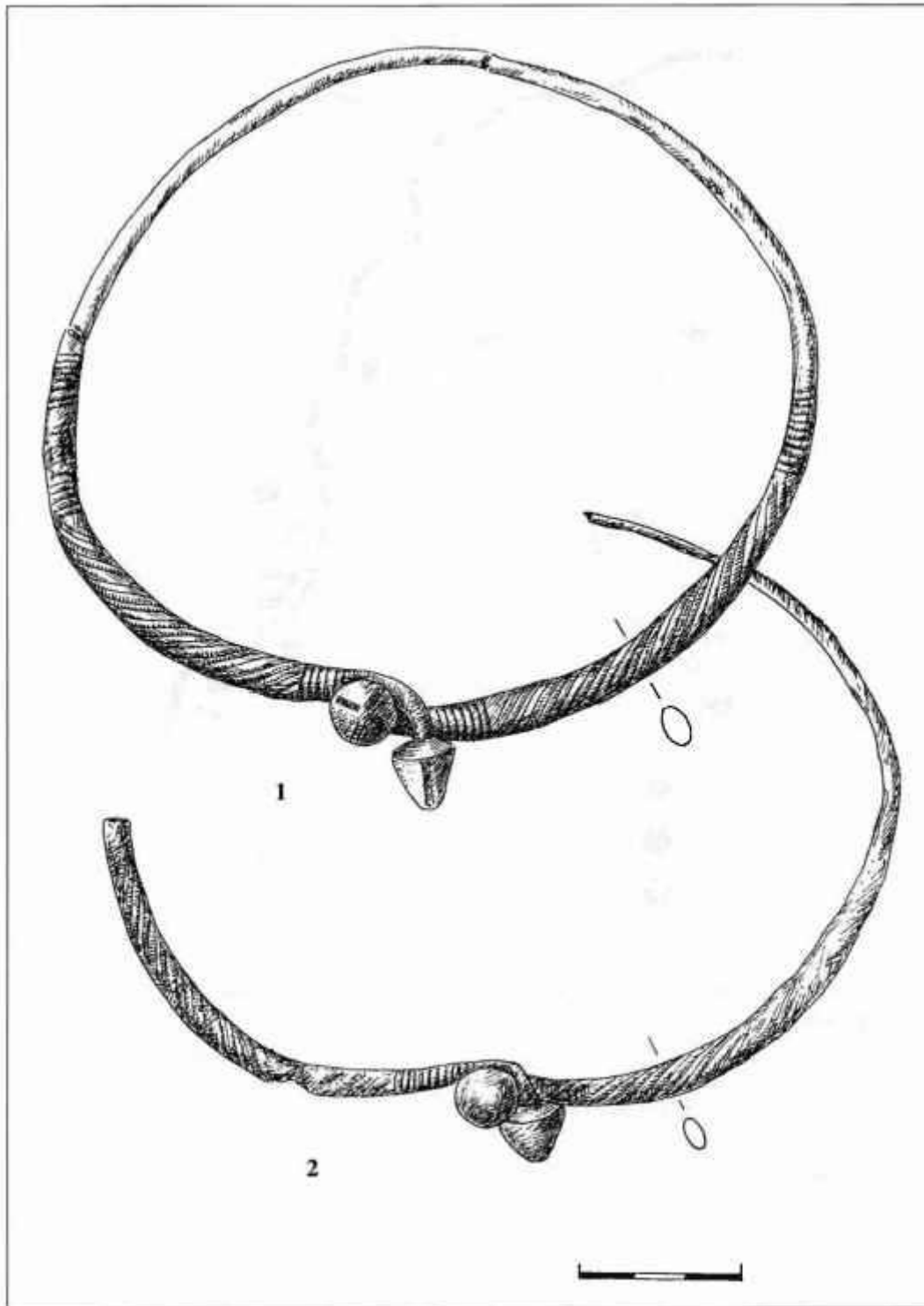
Apmetnes: 1 – Pūcēni.

Depozīti: 1 – Staļģenes muiža, 2 – Rijnieki, 3 – Vecpudžas.

Kulta vietas: 1 – Billes, 2 – Ciemalde

kādreiz atradušies kapu uzkalniņi. Par to, ka šis reģions nav bijis neapdzīvots agrajā dzelzs laikmetā, liecina arī romiešu monētu (kopskaitā 44) un bronzas statuetes depozijs, kas atrasts laikā no 1914. līdz 1918. gadam Lielupes kreisajā krastā starp Dandāli un Vecsvirlauku. Depozīts tiek uzskatīts par šaubīgu, tomēr monētu sastāvs ir hronoloģiski viendabīgs - 2 Galliēna (253-268) (1 zudusi) un 42 Klaudija II (268-270) monētas (16 zudušas).¹¹ Tas ļauj domāt, ka monētas tiešām atrastas vienkopus, tātad depozijs kā tāds nav apšaubāms. Iespējams, monētu atradējs nav vēlējies uzrādīt precīzu to iegūšanas vietu. Jau-

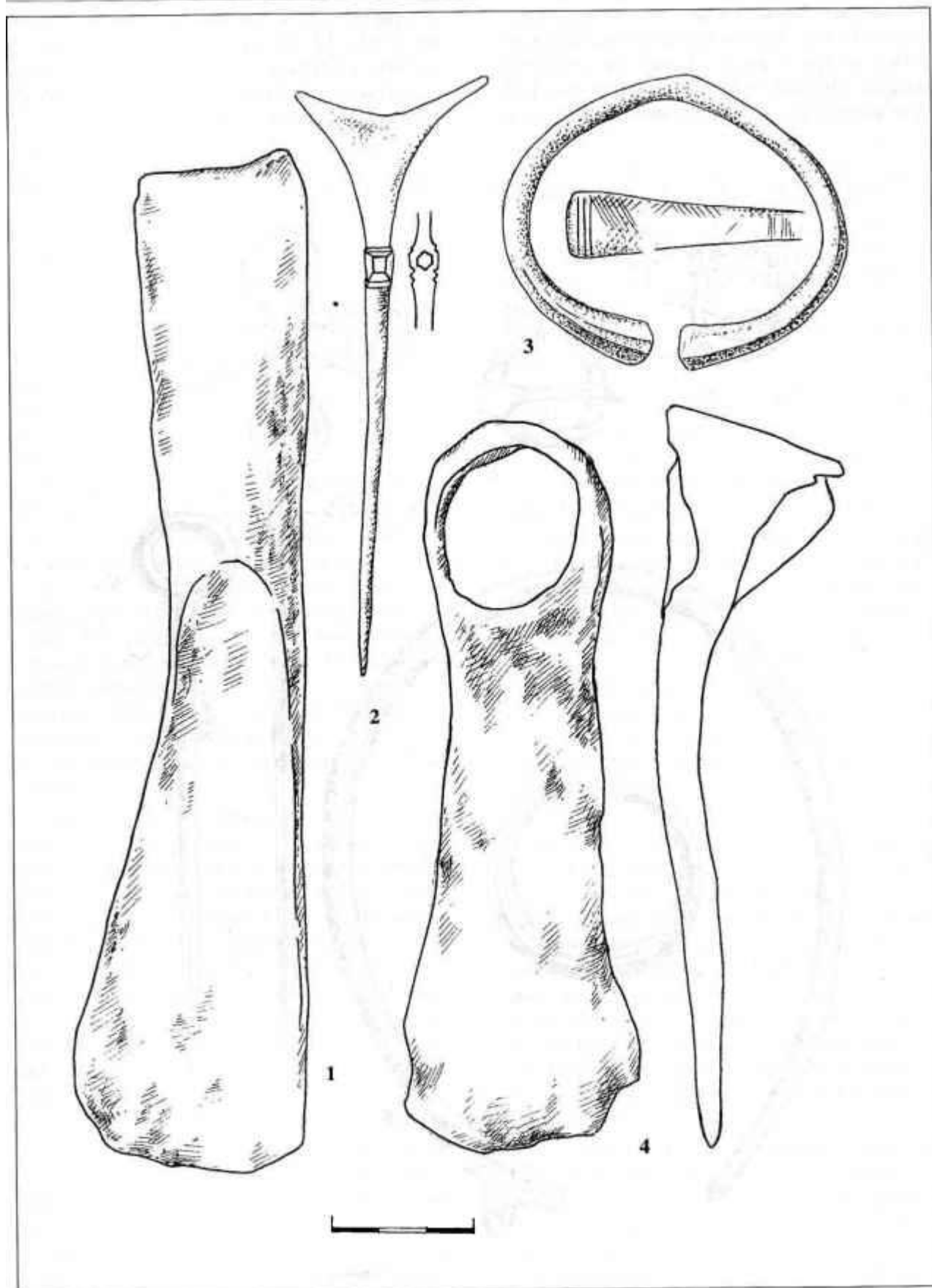
tījumā par to, vai Lielupes baseinā šajā laikā dzīvo zemgaļi, lielākā daļa pētnieku uzskata, ka ar zemgaļiem vai zemgaļu senčiem saistāmi kapu uzkalniņi, kas veido tā saucamo uzkalniņkapu rietumu grupu.¹² Cits jautājums, vai šīs grupas piederīgie apdzīvojuši Lielupes vidusteces rajonu, kur atrodas Jaunsvirlaukas un Salgales pagasts. Uzkalniņkapu trūkums šajā rajonā neļauj sniegt nepārprotamu atbildi. Netiešas norādes uz to, ka šeit varējuši būt uzkalniņkapi, kas Zemgalē parasti pazīstami kā "Zaimu kapi",¹³ sniedz arī māju vārdi. Salgales pagastā pie Lielupes atrodas vecsaimniecība Lielzaimji.

3. att. Bronzas kacklariņķi. Ciemalde:
1 – RLB 430, 2 – RLB 431

Līdzena kapulauks Gaideļos-Viduços ierīkots 5. gadsimtā. Ar 5. gs. datējams 15. kapā iegūtais trīsriindu bronzas spirālīšu vainags ar deviņām plātām starpskārdītēm.¹⁴ Šajā laikā būtiskas izmaiņas notiek visā Lielupes vidusteces rajonā. 5. gs. ir laiks, kad visā zemgaļu teritorijā notiek pāreja no uzkalniņkapiem uz līdzenajiem skeletkapiem.¹⁵ Tā izsekojama Rubas Rūsīšos, Tērvetes Stūru un Dobeles Ošu

kapulaukos. Lielupes vidusteces rajonā šāda pāreja nav konstatējama, jo uzkalniņkapu šeit gluži vienkārši nav vai arī pierādījumi to eksistencei ir trūcīgi (sk. minētos kaMariņķus no Ciemaldes kapulauka). Sākot ar 5. gs., līdzenie kapulauki pakāpeniski koncentrējas Zemgales līdzenumā (7. att.), it sevišķi Lielupes un tās pieteku baseinā.¹⁶ Kapi parasti izvietoti upju krastu terasēs (1., 2. att.).

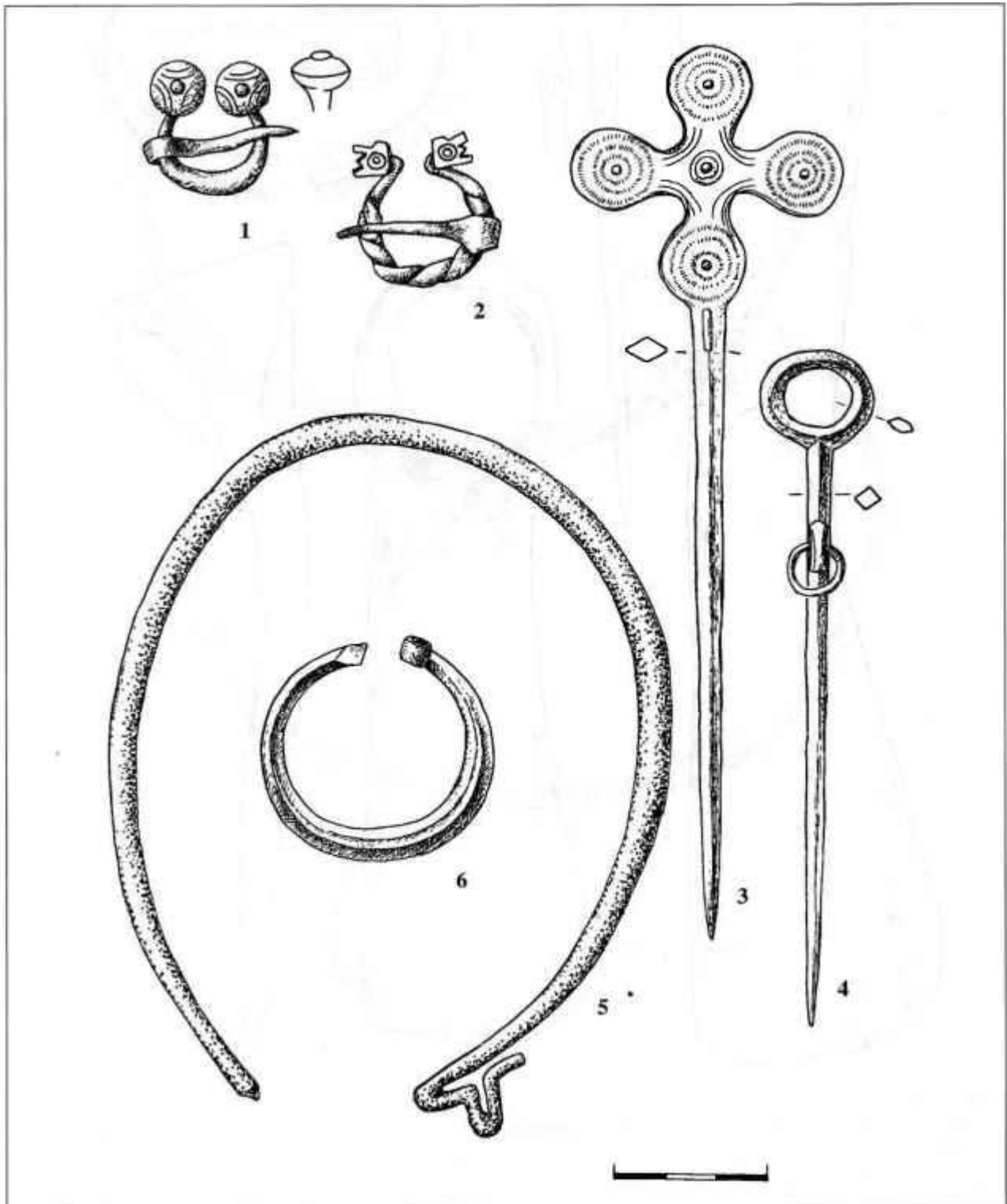
4. att. Vidējā dzelzs laikmeta senlietas:

1 – dzelzs uznavas cirvis, 2 – bronzas rotadate, 3 – bronzas aproce, 4 – dzelzs kaplis.

1, 3 – Mazroķi, 2 – Ciemalde, 4 – Vecdunduri

Sākot ar vidējo dzelzs laikmetu, kapulauki izvietoti sevišķi blīvi. No Lietuvas līdz Jaunsvirlaukai kapulauki ierīkoti ik pēc 3-5 kilometriem. Salīdzinot zemgaļu pilskalnu un kapulauku izvietojumu Lielupes baseinā, vērojams, ka kapulauki grupējas ap

trim pilskalniem. A. Caune pēc kapulauku izvietojuma secina, ka līdz ar to iespējams iezīmēt trīs varbūtējo pilsnovadu teritorijas - Mežotnes, Kamārdes, Aužeļu pilskalnu.¹⁷ Jaunsvirlaukas novads acīmredzot ietilpa Mežotnes pilsnovadā.

5. att. Vēlā un vidējā dzelzs laikmeta bronzas senlietas.

1, 2, 6 – saktas, 3, 4 – rotadatas, 5 – kaklarīņķis.

1, 2 – Gaideļi–Viduči, 3, 4 – Ciemalde, 5, 6 – Migajās

Apbedīšanas veids visos 5.-12. gs. kapulaukos, cik to ļauj noteikt izrakumu materiāls, ir viens - līdznie skeletkapi ar apbedījumiem rindās, ievērojot vīriešu un sieviešu pretēju orientāciju (sievietes ar galvu uz R, DR, vīrieši - A, ZA), kas raksturīgs zemgaļiem vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā. Pēc M. Atgāza domām, vīriešu un sieviešu pretējā orientācija zemgaļiem, tāpat kā sēļiem un latgaļiem, dominē kopš 8. gadsimta.¹⁸

Kā to parāda Jura Urtāna vadītie izrakumi Gaideļos-Vidučos,¹⁹ kapulauka senākā daļa meklējama uz dienvidiem no Šauvu mājām. Vēlākie pētījumi apstiprināja, ka apbedījumu rindas vidējā dzelzs laikmetā augušas virzienā no dienvidiem uz ziemeļiem (pagaidām maz ziņu ir par vēlākajiem - 10.-12. gs. apbedījumiem). Nelielās novirzes apbedījumu orientācijā, iespējams, var skaidrot ar Svītenes upes izliekumu.

Apmēram tajā pašā laikā, kad sāks izmantot Gaideļu-Viduču kapulauks, kāda cita ciema kopiena uz sāka mirušo apbedīšanu Jaunsvirlaukas Kakužēnos. J. Graudoņa vadītajos izrakumos šeit konstatēti 5-8. gs., varbūt vēl 9. gs. sākuma apbedījumi. 9. gs. sākumā apbedīšana Kakužēnu kapulaukā tiek pārtraukta. Divus gadsimtos vēlāk nekā Kakužēnos sāks izmantot kapulauks Jaunsvirlaukas Ciemaldē, kur agrākie apbedījumi, pēc K. Boja un J. Graudoņa datējuma, attiecas uz 7.-8. gadsimtu. Šis kapulauks izmantots arī vēlajā dzelzs laikmetā (5. att.: 3), bet par noslēgumu tā izmantošanā atzīstams 13. gs. sākums.²⁰

Jaunsvirlaukas Mazroķos konstatētas 6.-12. gs. senlietas. Agrākie atradumi - masīva aprobe ar izceltu vidusšķautni un iekšpusē veidotu gropi - manšeta proces agrīnā forma,²¹ arī bronzas spirāle,²² aprobe ar skaldņotiem vāļu galiem (4. att.: 3). Bronzas spirālei un aprobei ar skaldņotajiem vāļu galiem ir paralēles Kakužēnu Mīklas kalnā.²³ Spirāle līdzīga Kakužēnu Mīklas kalnā iegūtajām rotām, kuras J. Graudonis uzskata par muguras rotām.²⁴ Mazroķu kapulaukā mirušie apbedīti vēl 12. gadsimtā. Uz 12. gs. attiecināms dzelzs plasmens cirvis ar abpusēju pietsega pagarinājumu.²⁵

Ap 5.-6. gs. ierīkots arī Vecdunduru kapulauks. Uz šo laika periodu attiecināms tur atrastais dzelzs kātcauruma kaplis (4. att.: 4) - tam ir apaļš kātcaurums un asmens liekts uz kāta pusi.²⁶ 13. šī tipa kapļi iegūti Kokmuižas pirmajā depoziatā.²⁷

Jaunsvirlaukas Migaļās 1896. gadā, K. Boja vadīts, izrakumus veica krievu arheologs V. Sizovs, izpētot divus kapus. Senlietas V. Sizovs atdevis grāfam Frankam, kura īpašumos atradies kapulauks.²⁸ Pēc M. Atgāza ziņām, šeit iegūtas vidējā dzelzs laikmeta (5.-9. gs.) senlietas.²⁹ Tomēr šķiet, ka senlietas

vairāk attiecas uz vidējā dzelzs laikmeta otro pusi - 7.-8. gadsimtu.³⁰ Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā glabājas kaklariņķis ar krukļa galiem (viens gals nolauzts) (5. att.: 5), pakavsakta ar atrotītiem galiem (5. tab.: 6), kas apliecina Migaļu (Oglejas muižas) kapulauka pastāvēšanu vēl 10.-11. gadsimtā. Kaklariņķis ar krukļa galiem iegūts Jaunsvirlaukas Ciemaldē 4. kapā kopā ar arābu dirhēmu.³¹

Jaunzemju kapulauks atradies Jaunsvirlaukas pagastā (senāk Franksesavā). Tas izmantots vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā, bet precīzākam datējumam trūkst materiāla.³²

Lielupes pretējā krastā vidējā dzelzs laikmetā, iespējams, ierīkots Dīduļu kapulauks.³³ Vidējā dzelzs laikmeta konusadatas, kas savstarpēji savienotas ar važiņu, atrastas arī Salgales Mazgraužos (*Mass-Grause*).³⁴ Šādas rotas lietotas zemgaļu novados 5-7. gadsimtā.³⁵ Šeit jāatzīmē, ka arheologu publikācijās³⁶ šim faktam nav pievērsta uzmanība un kapulauks attiecināts tikai uz vēlo dzelzs laikmetu.

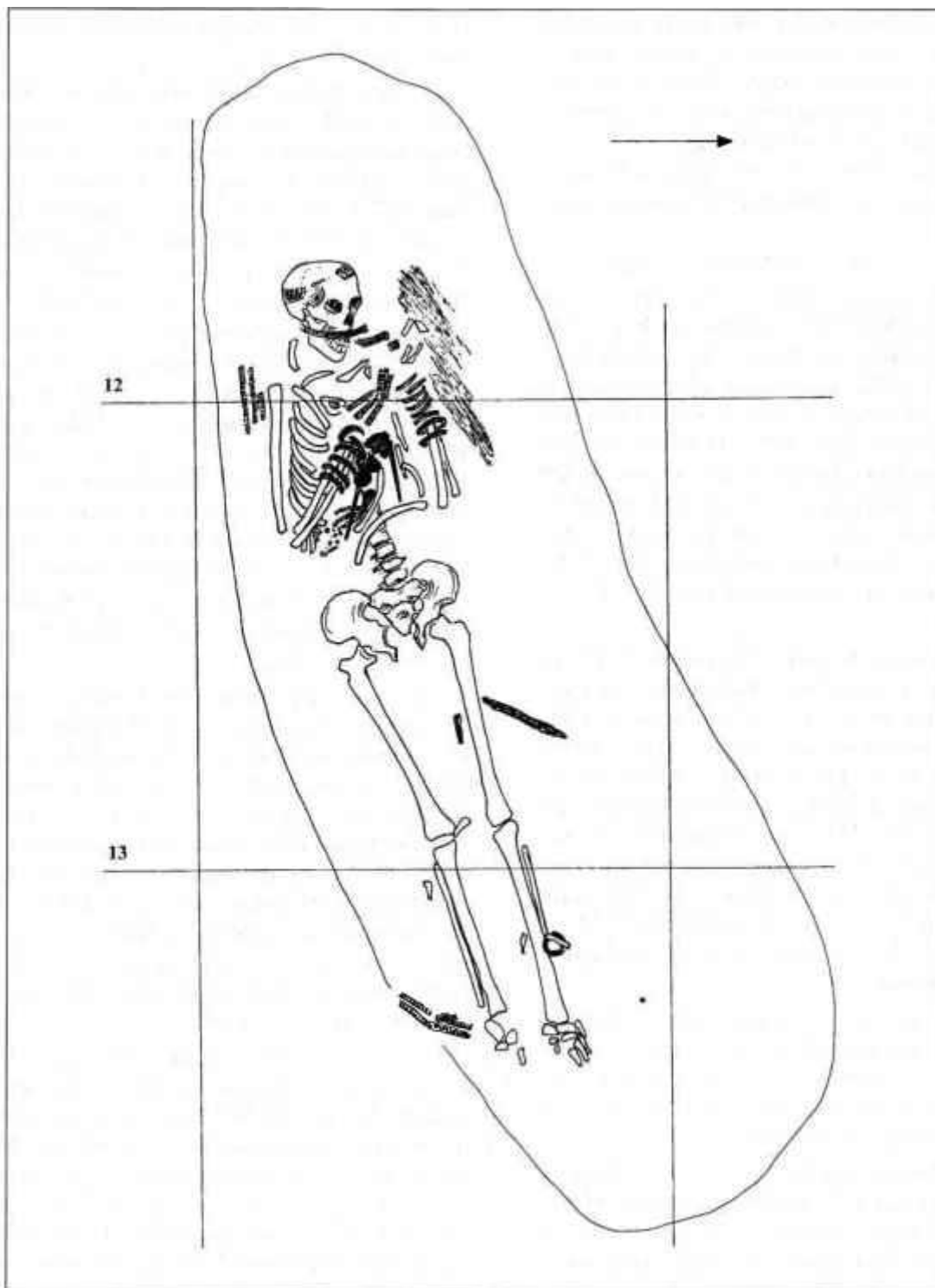
Vidējā dzelzs laikmeta pirmās puses zemgaļu kultūru raksturo bronzas trīsstūradata ar izstieptiem stūriem no Ciemaldes (4. att.: 2).³⁷ Līdzīgas adatas atrastas arī Mazroķos³⁸ un Kakužēnu Mīklas kalnā.³⁹ Tipiskas zemgaļu kultūrai 8.-10. gs. ir bronzas riņķadatas, kādas iegūtas Ciemaldē (5. att.: 4), arī Mazroķos un Migaļās.⁴⁰ Vidējam dzelzs laikmetam raksturīgi sudraba kaklariņķi, kādi iegūti Kakužēnu Mīklas kalnā 6., 54. un 67. kapā.⁴¹ Jādomā, tādi bijuši arī Gaideļu-Viduču kapulaukā apbedītajiem, jo liela daļa apbedījumu ir postīta, turklāt parasti to krūšu daļa.

Izmaiņas kapulauku izvietojumā notikušas 10. gadsimtā. Šajā laikā acīmredzot mainās arī politiskā un ekonomiskā situācija Zemgales vidienē. Baltiju šajā laikā skar t. s. vikingu laika procesi, kam raksturīgi tāli sirojumi, tirdzniecības lomas pieaugums, materiālo vērtību uzkrāšanās atsevišķu ģimeņu rokās un ar to saistītā sociālā virsslāņa veidošanās. Jauno situāciju raksturo šī laika apbedījumi Gaideļu-Viduču kapulaukā. Apbedījumu rindā, kas situēta tuvāk Svītenes upei, mirušie apglabāti 10. gadsimtā. Šo hronoloģiski vēlāko apbedījumu vidū īpaši izdalāmi divi - 44. un 47. kaps.

47. kapā (6. att.) guldīta jauna sieviete (pēc G. Gerharda atzinuma, ap 20 gadu veca, ķermeņa garums - 172 cm). Šis ir viens no retajiem apbedījumiem, kuram konstatējamas šķirsta paliekas. Miruši guldīta ar galvu uz rietumiem (novirze uz ziemeļiem - 15°), izstieptā stāvoklī uz muguras. Rokas saliekta elkonī un paceltas pret krūtīm. Galva rotāta ar 3 cm platu lentveida galvasrotu, sastāvošu no piecām rindām sīku bronzas riņķīšu, kas, domājams, bijuši uzšūti uz auduma lentes. Rotu komplektā ietilpst

divi bronzas kaklariņķi ar pasesnīnātiem un noslēgumā sašaurinātiem galiem, divām lielām bronzas krustadatām, kuru galvas bijušas klātas ar sudraba platējumu. Pie rotadatām piestiprināti segmentveida važturi, rotāti ar cirkulāro rakstu. Rotadatas savienotas ar važiņu. Uz rokām bronzas spirālaproces - 10 šķērsgrīzumā Msstūrveida vijas. Pirkstā - bron-

zas spirālgredzens. Kreisajā pusē pie augšstilba dzelzs īlens un dzelzs nazis. Pie mirušās kājām sīka māla trauka lauska, kā arī mazas bronzas spirālaproces viena vija un sīks kauliņš. Šeit konstatēts jaundzimušā apbedījums. Pēc G. Gerharda atzinuma, bērna garums bijis 50-52 centimetri. Abi apbedījumi acīmredzot bijuši pārsegti ar villaini, kas gar malām rotāta ar bron-

6. att. Gaideļu-Viduču kapulauka 47. kaps

zas spirālēm. Gar ķermeņi spirāles iet paralēli augu-
mam, galos - perpendikulāri. Uz dienvidiem no
47. kapa atklāts 44. kaps, kurš, neskatoties uz postījū-
miem (ar meliorācijas tranšeju postīts kapa galvgalis),
nozīmīgs tās kopienas piederīgo, kuri savus mirušos
apbedīja Gaideļu-Viduču kapulaukā, raksturošanai.
Mirusā apgērbis bijis sasprausts ar bronzas pakavsaktu
ar atrotītiem galiem, vidukļa rajonā bronzas saliekamie
svariņi ar atsvariņiem, starp kuriem arī bronzas
krustadatas ripas. Kaps datējams ar 10. gadsimtu.

Šie apbedījumi labi raksturo procesus, kas skar
Lielupes vidusteces iedzīvotājus 10*11. gadsimtā.
Kā zināms, ap 10. gs. vērojamas skandināvu aktivi-
tātes Daugavas baseinā. Arī Lielupe un tās lielākās
pietekas kalpo par satiksmes ceļiem. Vairāki 11. gs.
skandināvu avoti (Ingvara sāga,⁴² Nēdervalles rūnak-
mens⁴³) apliecina skandināvu tirdznieciskās un poli-
tiskās intereses Zemgalē. Jāatzīst gan, ka zināmas
liecības par kontaktiem ar skandināviem jau 6. gs.
iegūtas Kakužēnu Mīklas kalna senkapos. Šeit
17. kapa inventārā kopā ar dzelzs uznavas cirvi, uz-
navas šķēpu, bronzas aproci ar izceltu vidusšķautni
un dzelzs rotadatu iegūta stopsakta, kas rotāta zvēru
stilā.⁴⁴ Tomēr par procesu, kas ienes pārmaiņas
sabiedrības dzīvē, var runāt, sākot ar 10. gadsimtu.
Šajā sakarā jāatzīmē trīs depozi, kas iegūti Jaunsvir-
laukā un Salgalē. Lielupes labajā krastā Staļģenes
muižas laukos 1922. gada rudenī atrastas 16 Rietumei-
ropas monētas: 12 Vācijas denāri, Oto III (983-1002)
un Adelheides (mirusi 996), 1 Vācijas denārs, arhibi-

skapa Piligrima (1021-1036), un 3 Vācijas denari
(10.-11. gs.).⁴⁵

Lielupes pretējā krastā 1939. gadā iegūts Rijnie-
ku depozi, kura sastāvā esošo sudrablietu kopējais
svars ir 5749 gramī.⁴⁶ Netālu no Rijnieku mājām
Sālgales Pudžās iegūts vēl viens ar laiku ap 1000. ga-
du datējams sudraba rotaslietu depozi.⁴⁷ Par ekono-
miskajiem sakariem liecina arī Ciemaldes kapulauka
4. kapā Kārļa Boja izrakumos iegūtā arābu monēta,
kas izmantota kā piekariņš. Tas ir Ismaila ibn Aluna-
da dirhēms, kalts Šašā 903./904. gadā.⁴⁸ Par to, ka
sakari ar skandināviem sniegušies arī tālāk Zemgalē,
liecina arī divas skandināviem raksturīgās trisspārnu
saktas, kas iegūtas Dreņģeru-Cunkānu kapulauka
324. kapā. Saktas datējamas ar laiku ap 1000. gadu.⁴⁹
Gaideļu-Viduču līdzenais kapulauks izmantots līdz
12. gadsimtam. Ar 11712 gs. datējama pakavsakta ar
zvērgalvu galiem.⁵⁰ Uz 12. gs. attiecināma sakta ar
plakanu pogaļu galiem⁵¹ (5. att.: 2).

10.-12. gs. būtiski pieaudzis kapulauku skaits
Lielupes labajā krastā. Daudz senlietu vēl 19. gs. at-
rasts Sālgales Mazgraužos.⁵² Šis kapulauks izmantots
līdz 13. gs. sākumam. Tāpat savrupatradumi rakstu-
ro Emburgas Lieldālūžus (*Annenburg, Leel-Dah-
lus*)P Atsevišķi 10.-12. gs. priekšmeti atrasti Di-
duļos, kas literatūrā pazīstami kā Mežotnes Diduļi
(*Mesothen, Didul Gesinde*).⁵⁴ 1907. gadā Sālgales
mācītājs Grīners dāvinājis Kurzemes provinces mu-
zejam senlietas - dzelzs šķēpa galu, divus bronzas
gredzenus un stopsaktu -, kas iegūtas pie Sālgales

KAPULAUKI / GS.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
MAZROĶI													
MÍGALAS													
nATFJPTT VTDTTfT vMLf E1,1 - v ilf v													
KAKUŽĒNI													
VECDUNDURI													
CIEMALDE													
MAZGRAUŽI													
VECPUDŽAS													
LIELDĀLŪŽI													
DIDUĻI													

7. att. Jaunsvirlaukas un Salgales pagasta teritorija esošo kapulauku izmantošanas ilgums

mācītājmuižas.⁵⁵ Pēc Latvijas Vēstures muzejā esošām ziņām, senlietas šeit atrastas arī 1933. gadā.⁵⁶ Iespējams, kapulauks atradies arī Vecpuķu mājās,⁵⁷ kur iegūts ne tikai sudraba rotaslietu depozijs, bet arī skeleti un "vara lietišas".

Kopumā jāsecina, ka Gaideļu-Viduču līdzenais kapulauks iekārtots laikā (5. gs.), kad notiek pāreja uz šādu apbedīšanas veidu Zemgalē. Lielupes vidussteces rajonā kapu pieminekļu skaits kopš 5. gs. ievērojami pārsniedz to daudzumu iepriekšējā periodā (1.-4. gs.). To var skaidrot dažādi: pirmkārt, ar iedzīvotāju skaita būtisku pieaugumu, otrkārt, ar pāreju uz tādu apbedīšanas veidu, kas nodrošina lielāka apbedījumu skaita saglabāšanos. Šķiet, ka teritorija, kura apgūta jau bronzas un senākajās dzelzs laikmetā, bija apdzīvota arī 1.-4. gs., tomēr nevar noliegt, ka, sākot ar 5. gs., iedzīvotāju skaits pieaudzis. 1-4. gs. apdzīvotība koncentrējusies Lielupes tiešā tuvumā, 5.-6. gs. apgūta teritorija upes kreisajā krastā

(Jaunsvirlauka), kamēr Lielupes pretējais krasts (Salgale) blīvi tiek apdzīvots tikai pēc 10. gadsimta.

Lai gan kapulauki ierīkoti, galvenokārt sākot ar 5. gs., nevar nepamanīt, ka vairākos no tiem (Migaļās, Gaideļos-Vidučos, Lieldālūžos) iegūtas bronzas un senākā dzelzs laikmeta senlietas vai arī ir ziņas par šī perioda kapiem (Gaideļos-Vidučos, Kakužēnos). Ciemaldē šī perioda apmetne (Vedgas) atradusies kapulauka tuvumā. Atsevišķu dzelzs laikmeta kapulauku tuvumā atrodas kapsētas (Migaļās, Ciemaldē, Salgales mācītājmuiža) vai arī tās tur kādreiz bijušas (Gaideļi-Viduči). Tās ir pazīmes, kas liecina, ka, neskatoties uz to, ka novadā trūkst agrā dzelzs laikmeta (1.-4. gs.) kapu pieminekļu, tas apdzīvots nepārtraukti kopš bronzas laikmeta (1500.-500. g. pr. Kr.). Viduslaiku kapsētu ierīkošana dzelzs laikmeta kapulauku tuvumā vai pat to teritorijā liek arī kritiski vērtēt Atskaņu hronikā minēto faktu par lielas zemgaļu daļas došanos trimdā uz Lietuvu.⁵⁸

ATSAUCES

- Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1967. g. // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem. - Rīga, 1968. - 53. lpp.
- ² *Urtāns J.* Arheoloģiskie pētījumi Gaideļu-Viduču senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk - ASM). - Rīga, 1994. - 88. lpp.; *Urtāns J.* Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu-Viduču senkapos // ASM 1994 un 1995. - Rīga, 1996. - 117.-119. lpp.
- ³ *Zagorska I.* Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk - AE). - Rīga, 1994. - 16. laid. - 18. lpp., 4. att.
- ⁴ Atskaņu hronika / V Bisenieka atdzejojums; E. Murgurēviča un K. Kļaviņa komentāri. - Rīga, 1998. - 7402.-7405. rinda.
- ⁵ LVM AA, E. Brivkames 1942. g. 6. jūnija ziņojums.
- ⁶ LVM AA, G. Zemīša 1984. g. 7. augusta ziņojums.
- ⁷ *Граудонис Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967. — С. 100, табл. XXII: 5.
- ⁸ *Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1967. g. - 54. lpp.
- ⁹ LVM AA, E. Brivkalnes ziņojums 1942. g. 13. jūnija.
- ¹⁰ RLB 430, 431.
- ¹¹ *Urtāns V.* Senākie depoziāti Latvijā. - Rīga, 1977. - 134.-135. lpp.
- ¹² *Амгазис М. К.* Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтских народов. - Рига, 1980. - С. 92.
- ¹³ *Endzehns J.* Piezīmes par zemgaļu vardu un dialektu // Filologu biedrības raksti. - Rīga, 1925. - 5. sēj. - 8-9. lpp.
- ¹⁴ *Urtāns J.* Arheoloģiskie pētījumi Gaideļu-Viduču senkapos // ASM 1992 un 1993. - 88. lpp., 19. att.
- ¹⁵ Latvijas PSR arheoloģija. - Rīga, 1974. - 147. lpp.
- ¹⁶ Turpat. - 213. lpp.
- ¹⁷ *Caune A.* Jaunsaules Šiliņu kapulauks // AE. - Rīga, 1987. - 15. laid. - 53. lpp.
- ¹⁸ *Амгазис М. К.* Вопросы этнической истории земгалов. — С. 94.
- ¹⁹ *Urtāns J.* Arheoloģiskie pētījumi Gaideļu-Viduču senkapos // ASM 1992 un 1993. - 87.-89. lpp.; *Urtāns J.* Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu-Viduču senkapos // ASM 1994 un 1995. - 115.-119. lpp.
- ²⁰ *Graudonis J.* Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. - Rīga, 2003. - 78. lpp.
- A 12843: 1.
- ²² A 12843: 2.
- ²³ *Graudonis J.* Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. 46. att.
- ²⁴ Turpat. - 32., 40. att., 73., 74. lpp.
- ²⁵ A 10675: 4; *Atgāzis M.* Avas cirvji Latvija // AE. - Rīga, 1997. - 19. laid. - 57. lpp., 4. att.
- ²⁶ A 12164.
- ²⁷ *Urtans V.* Senākie depoziāti Latvija. - 49. lpp., 45. att.: 25-27, 47. att.: 8.
- ²⁸ *Сузов В. И.* Предварительный отчет о поездке с археологической целью в Курляндскую губернию летом 1895 г. - Москва, 1896. - С. 2.
- ²⁹ *Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1967. g. - 54.-55. lpp.
- ³⁰ A 10674: 1, 2, 3.
- ³¹ *Boy C.* Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Ziemalden in Kurland. - Mitau, 1896. - S. 10.
- ³² KPM 831, 833.
- ³³ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896 (turpmāk - RK). - Riga, 1896. - Nr. 481.
- ³⁴ RK427, sal. Abb. 13: 8.
- ³⁵ Latvijas PSR arheoloģija. - 160. lpp.
- ³⁶ Turpat. - 335. lpp.
- ³⁷ KPM 1982.
- ³⁸ KPM 1995: 32.
- ³⁹ *Snore R.* Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli. - Rīga, 1930. - XIII tab.: 21.
- ⁴⁰ *Амгазис М. К.* Вопросы этнической истории земгалов. — С. 99, рис. 5.
- ⁴¹ *Graudonis J.* Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. - 20., 37., 40. att.
- ⁴² Senas Latvijas vēstures avoti. - Rīga, 1937. - I burtn. - 10. lpp.
- ⁴³ Turpat. - 12. lpp.
- ⁴⁴ *Graudonis J.* Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. - 30., 31. lpp.; 22., 23. att.
- ⁴⁵ *Urtans V.* Senākie depoziāti Latvija. - Nr. 66, 183., 184. lpp.
- ⁴⁶ *Snore R.* 11. gs. sudraba depoziāts Salgales Rijniekos // Senatne un Māksla. - 1936. - Nr. 4. - 120.-123. lpp.; ~~182. lpp.~~ Senākie depoziāti Latvijā. - Nr. 63, 180-

- ⁷ *Urtans V.* Senākie depozīti Latvijā. - Nr. 60, 180. lpp. RK 427, 428.
- ⁸ *Берга Т.* Топография монетных находок в погребениях на территории Латвии X—XIII вв. // Latvijas PSR ZA Vēstis. - 1976. - Nr. 4. - 3.-6. lpp. RK 427.
- ⁹ *Atgāzis M.* First finds of three-armed (trefoil) brooches in Latvia // Acta universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stokholmiensia. - 1992. - Vol. 9. - P. 19-32. 'RK 481; KPM 1251, 1252.
- ^o A 5623; att. ' Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1907. - S. 13.
- ¹ A 5621; *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas // AE. - Rīga, LVM AA, Salgales pag. materiāli. 1974. - 11. laid. - 125. lpp. 'RK 426.
- 'Atskaņu hronika. - 11495.-11500. rinda.

SAĪSINĀJUMI

A - Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas senlietu inventāra nr.

KPM - Kurzemes provinces muzeja senlietu inventāra nr.

LVM AA - Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvs

GAIDELI-VIDUČI CEMETERY IN THE CONTEXT OF THE ARCHAEOLOGICAL SITES OF JAUNSVIRLAUKA AND SALGALE (SIDRABENE) PARISHES

Summary

At present, the Jaunsvirlauka Gaideļi-Viduči cemetery, with 72 excavated graves, is one of the three most extensively excavated cemeteries in the upper Lielupe area, along with the cemeteries of Jaunsvirlauka Ciemalde (31 graves: 27 excavated by Karl Boy and four by Jānis Graudonis) and Kakužēni Mīklas hill (76 graves excavated under the direction of Jānis Graudonis).

The Jaunsvirlauka and Salgale Parishes lie in the middle of the Zemgale Plain, in the area of the middle course of the River Lielupe. In the 9th millennium BC, the shoreline of the Baltic Ice Lake lay at the present boundary between the Jaunsvirlauka and Vecsvirlauka Parishes. In the 13th century, when according to written sources this district belonged to Semigallia, it is precisely here that the distribution of pre-Christian cemeteries indicates the limit of Semigallia. This is corroborated by references in the Rhymed Chronicle to the building of Jelgava Castle.

In the Bronze and Earliest Iron Age (1500 BC - 1st cent. AD), habitation was largely restricted to the southern part of the Lielupe Basin, though also reaching Jaunsvirlauka (Vedgas settlement site) and the opposite (right) bank of the Lielupe (Lieldālūži settlement site). There is also evidence of cemeteries with underground stone structures at Jaunsvirlauka Klabatēni and Gaideļi-Viduči. A bronze dress-pin found at Jaunsvirlauka Migaļas is regarded as representing a north German form dated to 1300–1100 BC.

In the Early Iron Age (1st-4th cent. AD), when the Barrow Grave Culture developed in western Zemgale, there are no sites of this kind in the area of the middle course of the Lielupe. However, the absence of barrows does not mean that this area, occupied already in the Earliest Iron Age, was unoccupied in the 1st-4th centuries. Representing the Barrow Grave Culture are two neck-rings (Fig. 3) from Jaunsvirlauka Ciemalde, dated to the 3rd century AD. Also indicating that this area was not empty in the Early Iron Age is a hoard of Roman coins (numbering 44) along with a bronze statuette, found between 1914 and 1918 on the left bank of the Lielupe between Dandāle and Vecsvirlauka.

The number of cemetery sites increased rapidly from the 5th century (Fig. 1), at which time the cemetery of Gaideļi-Viduči was also established. Significant changes took place throughout the area of the middle course of the Lielupe. The 5th century is the time when a transition from barrow cemeteries to flat inhumation cemeteries occurred throughout the Semigallian area. Starting from the Middle Iron Age, Semigallian cemeteries were particularly densely distributed. From the border with Lithuania up to Jaunsvirlauka, there were cemeteries at intervals of 3-5 km.

A single form of burial is represented at all the 5th-12th century cemeteries: flat inhumation graves arranged in rows, with opposed orientation of males and females (females with heads to W or SW, males with heads to E or NE). In the Middle Iron Age at Gaideļi-Viduči, the rows of burials grew from S to N. (So far, there is little information about later burials, those of the 10th-12th centuries.) Slight deviations from this direction might be explained by the presence of a bend of the River Svitene. The artefacts from these cemeteries serve to characterise Middle Iron Age Semigallian culture (Figs. 4, 5).

Approximately at the same time when the cemetery of Gaideļi-Viduči came into use, the cemeteries of Jaunsvirlauka Migaļas, Vecdunduri, Mazroķi, and Kakužēni were also established, and from the 7th century the cemetery at Ciemalde, as well as Salgale Diduļi and possibly at Mazgrauži on the opposite bank of the Lielupe (Fig. 7). Changes in the socio-political conditions, connected with Scandinavian trading and military activities, as well as the formation of an upper social stratum are reflected in the 10th century burials at Gaideļi-Viduči, among which special mention should be made of burial 47 (Fig. 6) (according to Guntis Gerhards, about 20 years old, with a stature of 172 cm) and burial 44, a male with a merchant's scales and weights. Various 11th century Scandinavian sources (the Saga of Ingvar and the Nedervalla Runestone) attest to Scandinavian trading and political interest in Semigallia. In this connection, mention should be made of three silver hoards, from Jaunsvirlauka Staļģene, Salgale Rijnieki and Salgale Pudžas. The Rijnieki Hoard weighs 5749 g.

The Gaideji-Viduci cemetery remained in use until the 12th century.

Between the 5th and the 10th century, there was a significant increase in the number of cemeteries along the left bank of the Lielupe (Jaunsvirlauka), while occupation of the right bank of the Lielupe (Salgale) generally started after the 10th century.

Although cemeteries were established mainly from the 5th century, it is very significant that several of them (Migalas, Gaideli-Viduci and Lieldaluzi) have produced artefacts of the Bronze and Earliest Iron Age, or else evidence of burials from this period (Gaideh-Viduci and Kakuzeni). At

Ciemalde, a settlement site from this period (Vedgas) lay near the cemetery. Certain Iron Age pre-Christian cemeteries lie close to existing Christian cemeteries (Migajas, Ciemalde, Salgale vicarage) or else former Christian cemeteries (Gaideji-Viduci). These are indications that, in spite of the absence of Early Iron Age (1st-4th cent. AD) burial sites in the area, it has been populated continuously since the Bronze Age (1500-500 BC). The establishment of medieval Christian cemeteries in the vicinity of pre-Christian Iron Age cemeteries or even within their limits sheds some doubt on the statement in the Rhymed Chronicle that a large section of the Semigallians defeated by Germans fled to Lithuania.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Middle Iron Age archaeological sites in Jaunsvirlauka and Salgale Parishes. I. Flat cemeteries: 1 - Jaunzemji; 2 - Migalas; 3 - Vecdunduri; 4 - Mazroķi; 5 - Gaideli-Viduci; 6 - Kakužēni Mīklas kalns; 7 - Ciemaldē; 8 - Diduļi; 9 - Mazgrauži. II. Settlement sites: 1 - Dunduri; 2 - Vedgas

Fig. 2. Late Iron Age archaeological sites in Jaunsvirlauka and Salgale Parishes. I. Flat cemeteries: 1 - Jaunzemji; 2 - Migalas; 3 - Mazroķi; 4 - Gaideli-Viduci; 5 - Mazgrauži; 6 - Kakužēni Mīklas kalns; 7 - Ciemaldē; 8 - Lieldālūži; 9 - Vecpudžas; 10 - Salgales mācītājmuiža; 11 - Diduļi. II. Settlement sites: 1 - Pūcēni. III. Hoards: 1 - Staļģene Manor; 2 - Rijnieki; 3 - Vecpudžas. **rv.** Cult sites: 1 - Billes; 2 - Ciemaldē

Fig. 3. Bronze neck-rings. Ciemalde: 1 - RLB 430; 2 - RLB 431

Fig. 4. Middle Iron Age artefacts: 1 - socketed axe; 2 - dress-pin; 3 - arm-band; 4 - mattock. 1, 4 - iron; 2, 3 - bronze. 1, 3 - Mazroķi; 2 - Ciemalde; 4 - Vecdunduri

Fig. 5. Middle and Late Iron Age artefacts: 1, 2, 6 - brooches; 3, 4 - dress-pins; 5 - neck-ring. 1, 2 - Gaideli-Viduci; 3, 4 - Ciemalde; 5, 6 - Migalas. All bronze

Fig. 6. Gaideli-Viduci Cemetery, Burial 47

Fig. 7. Length of use of pre-Christian cemeteries in Jaunsvirlauka and Salgale Parishes

IN MEMORIAM

Jānis Ciglis

ARHEOLOGAM UN ETNOGRĀFAM ĀDOLFAM KARNUPAM - 100

Ādolfs Karnups dzimis 1904. gada 10. janvārī Rīgā. Tēvs bija būvamatnieks, māte - adītāja. Skolas gaitas viņš aizvadīja Rīgā, 1924. gadā absolvēja

1. att. Ā. Karnups 20. gadsimta 20. gados

Rīgas 2. vidusskolu. Pēc tam studēja arheoloģiju un etnogrāfiju LU Filoloģijas fakultātē (1. att.).

Jau 1925. gadā, būdams students, Ā. Karnups sāk piedalīties arheoloģiskajos izrakumos - kopā ar R. Šnori un J. Reneslāci strādā prof. F. Baloža Latgales arheoloģiskajā ekspedīcijā (2. att.). 1925. gada ekspedīcija ilgst trīs mēnešus. Šai laikā tiek apstaiģāta Ludzas un Rēzeknes apriņķa dienviddaļa, apskatīts ap 90 senvietu, uzmēroti 23 pilskalni un 58 kapulauki. Ekspedīcijas laikā tiek apģūta arheoloģisko izrakumu metodika, kas viņam vēlāk dod iespēju patstāvģi vadģt izrakumus kapulaukos un pilskalnos. 1926. gadā Ā. Karnups piedalģs Pieminekģu valdes rģkotajģ apzinģšanas ekspedģcijģ Valmieras apriņģģ un strģdģ E. Œturma un F. Ozoliņa vadģtajos izrakumos Dobeles Oģu un Bģlu kapulaukos.

1925.-1926. gada ziemģ Pieminekģu valdes uzdevumģ Ā. Karnups uzzģmģ un apraksta Kurzemes provinces muzeja arheoloģisko kolekcģju. Viņa zģmģtģs kartģņas ir pamatavots, strģdģģot ar minģto kolekcģju, jo tģ ir sadalģta un daģģģi depasportģzģta.

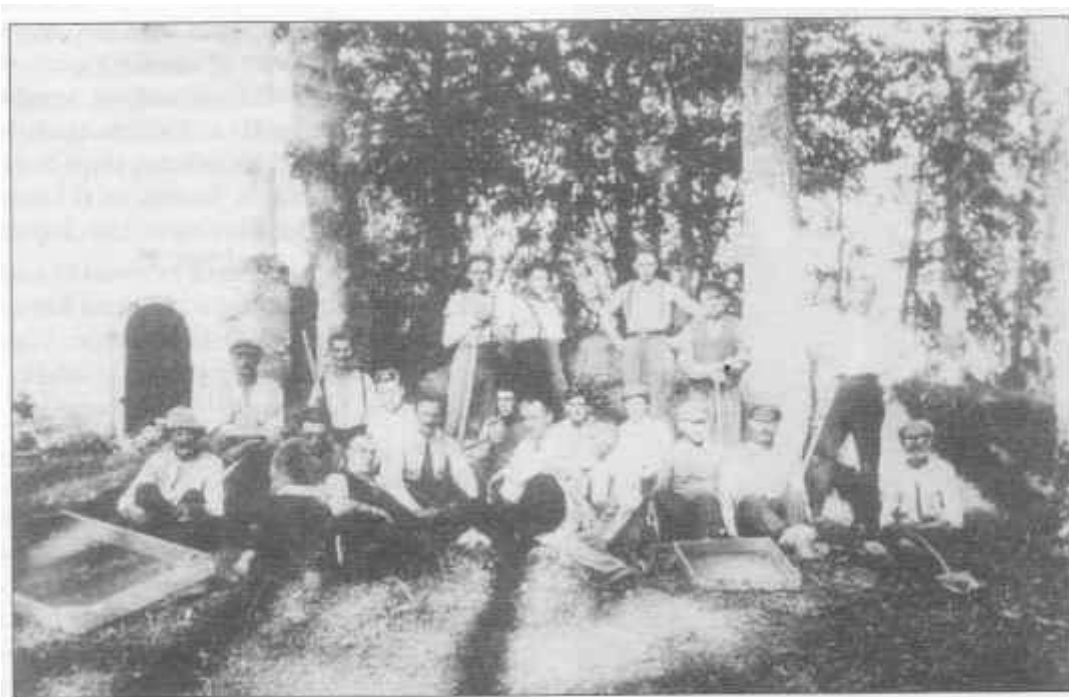
1926. gada 1. novembrģ Ā. Karnups sģka strģdģt Valsts vģsturiskģ muzeja Etnogrģfģjas nodaģģ par preparatoru ar algu 160 Ls mģnesģ. Œajģ laikģ muzejģ bija divģ preparatorģ - Edģte Elksnģ te un Ādolfs Karnups. 1924. gadģ, muzeju pģrveidoģot un pģrdģvģģot par Valsts vģsturisko muzeju, tģka nodģbinģtģs divģs nodaģģas - Arheoloģģjas un Etnogrģfģjas, bet numģsmģtģkas kabinetu plģnoģa izveģdot par atseviģģu nodaģģu. Preparatora amats atbģlģda apmģram mģsdģenu nodaģģas vadģtģģa amatam. Vģl 1925. gadģ

2. att. Latgales arheoloģiskās ekspedīcijas dalībnieki Ludzas pilskalnā 1925. gadā: F. Balodis (pirmais no labās puses), Ā. Karnups, J. Reneslācis, R. Šnore

nebija otras preparatora štata vietas vai arī tā bija brīva. Kopš 1926. gada E. Elksnīte pārzināja arheoloģiju, bet Ā. Karnups - pārējo krājumu numismātiku, etnogrāfiju, vēsturi. Sākotnēji Ā. Karnupa darbs Etnogrāfijas nodaļā bija vairāk saistīts numismātiku, jo ar etnogrāfiju muzejā nodarbojās tā direktors Matīss Šiliņš un vēlāk pieņemtais Jānis Niedre. Kad 1930. gadā no Etnogrāfijas nodaļas atdalīja Vēstures nodaļu ar numismātikas kabinetu, Ā. Karnups palika Etnogrāfijas nodaļā. Pēdējais akts ar Ā. Karnupa parakstu par monētu pieņemšanu glabāšanā ir no 1930. gada aprīļa, bet decembrī kā numismātikas pārzinis jau parakstās R. Šnore. Strādājot muzejā, Ā. Karnups 1928. gadā ar LU stipendijas atbalstu vienu mēnesi stažējās Zviedrijā, kur piedalās prof. Nordmana (*Nordmann*) vadītajos izrakumos Gotlandē Visbijas tuvumā, gūstot labu praksi izrakumu dokumentēšanā. Otrreiz uz Zviedriju LU Ā. Karnupu komandē 1931. gadā, kad viņš mēnesi papildinās Ziemeļu muzejā un Skansenā.

Būdam muzeja darbinieks, 1927. gadā Ā. Karnups piedalās F. Baloža vadītajos izrakumos Slatē uzkalniņu kapos. Izrakumos strādā arī topošā arheoloģe E. Vilciņa (Šnore), mag. H. Moora. Tajā pašā gadā Ā. Karnups līdzdarbojas Raunas Tanīskalna izrakumos, zīmē izrakumu plānus un slāņu griezumus (3. att.). Arī vēlāk viņš izrakumos ir palīdzējis citiem arheologiem, piemēram, V. Ģinteram Daugmales pilskalnā 1933. un 1935. gadā, fiksēt atsegto plānos. Par Ā. Karnupa zīmētprasmi E. Šnore savulaik teikusi, ka viņam zīmējumā iznākot mazliet skaistāk nekā dabā.

3. att. Raunas Tanīskalna izrakumu dalībnieki Talsu pilskalnā. Pirmajā rindā otrais no kreisās puses Ā. Karnups, ceturtais - F. Balodis, sestais - F. Jakobsons

Prof. F. Baloža ietekmē top pirmā nopietnākā Ā. Karnupa publikācija arheoloģijā par vēlā (jaunākā) dzelzs laikmeta kaklariņķu galvenajiem tipiem. Darbs publicēts Igaunijā - Igaunu zinātniskās biedrības rakstos.¹

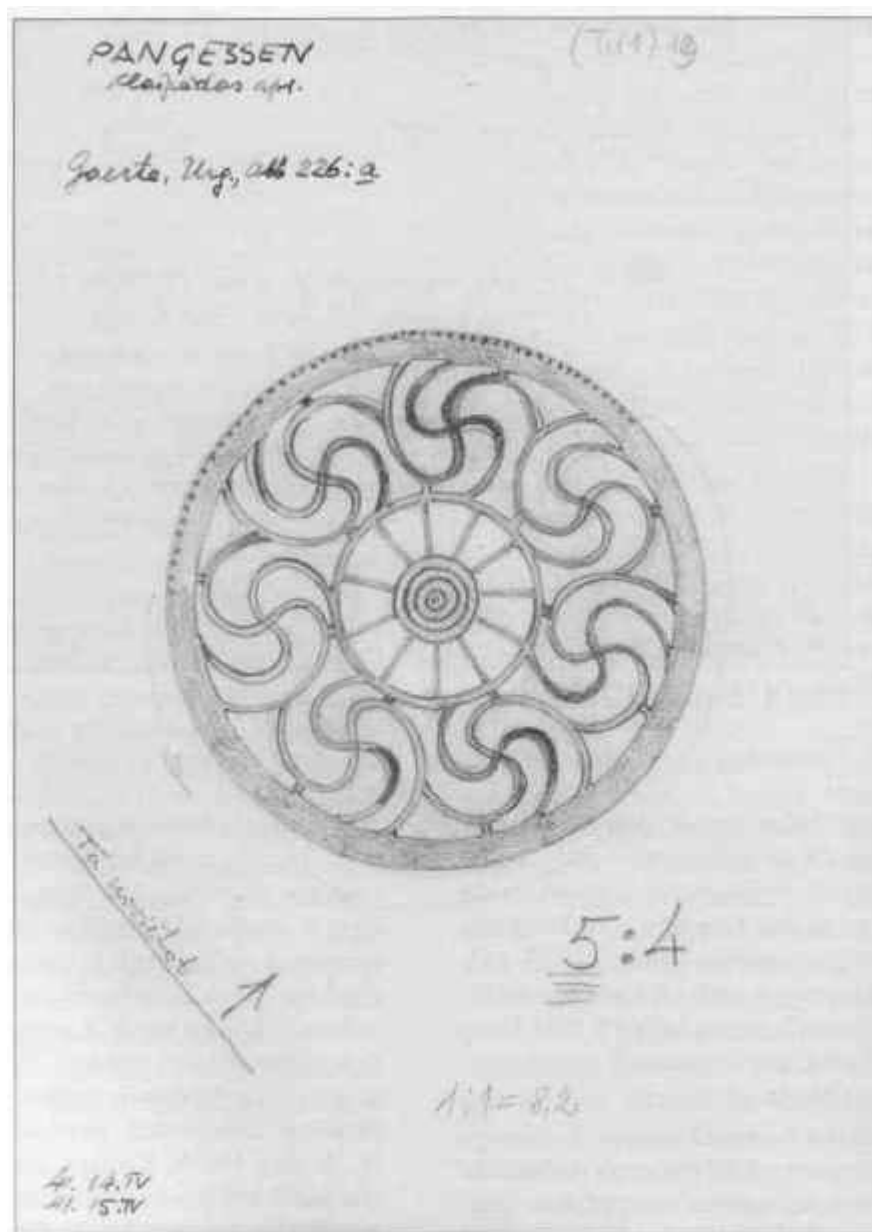
1928. gada 3.-5. augustā Ā. Karnups vada pirmos patstāvīgos arheoloģiskos izrakumus Krustpils Mantas kalniņā. Pirms tam te bija racis Jēkabpils vidusskolas skolotājs A. Stokmanis - vēlākais Jēkabpils muzeja dibinātājs un direktors. Uzkalniņš ar kapulauku bija gandrīz pilnībā nopostīts. Tam pāri uzbūvēts lielceļš, lielākā daļa norakta granti. Izrakumos iegūti tikai savrupatrastumi.

Trīsdesmito gadu sākumā, būdams preparators Etnogrāfijas nodaļā, Ā. Karnups muzejā ar arheoloģiju nodarbojas pat vairāk nekā ar etnogrāfiju. Iemesls -

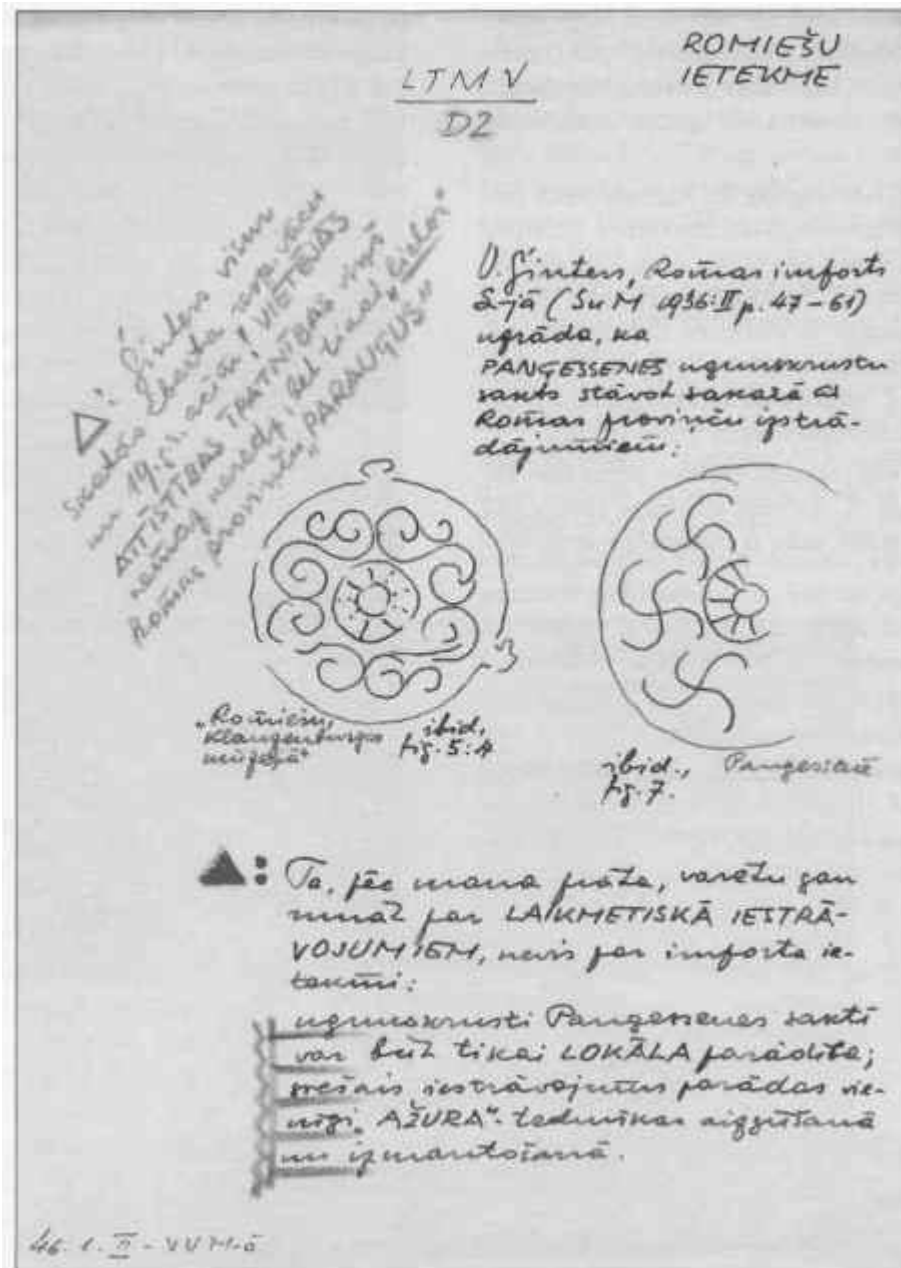
otrais Baltijas arheologu kongress Rīgā. Sakarā ar šo kongresu minams vēl kāds lielāks darbs - 1930. gadā tiek atklāta plaša senlietu izstāde, kuras apjomīgāko - vēlā dzelzs laikmeta daļu iekārtojis Ā. Karnups. Tapa arī publikācija - izstādes katalogs ar vēlā dzelzs laikmeta īsu raksturojumu nodaļas ievadā.²

1930. gadā notiek pirmie lielākie Ā. Karnupa patstāvīgie izrakumi Raunas Tanīskalnā. Izrakumus apmeklē otrā Baltijas arheologu kongresa dalībnieki, to rezultāti jau tajā pašā gadā gūst atspoguļojumu kongresa laikā nolasītajā referātā par pētījumiem šai pilskalnā un vēlākajā publikācijā kongresa materiālos.³

Turpmāk Ā. Karnups veicis arheoloģiskos izrakumus laikā, kad ekspedīcijās bijuši aizņemti citi pētnieki. Piemēram, 1932. gadā viņš vada aizsardzības izrakumus 12.-13. gadsimta kuršu ugunskaivos

4. att. Ā. Karnupa personiskā arhīva kartiņa

5. att. Ā. Karnupa personiskā arhīva kartiņa

Saldū, Ezera ielā 9, kur atsegti divi apbedījumi. Pētījumi nozīmīgi sakarā ar konstatēto faktu, ka tik tālu uz austrumiem tolaik bijuši izplatīti kuršu ugunskaņi. Arī mūsdienās šie pētījumi iezīmē kuršu apdzīvotās teritorijas austrumu robežu 12.-13. gadsimtā. Jāatzīmē, ka vidējā dzelzs laikmetā šo teritoriju apdzīvojuši zemgaļi, par ko liecina šī laika līdzenais kapulauks Saldū. 1936. gadā viņš pārbauda atradumu vietu pie Lēņu baznīcas.

Pēc otrā Baltijas arheologu kongresa Ā. Karnups savu laiku veltījis galvenokārt etnogrāfa darbam. Ar viņa līdzdalību tiek sagatavotas etnogrāfiskās izstādes Helsinkos un Tallinā (1933), Stokholmā un Parīzē (1935).

Muzejā Ā. Karnupa zinātniskā darba pamatintereze - latviešu tautas lietišķā māksla, jo īpaši tajā sastopamie ornamentāli, kas, viņaprāt, lietišķajā mākslā ir pat svarīgāki nekā plastika - priekšmeta forma. Par ornamenta izpēti idejisko pamatu kļūst F. A. Seltema darbi "Senā ziemeļu māksla",⁴ "Mūsu senatnes māksla".⁵ Lēnām top Ā. Karnupa pētījums "Latviešu lietišķās mākslas vēsture". Tiek vākts arheoloģiskais un etnogrāfiskais materiāls, top vairāki tūkstoši kartiņu ar zīmējumiem, izrakstiem un komentāriem (4., 5. att.). Pēc Ā. Karnupa domām, lietišķās mākslas publikācijās galvenais ir zīmējums, jo pēc tā lietpratēji visu sapratīs. Mazāka loma ir tekstam, kur doti tikai nepieciešamie paskaidrojumi. Pēc šāda

principa arī veidota "Latviešu lietišķās mākslas vēsture". Svarīgākais šajā darbā ir Ā. Karnupa principiāli jaunā pieeja problēmai, neaprobežojot tautas mākslas studijas ar etnogrāfiskā materiāla izpēti, bet vēlāko parādību pirmsākumus meklējot arheoloģijā. Iecerēto grāmatu viņš sāk ar akmens laikmetu un laiku līdz 13. gadsimtam uzskata par neatņemamu tautas mākslas sastāvdaļu. Par šo viņa pētījumu "Dabas un vēstures kalendārā" 1970. gadā jau rakstījis H. Strods.⁶ Viņš ir analizējis tikai līdz 1934. gadam sarakstīto manuskriptu, kas atrodas Latvijas vēstures arhīvā Latvijas Kultūras fonda fondā. Papildinot H. Stroda publicēto, var teikt, ka darbs pie grāmatas 1934. gadā, kad tās uzmetums tika iesniegts Latvijas Kultūras fondam pabalsta prasīšanai pētījuma pabeigšanai, neapstājās. Pabalsts bija nepieciešams Ā. Karnupa studijām Vācijā, Igaunijā, Lietuvā un Somijā, jo līdz tam viņš būtībā tika izmantojis tikai publicēto materiālu.

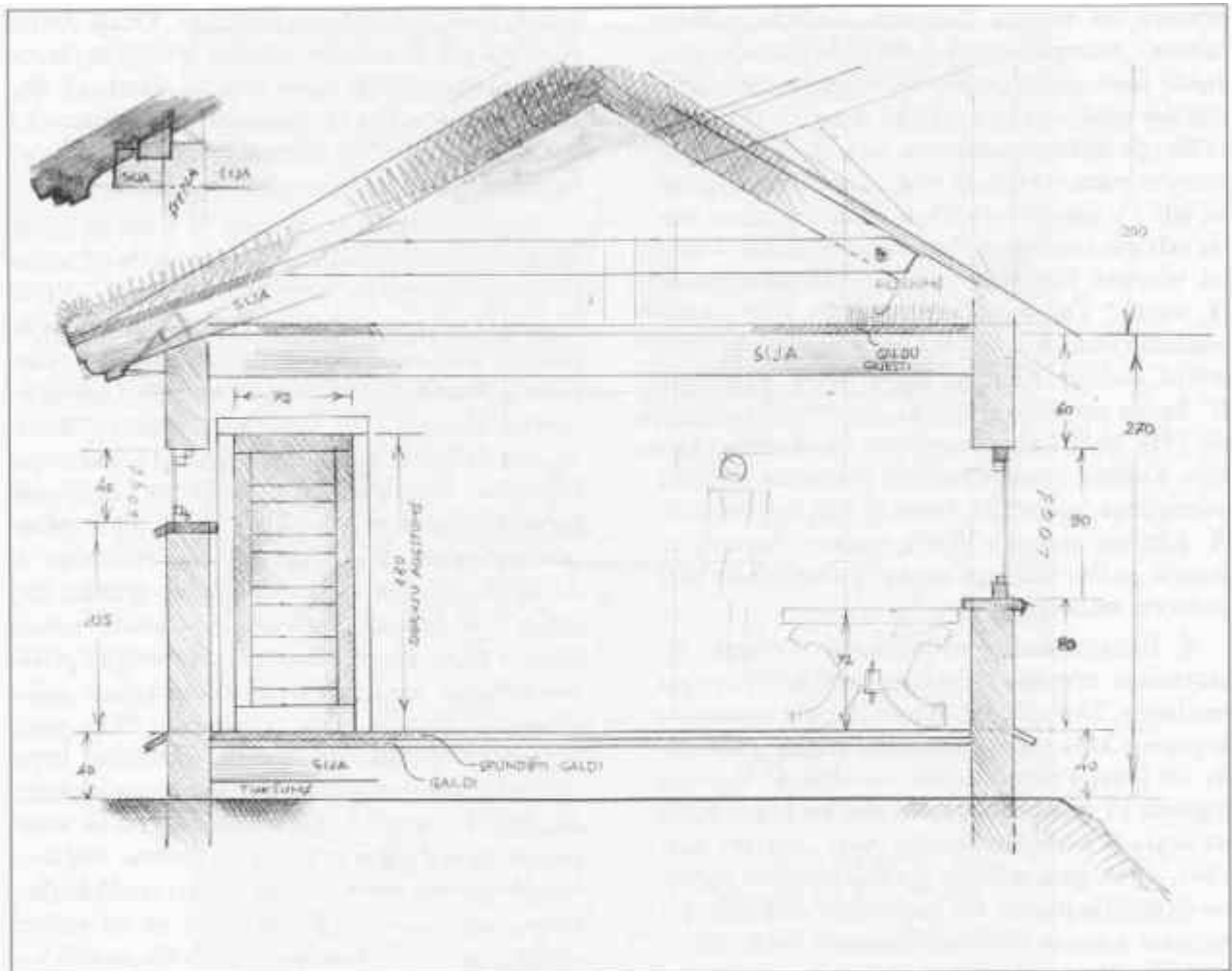
F. Balodis, kuram pētījums tika iesniegts recenzēšanai, noraidīja šī darba nepieciešamību, to pat neizlasījis. Tā vietā viņš ierosināja izdot ornamenta kopojumu kāda vecāka zinātnieka vadībā. 1934. gada 13. jūlijā Kultūras fonds noraidīja Ā. Karnupa lūgumu, kā rezultātā viņa pētījumi šai jomā apsīka un ar jaunu intensitāti atsākās 1941. gadā, bet īpaši 1945.-1946. gada sākumā. Tad tika izstrādāti grāmatas teorētiskie pamati, kas atspoguļoti ievaddaļā, ļoti nopietni grāmatā iestrādāts Austrumprūsijas materiāls. Tas kļuva par pamatu pētījumos nodaļās, kas veltītas akmens, bronzas un senākajam dzelzs laikmetam. Meklējot senākos paraugus ornamenta motīviem, to kompozīcijām, Ā. Karnups analizējis bagātīgos Prūsijas bronzas laikmeta māla trauku ornamentus. Raksturīga ir Ā. Karnupa darba metode - hronoloģiskā secībā viņš sakārto ornamenta zīmes, meklē paralēles. Tad hronoloģiskā kārtībā parāda šo zīmju salikumus - kompozīcijas, salīdzina tos ar vēlākām paralēlēm dzelzs laikmetā, viduslaikos, etnogrāfiskajās tekstilijās. Nelielu ieskatu viņa pētījumu metodikā dod "Senatnē un Mākslā" publicētie raksti.⁷ Savos pētījumos par tautas mākslu Latvijā agrajā dzelzs laikmetā (1.-4. gs.) Ā. Karnups pareizi uzsvēris senlietu formu un ornamentu ciešo saistību ar Austrumprūsiju un Lietuvu. Ā. Karnups saskata lūzumu tautas mākslā ap 600. gadu, kad izveidojas jauns kompozīcijas princips, kas ir atšķirīgs no Prūsijas un uzskatāms par latviešu un lietuviešu tautas mākslas pamatu. Ari mūsdienu pētnieki saskata būtiskas izmaiņas minētā laika arheoloģiskajā materiālā. Ap šo laiku veidojas latgaļi, lielas izmaiņas

notiek kuršu apbedīšanas tradīcijās. Vēlajā dzelzs laikmetā, pēc Ā. Karnupa domām, izveidojas un nostiprinās tradicionālās tautas mākslas aizsākumi. Nākamo posmu - 13.-15. gadsimtu viņš raksturo kā tautas mākslas agrākās sistēmas sabrukumu un saglabājušos atlieku nīkšanu vairākus gadsimtus.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē Ā. Karnups vairāk pievērsies etnogrāfisko tekstiliju pētniecībai. Parādās pirmie lielākie raksti "Senatnē un Mākslā".⁸ Valsts vēsturiskā muzeja etnogrāfijas ceļvedī viņš sarakstījis nodaļas par audumiem un tautas tērpiem.⁹ Viņa nozīmīgākais darbs šajā jomā ir Latvijas Lauksaimniecības kameras 1939. gadā izdotā grāmata "Novadu tērpi",¹⁰ kas pirms tam iznāca 15 atsevišķās burtnīcās. "Novadu tērpi" atkārtotu izdevumu burtnīcās piedzīvoja 90. gadu sākumā. Tā ir rokasgrāmata tautas tērpu darinātājiem. Nozīmīgs ir Ā. Karnupa pētījums "Latviešu tērps pēdējos 350 gados"¹¹ V. Ģintera sagatavotajā izdevumā "Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē". Tas ir vienīgais plašākais pētījums par tautas tērpa vēsturiskajiem materiāliem un attīstību, sākot ar apmēram 1500. gadu. Ā. Karnupa publikācijas par latviešu tautas tērpu jāvērtē kā pirmais nopietnākais mēģinājums konkrēto etnogrāfisko materiālu zinātniski sakārtot un sistematizēt pa novadiem atšķirībā no Helēnas Birģeles-Paegles, Arvīda Dzērvīša, Anša Cīruļa publikācijām, kas ieturētas nacionāli jūsmīgā stilā vai arī veltītas sīkākām tēmām. Ā. Karnupa publikācijās parādās lietišķā materiāla izcila pārziņāšana, ko viņš bija sasniedzis pētījumos, vadot muzeja Etnogrāfijas nodaļu.

Ā. Karnups vairākkārt piedalījies (ari vadījis) Pieminekļu valdes rīkotajās etnogrāfisko materiālu vākšanas ekspedīcijās. Viņa pierakstītos materiālus kā avotu izmanto mūsdienu pētnieki, strādājot pie dažādām etnogrāfijas tēmām. Pieminekļu valdes materiālos saglabāties ne tikai Ā. Karnupa skaidrais, atpazīstamais rokraksts, bet arī apliecinājums viņa izcilajai zīmēšanas prasmei.

Trīsdesmito gadu otrā puse bija ļoti nozīmīga A. Karnupa arheologa karjerā. Viņa izrakumi Talsu pilskalnā 1936.-1938. gadā bija plašākie un nozīmīgākie.* Te jāatzīmē Ā. Karnupa izcilās spējas pedantiski fiksēt celtniecības paliekas. Izrakumos tika iegūtas tajā laikā bagātākās liecības par celtniecību, kas rada atspoguļojumu gan virknē tā laika grafisko rekonstrukciju, gan senceltnes rekonstrukcijā dabā (6., 7. att.) - pilskalnā. Talsu pilskalna izrakumu rezultāti daļēji ir publicēti vairākos plašos rakstos "Pirmās Baltijas vēsturnieku konferences krājumā",¹²

6. att. "Lamekina namiņa" rekonstrukcijas zīmējums

7. att. "Lamekina namiņa" rekonstrukcija Talsu pilskalnā

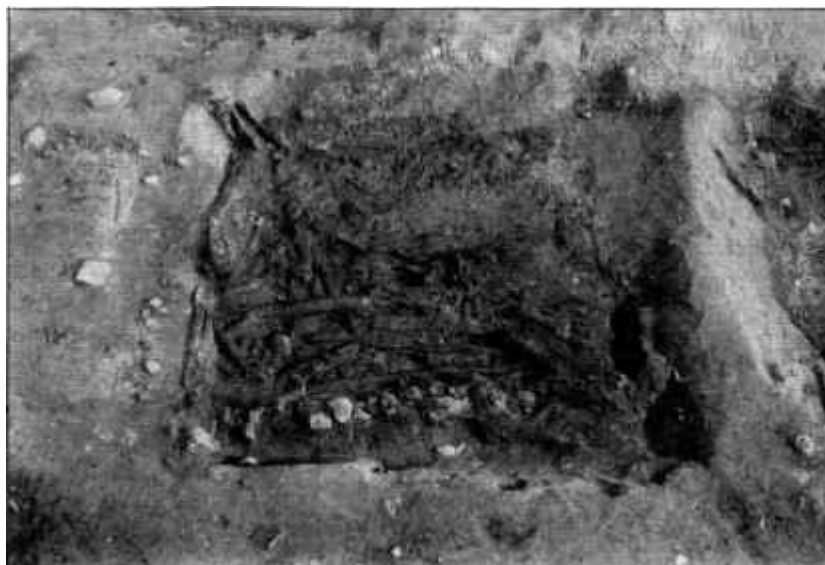
"Vēstures atziņās un tēlojumos",¹³ arī žurnālā "Senatne un Māksla"¹⁴ un citos periodiskajos izdevumos.¹⁵ Tās ir nozīmīgākās Ā. Karnupa publikācijas arheoloģijas laukā. Šajā laikā viņu var pamatoti uzskatīt par lielāko autoritāti senās celtniecības laukā.

Izrakumos tika noskaidrots, ka Talsu pilskalna apdzīvotības laikā no 10. līdz 14. gadsimtam izsekojami deviņi slāņi - hronoloģiski apbūves periodi. Tika atsegta apmēram 50 celtnes, aizsardzības būves ar kamerām un, iespējams, torņveida izbūvēm. Īpaši jāpiemin īpatnējais dziednieka namiņš. Tas bija 4 x 4,5 m liels, stipri iedziļināts zemē (8., 9. att.). Guļbūves sienas stūros nebija cirstas pakšos, bet guļbaļķi likti starp stūros un sienu vidū esošiem stabiem. Ēkas jumts balstījies uz sijām. Celtnē atrada solus, koka traukus, svečturi. Šajā celtnē atspoguļojās ļoti arhaiskas celtniecības tradīcijas. Interesantas ir 4 x 7 m un 4,5 x 9 m lielās pilskalnā atsegtais divtelpu celtnes. Jāatzīmē, ka Talsu pilskalna izrakumos pirmo reizi tik plaši tika konstatēti dzīvnieku ziedojumi celtnu pamatos.

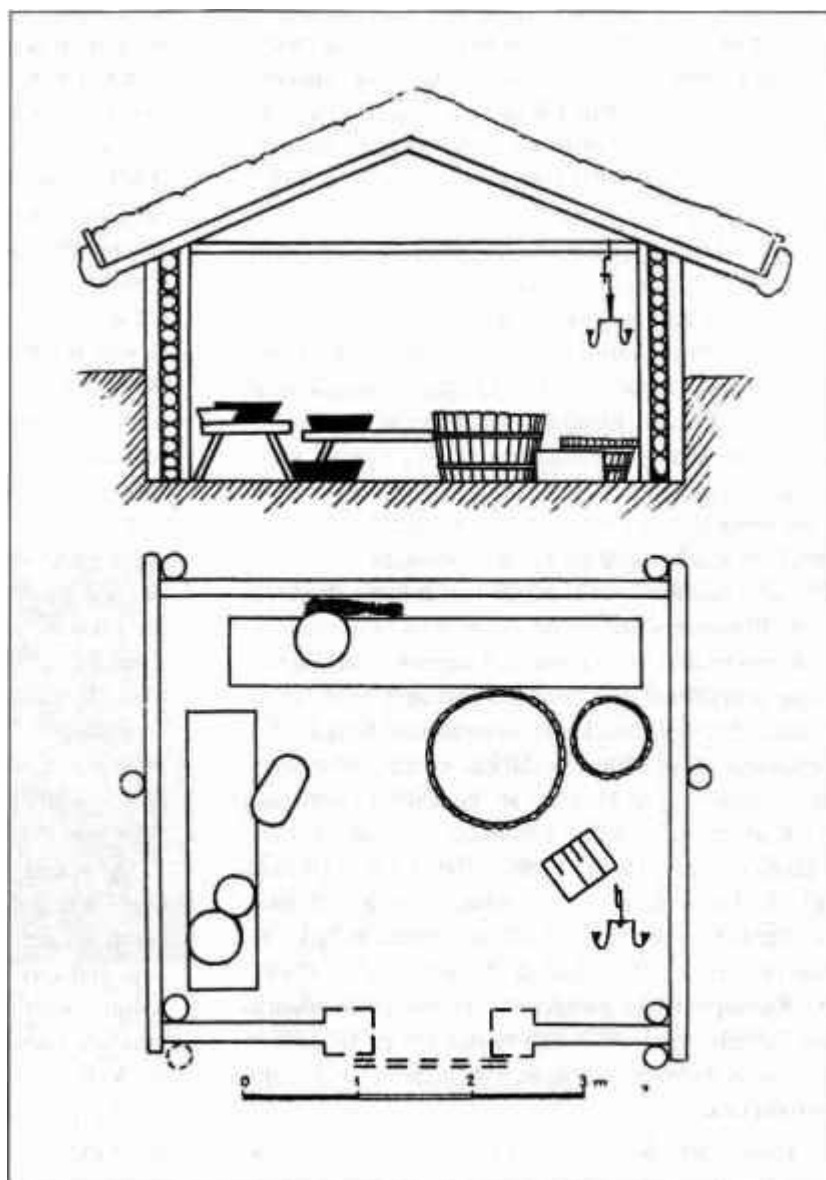
Līdztekus izrakumiem Talsos 1937. gadā Zemgales etnogrāfiskās ekspedīcijas laikā Ā. Karnups tika izpētījis arī divus agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta pirmās puses kapu uzkalniņus Naudītes Jāņogānās un Naudītes Pokaiņu "Metamajā kalniņā". Nedaudz vēlāk - 1940. gadā viņš veicis izrakumus Kantsonu viduslaiku kapsētā Ventspilī.

Ā. Karnups daudz darījis latviešu senatnes un kultūras popularizēšanai tautā, lasīdams lekcijas gan Rīgā, gan novados. Jāatzīmē lekciju ciklu Ata Ķēniņa vadītajā K. Barona Tautas augstskolā, Latvijas sieviešu nacionālās līgas rokdarbu skolā un Rīgas daiļamatniekiem.

Vēl jāmin, ka Ā. Karnups bija aizsācējs gan seno ceļu izpētei, izmantojot arheoloģiskās metodes -

8. att. Izrakumos atklātā dziednieka namiņa paliekas izrakumu laikā

9. att. Dziednieka namiņa grafiskā rekonstrukcija

novērojums daba,¹⁶ gan viduslaiku arheoloģiska materiāla apstrādei.¹⁷

Rosīgais Ā. Karnupa darbs tika atzinīgi novērtēts, 1930. gadā apbalvojot viņu ar Triju Zvaigžņu ordeņa (V šķira).¹⁸

Otrā pasaules kara laikā viņš vada etnogrāfiskās ekspedīcijas: 1942. gadā Zemgalē - Bukaišu, Sņikeres un Ukru pagastā, 1943. gadā Augšzemē - Džūkstē un Kurzemē - Dundagas pagastā.

Arheoloģiskos izrakumus Ā. Karnups atsāk pēc kara - tiek nozīmēts par pārbaudes izrakumu vadītāja vietnieku Rīgā pie Pētera baznīcas 1945. gada augustā un no 5. līdz 14. septembrim vada izrakumus Krimuldas Jaunās kapsētas kapulaukā - rok 11.-12. gadsimta lībiešu kapu uzkalniņus un izpēta ceturto daļu no agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņa. Agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņa pētījumi interesanti sakarā ar tam apkārt atklātajām stabu vietām.

Latvijas Vēstures muzejā Ā. Karnups strādā līdz 1946. gada martam, kad viņš tiek arestēts, apsūdzot muzeja vērtību piesavināšanā. Tiesas prāvas materiālus sīkāk ir aprakstījuši Rudīte Vīksne¹⁹ "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla" 1999. gada 1. numurā. No publikācijas izriet, ka Ā. Karnups muzeja priekšmetus nevis piesavinājis, bet paslēpis no izsaimniekošanas, lai tos saglabātu nākamajām paaudzēm. Viņš jau bija pieredzējis, kā 1940. gadā viena etnogrāfiska un arheoloģiska kolekcija tika aizvesta uz Maskavu PSRS Tautu draudzības muzejam. Tāpēc pēc padomju karaspēka ienākšanas turpināja slēpt daļu tiem laikiem ideoloģiski nepareizu muzeja kolekciju, kā Latvijas armijas un aizsargu pulku karogi, aizsargu organizācijas sudraba kausi. Šīs kolekcijas savulaik tika iemūrētas pils pagrabos un lieta šahtā, tādējādi paglābjot tās no izvešanas uz Vāciju. Tā laika padomju varas norīkotais muzeja direktors Jānis Blaumanis nodarbojās ar muzeja eksponātu izsaimniekošanu. No slēptuvēm izņemtās kolekcijas daļas sudrablietas viņš nodeva pārkausēšanai savām vajadzībām māksliniekam restauratoram Berķim. Lai saglabātu eksponātus no tālākas izsaimniekošanas, daļu muzeja priekšmetu ar neskaidru signatūru Ā. Karnups neierakstīja inventāra grāmatās, bet noglabāja muzejā. Tāpat centās saglabāt Kārļa Ulmaņa personiskās mantas, dokumentus, ordeņu diplomus. Ā. Karnups uzskatīja, ka vēl nav pienācis laiks šīs mantas atklāt. Par muzeja "mantas izlauptāšanu" Ā. Karnupam tika piespriests nāvessods ar mantas konfiskāciju, kas vēlāk tika nomainīts ar 10 gadiem labošanas darbu noietnē, uz trim gadiem ierobežojot pilsoņa tiesības.

1946. gadā Ā. Karnups tika deportēts uz Astrahaņu un atgriezās Latvijā pēc soda termiņa beigām

1955. gada augustā, taču vairs nevarēja strādāt Latvijas Vēstures muzejā. 1956. gada 2. augustā viņš sāka darbu prof. Paula Strādina vadītajā Medicīnas vēstures muzejā.

Prof. P. Stradiņš pirmoreiz sastapās ar Ā. Karnupu četrdesmito gadu vidū. Satikšanās iemesls bija Talsu pilskalnā atrastā neparastā celtne, kuras nozīme tad vēl nebija skaidra. Abu pētnieku sadarbībā radās rekonstrukcija - Talsu pilskalna dziednieka namiņš, kas ir unikāla parādība ne vien Latvijas arheoloģijas, bet arī medicīnas vēsturē. Tāpēc pēc atgriešanās no izsūtījuma, kad neviens neuzdrošinājās pieņemt Ā. Karnupu darbā, P. Stradiņš riskēja un piedāvāja viņam strādāt Medicīnas vēstures muzejā. Te viņš nostrādāja 17 gadus. Bija Seno laiku nodaļas vadītājs. Par Ā. Karnupa darba gaitām Medicīnas vēstures muzejā plašāk ir rakstījis Arnis Vīksna.²⁰ Strādājot šajā muzejā, tapusi virkne publikāciju par medicīnas vēsturi, gandrīz visas tās balstītas uz arheoloģiskajos izrakumos iegūtajiem materiāliem.²¹ Te arī vērojama arheologa un medicīnas vēsturnieka saskare. Tā, piemēram, durvju kliņķim līdzīgais rīks tika atpazīts kā medicīnas instruments - ādercirtis - rīks asins nolaišanai. Ā. Karnupa pētījumi publicēti XXII Starptautiskā medicīnas vēstures kongresa materiālos Bukarestē,²² bet klātienē viņam tur neizdevās nokļūt. Medicīnas muzejā Ā. Karnups izveidoja vairākas ekspozīcijas - par pirmatnējās kopienas iekārtas, agro vergturu valsta medicīnas vēsturi. Sāka strādāt pie koloniālo valstu medicīnai veltītas izstādes plāna.

Vēl kāda mazāk zināma Ā. Karnupa aizraušanās bija latviešu tautas dziesmu izpēte, kam viņš veltījis apmēram 30 mūža gadus. Izsūtījumā viņam līdzīja K. Barona tautas dziesmu sējumi. Tika izrakstīti vairāki tūkstoši kartīšu. Tautas dziesmās viņš saskatīja ne tikai vārdos pateikto, bet arī gadsimtiem, pat gadu tūkstošiem senas tradīcijas. Piemēram, tautas dziesma - "Šauru metu audekliņu, platu audu audumā", viņaprāt, liecina par seno vertikālo aužamo stāvu lietošanu. Savukārt bērnu dziesmās viņš konstatēja senu - jau pirms gadsimtiem izzudušu apbedīšanas paražu atspulgu, kas saskan ar arheoloģiskajiem aprakstiem.

Ā. Karnups studējis arī Mākslas akadēmijā, bet studijas nav beidzis. Daudz gleznojis. Kā gleznotājs skāris arī arheoloģiskas tēmas. Latvijas Vēstures muzejā glabājas viņa gleznoto Talsu un Mežotnes pilskalnu nocietinājumu rekonstrukcijas. Viņa mākslas zināšanas noderēja, rakstot nodaļas par lietišķo mākslu V. Purvīša rediģētajā "Mākslas vēsturē".²³

Ādolfs Karnups miris 1973. gada 29. jūnijā, pārnācis mājās no darba muzejā. Pēc dažām ziņām pirms nāves viņš zīmējis Vecrīgas miniatūru.

Elzas Rudenājas (1911-1998) atmiņas

KĀDU ES ATCEROS ĀDOLFU KARNUPU

Ādolfu Karnupu pazīstu no 1933. gada, kad sāku strādāt Pieminekļu valdē. Ā. Karnups bija Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas vadītājs. Pieminekļu valdes priekšsēdētājs bija profesors Francis Balodis. Abas iestādes atradās blakus Rīgas pilī, un muzejs bija Pieminekļu valdes pakļautībā. Kad Vēstures vai Brīvdabas muzejā bija gaidāmi augsti viesi, piemēram, Valsts prezidenta K. Ulmaņa apciemojums, profesors Balodis organizēja svinīgu sagaidīšanu. Šim nolūkam Pieminekļu valdes un muzeju darbiniekiem vajadzēja ģērbties tautas tērpos un veidot svinīgu ierindu. Tad Ā. Karnups atvēra savas vērtību krātuves un izsniedza katrai tautas tērpu atbilstošu augumam. Līdz ar tērpu saņēmām arī instrukcijas par tērpa valkāšanu: kā jāsien josta, kā jāliek un jāvalkā vainags utt. Kad bijām apģērbusās, vajadzēja atrādīties Ā. Karnupam, un tikai pēc sīkas apskates un pārbaudes, vai esam saģērbusās atbilstoši, varējām sākt pildīt savus pienākumus.

Pavasari, kad gatavojāmies arheoloģiskajām ekspedīcijām, Ā. Karnups tika izraudzīts par Talsu pilskalna arheoloģiskās ekspedīcijas vadītāju, jo viņš bija agrāk strādājis profesora F. Baloža vadītajos arheoloģiskajos izrakumos. Liels bija mans prieks, kad arī mani iedalīja Talsu ekspedīcijas grupā. Ieradušies un iekārtojušies Talsos, devāmies apskatīt pilskalnu. Tas bija varens un gulēja laiski izstiepies gar nelielo ezeriņu. Pārstaigājām pilskalnu, Karnups norādīja vietas, kur vajadzētu rakt tranšejas un kāpēc tieši šajās

10. att. Hugo Riekstiņš (no kreisās puses), Ādolfu Karnups, Lūcija Vankīna, Emilija Brīvkalne, Irma Rubene, Elza Rudenāja Talsos 1936. gadā, izrakumu sezonu noslēdzot

vietās. Ekspedīcijas grupa bija skaitliski prāva, tās sastāvā kādu laiku ietilpa arī arheologs Hugo Riekstiņš un Latvijas Universitātes Vēstures nodaļas studenti. Starp tiem atceros Noru Purpēteri, Magdalēnu Rozentāli, Elfrīdu Siļķi, Irmu Rubeni u.c.

Mūsu ekspedīcijā cilvēki bija ļoti dažādi, bet visi bijām jauni, priecīgi un ļoti mīļējām arheoloģiju. Mūs vienoja Ā. Karnups. Viņam patika dziedāt, tādēļ bieži nāca pie mums tranšejā un pievienojās mūsu dziesmām. Arī pēc darba Ā. Karnups, kuru mēs saucām par šefu, pavadīja laiku kopā ar mums - gan pastaigās pa Talsiem, gan to apkārtni. Kopīgi aizgājām uz kapiem, sameklējām Bēthovena drauga Amendas kapu, aizgājām un apskatījām Sapņu ezeru. Ekskursijas Talsu apkārtnē mūsu blīvajā laikā notika bieži. Kur gāja arheologi, tur skanēja dziesmas. Vakaros bieži notika pārrunas par arheoloģiju, etnogrāfiju, bet sevišķi folkloru. Karnups ļoti mīlēja latviešu tautas dziesmas, un to būtības atsegšana šajās vakara stundās man palikusi neaizmirstamā atmiņā.

Pilskalnā mūsu galvenais darbalauks bija atsegtajā laukumā plakuma galā, kuru saucām par tranšēju "A". Darbs tranšejā bija grūts, jo dedzināja saule. Tāpēc šo tranšēju iesaucām par "pannu". Radās "pannai" veltīta dziesmiņa, no kuras atceros divas rindas:

"Tur karstā pannā vairs neskan balss
Un liekas, ka nupat būs gals."

"A" tranšēja vēlāk tika paplašināta uz plakuma vidu. Atceros mūsu sajūsmu, kad atradām divdaļīgas klētiņas pamatus. Otrs sajūsmas brīdis bija uz vaļņa. Tā galā atsedzām uzeju un atklājām neredzētu, smalku bruģi. Karnups domāja, ka no bruģa vajadzētu gabalu izgriezt un aizsūtīt uz Rīgu. Diemžēl šis nodoms nerealizējās.* Vienīgais, ko Karnups panāca, ka toreizējais Talsu pilsētas galva pēc Karnupa projekta uzcēla izrakumos atrasto klētiņu, kuru saucām par Lamekina klētiņu. Uzskatījām, ka senais īpašnieks bija Lamekins. Karnups ar mums dalījās domās un spriedumos par atradumiem, tādējādi ievērojami paplašinot mūsu zināšanas par senajiem pilskalniem un to apbūvi, reizē padziļinot izpratni arheoloģijā.

Karnups bija neliela auguma, kupliem, atpakaļ sasukātiem matiem, mierīgu gaitu un rāmu valodu. Viņa runasveids daudzkārt bija pamācošs un radīja

11. att. Talsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbinieki pie "Lamekina klētiņas" 1937. gadā. Ādolfs Karnups, ..., Nora Purpētere, Elfrida Siļķe

mazliet vecatnīgu iespaidu. Viņš mīlēja priecāties, bet nekad neizplūda skaļumā. Viņš bija estēts, viss, ko viņš darīja, bija pārdomāts un apzināts. Talsu pilskalnā izdarītos arheoloģiskos pētījumus Karnups protokolēja un sistemātiski analizēja. Viņš mīlēja rakstīt uz balta nelīniju papīra taisnā rokrakstā. Katra viņa rakstītā lapa sagādāja estētisku baudu.

Kopā ar Karnupu pavadītais laiks manā atmiņā saglabājies gaišs un saulains. Ekspedīcijas grupas dalībniece Nora [Purpētere] un Karnups bija seni draugi, kaut ļoti dažādu raksturu cilvēki. Cik Karnups kluss, tik Nora skaļa un bravūrīga. Kādu

vakaru, kad Nora jutās ļoti slikti, es viņu aizvadīju mājā. Otrā dienā Noras attieksme pret mani ļoti mainījās - pazuda bravūra un lielība, atklājās kluss un sirsnīgs cilvēks. Tagad bieži laiku pavadījām kopā un iedraudzējāmies.

Karnups manā atmiņā ir saglabājies kā cilvēks, kas dziļi mīlēja latviešu tautu un visu latvisko. Saskaņā ar viņu mani mudināja interesēties par daudziem kultūrvēstures jautājumiem. Žēl, ka viņa dzīves pavediens pārtrūka pārāgri un viņš nepaguva realizēt savas ieceres zinātnes jomā. Ari monogrāfija par Talsu pilskalnu palika neuzrakstīta.

ATSAUCES

- Haupttypen der lettischen Halsringe in der jüngeren Eisenzeit // *Öpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat* 1928. - Tartu, 1930. - S. 116-140.
- ² Die jüngere Eisenzeit (won etwa 800 bis etwa 1200 n. Chr.) // *Katalog der Ausstellung zur Konferenz baltischer Archäologen in Riga* 1930. - Riga, 1930. - S. 110-158, Taf. 37-56.
- ³ *Karnups A.* Ausgrabungen auf dem Burberge Tanīskalns in Rauna 1930 // *Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae*, 19.-23. VIII. 1930. - Riga, 1931. - S. 461-472.
- ⁴ *Scheltema F. A.* v. Die Altnordische Kunst. Grundprobleme vorhistorischen Kunstenwicklung. - Berlin, 1923.
- ⁵ *Scheltema F. A.* v. Die Kunst unserer Vorzeit. - Berlin, 1936.
- ⁶ *Strods H.* Kāda nepublicēta grāmata // *Dabas un vēstures kalendārs* 1971. gadam. - Rīga, 1970. - 225.-227. lpp.
- ⁷ *Karnups A.* Kāda 1000 gadus veca tradīcija latviešu rakstos // *Senatne un Māksla*. - 1936. - Nr. 2. - 89.-97. lpp.; *Karnups A.* Līkuloks latviešu audumos // *Senatne un Māksla*. - 1937. - Nr. 1. - 61.-73. lpp.
- ⁸ *Karnups A. J. Ch.* Broces materiāli par Rīgas latviešu apģērbu // *Senatne un Māksla*. - 1936. - Nr. 3. - 87.-92. lpp.; *Karnups A.* Kurzemes tautas tērpi // *Senatne un Māksla*. - 1937. - Nr. 2. - 125.-150. lpp.; *Karnups A.* Kada Zemgales līgavas galvassega // *Senatne un Māksla*. - 1937. - Nr. 3. - 97.-100. lpp.; *Karnups A.* Senās ziņas par Zemgales tautas tērpi // *Senatne un Māksla*. - 1937. - Nr. 3. - 101.-108. lpp.
- ⁹ Valsts vēsturiska muzeja vadoni: 1. Etnogrāfija. - Rīga, 1939. - 43.-89. lpp.
- ¹⁰ *Novadu tērpi*. - Rīga, 1939. - 502. lpp.
Latviešu tērps pēdējos 350 gados // Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē. - Rīga, 1935. - 98.-192. lpp.
- ¹² *Karnups A.* Der Burgberg Talsi // *Pirmā Baltijas vēsturieku konference Rīgā*, 16.-20. VIII 1937. - Rīga, 1938. - 110.-115. lpp.
- ¹³ *Karnups A.* Talsu pilskalns // *Vēstures atziņas un tēlojumi*. - Rīga, 1937. - 339.-349. lpp.
- ¹⁴ *Karnups A.* Izrakumi Talsu pilskalna // *Senatne un Māksla*. - 1936. - Nr. 4. - 67.-86. lpp.; *Karnups A.* Dzīvieku galvas kausi Talsu pilskalnā // *Senatne un Māksla*. - 1938. - Nr. 1. - 98.-110. lpp.; *Karnups A.* Izrakumi Talsu pilskalna 1937. gada // *Senatne un Māksla*. - 1938. - Nr. 2. - 74.-93. lpp.
- ¹⁵ *Karnups A.* Mūsu senatnes liecības Talsu pilskalnā // *Lāčplēsis*. - 1937. - Nr. 5; *Karnups A.* Talsu pilskalna bagātības nav izsmejamas // "Brīvās Zemes" Ilustrētais pielikums. - 1938. - Nr. 30 (25. VIII).
- ¹⁶ *Karnups A.* Seno Latvijas ceļu problēmas // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. - 1939. - Nr. 1. - 81.-90. lpp.
- ¹⁷ *Karnups A.* 13.-17. gadsimteņi // *Latviešu kultūra senatnē: Attēlu sakopojums F. Baloža un R. Šņores redakcijā*. - Rīga, 1937. - 105.-126. lpp.
- ¹⁸ *Valdības Vēstnesis*. - 1930. - 17. nov., nr. 261.
- ¹⁹ *Godprātības deļ vajātais // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. - 1999. - Nr. 1. - 123.-132. lpp.
- ²⁰ *Vīksna A.* Tumša nakte (Par A. Karnupa darbu Paula Strādina Medicīnas vēstures muzejā) // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. - 1999. - Nr. 1. - 137.-145. lpp.
- ²¹ *Карнуп А. Я.* Заметки о бытовых условиях, народной гигиене и медицине в эпоху раннего феодализма по материалам раскопок 1936—1938 гг. на Талсинском городище (Латвийская ССР) // *Из истории медицины*. — Рига, 1967. — Т. 7. — С. 151—162; *Карнуп А. Я.* Народная медицина и гигиена раннефеодальной эпохи на территории Латвийской ССР по материалам археологических раскопок // *Научные связи Прибалтики в XVIII—XX вв.* — Рига, 1968. — С. 165—167; *Карнуп А. Я.* Миниатюрная глиняная посуда в народной медицине средней и северо-восточной Европы в эпоху : неолита, бронзового и железного веков // *Из истории медицины*. — Рига, 1969. — Т. 8. — С. 209—217; *Карнуп А. Я.* К вопросу о народно—медицинских инструментах эпохи металлов на территории Латвийской ССР // *Из истории медицины*. — Рига, 1975. — Т. 10. — С. 34-45.
- ²² *Арон К. Я., Карнуп А. Я.* Использование археологических исследований в изучении народной медицины в Прибалтике // *XXIIe Congres International d'Histoire de la Medicine*. - Bucarest; Constanza, 1970. - P. 119-120.
- ²³ *Karnups A.* Tautas audumi Igaunijā un Lietuvā; *Tautas glezniecība; Keramikā, metāla izstrādājumu vēsture // Mākslas vēsture / Red. V. Purvītis*. - Rīga, 1936. - 3. sēj.

ARCHAEOLOGIST AND ETHNOGRAPHER ĀDOLFS KARNUPS - A CENTENARIAN Summary

10 January 2004 was the centenary of the archaeologist, ethnographer, folklore researcher and artist Ādolfs Karnups (1904-1973). The most productive part of his working life was spent at the State Historical Museum (now the Latvian History Museum), where he worked from 1926 to 1946 as Head of the Department of Ethnography. Alongside his work at the Ethnography Department, he directed the archaeological excavation of Raunas Tanīsa Hillfort, Talsi Hillfort and other sites. Thus, he has gone down in history even more as an archaeologist than as an ethnographer. In his time at the museum, he wrote his most important publications on the

excavation of Talsi Hillfort, on design and on folk dress. He was awarded the Order of Three Stars, Fifth Class.

His prolific activity at the museum was interrupted by political repression. In 1946-1955 he was in exile in Astrakhan. After returning to Latvia, he worked at the Pauls Stradiņš Museum of the History of Medicine and wrote a series of publications on the history of medicine. Karnups died in 1973 after coming home from work at the museum.

The paper is dedicated to the memory of former museum worker Ādolfs Karnups.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Ā. Karnups in the 1920s

Fig. 2. Field staff of the Latgale Archaeological Expedition on Ludza Hillfort in 1925. From right: F. Balodis, Ā. Karnups, J. Reneslācis and R. Snore

Fig. 3. Field staff of the Rauna Tanīsa Hill excavation, on Talsi Hillfort. First row, second from left: Ā. Karnups; fourth: F. Balodis; sixth: F. Jakobsons

Fig. 4. Card from the personal archive of Ā. Karnups

Fig. 5. Card from the personal archive of Ā. Karnups

Fig. 6. Reconstruction drawing of "Lamekins' House"

Fig. 7. Reconstruction of "Lamekins' House" on Talsi Hillfort

Fig. 8. Remains of the healer's hut, as uncovered in the course of excavation

Fig. 9. Graphic reconstruction of the hut

Fig. 10. From left: Hugo Riekstiņš, Ādolfs Karnups, Lūcija Vankina, Emīlija Brīvkalne, Irma Rubene and Elza Rudenāja, in Talsi at the close of the 1936 field season

Fig. 11. Talsi excavation staff next to "Lamekins' Storehouse" in 1937. Ādolfs Karnups,..., Nora Purpētere and Elfrīda Siļķe

RAKSTU KRĀJUMS PĒTĪJUMI ZEMGAĻU SENATNĒ

**KRĀJUMS IR
STARPTAUTISKĀS
ZINĀTNISKĀS
KONFERENCES "ZEMGAĻI"
(RĪGA, 2003) MATERIĀLU
APKOPOJUMS. RAKSTI
ATSPoguĻo JAUNĀKĀS
ATZIŅAS, KAS GŪTAS
ZEMGAĻU SENVĒSTURES
PĒTNIĒCĪBĀ LATVIJĀ UN
LIETUVĀ. IZDEVUMS IR
BAGĀTĪGI ILUSTRĒTS.**

SĒRIJAS

"LATVIJAS VĒSTURES MUZEJA RAKSTI" PUBLIKĀCIJAS:

1. Arheoloģija / Atbild. red. L. Vankina. – R., 1962. – 106 lpp.: il.
2. *Linda Dumpe*. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. – R., 1964. – 277 lpp.: il.
3. Numismātika. – R., 1968. – 170 lpp.: il.
4. *Lūcija Vankina*. The Collection of Stone Age Bone and Antler Artefacts from Lake Lubāna. – R., 1999. – 290 p.; includes drawings.
5. *Arnīs Radiņš*. 10.–13. gadsimta senkapi latgoļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – R., 1999. – 200 lpp.: il.
6. *Feliks Jākobsons*. Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi. – R., 1999. – 96 lpp.: il.
7. Cauri gadsimtiem: Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979). – R., 2000. – 160 lpp.: il.
8. Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas: Rakstu krājums. – R., 2002. – 238 lpp.: il.
9. Latvijas Vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2001–2003: Rakstu krājums. – R., 2004. – 160 lpp.: il.
10. Pētījumi zemgaļu senatnē: Rakstu krājums. – R., 2004. – 208. lpp.: il.

SĒRIJAS

"LATVIJAS KULTŪRVĒSTURISKAIS MANTOJUMS ĀRZEMJU KRĀTUVĒS" PUBLIKĀCIJAS:

Jānis Ciglis, Arnīs Radiņš. Ludzas Odukalna vēlā dzelzs laikmeta kapulauks. – R., 2002. – 252 lpp.: il.

SAGATAVOŠANĀ:

Latvijas arheoloģiskās kolekcijas Polijas krātuvēs

CITAS LATVIJAS VĒSTURES MUZEJA PUBLIKĀCIJAS

Люция Ванкина. Торфяниковая стоянка Сарнате. – R., 1970. – 268 с.: ил.

Vladislavs Urtāns. Senākie depozīti Latvijā. – R., 1977. – 283 lpp.: il.

Latviešu tautastērpi. I Vidzeme / Sast. Zīle Bremze, Velta Rozenberga, Ilze Zīngīte. – R., 1995. – 319 lpp.: il., pielikumā 63 piegrieztņu lapas.

Latviešu tautastērpi. II Kurzeme / Sast. Zīle Bremze, Velta Rozenberga, Ilze Zīngīte. – R., 1997. – 399 lpp.: il., pielikumā 78 piegrieztņu lapas.

Latviešu tautastērpi. III Zemgale. Augšzeme. Latgale / Sast. Zīle Bremze, Velta Rozenberga, Ilze Zīngīte, Vita Bandere. – R., 2003. – 366 lpp.: il., pielikumā 57 piegrieztņu lapas.